DR. A. TRESIĆ PAVIČIĆ

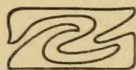
PREKO ATLANTIKA DO PACIFIKA

ŽIVOT HRVATA U SJEVERNOJ AMERICI

PUTOPISNA, ESTETSKA, EKONOMSKA I POLITIČKA PROMATRANJA.

NAGRADILA MATICA DALMATINSKA

IZDAO O SVOMU TROŠKU SREĆKO SKAKOC.

TISAK DIONIČKE TISKARE U ZAGREBU
1907.

Prijatelju

Dru. Ljudevitu Laušu

hrvatskom župniku

u Allegheny, Pa.

Posvećuje

Pisac.

I.

Dolazak u Havre. — U blagovaonici parobroda. — Lov očima. — Sirena. — La Touraine. — Nujnost časa i polaska. — Izaziv na megdan. — Glas Prometeja okeanu. — Njegovo proročanstvo. — Odlazak. — Havre u noći. — Kiša. — Svjetionik. — Materijalni napredak. — Moralni nazadak. — Manija brzine. — Moderni konfort na brodu. — Suputnici. — Don Manuel Pichardo i don Nicolas Mariscal. — Don Juan. — Osamljenost. — Nostalgija. — Gotika, barok i renesansa. — Početak mladog ljeta 1906. na okeanu.

Stigoh u Havre iz Pariza ekspresnim vlakom na 31. prosinca, oko tri sata po podne. La Touraine, brod franc·skog društva „Transatlantique", morao je otputovati u četiri. Megjutim natovarivanje prtljage i ukrcavanje putnika zateglo je odlazak do sutona.

Pošto će u ovoj knjizi biti malo poezije, počeću odmah prozom, kojom je prepun život.

U velikoj blagovaonici prvog razreda okupiše se putnici oko gotovih sofra, te jedu i piju, kao iza gladne godine.

Gospogje jedu slasno i žurno, kao da predvigjaju, da im se ne će lako više desiti na okeanu taj užitak, jer će im morska bolest učiniti odvratnim i najtečnije jelo. Ima tu aristokratkinja, a i ima i trgovačkih žena, ima pače i nekoliko liepih! Trgovački putnici zvirlaju očima na sve strane, mjere, proučavaju tipove, opažaju svaki kret, svaki izraz, da si što prije osjeguraju što ljepšu zabavu na putu. Vidiš im vještinu i drzovitost na svakom kretu. Iskusni su, putovali su mnogo, doživili su dosta, ne će da ispuste ni najmanju prigodu; boje se, da ih ko ne preteče, te se ne upusti prije njih u razgovor sa kakvom ljepoticom, koja im više upada u oči i jače budi strasti. Pravi su to lovci ljudskoga mesa.

Ja čalabrknem nešto na brzu ruku, ispijem čašu vina i pogjem na kasar. Više me zanima odlazak iz luke, nego ljudi. Ta imaću prigode, da ih proučavam, a možda će mi i dodijati na putu! Ja uza stube predvorja, a nešto muklo protegnuto zagrmi nada mnom, baš kao da si stisnuo grom u neku tvrdu željeznu spremu, a on našao nešto dušnika, pa se grozovitom silom polagano izvlači u svoje vazdušno

carstvo. Touraine daje sirenom prvi znak odlaska. Pucaju uši, glava šumi, regbi sam tvrdi kasar ogromnog parobroda podrhtava, kao trusom. Titanska pluća te dajdalske nemani, kakvu ni najživlja mašta grčkih pjesnika ne bi mogla zamisliti, i prema kojoj su sitne igračke sve što kuje šepavi Hefajstos u utrobi Etne, dišu crnim dimom, i zamračuju gustim vrtlozima vedrinu nebesa. Dvie ogromne nozdrve, dva dimnjaka, široka, kao dva gorostasna badnja, rigaju na svrdlove čagje i varnice kroz rumeni suton. Utroba hlapje muklim kovnim žamorom, u kojoj su skovane strahovite sile, što jedva čekaju, da se odapnu.

Već po drugi put zaori sirena, kano da se gromovi ore i lome niz klisurna ždriela. Gorostas izazivlje valove i tifone okeana na megdan. Tako ruče lav, kad se pod suton proteže na svojem ležaju, da jurne na pustaru u potragu pliena. Taj silni, titanski vesak, koji ti drma ne samo bubnjićem ušiju, nego samim mozgom, pače svakim živcem tiela, ispunja te iz početka strahom i nujnošću odlaska, jer je svaki odlazak nujan, svaki začinjen nekom sjetnom nostalgijom za rodnim žalovima, za domovinom, za ostavljenim milim i dragim. Sama od sebe niče misao ; hoću li se povratiti? Ta tako je širok okean, tako visoki, silni, strašni njegovi valovi, tako užasni njegovi kikloni ! Ali sila onoga veska, što se gromom izvija iz sirene, napokon ti vrati pouzdanje; čini ti se, kao da bi nadjačao sve grmljavine oluja i šum okeanskih valova. Onaj izazivni urlik, kano da veli okeanu : eto me na te! Ne bojim te se! Uzdigni svoje valove do oblaka, raskostruši im vrhove biesnom pjenom, raspusti hršumima čerupna krila, orubljena krvavim bljeskovima munja! Neka zaruču tvoji tifoni, jače od prvobitnog titana, koji im dade ime; neka se zaviju tvoji kikloni na vrtloge, neka udubu svrdlovitim jazom tvoje dubine i neka taj jaz orube valovima višim od mojih jambora, ja te izazivljem na megdan, ja te se ne bojim! Ja sam svemožni genij čovjeka, oklopjen željezom! Ja sam dajdalski um, koji je jači od svake sile, koji otimlje oblacima munje, te ih iz njih muze, kao što se muze mlieko iz nabreklih vimena, i tu munju, koju muzem iz nepresušnih dojka prirode, pretvaram u svjetlost, u silu, u brzinu, u vjesnika bržeg, nego li su krila na petama Majinog sina i na njegovom šeširu! Ja sam Prometej, sin velike majke Zemlje, nepravedno osugjeni titan, koji slomih svoje lance i sigjoh strahovit sa lednih klisura Kavkaza, da srušim tiranina Zeusa sa Olimpa, da dadem bratu čovjeku vatru, umjetnost, pismo, slobodu. Neka Zevs pozove u pomoć gigante hekatonhejre, Brijareja, Kotosa i Gigesa, da vidimo hoće li mu pomoći! Ko igračku izbiću mu iz ruke zahrgjali grom, a njegovu sinu Fojbu Apolonu kužne striele. Ja sam Genij čovječanstva, koje, dok bijaše mlado i neiskusno, ne mogaše se boriti s tvojim silama, Okeane. Ti si ga obavijao tvojim brzim strujama na uskom prostoru zemlje, i nisi ga puštao preko sebe. Tisuće i tisuće godina ti si lomio njegove krhke drvene lagje, kao slamke,

utapao i gutao njegovu djecu; ali ono nije očajalo, pobiedilo te je napokon drvenim lagjama, kamo li ne će željeznim nemanima, što no imadu više sile u svojim željeznim repovima, nego tisuće Brijareja skupa u rukama. Nekada se je ljudstvo moralo boriti s tvojim valovima mjesece i mjesece, pače i godine, da te pregje. Ali su prošla vremena mukotrpnog Odiseja i smijonog Kolumba, danas te čovjek prevali u pet dana. Sutra će u tri i to ne morem, nego zrakom, brže od Jupitrova orla. Što će danas taj krvožedni orao grudima Prometeja? Jedno sitno zrnce, upravljeno njegovom rukom i njegovim okom, slomi mu krila u mutnom oblaku! Pred svjetlosti moga uma, nestalo je tvojih nebrojenih kćeri Okeanida, nestalo je morskih nemani, prestrašenih od buke mojih lagja. Enozigej ne viče više objesnim vjetrovima, pomolivši iz dubina ambrozijsku glavu: quos ego! Ja doviknuh njemu i svim bogovima Olimpa, Tartara i Okeana: quos ego! I nestade ih! Niko im više ne prinosi žrtve, a Neptunu prestrašenu ispadoše iz ruku zemljotresne osti. Vjetrovima okeana uzalud se lome krila o željezne bokove mojih lagja. Ja poznajem vrieme njihova biesa, a sutra ću proreći, kada će koji duvati, kada će se zavinuti kiklon, kada li pritisnuti široke grudi okeana magla. Pod morem, na moru i nad morem moj um će vladati prirodnim silama i voditi ih po svojoj volji i koristi, kao ukroćena konja. Ja ću znati, kada će vulkani izrigati svoju lavu, svoje kužne gromove, plinove, i žarano kamenje, i na vrieme ću ukloniti svoju djecu od njihova biesa; pače topli njihov bies i žarko srce zemlje izrabiću da zimi grijem djecu svoju, da ih prenašam vrtložnom brzinom oko zemaljske kruglje. Tople zrake sunca svezaću u željezo, zapregnuti ih za moje mahine; a iz vedra suha neba izmušću kišu da natopim oparene livade. Prisiliću nebo da mi kaže kamo nas vuče sunce u svojem vrtložnom hodu, u pravcu sjajne Vege, prama kojoj luci plovi lagja zemlje. Nema dovoljno tmine prostorje neizmjerja, da zakrči put zenici mojega oka, niti priroda tako dubokih tajna i zakona, da ih ja ne odgalim svjetlošću svoga uma i prisilim njene sile, da me služe kao roblje; da ja, titan Prometej i moja braća ljudi ne postanemo jači i bolji, nego su bili bogovi, koji su me kroz tisuće vjekova mučili i žderali moje džigerice. Hezijod je precienio Jupitrovu moć, a moju i moj triumf prorekao je božanstveni Ajshilos. Ja upoznah drugoga Boga, kojemu se divim, i koliko je savršeniji top današnjeg čovjeka od Ahilova koplja, toliko je širi pojam moga Boga od Homerova, toliko savršeniji današnji čovjek od staroga. No, kao što više nema koplja, osim u muzejima, tako više ne će biti ni topa! Igračka je Hezijodova titanomalija prama današnjim bojevima; jedna oklopnjača satrla bi u čas cielo Ksersovo i Temistoklesovo brodovlje, a Zevs bi se od orljavine njenih gromova srušio sa vrha Olimpa, da ga davno ne sruši moj um. Od svih starih bogova još živi jedini krvožedni Ares, ali je i on omatorio, jer njegova bojna igra biva sve rjegja, a ja ću i njega

do sto, do dvjesto godina, — a to je samo čas u životu ljudstva — satrieti, i mir će se prostrieti zemljom od jednoga stožera do drugoga; vladaće ljubav i bratstvo.

Po treći put zagrmi sirena, po treći put izazva na megdan okean. Digoše most. Ko ne briše suze, maše rupcem. Mala lučka lagja Titan vuče Tourainu od obale, jer se taj kolos u tom uskom prostoru ne može kretati, bez bojazni, da ne udari u koju drugu lagju, ili u gatove. Kada ga je malko udaljio od obale, vukući ga za nos, drugi parobrodić uhvati ga za krmu, pa vuku oba združenim silama. Dovukoše ga do posred luke, pak oba potežu za nos prama uskom izlazu, kroz koji Touraine može jedva proći. Homer je prispodobio Ajasa, u bitci, magarcu na usjevu, kojega djeca tjeraju šibama : mogu i ja kazati, da ono dvoje parobrodske djece vuku težku Tourainu za uši, dok je polagano ne izvukoše na vanjski zaliv havrejske luke. Već se je snoćilo. Obala gori u tisuću luči, prozori visokih palača sievaju rumenim otsievom.

Eto nas već na valovlju. Parobrodići što no vuku Tourainu ljuljaju se na talasima kano igračka. More se prelieva preko njih, a mi stojimo kano klisura.

Počinje rominjati sitna kiša. Grad iščezava u modroj magli, kroz koju se sve slabije svjetlucaju mirijade luči. Samo na ratu električni majak (svjetionik) sjaji se kao velika ljubična zviezda u teleskopu. Vrti se naokolo i vidiš njegovu ogromnu ždraku, gdje kruži po tami kroz kišu, dok ti ne udari u oči, opsjene te časkom i vrti se dalje po mutnom valovlju. Budan čuvar i kažiput lagjama, koji prodire i najdeblje magle, te im ne pušta da zavedu umorna mornara stranputice, ili da druga lagja, ko ćorava, nabasa na njegovu i potopi je. Svuda po kruglji zemaljskoj danas svietle mornarima te morske oči, i kroz najtamnije oluje kažu im pravi put, da se ne nasukaju na grebenje. Lako li ti je danas biti pomorcem! Bar za devedeset po sto umanjila se je pogibelj plovidbe. Jedini neprijatelj mornaru, koji plovi na velikom i čvrstom parobrodu, to je danas magla na okeanu, gdje nema snažnih svjetionika. Nu tu pomaže žviždu zviždalica, ili zavijanje sirena, koje prodire i kroz najbjesniji šum valova do velikih daljina. Danas pače i Markonijev brzojav upozoruje jednu lagju, da je blizu druga.

Kada prispodobiš ovaj materijalni napredak čovjeka sa njegovim moralnim stanjem, e doista te zazebe na srcu. Ja sam po naravi svojoj optimista; ne srdim se što čovjek mora umrieti, što ga taru bolesti i druge nevolje, jer znam, da je bilo moguće, da bude drugačije, to bi bez sumnje bilo, pošto nam priroda nije uskratila ništa, što nam je mogla dati. Nu bole me biede, koje čovjek čovjeku hotomično udara. Svi zakoni logike mi vele, da što je u čovječanstva veći napredak obrta, što ljudi više izmišljaju stvari za lagodnost života, što više blagostanje, uslied novih otkrića, nastaje, da bi ljudi morali biti i

moralno to bolji. Pa ipak, ne vidim da su bolji, nego su bili. I kada bi me možda u tome varala vlastita razočaranja života i zavagjala na kriv sud, statistika je tu, da mi neumolnim brojkama dokaže, da ljudi ne bivaju moralno bolji, nego gori. Brojke razbojstva, umorstva, samoubojstva, preljuba, kragje, pronevjerenja, prevara, kleveta i svih drugih ljudskih opačina strahovite su. Istina je, da čovječanstvo i brojem raste, al još većim brojem rastu zločinstva, čemu možda nije najmanji uzrok, baš taj brojni porast čovječanstva i tjesnoća prostora. Nu ima i drugih razloga, o kojima nije ovo mjesto da raspravljam. Svakako sam uvjeren, čim minu uzroci ovog moralnog zastoja, ili pače nazatka čovječanstva, da će započeti i razdoblje moralnog preporoda ljudstva, neprispodobivo boljeg i korisnijeg od ovog napretka uslied otkrića nekih prirodnih sila i savršenstva mehanike.

Sada je ljudstvo spopanuto nekom groznicom brzine, divljeg gospodstva nad fizičnim silama, skonobnom žegjom bogatstva i užitka, i to do te mjere, da se je izgubio i pojam divnog užitka krieposti, čija slast nadilazi sve slasti. I to je naravna pojava, jer nije baš laka stvar uzvinuti se do takog stepena naobrazbe i duševnog uzgoja, da čovjek može početi shvaćati ljepote i milja krieposti. Mnogo je lakše steći bogatstvo i š njime sve moguće vrsti fizičnih slasti, nego usavršiti um i srce do potpuna uživanja krieposti. A kako danas sve trči u divljoj jagmi za zlatom; i kako su ljudi po svojoj naravi skloni povagjati se jedni za drugima, nije čudo, što je vrlo malo ljudi, koji kreću inokosnom i teškom stazom nauke, prama visokom vrhuncu dobrote, ljepote i istine. Šta više i pojam ljepote se izopačuje, te danas svaki bogati trgovac misli, da se razumije u umjetnost, pa se dade sugestovati od umišljenih lažiumjetnika nekih modernih struja, koji mu skupo prodaju svoje nakarade za remek-djela. Glavno je hiniti, da se razumije umjetnost, a nuzgredno je, da li je srce i da li je um uzgojen tako, da je može razumiti i u njoj uživati.

Od svih modernih strasti, držim da je najvruća strast brzine. Toj svakako sa moralnog pogleda ne bi bilo prigovora, kad ne bi dovodila ljude do užasnih vratolomija. Koliko su ponositih vrata skršile utrke automobila? Prama tima konjske su utrke šala. Na ovima najviše da koji sićušni majmunski jockey, inače posve suvišan za društvo, slomi vrat, ili da koji plemeniti hat slomi nogu, ili hrbtenjaču. Ali na utrkama automobila, a i bez utrka, nebrojene plemenite žrtve stradaju. Na utakmicama automobilnih čamčića mnogi se utope. Svakako ta strast brzine jedna je od najplemenitijih u čovječanstvu, jer čovjeku ništa toliko ne fali kao vrieme. Brzinom se produljuje život, brzinom se stiče nauka i imetak. Koliko se je nekada dangubilo na putovanjima! Danas se stigne u jedan dan, gdje je prije trebao mjesec, a i taj dan se može raditi, učiti. Napokon ta strast brzine jača dušu čovjeka, diže joj ponos, i čovjek se sve više diže nad pri-

rodu. Koje uživanje juriti cestom brže od najplemenitijeg konja, brže od samoga orla! Ćutiti pod sobom okovane prirodne sile i upravljati s njima, kao sa krotkim živinčetom! Vidjeti, gdje zaostaju za tobom lastavičnom brzinom, stabla, livade, šume, gradov, gore, dok pod tobom dahće zasopljena mahina i ječi, taman kao da si samu prirodu zauzdao, pa jašiš na njoj kao bog, kao Fajton na sunčanim kolima! Koja slast naći se na jednomu od ovih morskih željeznih kolosa, slušati, ležeć u noći na mekanu krevetu, šibanje vijka, jaka četrnaest tisuća konja, zveku željeza u gorostasnim mahinama — u tom čudu hitrine ljudske, gdje su mehanizmi, od čovjeka izmišljeni, malne slični onima, koje je priroda u svoje životinje postavila — i šum valova okeana, koji se uzalud lome o željezne silne bočine broda! Gorostasna se lagja kotrlja, gjisa kao da će skočiti u oblake, sunovraćuje se, kao da će zaronuti u valove okeana, povali se na bok, kao da će se izvrnuti, škriplje na tisuću načina i glasova, pa se ispravi i ide dalje, razbija valove, sieče ih strahov tom brzinom! A ti se ne bojiš, ko ni diete u kolievci, jer te valovi u tvojoj ogromnoj zipci ne će prevrnuti, ko ni majka ljubljeno čedo. Grmi li? štiti te munjovod. Je li oblačno? lagja ne će krenuti stranputice, jer je tu vjerna igla, koja kaže pol, i nepogrješivi hronometar, koji kaže vrieme. Malo računa, i bez zviezda i bez sekstanta znadeš gdje si. Najkraćim putem juriš k cilju. A kamo li tumarati deset godina, da dodješ od Teneda do sićušne Itake! Ne bije te ni kiša, ni studen, ni val, ni tmina. Kuhinja je, ko u najfinijem hotelu Pariza. Toplo je, elektricitet rasvjetljuje svaku i najmanju prostoriju tog plovećeg labirinta, gragjena iz vana željezom, iz nutra najskupocjenijim vrstima drva, obložena najfinijim sametima i svilom. I glazba je na brodu; pleše se i igra se svakake igre. Ko će učiti, ili se zabavljati knjigama, ne treba ih nositi sobom, ima biblioteku. I kafana je tu, i soba za razgovor; a svaki dan se na tabli izvješavaju brzojavi, što ih jedan parobrod predaje drugomu Markonovim sustavom, te znaš sve što se dogadja po svietu. Zaboravljaš, da si na putu; čini ti se, da si u velikom gradu.

Ja stojim na palubi sve dok mi se s oka ne izgubi ždraka hevrejskog majaka. Zima je, vjetar puše, pa ne pomaže ni ćurak-kunovina, valja sići dolje. Već zvono zove na večeru. Ugjem u blagovaonicu, a maître d' hôtel me vodi na mjesto, koje mi je odredio. Za mojim stolom nema gospodja. U društvu sam sa četiri nepoznata putnika. Naklonim se i sjednem. Gospogje su porazdieljene po drugim stolovima. Dok sam ja gori na palubi maštao, putnici se sakupiše oko maître d' hôtel-a, moleći ga, da ih postavi na ovaj, ili na onaj stol, u ovo ili ono društvo. Trgovački putnici svi se smjestiše na odličnija mjesta, dakako u blizinu krasotica. Već se upoznaše i čavrljaju. Ja prisluškivam na mom stolu. Dva putnika govore španjolski, a dva franceski. Jedan od Franceza je mlad, telećeg izraza lica. Stariji je po vanjštini i po kretnji trgovac, a osobito je ljubezan prama mlagjemu. Govore

potiho megjusobom, da ih se rietko kada čuje. Španjolci su živahniji. Jedan je stariji gospodin, inteligentna no priprosta izraza. Govori živahno sa puno temperamenta. Srdi se, zove često poslužnika. Mlagji je vrlo otvorena i simpatična lica. Sjedi uza me. Stari se Španjolac srdi, što ona dva Franceza govore potiho, što se ne upuštaju u razgovor sa ostalim gostovima. A i na me se srdi, jer sam mučaljiv. Htio bi znati ko sam i što sam i brbljati sa mnom. Sve to on kaže drugom Španjolcu, misleći, da ga niko ne razumi. Napokon ja progovorih par rieči španjolski, dodajuć starcu mayo [illegible] aisu. C a r a . . ! — uskliknu starkelja, poznati španjolski usklik — zar razumijete španjolski?

Upoznasmo se i prestavismo, to jest ja i Španjolci, jer onim dvama Francezima, — ma da smo bili na istome stolu — ostadosmo do konca putovanja tugji. To su bila dva obična trgovačka putnika, koji ne znadu o drugome govoriti, nego o jelu, o cieni automobila, o vremenu, o milosnicama u New- Yorku, Bostonu, Parizu itd.

Onaj stariji gospodin, s kojim se netom upoznah, zvao se je Manuel Pichardo, vrlo bogat trgovac, milijoner iz Mexika. Drugi se zvao Nicolas Mariscal, sin mexikanskoga ministra nastave. Već prve večeri se sprijateljismo. Ja sam imao rietku prigodu, da pokažem koliko znam španjolski, to jest mnogo da razumim, a malo da vodim razgovor. Ipak ih je to neobično veselilo. Španjolci, makar i amerikanski, davno se odučiše, da nagju evropejca, koji poznaje njihov liepi jezik. Surova engleština istiskava po cielom svietu milozvučje kastiljanske rieči. Ja, da im napravim što veće veselje, deklamujem izabrane komade iz španjolskih pjesnika, iz Herrere, iz Calderona, iz Hartzensbuscha, Zorille, pače i iz Romancera. Snebivaju se od čuda! Stari naručuje za proslavu toga čudnog i neobičnog otkrića šampanjac. Kad sam izrekao par stihova iz Don Juan Tenoria, stari kucnu sa mnom, pa će mi : neka znate, da ja potičem od koljena don Juana, po tankoj krvi.

— Eh! — rekoh ja, — tada ćete valjda biti baštinili štogod i od njegove sreće, od njegove neodoljivosti!

— Što? što? On bi mogao k meni u školu ići! Šta je on prama meni! Ph! mašta pjesnika ga je stvorila; ali su moje pobjede realne.

— Nadam se, da će ih biti i na brodu!

— T o d a s! Sve su moje! Sve do jedne! A prva ona, kojoj udvara onaj glupi komis, tamo na drugom stolu.

U to udari krupni brežuljak mora taman u okrugli prozor za glavom mojega don Juana, i grdo mu zašumi na ušima. Sreća da je prozor bio zatvoren! Ti blokovi mora učestaše udarati u prozore, a lagja se još ne ljulja, te mi mirno večeravamo. Don Juan, tako sam unapried zvao don Emanuela Picharda, jede vučjim apetitom, a pije šampanjac, namjenjujuć čaše sad jednoj sad drugoj ljepotici, za kojima su mu oči iskrile okolo po dvorani. Srdi se na ona dva Franceza, što ne će

da govore s nama; pa kaže, da će od onoga maloga telca napraviti dvorsku blunu, da nas zabavlja na putu.

Krupni udarci mora o prozore učestavaju i bivaju silniji. Touraine se stane nešto ljuljati. Već se mnoge gospogje pobiru i bježe u svoje kabine, da ne budu prisiljene dati prvu libaciju Neptunu, baš u blagovaonici. Don Juan se ljuti, što na Silvestrovo ne će moći svršiti staru godinu i dočekati novu u društvu krasnoga spola. Nada se da će koja ostati u parloru, ili u kafani, da će ih glazba zadržati. Zabadava! Lagja se sve više ljulja, a one bježe jedna za drugom. Ni glazba ne će svirati!

Urekosmo si sastanak u kafani, da tu dočekamo skupa novu godinu. Ja izigjoh na kasar, da vidim valove Manche, i ne bih li gdje ugledao Kornwalsku obalu.

P o n t o n o x i n c u b a t a t r a! Mrka noć leži na pučini. Ne vidi se upravo ništa, ni zviezde, ni koje ribarske luči, ni svjetionika na engleskoj strani. More šumi milijonima valova, a lagja škriplje na tisuće načina. U tom šumu gubi se pljusak kiše, ali je vjetar zanosi pod gornji kasar na šetalište putnika, te ne možeš ni šetati. Studeni vjetar probija kosti i kroz samo krzno ćurka. Htio bih se podati maštanju, ali kao da mi kiša, guši maštu, a vjetar smrzava misli! Čutim tešku osamljenost, kao da sam baš sam na pučini, posve izgubljen, jer niko ne šeta osim mene. I ako znam da Touraine ne će krenuti s puta, niti udariti o litice strmog Albijona, hvata me strava, nostalgija mi bolno zahvaća dušu, kajem se što sam u to doba godine krenuo na tako dalek put. Ljuljanje biva sve jače, te je teško šetati se i ne ostaje mi drugo, nego potražiti don Juana u kafani, da mi svojim šalama razbije brige. Ja u kafanu, ali mojih Španjolaca nema, već neki trgovački putnici posjedaše oko stolova, te se igraju karata, šaha, trik-traka. Ja sjedem sam i pitam jedan konjak. Napokon eto ti Picharda i Mariscala. Moj don Juan šepesa kao Mefisto. Čudnog li mi osvajača žena! — pomislih u sebi. Nu i Byron je bio šepav, pa nije bio loše sreće.

Pročavrljasmo do ponoći. U Mariscalu brzo upoznah fino naobražena čovjeka, s kojim se je dalo bez dangube o svačem govoriti. Proboravio je u Evropi više od godine dana, da prouči umjetnosti, osobito arhitekturu. Pošto sam pak i ja obigrao malne svu Evropu, gdje se što liepa dade vidjeti, i njemu je bilo ugodno u mojemu društvu. Pichardo bi bio volio, da se govori o ženama, tvrdeći, da je živa umjetnost prirode ljepša i bolja od mrtvih djela ljudske ruke, pa s toga on putuje po gradovima, da vidi gdje su ljepše žene; nu nije se opirao da mi govorimo o gotskom stilu i o renesansi.

— Gotski stil, — tvrdio je Pichardo, — to je kada je žena, kosturinava, mršava i visoka; barok, kada je debela, mišičasta, nabreknuta; renesansa, kada je obla, glatka, mlada, liepa. S toga ja volim renesansu, barok ponešto, nu ne trpim gotskoga stila.

Mariscal je naprotiv bio zaljubljen u gotski stil, u ostalom, sa stanovišta našeg don Juana, nije ni on mrzio ostalih stilova. Svaki je stil liep, tek neka je djelo liepo.

— A gdje ste našli najljepše žene? — zapitam don Juana.

— U Mexiku, to se razumije! A vi?

— Ja u Mexiku nisam bio, pa o vašim ženama ne mogu suditi. Ja sam najljepše žene vidio u Moskvi.

— Kakva Moskva! Kakva Moskva! Vi morate doći k nama u Mexiko, pak ćete istom vidjeti, što su žene. Kad vidite naše kreolke, ne ćete se više ni htjeti vratiti u Evropu. Zbogom onda vaše katedrale i vaše galerije slika! Vi morate s nama u Mexiko; bićete moj gost. G. Mariscal će vas upoznati sa svim najotmenijim krugovima. Obećajte, da ćete s nama u Mexiko!

— Ja bih vam to sada obećao, ali imam svoga posla u Sjedinjenim Državama.

— Kakvog posla?! Kad vam velim, da ćete tamo naći najljepše žene, kakav posao može biti prešniji? Vidite, ja kako znam cieniti što je liepo i dobro, i kako znam cieniti vaš ukus, prvi put, kad budem putovao u Evropu, poći ću do Moskve, da vidim te hvaljene ljepotice; nu vi morate s nama u Mexiko!

Da nisam razglasio po novinama svoj dolazak u Sjevernu Ameriku, htjedoh popustiti i pristati na zamamljive pozive mog starog veseljakovića. U ostalom, čudan je bio taj don Juan. Svaki čas bi svrnuo govor na svoju ženu, davno oplakanu. I nije mogao da se je sjeti, a da ne obriše suzu s očiju. Pa ipak to ga nije smetalo, da traži po svietu ljepotice!

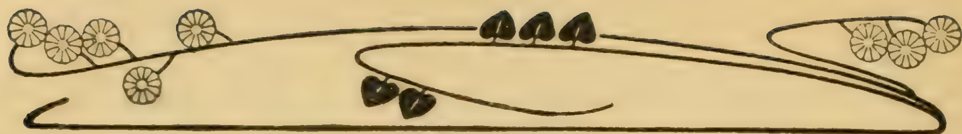
— Baš zato, što sam upoznao u svietu toliko žena, plačem za onom, koju sam izgubio. Nju sam jedinu i ljubio i štovao u isto vrieme. Druge sam samo časomice ljubio. Nu da rečem svu istinu, ljubim i štujem i svoju kćerku, koju ostavih u jednom zavodu u Berlinu; — reče nepokorni don Juan i uzdahnu.

Pogledah na sat. Falilo je nekoliko časaka do ponoći. Videći da je govor udario u nujne žice, rekoh:

— Ne plačimo vrieme, koje je minulo; veselimo se novoj godini.

— Flašu šampanjca! doviknu don Juan slugi; da poškropimo mrtvu godinu i pokrstimo novu.

Nazvasmo si sretno novo ljeto i odosmo spavati.

II.

Jutro na okeanu. — Uskost obzorja. — Galebi i dupini. — Morska bolest. — Hrvati u trećem razredu. — Sele čitave obitelji. — Ne znadu kamo idu. — Crnogorci. — Bračna trgovina. — Kako prolazi vrieme na brodu. — Dominikanac. — Tomistika. — Monotonija okeana. — U tišini noći. — Opeta urlik sirene. — Magla. — Strah pred neizvjesnim. — Veličanstven prizor valovlja. — Deutschland. — Pad Portartura. — Kopno. — Long Island. — Istočna obala Amerike. — New-Yorški zaliv. — Zima. — Rasvjeta New-Yorka promatrana s mora. — Kip Slobode u noći.

Probudih se rano, i izigjoh na kasar, gdje još nije bilo nikoga. Nebo oblačno, a more bez kraja, valovito. Sunce je isteklo, ali ga skrivaju oblaci. Sve je na obzorju bliedo, dosadno, jednolično. Valovi nisu dosta veliki, da razbiju monotoniju prizora, a okean u mojim očima gubi čar; ne pruža mi, što sam od njega očekivao. Okrug obzorja tako je sitan i uzak, da ti veličajnost okeana, kako si ju u mašti pomišljao, gubi svu zanimljivost. Jesu li krivi oblaci, što se obzorje čini tako usko? Nisu, jer ne pritiskivaju obzorja, nego se gone podrtinama olovne boje po nebeskom svodu. Da je more posve mirno i vedro, možda bi obzorje bilo i uže. Ama baš ti se čini, da si zatvoren u nekakvoj zračnoj tamnici visoka kubeta, a vodena tla. Vid je ljudski kratak, a hrbat okeana okrugao, pa i ono što je veliko izgleda sitno. U ostalom svaka je veličina relativna. Sve može biti veliko i malo, kako ga se s kojega gledišta promatra. Ovisi mnogo i o raspoloženju duše.

Još nas prati jato galebova, koji grakću zrakom, te se zalietaju na valove za ribom. Gdjekoji čalabrkne po krmi otpatke, što no padaju s broda u more. Mnoštvo se dupina naganja za nama, natječu se u brzini s parobrodom, natječu se jedan s drugim, šale se, koprcaju se, skaču u zrak, ko za okladu, ko će više; gjišu uvreten po hvat visoko, pa panu ravno na glavu, ko djeca, što no se bacaju s koje klisure u more. Jedan se baca čudno, sve na lievi bok, kano da mu je desni kljast. ili hoće, da pokaže Touraini svoju mudroliju. Ima ih, koji bi mogli igrati klovna u cirkusu, a ima ih, koji bi vješto glumili bena-

voga Augusta. Nevjerojatno je, kakve šale znadu te vesele životinje praviti sve samim skakanjem iz mora. Osobito su mali i mlagji objesni. Jedan gjisa tako visoko, i pravi tako vješto pravi pravcati salto mortale u zraku, da se je sve, što se je probudilo i diglo na brodu, sakupilo, da ga gleda. A on, regbi, vidi da ga se promatra, pa ponavlja svoje vještine. Neki šaljivdžije stadoše pleskati i vikati bravo! On nastavlja svoj posao, dok se ne umori, a stariji mirno valjaju svoje šije, da udahnu zraka i da ujagme, ako što pane s broda. Putnici bacaju kore od naranača, osobito sa trećega razreda. Mislim, da ništa ne tone, ništa se ne gubi, sve služi stanovnicima mora. Jedan mla"ji dupin muči se, da i on napravi salto mortale, ali nema sile, da dovoljno gjisne u zrak i da se prevrne, pa ljoska svaki put trbuhom nemilo o more. Njega to malo smeta, on sve kuša i kuša, i svaki put ljosne na isti način! Ili ne može, ili ima i on svoju osobitu augustku umjetnost! Svakako mu polazi za rukom šala, jer svaki put kad ljosne trbuhom o more, putnici se grohotom nasmiju. Uživaju morski besplatni cirkus. Galebi se nad njima zalieću, ali svaki put kad vide, da se je dupin zaletio iz dubine, uzvinu krila i vješto se ugnu grakćući.

Prvog siečnja o podne bijasmo na 49 i 55 širine i na 11 i 50 dužine,. taman za jedan stupanj širine od irskoga južnoga rta Cap Clear; nu kopna se ipak ne vidi, tako malo doseže ljudsko oko!

Po palubi se šeću samo muškarci. Gospogje, koje misle, da će manje trpjeti od morske bolesti na zraku, nego u kabinama, sjede na stolicama uz duvare, zamotane u krzno, da se obrane od zime. Sve su zlovoljne, bliede, očajna lica. Don Juan, koji šepesa dosta vješto po palubi, unatoč tome što se lagja dobro ljulja, ljuti se, što mu uzburkanost otimlje prigodu udvaranja, jer teško da su ikada ženska srca manje sklona ljubavi, nego kada im morska bolest prevrće želudac. Tako j dne izgledaju, da bi i najpomamnijeg ašikliju prošla želja njihovih cjelova i dražesti. Pobugjuju tek neograničeno smilovanje. Neke se još junački drže, bore se same sobom i s morem, ali se vidi, da im strah od morske bolesti progoni sve druge misli.

Zvonce zove na objed najprije putnike trećega, pa drugoga i prvoga razreda. Megju putnicima trećega razreda čujem govoriti i hrvatski. Ima ih do desetak, a nema parobroda, koji ne bi ponio preko okeana kojega Hrvata. Većinom su iz gorskoga kotara, a ima ih iz primorja, te jedan iz Like. Ja ih pitam za razlog seobe. Suvišan upit! Nevolja! Nema otkud platiti poreza, djeca i starci kod kuće gladuju. Od nikuda prihoda, ni zarade. Pitaš li ih kamo idu i što će raditi, na to ne znadu odgovoriti. Svaki ima na papiru adresu nekoga znanca, pa ide k njemu. Ljudi će ga naputiti u New- Yorku i ukrcati u željeznicu, ko što ga ukrcaše i kad je otputovao, pa će doći, i ne znajuć preko kojih je krajeva prošao. Tamo će raditi što i drugi rade. Ako mu bude dobro ne će se vratiti u domovinu. Ta šta će u njoj — reče mi jedan — kad je u njoj sve za Magjare i za magjarone?!

Neki vode sobom i ženu i djecu. Njihovo je stanje užasno! Djeca od sise ne osjećaju morske bolesti, mališi, koji prohodaju, brzo se oporave i jedu slasno; nu žene ne možeš pogledati od žalosti. Pod palubom ne mogu stati od smrada izbačenih jela, a na palubi ih biju morski valovi, vjetar, zima, kiša. Pod je blatan i mokar, a one leže, previju se u blatu. Kad su izbacile jelo, bacaju nešto žuto, ko žuč. Regbi da će im se utroba prekinuti od napora, od nagona za bljuvanjem, a ne imaju više šta bljuvati. Neke sišu komad narančе, ili limuna, nu pomoći nema! Surovi muškarci raznih narodnosti, nemaju prama ženama smilovanja, ismjehivaju ih, guraju ih nogama, ako im smetaju na prolazu.

Svi se tu jezici miešaju, kao u babilonskom tornju. Ima najviše Talijana, pa Niemaca, Poljaka, Čeha, Finaca, Leta, Magjara, Slovaka, Slovenaca, Srba, Bugara itd. Crnogorci su najnespretniji u hodu, obučeni pola na crnogorsku, pola na francesku, otrcani, ko puki prosjaci, ko obučeni za pokladnu šalu. Mnoge muči morska bolest, pa ti izgledaju još jadniji. Ljuta je ciča, a većina je putnika trećeg razreda obučena u ljetn'e odielo. Kad im to okvase morski valovi nemaju što obući, pa leže. U njihov odio teško je zaći, jer je zrak zadušljiv, nu nije im ipak gore na franceskom društvu, nego na drugima, a hrana je bolja i obilnija. Ni jedan se ne tuži na hranu. Većina će ih nakon dva tri dana puta preboliti morsku bolest, pa će slasno jesti i podati se veselju. Ima tu veseljaka koji zapogjevaju svakake šale i lakrdije, te zabavljaju družinu. Neki zvoni u harmoniku, neki pjeva, neki pleše. Pače i neke ženskinje će se do malo odvažiti te stati plesati. Megju njima ima i mladih djevojaka, koje su se pismeno zaručile, zaručnik im poslao za put, pa sad idu na vjenčanje. Nije riedak slučaj, da na putu koja zaboravi na zaručnika, pa se zaruči za drugoga. Mnogi pače u New-Yorku vrebaju na dolazak parobroda da otmu djevojku pod prstenom. U Americi ne mogu naći djevojku za se, s kojom bi se mogli razumjeti, jer ne govore drugog jezika osim materinskoga, pa se ne žacaju otmice, ni zavedenja. Radi toga često dogje do noževa. Mnogokrat i razni agenti trguju ljudskim mesom, te za dobre pare, mjesto da otprave djevojku zaručniku, prodadu je kojem drugom gjuvegjiji. A u New-Yorku ima svakakovih agenata!

* * *

Don Manuel Pichardo, ne mogući po tom prokletom vremenu uživati ljubavne zabave, nastoji se što bolje utješiti jelom i pilom. Prvi je za stolom, a zadnji ga ostavlja. Njemu lje more ne naudi, pa da sve kroz dimnjake baca valove u peći. Prošao je nebrojeno puta okean i naviko svakoj nepogodi. Nema jela na menu-u, kojega on ne bi okusio. Kada ga poslužnik pita, što će da mu donese, odvrati — sve! Što to treba pitati? Sve redom, kako je na menu-u!

A na menu-u ima svaki put desetak jestojka! Kuhinja na društvu „Transatlantique" bolja je, nego na ikojem preko keanskom društvu. O tome me uvjerava don Manuel, koji je imao prigode da putuje svim raznim društvima, engleskim, njemačkim, franceskim i holandeskim. U ostalom suvišno je, da me uvjerava, jer to vidim po neumornom radu njegovih laloka. Meni je more u toliko naškodilo, što mi je za prva dva tri dana otelo apetit. Jedem vrlo malo, a veći dio dana sjedim, ili čučim poležećke na žutobaršunastim divanima u parloru, čitajući romane Balzaca, Flauberta itd. Čitam štogod i engleski, da se pripremim mučnom poslu engleskog razgovora. Katkada sa jednim dominikancem igram šaha, ili se razgovaramo o filosofiji Sv. Tome. Druge filosofije, osim Tomine, on i ne priznaje. Sve je ostalo tlapnja budalastih mozgova! Nu Tominu filosofiju poznaje doista dobro, a to nije malo, pa se dade i š njim ugodno vrieme proći. I ako je kršćanin, želi pobjedu poganskim Japancima, nad hrišćanskom Rusijom. Ne kaže mi to otvoreno, jer zna da sam Slaven, a i stidio bi se to priznati, pa ipak po svemu vidim, da on ne mrzi toliko poganina, koliko nekatoličkoga hrišćanina. Zaboravlja valjda u tome Tominu nauku. Taj je genij otvorio vrata nebeska i Turcima, ako žive po zakonima razuma i prirode, to jest, ako su krjeposni. Nu nije svaki fratar u bieloj mantiji Toma, pa ako je i listao njegovu „Summa".

Svakim novim danom okean je strašniji, uzburkaniji. Nema više galebova, ni dupina, ništa, osim beskrajne pučine! Boje su na njemu uviek iste, uviek dosadni odraz olovnih rastrganih oblačina. Rietko kada, da sunce posije svojim prijaznim zrakama izmučenu površinu okeana i da omodri nešto obzorje. Uzalud povirujem svaki čas na kasar, da vidim koje novo lice okeana. Uviek je isto! Riedak je slučaj, da se vidi u daljini koja lagja. Da ih je i na tisuće, izgubiće se na ogromnom prostoru; a oko ne dopire dalje od dvadesetak kilometara. Progje li koja lagja, propinjuć se na valovima sad joj vidiš samo krmu, sad samo nos, sad ništa, osim dima iz dimnjaka. Za četvrt sata iščezne potpuno s vidika, jer što ona, što mi, brzo se udaljimo. Samo ako Touraine stiže koju sporiju lagju, ploveći istim pravcem, vidimo je po dva tri sata na obzorju, u vječnoj muci talasa. Svaka nam dojavljuje Markonijevim brzojavom, kako se zove, kamo plovi, što je nova, i dozna isto od nas. U brzojavnoj sobi čuješ neprestano pucketanje elektriciteta, koji valovito prenosi preko okeana ljudske misli. Želiš li što brzojaviti u Evropu, ili Ameriku, Touraina će brzojaviti najbližoj lagji, ova drugoj, druga trećoj, dok brzojav ne dogje do koje Markonijeve postaje na kopnu. Nu teško je dobiti novosti, dok se ne dogje bar na dvjesta milja od kopna. Lagje koje sretamo, a koje su odplovile od prilike u isto doba iz Amerike, kad i mi iz Evrope, ne znadu nam ništa više kazati, nego mi njima. Obsada je Portartura u najvećoj krizi, a meni se skonoba duša, ne znajuć ništa o sudbini

opsjednute ruske braće. Svi su putnici, osim Španjolaca i španjolskih Amerikanaca, japanofili. Mrze od srca Rusiju i cielo slavenstvo, te nam žele od Boga i od ljudi svako zlo. Bože daj svakome po zasluzi!

* * *

Noć je. Ja slatko spavam u svojoj kabini. Odjedared me probudi iz sna neki silni poznati vesak. Napnem uši. Tourainina sirena zavija svojim strahovitim, gromovnim glasom, kao ono na polasku iz Havrea. Lagja se ne ljulja jako, a regbi da stoji. Slabo se čuje ritmično šibanje vijka po moru, a željezna pluća kolosa jedva da dahću. Opeta zaori sirena, i od grmljavine podrhtava kasar nada mnom, podrhtavaju željezni duvari broda i vrata kabine. Što se je dogodilo silnom kolosu, da je zastao, da riče kao ranjen? Je li mu se pokvarila mahina, kakva li mu pogibelj prieti, da ovako ruče u mrkloj noći, da zatrese strahovitim grlom čisti vazduh okeana i neizmjernu tminu noći? Žurbe po lagji ne čujem. Sve mirno spava. Da nije pritisla okean magla, pa Touraina ruče kroz njezine vrtloge, da je čuje, ko je ne vidi, da ga ne stigne teška sudbina „Bourgogne"? Magla je sliepa i s toga najveći neprijatelj današnjem mornaru, koji zna gdje su litice i plitčine po svim okeanima, zna izbjeći svakoj Skili i Haribdi, ali ne može uteći nenadnom banuću druge lagje kroz maglu, i eto ti sukoba, koji strovaljuje silnu Bourgognu i mnoge druge lagje u morske dubine sa stotinama putnika, bez ikakve mogućnosti spasa.

Touraine svaki čas grmi; njezin gromorni glas, ko trublja što no trubi kroz noć na vatru, ko zvono što brenca na okup, ko znak krvava boja, turobno odjekuje kroz praznine broda. Već sam siguran, da je magla, nu neda mi se mirovati, obučem se i izigjem na kasar. Grom sirene grmi jače na otvorenu zraku. Ništa se ne vidi, a valovi se slabo čuju. I same električne svjetiljke na brodu, obavijene gustom maglom, žmirkaju, ko da im se driema. Nigdje jasna oblika na brodu, već kano da si na onoj Danteovoj lagji, što no prevozi duše preko okeana ka visokom brdu Čistilišta. A naokolo svuda mrkla noć: O c e a n o n o x!

Uzalud imaš glavu punu svakoga znanja; uzalud ti se zemlja u svemiru čini malena, uzalud znadeš kolik je njezin objem, koliko je daleko od sunca; uzalud znadeš na njoj točku, na kojoj se nalaziš; uzalud poznaješ čvrsti ustroj gorostasna broda, koji te nosi, silu njegovih mahina, sigurnost njegova kormila; uzalud znaš da gori na mostu, u svojoj kabini, kano razum u nekoj stanici mozga, stoji i bdije kapetan: grozota mrkle noći na beskrajnom okeanu hvata te sa svih strana; hvata te kao sujetni strah prvobitnog čovjeka na početku zemaljskog života, koji je u svakoj pojavi prirode vigjao sablasti, koji se je ćutio okružen od zlih genija otajstva. Tamno neizmjerje svaljuje se koncentričnim okruzima u tvoje prazno srce. Osjećaš se

biednim, ništetnim, slabim stvorom. Sam si na palubi, a čini ti se kao da nema ni palube, ni broda, nego da plivaš na valu okeana, izmegju dva jaza: tamnoga mrkloga neba, i bezdana mora. Razum nema moći, da se probudi, da odoli sujeti, da rasprši mračne otajstvene bojazni, atavistično baštinstvo od iskonskih praotaca. Lice utvara, koje je plašilo njihovu živu maštu, nema za te obličja, i ne znaš čega se bojiš. Tek osjećaš, da te mistični strah poplavljuje i utapa; utapa te u bezdno ništavila, dublje od okeana, dublje od jaza nebesa.

Pobojah se sebe, pobojah se, da me nije odbjegao razum, i odteturah se niza stube, slušajuć gdje sirena grmi očajnim strahovitim glasom. Legoh na svoj krevet, snagjoh se u sitnome prostoru kabine i zadriemah smiren.

* * *

More biva svakim danom nemirnije, nu petoga, kada se nalazismo na velikom Banku New-Fo dlanda, na 44 i 50 širine i na 52 i 16 dužine, prizor je bio veličajan, i strašan. Regbi kao da se je odjedared obzorje okeana otvorilo i proširilo, kao da je vid dobio dvostruku snagu, te dopire mnogo mnogo dalje, nu samo kada je Touraine na vrhu vala, jer kada se sunovrati u kotlinu mora, onda ne vidiš oko sebe nego pjenovite kreste, koje se viju vrtlogom nad glavom, više dimnjaka, više jambora, taman, kao da se otvara pod nama ždrielo okeana ogromnim vrtlogom, kao da se otvara vodeni vulkan, da nas progutne. Silne mase bljutavih bliedih voda, kruže naokolo divljim šumom, u kojemu gine ritmični klopot mahina, i za'ij' va bucanje vijka; dižu se i dižu, jureć prama tebi strašnom prietećom brzinom, kao da će poklopiti tebe i brod potopom raskostrušenih valova, kad al na jednom mjesto da te potope, dignu nos broda prama nebesima, uvale krmu prama jazu, tako da je more poplavi, pak se brod ispravi, i eto ga na vrhu visoke planine. Sada ti puca pred očima čaroban veličajan prizor. Čini ti se, da si na vrhu nebotičnog brda, i svuda, kuda ti dopire oko vidiš planine, i planine, zapletene jedne u druge, sa tisućama obronaka, proplanaka vrhova, dolina, strmih klisura, oštrih kukova, na kojima se bjelasa snieg, izmegju kojih se blješte lednjaci. I sve se te planine miešaju, unizuju, propinju, dižu! Jedan lanac planina gura, istiskava drugi, goni ga prama nedoglednom obzorju. Na obzorju čini ti se da vidiš lanac visokih gora, čini ti se, da si blizu kraju; kad odjedared iza onih gora dižu se druge, još više, a one prve iščezavaju. Sada pojmiš, kako su nastala gorja na kruglji zemaljskoj u početku kada su oluje kataklizama kotrljale još njezinu nestalnu i neukrućenu koru. Baš ovako su morale nastati Alpe, Kavkaz, Ande i Himalaja. Njihova konformacija, i ovog valovja, što no riče milijonima glasova pod tobom, na vlas je ista. Oko jedne gore mnogo manjih; iz jedne doline, penje se tisuća manjih uvala prama vrhu, a vrhovi su oštri i raščerupani. A ko da opiše glasove

okeana? Uz biesno režanje tigrova, koji se bacaju na plien, čuješ produljeno u jaukanje lavova, koji se bude, barikanje slonova u biesu ljubavi, zavijanje gladnih vukova u mrkloj noći na pustoši pokritoj sniegom, bolni lavež pasa na mjesečini, cviljenje zaljubljenih mačaka na krovu, šum bitke, hropot umirućih, buku oluje u gudurama, zviždduk bure u borovoj šumi; sve, sve najstrašnije žamore, što ih priroda uzrujana znade ispustiti...

Kada se brod sa vrha vala spusti u dolinu, čini ti se, sada će uronuti, da više ne vidi zraka. Krma se digne visoko u vazduh, a vijak ne nalazeći otpora vode, vitla se u praznini, zvrnda, ko da milijon mačaka prede, a sav brod od njegovog suhog vijanja drhće ko u groznici. Paluba se trese ko trusom, i samo željezo škriplje, ko da se lomi, i ti u čudu gledaš, kako da se željezne ploče ne rastavljaju, kako se ne otvara utroba broda, da pusti prolaz valovima. Do čas opeta vijak uroni u vodu i trus prestane, da domalo još jače podrma kasarom i zglobovima. Kad nos broda zaroni u more, val se prelije preko cieloga donjega mosta, sačuvana za putnike trećeg razreda, na kojemu nema niti jednog putnika; a katkad se prelije i preko gornjega mosta, pače zahvati pjenom i most zapovjednika. Čini ti se, da jambori slomljeni padaju, da će valovi nahrupiti na dimnjake i pogušiti vatru u pećima. Crni dim se s otraga mieša sa bielim krestama valova, kano oblaci, koje oluja goni preko vrhova planina.

Touraine uspori hod, jer je igra opasna. Što brod brže juri, to jače na nj valovi nasrtavaju, zato valja sniziti brzinu hoda. Cieli jedan sat mahine prestadoše raditi; jedino kormilo radi, ko razum koji kroti naprasite sile. Ja promatram tu veličajnu igru valova, sad sa vrha planina, sada iz ponorne gudure neobičnom nasladom. To je uživanje grozote! H o r r o r! H o r r o r! H o r r o r! Sada znadem što je okean, sad sam ga vidio!

U daljini prolazi mimo nas najveći brod Hamburg-Amerikanske linije D e u t s c h l a n d. Čini ti se grad, otok na moru. Četiri dimnjaka rigaju oblačne svrdlove čagja i dima u nebo. Sad mu vidiš krmu, sad nos, sad samo dimnjake, sad baš ništa, osim što ti dim kaže u kojoj se dolini nalazi. Valovi ga premeću kao orahovu ljusku, te omieraš koja je sila, koja se onako igra s onim gorostasom, koji se lav igra s onim mišom, djelom ljudskih ruku!

Kroz pušnjavu što no se diže u zrak iz rastresenih voda, kroz brdine valova Deutschland iščezava pra a obzorju, a Touraine nastavlja lagano svoj put.

* * *

Sliedećega jutra more je bilo prilično mirno. Nekoje gospogje izigjoše iz kabina na zrak, na veselje trgovačkim putnicima i mojemu don Juanu. Nu vrieme izmiče, i ja mu velim, da od njegovih

pobjeda ne će biti ništa. Mjesto t o d a s, n i n g u n a! On se srdi na more i na valove, te kaže, da više ne će zimi putovati, jer zimi nema sreće na moru.

Po podne, dok čitah nekakav roman, eto ti k meni poznatog tomiste dominikanca te će mi s nekim uzalud pritajenim veseljem na licu:

— Jeste li čitali brzojav?

— Kakav brzojav? Što je nova?

— Portartur je pao. Predalo se je preko trideset tisuća ljudi sa svim oružjem. Drugi brzojav kaže, da je admiralna lagja „Knjaz Suvorov" udarila u blizini Madagaskara, u morski greben, te da je admiral Rožestvenski potonuo sa cielim generalnim štopom.

Milosrdni samaritanac turio mi je nož u srce. Zahvalih mu na viesti drhćućim glasom; glasom koji je zapinjao u grlu, u klieštima neizrecive boli.

Digoh se, da idem sam pročitati brzojav. Na njemu nije stojalo, da je Rožestvenski potonuo sa cielim štopom, već samo, da je „Suvorov" udario u liticu i potonuo. Milosrdni fratar bijaše povećao radosnu viest. Ja mu to spočitnuh, nu on se ispriča, da ne razumi engleski, da su mu drugi preveli brzojav. I mala utjeha mnogo olakšava srce u velikoj nesreći. Gubitak „Suvorova" smatrao sam onda većom nesrećom, nego pad Portartura, jer u brodovlje Rožestvenskoga mi Slaveni polagasmo najljepše nade, a najviše u samog admirala. Možda bi bila sreća, da je ona viest bila istinita, jer je Rožestvenski svojom bahatošću, svojom nepromišljenošću upropastio onu našu nadu, ono krasno brodovlje; ali za onda još je on bio nosioc svih nada slavenstva, a pobožni tomista utopi mi zloradom lažju i tu uzdanicu. Na brodu se je sve veselilo, sve radovalo, ja sam plakao, ali bez suza, da ne vide naši neprijatelji naše poniženje. Hinio sam ravnodušnost, nek vide, da taj udarac nije pretežak za slavenstvo. Ta Rimljani su, poslie poraza kod Cannae zabranili, pod kaznom smrti, udovicama, da nose crninu više od trideset dana. Koliko je groznijih poraza još moralo doći! Ko bi im se bio nadao? Pa ipak ništa me nije prestrašilo, kao što kad vidjeh, da je rusko novinstvo zaraženo beznagjem, očajanjem. Svaki se poraz dade pretrpjeti, samo ne poraz narodne duše; pa ako se je i novinstvo prestrašilo, duša naroda ruskoga nije, a to je glavno. Petar Veliki potučen u toliko bitaka od Šveda, rekao je: ovo me oni uče, kako ću ja njih konačno potući i došla je Poltava! Današnji porazi Rusije samo su za nju teško ispitivanje, ali i velika škola. To je oluja, koja truni gnjilež sa velike šume, da se bolje zazeleni.

* * *

U subotu oko tri sata poslie podne uočismo kopno otoka Long Islanda. Već dan prije vigjasmo jata crnih noraka, koja se dizahu ispred Touraine, razeći teškim, ali brzim krilima valove. I morske

lastavice prelietahu s vala na val, dok se ne pokazaše galebi sigurni vjesnici kopna. Nismo se mučili mjesece i mjesece po okeanu, kao Kolumbo, i znali smo sigurno kada i gdje ćemo doći, pa ipak ti vjesnici pobudjivahu u svačijem srcu veselje. Sedam dana kotrljanja po okeanu, bez jednog samog dana tišine, izmuči svakoga, a napokon, uza svu sigurnost modernih parobroda, ugodno je kazati : preplovio sam sretno okean!

Istočna obala Amerike nema visokih planina. Okean je orubljen ovišim brežuljcima, koji se istom idući daleko prama zapadu, prama Pensilvaniji, podižu do gora. Dok obigjosmo Long Island, da ugjemo u zaliv New- Yorka, došao je i suton. Kad ugjosmo u luku, već je na ruci kipa Slobode sjajila električna zraka lučkog svjetionika. Magla je zastirala visoke palače na rtu otoka Manhattana. Hladni vjetar s rieke Hudson prodirao je lednim bridima kroz kosti. Jedva se je moglo stojati na palubi od zime. Sva je luka posijana blokovima leda, što ga nosi struja Hudsona. Touraine se je zaustavila i bacila sidro. Znak da se večeras ne ćemo iskrcati, te da nam je još jednu noć prenoćiti na brodu. Već je pala tmina, a naokolo ogromne luke zasjajiše milijoni svjetiljaka. Veličajan prizor, kakvoga nije moguće nigdje na svietu vidjeti, jer se nalazimo u najvećoj, najmodernijoj svjetskoj luci, oko koje stanuje više od četiri milijona ljudi. Kroz tanku maglu sjaje se tisuće i tisuće svjetiljaka, neke poredane kao vojnici, kojima se red gubi u nedogled, neke pobrkane na tisuće načina, uz more, po brežuljcima, po kućama, u rieci Hudson, u East Riveru, koji dieli Brooklyn od New- Yorka, na obalama New-yerseya i Hobokena, a naročito na rtu otoka Manhattana, gdje je srce New- Yorka, gdje se dižu glasoviti Sky-Skrapers, to jest palače na dvadeset, trideset podova. Te grdesije, koje po danu bodu estetski uzgojeno oko, po noći pružaju čaroban prizor. Ne vidi im se trome surove konstrukcije, ni neukusnih okosnica, već izgledaju kao isprobušeni gotski tornjevi, sjajuć svi u jednoj svjetlosti, kojoj tanka magla, što no ih ovija, daje još veći čar otajstvenosti i veličajnosti. Svi prozori gore ljubičnim svjetlom, a pragova i okvira prozorima ne vidiš rad magle, tek te nešto smeta simetrija tih tornjeva i na redove podieljene mirijade svjetiljaka. Tisuće svjetiljaka tinjaju u ljubičnom opsievu magle, nu druge tisuće krstare površinom mora na sve strane u svim pravcima, a okolo rta Manhattana, oko onih visokih tornjeva, ko sagragjenih od luči, kruže duge zmije svjetiljaka, projure jedne mimo drugih protivnim pravcem, neke visoko u zraku, neke po tlu, pak iščeznu, a za čas brzaju druge, bez kraja i konca. To su vlakovi zračnih željeznica i tramway.

K toj neopisivoj igri svjetla pridružuje se žamor toga babilona, što no se sprema na počinak. Grad šumi baš ko valovi okeana. Pusto drmanje mirijada željeznih kola, zadnji udarci tvornica, koje utihavaju, zviždulk zviždalica i sirena sa parobroda, što no šmigaju

i plove unakrst po luci, po Hudsonu, po East Riveru, znakovi velikih tvornica, da prestaje rad, zvonjava zvonova na željeznim vlakovima, što no sa svih strana i neprestano dojurivaju, zveka raznovrsnih mahina, sve to ispunja nekim zapanućem, priprema te na znatiželjno očekivanje otkrića novog svježeg, bujnog života, te jedva čekaš da progje noć, da se rasprši otajstvo veličajnosti, koje te okružuje, da svane dan i da vidiš to novo čudo. Nad tim prizorom po sredini luke, taman prema rtu Manhattana, na visokom podnožju diže se ogroman mjedeni kip Slobode. Glava je boginji okrunjena krunom od tornjeva, ko krunište utvrgjena grada, dar majke slobode Franceske, kćeri slobode Americi. Kroz maglu diže se njena gorda sablast, ko ona tornjevima okrunjena sablast, što se je prikazala strahovita drskom Cezaru, kad je krenuo da pregazi Rubikon, da pogazi nogom majčine grudi, da popleše lovore slobode na glavi rimske republike. Ali ova je strašnija, veličajnija, viša! Iz njene ruke, koja se diže do oblaka, sjaji sjajna luč, koja tjera maglu na milje i milje daljine, koja kaže putniku luku slobode i sigurnosti. Zraka iz njene ruke vrti se obzorjem po mrkoj tmini; kano da kaže: od istoka do zapada, od sjevera do juga, luč slobode mora protjerati tminu ropstva!

III.

Tisuće dimova. — Sky Skrapers. — Manhattan. — Led u luci. — Parobrodarska pristaništa. — Pristanak. — Dosade iskrcavanja. — Business. — Hôtel Amerika. — Dalmatinac hôtelier. — Zla slutnja. — Utapljanje Hrvata u more tugjinštine. — Jednostavnost i udobnost amerikanskih hôtela. — Španjolska kuhinja. — Union Square. — Širina kuća. — Skupoća tla. — Kuće na dvadeset podova. — Kipovi Washingtona i Lafayetta. — Ciča zima. — Pravilnost amerikanskih gradova. — Ulice bez imena s brojevima. — Otok Manhattan. — Brooklinski most. — Tramway. — Povjest New-Yorka. — Stanovničtvo i veličina grada. — Greater New-York. — Babilonski toranj jezika. — Talijani. — Židovi. — Slaveni. — Česi. — Hrvati.

Napokon svanu. Svjetlost dana rastrga začaranu koprenu, koja nas je ovijala. Nema više svjetiljaka, nego odasvuda se suču stupovi dima, na tisuće i tisuće, iz parobroda, iz tvornica, iz željeznica. Žamor biva sve veći i veći; zviždukanje na sve strane bez kraja i konca; kovno muklo zvrndanje šumi zrakom.

Touraine zaplovi prama ušću rieke Hudson, ispod onih palača, što no krovovima češu oblake. Te su kuće prava karikatura arhitektonske umjetnosti, satira svakom estetskom pravilu i ukusu. Ima ih na petnaest, na dvadeset, pače i na trideset spratova, a uske su ko jablani, dugonje, koji po ibaju od sučije. Nagomilane su većinom na rtu Manhattana, gdje je usredotočen sav život New- Yorka. Tu su poslovnice, tu banke, burze i uredi. Izmegju njih ima i kuća na tri, četiri kata, da se bolje istakne ekstravagantnost amerikanskog ukusa. Sve to skupa izgleda kao usta krezubuše bake.

Sva je površina Hudsona pokrita razbivenim ledom, pa se Touraine polagano kreće prama svojoj stanici. Prolazimo uz gatove, kojima regbi da nema broja. Svako parobrodarsko društvo ima svoje pristanište izmegju dva omanja gata. U tim pristaništima leže kolosi svih transatlantičnih društava. Tu ti je „Cunard“, tu „Red Star“, tu „White Star“, tu „Nord-Deutscher Lloyd“, tu „Hamburg-Amerika“ itd. itd. Ima tu parobroda, koji istiskavaju do 30.000 tona mora, te je prama njima naša Touraine dosta čedna. Pristanište društva „Transatlantique“ nalazi se na sjeveru,

megju zadnjima. Napokon nas eto blizu cilja. Jedan parobrodić nas je dovukao do ulaza, a sada se Touraine sama uvlači u svoje usko zaklonište. Već jučer prije ulaza u luku došla nam je u susret pošta, poplaviše parobrod amerikanske novine „New- York Herald", „Sun" itd., a sada se je nova jutarnja valanga stovarila na nas. Svi putnici požudno gutaju potankosti o padu Portartura. Mnogi se tako zadubiše u tu slast, da ni ne vide mahanje rubaca, kojim ih pozdravljaju mili i dragi na pristaništu.

Mene ne čeka niko, nu za to ne čeznem manje od drugih da stavim nogu na suho. Mariscal, Pichardo i ja dogovorismo se, da ćemo u isti hôtel. Meni je sve jedno u koji, tek da budem s nekim u društvu, jer sam iskusio dosadu samoće po velikim gradovima, a opet biće muke s engleštinom, jer je jedno razumjeti engleski na papiru, a drugo u zraku i to još po amerikanskom izgovoru! Mariscal je dosta živio megju Englezima, pa mu je uho dobro priviklo njihovu govoru, a ja ću ga se držati, ne samo jer je simpatičan, odličan i uman, nego i jer mi je u tom pogledu potreban.

Dugo traje to približavanje obali, a kad smo se približili i postavili most, još nas ne puštaju. Valja obaviti formalnosti. Pak onda istovarivanje prtljage, pak carinske pretrage! A da ti pretraže prtljagu treba ti nekakvih teskera, i onda čekaj da dogje na te red! A kad je došao red, raskopaju ti nemilosrdno sanduke, pa sada smieštaj Jovo na novo! Ti si gotov, nu nije družina. Pichardo ima dvadeset sanduka! Oblietaju te brzojavni agenti, ako želiš komu šta brzojaviti. Agenti od hôtela rastežu te, da ideš s njima. Svak hvali svoj posao, ko ciganin konja. Agenti, agenti, agenti na sve strane! Vaj, došao si u zemlju agenata, u zemlju poslova! Rieč b u s i n e s šumi na sve strane zrakom. B i z n i s, b i z n i s i b i z n i s! (Busines čitaj biznis, a znači posao, Geschäft, affaire). Tu ćeš rieč od sada unapried čuti svuda, gdje dogješ po Americi, svaki dan, svaki čas!

Brzojavni agenti ne daju mira. Jedan se vrti oko mene, kao dosadna suha muha. Da ju otjeram, napišem brzojav za g. Frana Zottia, bankira, urednika i vlasnika jedinog hrvatskog dnevnika u Americi „N a r o d n o g L i s t a", javljajuć mu svoj dolazak i moleć ga, da me pričeka sutra u uredu. Uzalud mu to javih, jer je bio otputovao za poslom u Pittsburg.

Jedan ovisok čovjek, okladio bih se za dolar, sudeć ga po licu, da je dalmatinski Hrvat, prihvatio se Picharda, da ide k njemu u hôtel A m e r i k a, jer da je to čisto amerikansko-španjolski hôtel. Pichardo mi ga predstavi. Zove se Berutić. Čujuć to ime, obratim mu rieč hrvatski, nu ne razumije me. Valja se mučiti engleski ili španjolski. Reče mi, da mu je djed bio iz Dalmacije, nu da se je on rodio u Cadixu, s toga da ne zna hrvatski. Upre mi prstom u jagodice, pa mi kaže : vidi se, da ste Dalmatinac. To sam i ja vidio na njegovom licu, nu nisam mu upro prstom u jagodice! Po toj razlici vidi se, ako i je

ista krv i oblik, da je duša, da je običaj drugi. On je Amerikanac, pa mu je i kret i ponašanje amerikansko. To je prva žrtva našeg naroda, koja me susreće, istom stupih nogom na amerikansko tlo, i nagoviešta mi, što će se dogoditi od svih onih Hrvata, koji stupe na tu zemlju. Odnarogjenje, neizbježno, neumolno odnarogjenje! Koji kraj široke zemlje ne ima Hrvata, koji ne znaju da su Hrvati? Kojemu narodu ne povećasmo broj i sile, raseljavajuć našu potlačenu domovinu? Koje more nije gutalo kosti naših mornara? Koji rudokopi ne zasuše tjelesa naših radnika? Koje se polje nije natopilo znojem hrvatskog čela? Koja tvornica nije svojim mahinama sakatila krepka uda hrvatskih sinova? Za čiju se slobodu ne boriše? Za svačiju! samo malo za svoju.

Napokon oko podne krenusmo s Berutićem u širokom landau prema hôtelu Amerika, dok je prtljaga otišla na drugim kolima. Kola su zatvorena, pa ni ne vidim kuda prolazimo, tek čujem oko sebe buku, žurbu, zveku, šum, grmljavinu, muklu tutnjavinu. Nakon po sata vožnje kola se zaustaviše pred hôtelom. Berutić nas turi sve skupa u lift, ili kako ga u Americi zovu, elevator, pa nas eto, kao striela, uz katove, dok nas ne iskrcaše, ne sjećam se, da li na šestom ili sedmom katu. Berutić odredi dvie sobice, jednu uz drugu, za me i za Mariscala, dok je Picharda iskrcao nekamo niže. Sobice su jednostavne, da ne mogu biti jednostavnije. Čini ti se, da unutri nema ništa, što je čovjeku potrebno, a sve je tu, samo malo bolje pogledaj. Sluga rastvori nešto, što stoji uz duvar, i to se pretvori u krevet, gotov da na nj legneš, čist kao snieg. Otvori neka vrata na duvaru, i eto ti ormara, gdje ćeš povješati odiela. U jednom kutu je umivaonica od mramora, u koju možeš točiti po volji, toplu, ili hladnu vodu. Otvori druga vratašca i tamo ti je kupalište, toplo ili hladno, kako hoćeš. Jedno zrcalo, dvie proste stolice; oto ti cielog pokućstva. Ne fali ništa i nema ništa suvišna. Vani je vučarna cića, a u sobi je toplo po danu i po noći, jer odozdo iz podruma grije pouzdani b o j l e r. Na krevetu ti ne treba zimskih pokrivala, dostatna i je sama plahta. To ti je prototip amerikanske sobe; take su po svuda, sa svim životnim potrebama, a bez i najmanjeg uresa. Ako želiš platiti deset dvadeset dolara na dan, dobićeš i ukrašenu sobu. Nu možeš platiti i sto, raskoši ćeš naći koliko hoćeš, biće sve svila, kadiva, gobelini i mramor, ali estetskog finog ukusa teško da ćeš naći. Moja sobica stoji dolar i po na dan; vrlo jeftina za New- York.

Umismo se, okupasmo se, pa sigjosmo po eleveteru u blagovaonicu. Pritisneš jedan električni gumb, a eleveter dojuri od ozdo do kata, na kojem se nalaziš, i u čas si dolje. Blagovaonica je nešto kićenija od soba. Kuhinja je španjolska, dakle u glavnome dobra, ako je usporediš sa amerikanskom. Okriepismo se i krenusmo, Mariscal i ja na zrak.

Hôtel Amerika nalazi se izmedju Irving Place i Union Square, na jednoj od najživljih točaka New-Yorka. Square (skver) znači trg, a takih je u New-Yorku vrlo malo. Uz Union Square vriedno je još spomenuti Madison, pa smo gotovi. Na tim trgovima, koji su razmjerno prama ogromnosti grada, vrlo maleni, ima i nešto stabala. Inače po ulicama amerikanskih gradova teško da ćeš naći drveća, a najmanje u New-Yorku. Da se nauživaš zelenila, valja da ideš u parkove. I tih je malo, ali su obično ogromni. U New-Yorku je najveći pače jedini — baš u gradu — Central Park. O tom parku ću govoriti drugi put, to jest na povratku sa putovanja, kad ne bude pokriven sniegom, a njegove umjetne lokve smrznute.

Vratimo se na Union Square. Nalazi se malne na sredini New-Yorka, a sieče ga glavna ulica Broadway (brodve — široka ulica). Ta ulica nije do duše široka, koliko joj ime kaže, ali je možda najduža na svietu. Sieče New-York koso u dvie pole, te se produžuje kod Central Parka, u tako zvani Boulevard. Ima 20 kilometara dužine.

Oko Union Square nižu se kuće na četiri pet katova, a ima ih i na dvadeset. Široke kuće u New-Yorku vrlo su rietke. Obična širina kuća biće od 20 do 30 metara. Kad nema prostora na zemlji, onda valja ić u nebo i tako nastaju Sky-Skrapersi. Tlo je basnovito skupo. Kuću bi mogao lako kupiti, da na njezinom mjestu sagradiš novu, ali tlo se mjeri zlatom. Na rtu otoka Manhattana zemljište je tako skupo, da bi dvadeset milja daleko od New-Yorka, za novce kojima kupiš tlo da sagradiš jedan Sky-Skraper, mogao kupiti prostor za cieli grad. Valja nabrojiti dva tri milijona dolara, inače se ne gradi; a da ti se uloženi kapital isplati, prisiljen si graditi podove na podove do oblaka. I tako možda više nužda, nego li amerikanska ekstravagantnost sile ljude, da se penju nebu kod oblake. Obično u takovim kućama ne stanuju ljudi, nego imadu svoje poslovnice. U hotelima, koji su većinom tako gragjeni, dakako ljudi i stanuju.

Uzalud se Amerikanci sile, da tim zvonicima dadu nekaki estetski oblik. U tu svrhu muče se da ulože sve moguće stilove, da izrabe sve arhitektonske ukrase. Ima tu jonskoga, dorskoga, korintskoga, rimskoga, arapskoga, gotskoga, toskanskoga, mletačkog stila i najviše renesanse. Ali sve zabadava! Što se više muče da upotrebe te slogove vječne ljepote, to komičnije stvar ispada. Te palače izgledaju, kao one karikature, kada se čovjek pogleda u dugoljasto izbočenim zrcalima, pa se pričinja tanak ko šiba, a visok kao trstika. Glava mu je dugoljasta ko krastavac. Prizemno stave red krasnih mramornih ili granitnih stupova, jonskoga ili dorskoga stila. Na taj red navale preko dvadeset katova, bez ikakvoga ukusa, a gori pod krov udare opet grčki trokut, ili atiku. Ni oni jadni Crnogorci, što no sele u Ameriku, pa na svoje prnje ture otrcani frak, a na glavu cilindar, što im je koji Talijan dao, ne iz milosrgja, nego iz mržnje, ne izgledaju tako komično.

Zabadava! Arhitektura se ne može oteti nekim pravilima. Kuća mora imati svoje razmjere, ko ljudsko tielo, ko sve u prirodi; mora pače odgovarati čovjeku. I u Rimu su do duše gradili za nuždu visoke kuće, jer nije bilo dozvoljeno proširiti Pomoerium, ali javne zgrade nisu bile ni previsoke, ni preširoke, pače ni prevelike. Stari arhitekti su uzimali u obzir i položaj i visinu, na kojoj se je imala zgrada graditi. Atenjani su u tome imali savršen ukus. Partenon nije bio ni veći ni manji, ni širi ni viši, nego je to Akropola mogla podnieti. Izgledao je ko čaroban cviet, sav iznikao iz onog tla, gdje je nikla sva umjetnička ljepota.

Osim drugih mana vidiš na tim visokim kućama, na svakoj crti, željezni kostur, koji ju podržava. A to je isto tako ružno, ko kada na mršavom paripu vidiš rebra, ili kad pod mršavom kožom ljudskog dugonje možeš anatomički proučavati osteologiju.

Kada se pak takove kuće dižu odmah uz kuće na tri četiri sprata, kao što to obično biva u New- Yorku, i u svim amerikanskim gradovima, onda karikatura i jače otskače.

Tako je okolo Union Squarea. Megjutim tu ima i jedna takova kuća, koja je dosta široka, a jednostavno gragjena, pa ima u sebi nešto veličajnosti. Da je sav trg takovim kućama ogragjen možda bi se i veličajno dojimao. O tome me osvjedočava donekle i maleni trg pred City Hallom i početak Broadwaya.

Po Union Squareu ima i nekoliko kipova, kao kip utemeljitelja republike Washingtona i Lafayetta. Žalosni su ti kipovi, ko obično svi kipovi u Americi, i sva amerikanska umjetnost. Što nije došlo iz Evrope, ili što nije vjerna kopija evropskih remek-djela, sve je nakarada. Uzmimo za primjer kip Lafayetta. Taj čovjek nije doista zaslužio, da ga Amerikanci u svojim kipovima izvrgavaju karikaturi i smiešnosti. On se je borio za slobodu Amerike, on je možda više učinio za njezinu slobodu, nego li sam Washington. A kakav je njegov kip u najvećem gradu Amerike? Takav, kakav bi dolikovao samo kakvom pelivanu: malen i komičan. Lafayette drži u lievoj ruci sablju, te je stiska k srcu, a desnu širi, kao da će zagrliti kakvu damu, i pasti pred nju na koljena! Komični položaj nekakva gizdelina u ljubavnom iskazu!

Kip Kolumba kod Central Parka vrlo je loše oponašanje Teghetthoffova spomenika u Beču. Ako se izuzme kip generala Granta u Lincoln-parku u Chicagu, i još nekoliko kipova, koje ću valjda drugdje spomenuti, svi su amerikanski kipovi slaba, vrlo slaba umjetnička djela, a tih ima vrlo mnogo po Americi.

* * *

Ljuta je zima, kakve mi u južnoj Evropi ne poznajemo. Bode uši i nos sa tisuću igala; noge se smrzavaju. Mariscal je navikao toploj mehikanskoj klimi, pa trpi i ljuće od mene. Ne da se naprosto ići po

ulicama od zime, i mi se ukrcasmo u prvi tramway, koji je krenuo Broadwayom prama moru. Iskrcasmo se pred City Hallom, to jest pred općinskom viećnicom. Naokolo su malne sami Sky-Skrapers jedan viši od drugoga. Viećnicu popravljaju, a ja ne razumijem zašto, te se čudim, što je ragje ne sruše i ne sagrade novu. Iza nje se gradi nekakva nova palača, vrlo liepa, vrlo razmjerna, prava iznimka u toj nepravilnosti, u toj satiri i karikaturi svih stilova. U tim visokim kućama, oko trga nalaze se uredništva i administracije mnogih New-Yorških novina.

Ulice su puste, jer je nedjelja; a u nedjelju amerikanski puritanci ne rad ništa, i ne dozvoljavaju drugome da radi. Ne idu niti na šetnju, jer se i to zamiera. Čuče kod kuće, po crkvama, ili su vani na polju, pa bila kakova zima! Činiti se, da nisi u gradu, koji je na svietu drugi po veličini, nego u kakvoj provincijalnoj varoši.

— Ako ćete vidjeti svieta, idemo na most Brooklyna, — reče mi Mariscal.

Baš je pogodio! Čitao sam čuda o tome mostu, pa sam željan, da ga vidim. Sinoć dolazeć u luku vidio sam ga časomice s broda, ali na daleko i u magli. Krenusmo pješice prama glasovitome mostu U New-Yorku se je vrlo lako snaći. Dosta je baciti dva pogleda na tloris i odmah se snagješ. Kad smo već na tom predmetu, recimo koju i o amerikanskoj praktičnosti u tom pogledu.

Svi su amerikanski gradovi na jedno brdo tkani. Svi su malne savršeno geometrično pravilni. Ulice sieku na pravi kut tako zvane Avenue, ili ti nešto duže i šire ulice. Sve je baš geometrički mjereno, ko u davno doba egipatska polja. Ulice nemaju imena — osim nekojih starijih — nego su naznačene brojevima, a isto tako i avenue. Gdje se ulice i avenue križaju, na uglovima nema nikakova natpisa, nego na svietnjacima piše: ulica br. taj i taj, a s druge strane, avenu br. taj i taj. I tako ne trebaš mučiti pamćenje imenima, a osim toga znaš odmah koliko ti ulica fali dok dogješ do svoga stana, ili do cilja.

Otok Manhatt n, na kojemu se diže New-York, ima oblik dugoga jezika, isplažena izmedju dva kanala prama luci. Dužinom ga sieče desetak avenua, ili ti prilaza, a širom ga križa preko sto ulica. Preko svih prilaza teku električni tramway, ili zračne željeznice, ili oboje, a i u glavnim ulicama naći ćeš tramwaye električne, a g jegod i konjske. To je sve tako jednostavno, da se ni najmanje diete ne može izgubiti, tek ako znade koji će tramway uzeti.

Vratimo se ka bruklinskome mostu. Kroz neke stare tiesne i vrlo gnjusne ulice — obično su i nove gnjusne i sve sla o popločene — dogjosmo do obale East Rivera. Stupismo pod neke mračne svodove, nad kojima grmi pusta željezna kolija ko mukla tutnjavina vulkana, preteča erupcije. To su željeznice, koje idu neprestano jedna za drugom amo i tamo preko mosta. Dolje se suče tramvay, a nepregledna

gomila ljudi se gura, stiska, gazi da se uvali pod te svodove, da se uspne uza stube do željezničkih i do tramwayskih stanica.

Teškom mukom proturasmo se kroz nepreglednu rulju do gla e mosta. Dug je dva kilometra. Da bolje uživamo prizor, odlučismo preći ga pješice, te gledati panoramu luke, New- Yorka i grada Brooklyna. Tek jedno zaboravismo, to jest na zimu i na vjetar, koji onuda preko kanala uviek i jako duva. Zaboravismo, da će nam oštrina zime izbiti iz tiela svako uživanje ljepote. Ne misleć na to, zaputismo se pješice.

Prvi koji je počeo raditi oko podignuća mosta izmegju New-Yorka i Brooklyna bio je pukovnik Julij W. Adams g. 1855. G. 1866. izdana je naredba, da se počne graditi. Gradnja je počela g. 1869. pod upravom John A. Roeblinga. Prvi željezni kabel preko kanala bio je potegnut u srpnju 1876. Stupovi, koji nose željezne kabele dižu se nad vodom 276 nogu. Onaj koji se diže na strani Brooklyna teži 93.079 tona, a onaj na strani New- Yorka preko 140.000 tona. Na sredini kanala luk, po kojem ide željeznica, visok je preko četrdeset metara, tako da ispod njega mogu proći i brodovi najviših jambora. Širina mosta iznosi dvadeset i šest metara. Preko te širine idu dvoje tračnice za željeznice, to jest s lieva i s desna, dvoje za električne tramwaye, dva puta za kočije i jedan za pješake. Sav taj most visi o četiri željezna kabela, koja se naslanjaju na spomenute stupove. Svaki kabel je uvijen od 2434 ocjelnih žica, svaki teži po 800 tona, a može podnieti 15.000 tona. Ocjel na superstrukturi teži 10.000 tona. Trošak gradnje iznosio je 15,000.000 dolara iliti s e d a m d e s e t i p e t m i l i j o n a k r u n a. Most je bio dovršen u svibnju g. 1883. Danas prelazi preko njega danomice 350.000 ljudi, što donosi 1,900.000 dolara.

Te brojke govore više nego može reći ikaki opis, s toga i ne kanim dalje most opisivati, jer znam kako je to težak i mučan posao, a i dosadan čitateljima. Za nešto služi i nauka u gimnazijama, pa se sjećam, kakav mi je znoj curio sa čela, kad sam morao prevagjati Cezarov opis mosta, što ga je bio prebacio preko Rajne. A što su oni panjevi i pleteri, one grede i konopi, prama ovoj masi željeza i kamenja? Ne bih rado da se i moji čitatelji znoje, pa pregjimo preko genija modernoga inžinirstva, k umjetničkoj strani, k lakom pripoviedanju.

Od grmljavine kolesa ne čuje se razgovora, pa ako ću se razumjeti s prijateljem Mariscalom, valja da jedan drugome vičemo na uho, ko gluhak gluhaku. Vlakovi jure jedan za drugim s lieva i s desna u protivnom pravcu neprestano, a isto tako i električni tramway. Teška kolija i kočije idu s jedne i s druge strane puta odregjena za pješake. Sve škriplje, stenje, topoće, zveči oko nas. Uza to puše i jak vjetar sa sjevera, studen, kao da dolazi iz same Groenlandije. Dolje u dubini po East Riveru plove sante leda. N s i uši se smrzavaju, a tielo drhće, jer ni krzno ne može da ga brani od sile vjetra.

Da bar mogu ruke držati u žepu! Ali s jednom moram držati šešir, a s drugom naočare, jer kako je jak vjetar, odnieće mi ih u vodu. A valja prevaliti dva kilometra na toj muci! Zaklanjamo se za željezne grede, da bacimo pogled na okolicu. Prizor je veličajan, jer daljina oduzimlje moru zgrada naokolo estetske arhitektonske mane, te ne vidiš potankosti, nego ukupnost, a ta je baš divna. I oni nebrojeni kućni tornjevi, što no se dižu do oblaka, čine iz daljine drugi utisak, utisak kakva nije moguće nigdje drugdje na svietu uživati, osim u planinama megju nebotičnim dolomitima. Veličajan je i pogled na Brooklyn, na tisuće njegovih dimnjaka, na crne njegove ulice i začagjene krovove; a osobito na drugi most nešto sjevernije, na Williamsburg, koji je regbi i veličajniji od bruklinskoga. Nebrojeni parobrodi šmigaju ispod mostova, vuku ogromne maone, pune razna gragjevna materijala, a veliki transatlantični pakeboti ulaze polagano i dostojastveno u luku , prolazeć mimo kipa Slobode, ovijena maglom i dimom. Dim i magla leže nad cielom okolicom, te svojim velom povećavaju veličajnost prizora.

Oznojeni od borbe sa vjetrom, a ipak u licu i rukama smrznuti, dogjosmo napokon na drugu stranu u grad Brooklyn. Sigjosmo s mosta, da ćemo na ulicu, nu tu je naokolo pogibeljno kretati se. Tu je pravi labirint tračnica, pandemonijum tramwaya. Najpametnije nam se čini ući u koji tramway i vratiti se u New- York. Tako je i bilo. Teškom se mukom dokopasmo tramwaya. Da ugješ tu u tramway, valja ti biti amerikanski bezobziran, da ne rečem bezobrazan. Uviek je tu ogromna gomila svieta. Guraju se, gaze se, gnječe se. Nema tu obzira ni prama otmenosti, ni prama starosti, ni prama razlikosti spola. Svak nastoji što prije ući i gura drugoga. Kad si jednom ušao, ne prestaje još muka i nevolja. Ako si ušao megju prvima i sjeo, oni koji dolaze gaziće ti po nogama, a najviše i najbezobzirnije tramwayski vogja, kada dogje pobirati prevozninu. On nikome ne krati ulaza. Može ih biti dva tri puta više, nego ima mjesta u tramwayu, on pušta da putnici ulaze, dok vide, da ne mogu probiti više kompaktnu masu. Ljudi su zgureni, ko zrna u šipku, bez razlike striša. Dronjci uz svilu, parfum uz smrad. Ko je jači, taj bolje stoji. Slabiji valja da trpe, kako mogu. Ako te ko gurne u rebra, udri i ti njega laktom, pa nikomu ništa, to se već razumije! Ugaziš li komu na nogu, ne trebaš pitati oproštenja, a ugazi li ko tebi, ne očekivaj da se ispriča. Najsuroviji od svih je vogja. Progura se kroz putnike, ruši one koji stoje na one koji sjede, kao da je to njegovo pravo. Glavno je da pobere od svakoga prevozninu od pet centi (dvanaest novčića i po), a pošto je kontrola teška, ne biva rietko, da katkada zaboravi potegnuti zvončić, što no bilježi, koliko je centi utjerao. Obično su ti kondukteri vrlo otrcani, baš nepristojni, ružna i surova izraza.

Na tramwayu piše da je zabranjeno pljuvati na pod, pod prietnjom globe od 500 talira. Ipak se čuje neprestano hrkanje i pljuckanje.

Niko ne govori. Gdjekoji, ma da mu puca trbuh od stiske, ako je visok, razmota novinu nad glavama pa čita, i ne smeta ga, što tramway ide vratolomnom brzinom, te se ljulja kao lagja u oluji, tako da nije rietko, kada jedan čovjek izgubi ravnovjesje, da ih povuče desetak za sobom u padu, pa se sve nagomila u jednu hrpu na podu.

Kada dogješ do mjesta, gdje kaniš izaći, moraš se bezob irno protući kroz rulju, prije nego tramway stane, jer ako nisi odmah iskočio, za trenutak on odjuri dalje.

Katkada se nagješ u tramwayu u vrlo otmjenom društvu, megju finim gospogjama, jer se ni amerikanski miljarderi ne stide zaći u tramway. Kočija se nigdje manje ne rabi, nego u Americi, i to obično samo za zabavu, a kad se ide za poslom, ide se tramwayem. Miljoneri i miljonarke su ipak rietke u tramwayima prama prostoti i sirotinji, pa se najčešće nagješ u jadnome društvu, a često i u sumljivome.

Sve ovo što rekoh o tramwayima u New-Yorku vriedi za cielu Ameriku; dodat mi je samo, da su tamo već tramwayi uvedeni i po selima. Bez sumnje ih imadu sam Sjedinjenje države više, nego sav sviet skupa.

* * *

Kad se vraćamo u New-York, ne će biti neugodno čitateljima, da im rečem štogod o postanku toga grada i o njegovoj današnjoj veličini.

G. 1626. holandsko društvo Dutch West India Company, kupilo je otok Manhattan, na kojemu se danas diže New-York, od urogjenika za nešto zrcala, puceta, noževa i drugih sitnarija u vriednosti od 24 dolara.

Holandezi se utvrdiše na južnom kraju otoka, sagradivši nekoliko kuća, i naselivši malu koloniju, koju nazvaše Novi Amsterdam. Tvrgjicu nazvaše Tvrgja Amsterdam. Holandeski namjesnik stolovao je tu oko 50 godina, a stan mu je bio gdje su danas parobrodarske agencije, prama Bowling Green. Nesreća Holandeza je htjela, da je otok Man'attan graničio sa engleskom kolonijom Virginijom. G. 1664. engleski kralj Karlo II. darovao je svojemu bratu vojvod York i Albany, teritorij što ga danas zauzimlju države New-York, New-Yersey i Delaware, smatrajuć i otok Manhattan engleskom svojinom. Vojvoda posla odmah tamo vojsku, koja je otjerala holandeskog namjesnika Stuyvesaut, i u počast vojvodi nazvala novu koloniju New-York. Ipak se Holandezi još ne odrekoše posjeda, te se dugo boriše za nj, otimljuć ga i gubeć ga, dok napokon konačno ne pade pod Engleze g. 1691. G. 1700. bilo je tu jedva 300 kuća. Još na početku prošloga vieka ne može se govoriti o kakovom gradu na otoku Manhattanu. Bio je malen gradić na vrhu, koji se danas zove Baterija. Tu blizu je bio podignut g. 1805. novi tvrdalj Fort Clinton, što no ga narod običnim imenom zove Castle.

A u sto godina kolika promjena! Danas na otoku Manhattanu nije moguće naći gradilišta, već valja rušiti stare kuće, da se grade nove i više. A taj otok je dug šesnaest milja, a širok do četiri i po! Na tom prostoru živi po zadnjoj statistici 1,850.000 ljudi. Po tome je New- York treći grad po broju stanovničtva na svietu, dolazeć odmah iza Londona i Pariza. Na moru je uopće najveći grad i najprometnija luka.

Nu Amerikanci nisu bili zadovoljni, da New- York bude treći grad, već hoće da bude prvi. U tu svrhu odlučiše spojiti pod imenom Greater New-York (Veći New-York) gradove New-York, Brooklyn, Long Islad, Staten Island i West-Chester. Ta je odluka dobila vladino odobrenje prvog siečnja 1898., i tako danas New. York broji 3,760.000 stanovnika. Taj broj nadmašuje pučanstvo grada Pariza, i tako si Amerikanci utvaraju, da su natkrilili i Pariz, pa da će skoro i London. I doista Pariz ne broji toliko stanovnika, jer se u njegovo stanovništvo broji samo ono, što stanuje unutar zidova; nu kad bi se priključila predgragja, Pariz bi bio mnogo veći. U ostalom smiešno je brojiti važnost jednoga grada po broju stanovnika. Da New- York imade dva puta više stanovnika nego London, opeta bi Pariz ostao središtem svieta, najljepšim, najumjetničkijim i najprivlačivijim od svih gradova.

Ogroman je prostor, što ga zauzimlje Greater New- York. Proteže se 35 milja u dužinu, a devetnaest u širini. Na tom prostoru imade 167.000 kuća i 1170 crkava svih vjera. Vriednost tih zgrada računaju Amerikanci na 25.000,000.000 kruna. Sieku ga u svim pravcima električni tramwayi u ukupnoj dužini od 1000 milja; a osim toga 150 milja zračnih, ne računajuć podzemne električne željeznice.

Po prostoru zaostaje ipak Greater New - York za Chicagom i za Londonom. O silnom prostoru Chicaga govoriću, kad bude govora o tom gradu.

Ako se ikoji grad može nazvati svenarodnim gradom, to je New-York. Tu je priča o babilonskom tornju posve ispunjena, jer se tu govore svi jezici.

Unatoč tome, što je neznatna manjina stanovnika engleskog porietla, ipak grad izgleda uprav tako engleski kao i London, ili će bar takav postati. U javnosti vlada engleski jezik, a i svaki stranac je prisiljen naučiti engleski, ako hoće da što postane. Svi ostali jezici su pritajeni, te moraš zaći u sitne ulice, manje važnosti, da čuješ te jezike govoriti. Neke su narodnosti raspršene po svim dielovima grada, a neke su pak na okupu u nuzgrednim predjelima. Poslie engleskoga najviše se čuje njemački i talijanski. Talijanaca, kažu ima pol milijona u Great New- Yorku. Oni imadu sijaset svojih gostiona, koje su sve na dobru glasu, te ih i osta'e narodnosti posjećuju, jer amerikanska kuhinja evropejcu ne prija. Izdaju dva tri dnevnika, osim ostalih perijodičnih novina. Bave se i nižim poslovima, pače

se može reći, da su svi najniži poslovi, kao pometanje ulica i čišćenje cipela, u rukama Talijana. Ima megju njima i vrlo bogatih trgovaca, miljonera. Sve ostale narodnosti mrze i preziru Talijane, pače se može reći, da su po cieloj Americi najprezrenija narodnost. Amerikanci ih zovu dego. Kako je taj nadimak nastao, ne bih znao kazati, nu sada je taj prišvarak prešao na svakoga, koji ne govori engleski. Amerikanska djeca, ako čuju drugo diete govoriti kojim drugim jezikom, stanu mu se rugati i kričati dego! dego! Tako i sitna djeca nehoteć vrše posao poenglezivanja narodnosti, jer sva ostala djeca nastoje govoriti engleski, da im se mali amerikančići ne rugaju. Proces poenglezivanja svih narodnosti teče redovito i neizbježivo. I o tome će još biti govora. Uzalud se u New-Yorku tiskaju novine u svim jezicima svieta! Tvrdo sam uvjeren, da do sto godina tu ne će biti drugih novina osim engleških, ako, po kojem nepredvidjenom slučaju, ne zadesi sudbina englešku i amerikansku ratnu mornaricu. Do sto godina jedva da će u New-Yorku izlaziti jedna njemačka, i jedna franceska novina, onako kako od prilike danas izlazi u Parizu „New-York Herald".

Židovi u New-Yorku imadu više novina, a megju tima ima i novina, koje izlaze hebrajičnim slovima u njemačkom jeziku. Oni imadu svoje odieljene ulice, kao što su nekada po starim evropejskim gradovima imali svoje gete. Vrlo se lako obogate, pa i ako ne imaju tako zvanih miljardera, a ono imadu bezbroj miljonera. Svi su poslovi u njihovim rukama. Antisemitizam nije otvoren, ali grmi muklo pod zemljom. Ne će proći dugo vremena, pa ćemo vidjeti, da će se tamo ta biljka bolje rascvasti nego igdje u Evropi. Za sada još načela liberalizma i slobode sustežu duhove, nu u toj novoj rasi, ili bolje smjesi sviju rasa, kojoj je vrhovni ideal zemaljsko dobro, gdje vlada biesna utrka za bogatstvom, neizbježiv je sukob sa semitskom rasom, u tom poslu sposobnijom od drugih.

Slaveni u New-Yorku nisu mnogobrojni, pa ipak su sva slavenska plemena zastupana. Svako pleme ima svoj dnevnik ili bar tjednik. Česi su najbrojniji i najnapredniji, a okupljeni su oko 72. i u bližnjim ulicama. Slaveni u toj ulici imadu i svoj klub, kojemu je predsjednik javni bilježnik Čapek.

Hrvati su rastepeni na sve strane. Nemaju svojih družtava, nit ikakve organizacije. Najviše ih ima u bližnjem gradiću Hoboken, s druge strane rieke Hudson. Tu imadu i svoje družtvo. Većinom su radnici po tvornicama. Ima ih dosta i u Brooklynu. Uslied te dizorganizacije nije moguće znati, koliko ih je u New-Yorku i okolici, nu mora ih biti više nego se misli, jer sam u tom moru ljudi ipak više puta čuo hrvatsku rieč. Za čudo je, što se ne okupe i ne udruže, jer tu u New-Yorku izlazi jedini hrvatski dnevnik u Americi, to jest „Narodni List", što ga izdaje Frano Zotti, i koji imade možda više čitatelja, neko ikoji dnevnik u domovini.

IV.

Amerikanski muzeji. — Pogled na luku. — Najveći kip na svietu. — Poslovno središte New-Yorka. — Grace Church. — Post Office. — Poštarski promet. — Pregjel bogataša. — Opera. — Palače novina. — Peta avennue. — Madison Square Garden. — Amerikanski klubovi. — Wanderbiltova palača. — St. Patrik. — Prihodi crkava. — Masonski hramovi. — Židovske sinagoge. — Biblijoteke. — Hôtel Waldorf-Astoria. — Zračna željeznica. — Kazalište na Irwing Place. — Balet. — Ženski uzgoj. — Raspit braka. — Život amerikanskih žena. — Nan Patterson.

Ostavimo narodnosti, jer će svaki čas biti prigode u ovom putopisu o njima govoriti, a vratimo se, da pregledamo na brzu ruku grad i njegove znamenitosti. O umjetnosti neće biti govora, jer je tako rekuć i nema, osim imitacija evropejskih. Ima tu i ogromnih muzeja umjetnosti, prirodoslovlja i starine, ali i o tome je bolje ne govoriti. U prirodoslovnim muzejima ima do duše živinskih tipova neobične rietkosti, osobito amerikanske faune, ali te stvari valja vidjeti, jer se opisom slabo dadu prikazati, što bi me inače zavelo i na dugo, a nije u mojem programu. Muzeji su obično dosadni i kad se posjećuju, kamo li ne bi bili u opisu! Što se historičkih muzeja tiče, valja priznati, da se amerikanski bogataši trse, da ih opskrbe starinama iz staroga svieta, nu ipak oni mogu sabrati samo ono, što prezreše evropejski sabirači. U malo godina ne da se stvoriti savršenih muzeja. O amerikanskim starinama suvišno je i govoriti. Ako ne donesu što iz Mexika, centralnih republika i iz Perua, u sjevernim državama nema ništa zanimiva, ili vrlo malo. Ne mogući drugačije Amerikanci spreme u muzej cipele kojeg bivšeg predsjednika republike, stolicu Washingtona, ili šešir Franklina, ili sablju generala Granta.

Nedjelja je, ulice su puste. Krenusmo Mariscal i ja prema vrhu grada k luci, da uživamo pogled na more. Slab užitak, jer kroz maglu ne može se vidjeti ni otočiće, koji zatvaraju luku, ni obalu New-Jerseya. Veličajan je ipak pogled na komešanje parobroda i parobrodića, svake vrsti i oblika, što no križaju na sve strane po luci, zviždeći

neprestance. U toj vrevi nepomično stoji samo kolos kipa Slobode, na otočiću B e d l o e I s l a n d. To je najveći kip na svietu; čudo po svojoj gorostasnosti, kao u staro vrieme kolos, što no se je dizao nad ulazom u luku Rodosa. Taj kip darovala je franceska vlada Sjedinjenim državama, u znak staroga prijateljstva i republikanske solidarnosti. To je djelo od franceskog kipara Bartholdia. Ljepotom se ne ističe, ali za to čini ipak veličajan dojam. Podnožje je visoko dvadeset i pet metara, a sam kip preko četvrdeset, od ruke što no drži električni svjetionik do nogu.

Od tuda se vratismo prama gradu i ugjosmo megju Sky-Skrapers Brodwaya. Tu su kuće najviše, te moraš dignuti visoko glavu da vidiš nešto otvorena neba. To ti je poslovno središte New- Yorka. Tu su najvažnije banke, burze, trgovačke kuće, parobrodarske agencije, konsulati, pošta, osjeguravajuća društva itd. Na lievo se diže u gotskom stilu, sa dva visoka zvonika na pročelju protestantska biskupska crkva G r a c e C h u r c h, jedna od najljepših u Americi, a to nije mnogo, jer amerikanske crkve ne mogu uopće zanimati evropejca, koji je vidio čudovišta u Milanu, Rimu, Florenci, Parizu, Kölnu itd.

Više će zanimati ako rečem štogod o poštarskoj palači, koja se nalazi blizu C i t y H a l l P a r k a, na uglu Brodwaya i Mail Street. Glavno pročelje P o s t O f f i c e a široko je preko devedeset metara, a to je mnogo, jer su amerikanske zgrade obično vrlo uske. Za čudo nema nego pet spratova, i dva pod zemljom, dočim se oko te zgrade dižu tornjevi na više od dvadeset podova. Gragjena je u slogu renesance s dorskom primjesom, te i ako se ne može reći, da je kakvo arhitektonsko čudo ljepote, opet se ugodnije dojimlje oka, nego oni tornjevi naokolo. Kažu, da je red u ovoj zgradi uzoran, a dosta je nabrojiti nekoliko podataka o ogromnom djelovanju u njoj, da se vidi, da to bez reda ne bi moglo ići. Godine 1903. prošlo je kroz tu zgradu 2.334,943.145 komada listova i ostalih poštarskih predmeta. Svaki dan progje 4,657.378 komada. A taj broj raste svake godine. God. 1903. prošlo je 67,876.174 više, nego pregjašnje godine. Uslied tog ogromnog prometa zgrada koja je stojala trideset i pet milijona kruna više ne odgovara potrebama, te se mora graditi nova, mnogo veća. A osim tog poštarskog ureda ima još sto podružnica, razdieljenih po svim stranama grada. Listonoša ima u New- Yorku 4000.

Hodeć Broodway-om dogje se do pete Avenue, najljepše ulice u New- Yorku, gdje su kuće bogataša i veliki hoteli. Ima tu velikog luksusa u mramoru, ima i ukusa u stilu, nu originalna ništa. Sve što je ljepše puka je imitacija poznatijih evropejskih zgrada. Na tu ulicu ćemo se još vratiti, a sada slijedimo Broodway, gdje ćemo naći glavna kazališta, kao Wallak's, Metropolitan Opera House, Olympia, Casino, etc. Casino se nalazi do 39 ulice, a gragjen je u maurskom slogu, te se može reći, da je ropska imitacija Alhambre. Krov te zgrade u proljeću se pretvara u perivoj, a rasvietljen je mletačkim svjetilj-

kama. Opera House je ogromna zgrada u slogu renesance, a u njoj se pjevaju talijanskim jezikom većinom talijanske opere.

Gdje Broodway sieče šestu avenue, nalazi se spomenik William Dodge-a, dosta impozantan, nu bez osobite umjetničke vriednosti. Na Broodwayu se diže takogjer palača glasovitog lista „Heralda" u slogu talijanske renesance, a nedaleko kazalište Herald Square. Zgrade ostalih velikih new-yorških dnevnika nalaze se na Row Parku blizu City Halla. Najznamenitije su palače „Tribune", „Sun" i „The World".

Peta avenue se dieli u dva diela, sjeverni i južni. Na sjevernoj su palače miljonera i klubova, na južnoj su kuće, u kojima stanuje najveća bieda i nevolja New- Yorka, tako da ta ulica spaja dva ekstrema društvenih stališa: gavane i najotrcaniji proletarijat. Kada se dolazi tom ulicom s juga prama sjeveru do trga Washington ne vidi se nego proste četverokatne kuće, gragjene, da izmuzu sirotinji najam. Nu netom si prošao Washington Square prizor se sasma promieni, te izmegju opeka dogješ u samo mramorje. Na tom trgu diže se mramorni slavoluk, podignut g. 1889. u slavu proglašenja republike po prvom predsjedniku Washingtonu. Na istom je trgu spomenik Garibaldiju, dar talijanske kolonije. Izmegju 23. i 26. ulice nalazi se glasoviti Madison Square, sa spomenicima Farragut, Worth, William, Seward itd., koji su nešto bolji od onih što no ih vidjesmo na Union Square. Na tom trgu upada u oči kazalište Madison Square Garden, koje bi iznenadilo ljepotom arhitekture, da nije vjerna kopija Giralde u Sevilliji. Na sve strane sjaji novi mramor i granit, a što se ide dalje prama sjeveru, to je raskoš mramora još veća. Nigdje manija klubova nije dostigla te mjere, kao u Americi. Ima ih nebrojeno. U klubovima Amerikanac progje sve vrijeme, što ga ne progje u poslovima. Tu jede, tu čita novine, tu gimnasticira, tu mačuje, tu tjera sve moguće športove, tu se kupa. Sve što je ljudska glava mogla izmisliti za svoju zabavu i za tjelesnu ugodnost, sve ćeš naći u znamenitijim amerikanskim klubovima. Članarine su ogromne, a ne prima se u klub nego samo protekcijom starijih članova. U New-Yorku su najglasovitiji Union Leagne i Manhattan, oba imadu svoje zgrade na petoj evenue. Malo dalje od Manhattan kluba nalazi se palača glasovitog miljardera Wanderbilta u franceskoj renesansi, a u njoj je taj bogataš sabrao sve, što je mogao umjetnina po Franceskoj pokupovati. Malo podalje diže se irsko-katolička katedrala Svetoga Patricka (Patricija), u gotskome stilu, sa obična dva zvonika na pročelju, sva od prugastoga bieloga mramora. Duga je sto metara, a visina zvonika je 110 metara. Gradnja je zapala deset milijona kruna, a sama stakla na prozorima, franceska radnja, zapadoše pô milijona.

Kad smo pri crkvama, kazaću, da i ako je tamo razmjerno malo vjernika, ipak se na crkve troši veoma mnogo, te imadu velike, pače

ogromne prihode od milodara, što ih pobožni ljudi darivaju prigodom velikih svečanosti, osobito o božiću. Kazaše mi, da crkva Sv. Trojice, na Broodwayu, imade 25,000.000 kruna godišnjeg prihoda. Slobodni zidari imadu takogjer svoje hramove i ti doista nisu najsiromašniji, a gragjeni su u obliku Sky-Skrapera. Židovskim sinagogama nema broja, a ima ih i liepih u arapskom stilu.

Blizu Centralnoga Parka nalazi se jedna od glavnih javrih biblijoteka New- Yorka. Sagradio ju je o svojem trošku James Lenox, te nosi i njegovo ime. Gragjena je u klasičnom slogu franceske renesanse, sa troškom od pet milijona kruna. Broj knjiga je vrlo malen, jer ne sadržava više od 30.000 svezaka, nu ima nekoliko rietkosti. Uprava biblijoteke tvrdi da posjeduje prvu knjigu, koja je uopće bila tiskana, to jest prvu knjigu, što ju g. 1450. tiskaše u Mainzu izumitelji tiska Gutenberg i dr. Faust ; pače imade jednu Bibliju još i stariju (!), koja je bila pečatana g. 1447. u Würtembergu, da ne govorimo o starim kineškim knjigama, kojima se ne zna pametara. Nu u istinu je biblioteka veoma siromašna u rukopisima i inkunabulama. Nešto liepo uvezanih modernih knjiga, bez velike znanstvene vriednosti, to je sve. New- York ima u svemu 53 javne biblijoteke, od kojih je još vriedno spomenuti Astor Library (280.000 svezaka), Mercantile Library (220.000), N. Historical Society (75.000), Law Institute Library (pravnička, 35.000), Society Library (70.000) itd. Nijedna od tih biblijoteka ne dosiže 300.000 svezaka, te su prava igračka prema nekim evropejskima, jer na pr. pariška National biblioteque broji preko 3,000.000 svezaka.

Po tom tipu su gragjene sve amerikanske biblioteke. Nagje se koji bogataš, koji hoće da igra Arhelaja, ili Mecenata, pa dade milijon dolara za biblijoteku. Najveći dio svote potroši se za gradnju, a za knjige ostane malo. Gradnja je pak u Americi neobično skupa, jer najprostijeg zidara valja platiti sa pet dolara dnevno. Nu Mecenat hoće, da zgrada izgleda raskošno, da se vidi mramor. Što može ostati za knjige? Nakupuje se na brzu ruku nekoliko tisuća modernih engleskih knjiga i biblijoteka je gotova, otvorena svakomu na porabu. To je slika amerikanske kulture. Isto tako na brzu ruku stiče se u Americi naobrazba i znanje. Hoće se oblieplienom vanjštinom obmamiti sebe i sviet, da je i nutrina uzgojena, da Amerika nema što zavidjeti Evropi u nijednom pogledu.

Da dovršim pregled pete avenue, valja spomenuti i glasoviti hôtel Waldorf-Astoria, svakako jedan od najvećih na svietu. Treba priznati, što se tiče tjelesnog komforta Amerikanci su daleko pretekli Evropu, što će dokazati i opis ovoga hôtela. Nalazi se na petoj avenue izmegju trideset i treće i trideset i četvrte ulice. Ima 17 podova i na njima 1500 soba, od kojih 1200 sa kupelji. Zgrada izgleda kiklopski, a trošak je iznosio oko 40,000.000 kruna.

Prizemne prostorije zapremaju ogromne blagovaonice, svaka u svojem stilu Glavna dvorana je ukrašena u stilu Empire, te se sjaji žutom mjedi i kitama crvenih električnih svjetiljaka na stolovima. Pod je postrt ogromnim crvenim sagom, a živo cvieće krasi sve slobodne prostore. Kuhinja i poslužba je franceska. Tu se sastaje sve, što se cieni otmenijim u New- Yorku, i što može bacati zlato kao pržinu.

Duvari su od kamena, ili od stuka, ne samo po dvoranama, nego i po hodnicima i po stubama, a taj stuk je napirlitan i pozlaćen, kao u kakvoj bizantinskoj bazilici, ili u muslimanskoj džamiji. Na sve strane nalaziš divane, fotelje, stolice, obložene najfinijim sametom· svilom, kožom. U jednoj dvorani igra orkestar od jutra do ponoći.

Vreva svieta je po tim dvoranama, a osobito po hodnicima, po kafanama, po barima, gdje se toči pivo i druga pića, ko u mravinjaku. Salon za gospodje, posve je točna kopija salona Marije Antoinette, sav u svietloj svietloj svili, sa pokućstvom rokoko, e se bojiš dotaknuti štogod, da se ne slomi.

Ima tu igračnica, banka, mjenjačnica. Ima pače i vrst burse, gdje se tečaji brzojavno izvješavaju istodobno kao i u Stock Exchange. Uz dućan cvieća imade fotografični bureau, a atelier je gori na krovu, pod oblacima. Telefon zaprema posebnu centralnu sobu, koja je spojena sa svim sobama, s gradom i s okolicom. Odmah blizu je telegrafični bureau, a do njega liečnički. Tri su liečnika uviek na službu u hôtelu. Tu je prodaja novina i kazališnih karata za sva kazališta. Uz poštu, koja ima više posla, nego u kojem gradiću, nalazi se riznica, sa ogromnim željeznim ormarima, dajdalskim djelima amerikanske mehanike. Na pošti svaka soba ima listovnu kutiju za svoga stanara. Ako ko dogje tražiti kojega stanara, preda posjetnicu, koju jedan činovnik turi u pneumatičnu ciev i u nekoliko sekunda ona je na podu i u sobi gdje se stanar nalazi. Ako je odsutan, posjetnica se vrati sa pečatom, koji piše N o t i n r o o m (Nije u sobi).

Stanari dakako ne idu stubama na taj babilonski toranj. Na sve strane se nalaze električni elevatori u stilu Louis XV., bieli sa zlatnim ukrasom. U svakomu ima mjesta za petnaest osoba. Ako ko želi sići, pritisne zvonce, a igla pokaže g r o o m u (vogji elevatora) na koji sprat ga zovu.

U prizemlju su dvie ogromne dvorane, za plesove, za koncerte, pače i za predstave, sa ložama, pozornicom i garderobama. Duvari su svi od mramora, sagovi su iz Persije, zrcala ogromna iz Pariza, a stropove naslikaše najbolji amerikanski slikari, dakako po amerikansku! Iznajmljuje se za 100 i za 1500 talira na večer. Katkada služe za umjetničke izložbe. Raskoš mramora i drugih umjetnih materijala je po svuda jednaka, nu ne može se reći, da je to svuda i s ukusom upotrebljeno. Često se osjeća parve .ujstvo, ko kod gospogja onih trgovaca, koji se naglo obogate, a one natrpaju na se drago kamenje i svilu, samo nek se vidi.

Na prvom spratu su stanovi za one, koji mogu platiti do 500 talira svakidanje najamnine. Takvi stanovi imadu dakako po više soba i sijaset nuzgrednih prostorija. Uregjeni su najvećom raskoši. Tu altavasna svila prelieva najtanje nuanse boja, a samet je izvezen zlatom. Divani su obloženi najfinijim kožama, postelje, ormari i drugo pokućstvo, obloženi su korama od slonovine, žutom mjedi i inim skupocjenim materijalom. Duvari su ukrašeni umjetničkim slikama, uglovi kipovima od mramora i od tuča, te vazama iz Sevresa, ili iz Kitaja i Japana. Po podu su prostrte kože od lavova, tigrova, risova i megjedine, ili najskupocjeniji istočni sagovi. Oveći stanovi imadu i privatnu blagovaonicu, vrlo ukusno uregjenu, a o kupelji ne treba ni govoriti. Jela dolaze kroz pneumatične cievi iz kuhinja, koje se nalaze na prvom spratu podzemno. Sluge ih postave na već gotove stolove, te ih unose, kao kod Rimljana, opskrbljene jestojkama u blagovaonice. Na svakom spratu imade k tome i ormara za posugje, za topla i za hladne jela.

Tako može dobiti svak jelo u svoju sobu, ako ne će da sigje doli u skupne restauracije; a ako je ljeto može se uspeti do na krov, pa će se naći u pravom visećem perivoju, ko u Babilonu za vrieme Semiramide, a uživaće pogled na grad, na mirijade njegovih svieća i na struju Hudsona.

I obične sobe imadu pokućstvo od mahagonija, pače i vrata i pragove na nutarnjoj strani prozora; a rasvietljene su sa desetak električnih svjetiljaka. Svaka soba, po amerikanskom običaju, imade ogroman krevet, kao za ljubavno vježbalište, a odmah do kreveta vrata vode u garderobu i u kupalište, čiji su zidovi obloženi majolikom, a pod muzaikom. Uz umivaonicu visi dvadesetak peškira i velikih utirača za osušiti se poslie kupelji. Uz vrata sobe nalazi se kutija od mahagonija za cipele. U večer ih turiš, u jutro ih nagješ čiste. Po manjim hotelima ne čiste se cipele, taj je posao ostavljen nebrojenim Talijanima, koji love putnike na svakom uglu. Očiste cipele tako vješto, da ljepše ne izgledaju ni kad su nove, nu najmanja je nagrada 10 centi, iliti 25 novčića.

Podzemlje hôtela je možda još zanimivije. Tu ćeš naći brijače i češljače za ženske i za muške, rezače nokata i kurjih očiju, parne kupelji, podrume za vino, pivo, led, meso, sočiva, kuhinje, pekarne, skladišta sanduka, cigara, blagovaonice za slušinčad i ko bi sve nabrojio! Tu su i ogromne praonice i utijavaonice rublja. Preko sto žena ne imaju drugoga posla, nego utijavati ubruse, stolnjake, peškire itd. Sedam ljudi otvaraju cio dan kamenice. Šest ljudi je zabavljeno oko ogromnih kotlova, gdje se kuha kafa. Posugje se pere u parnim kotlovima, a oko toga posla radi 165 ljudi.

Konoba ima skladište vina za milijon kruna vriednosti, a oko njega je zabavljeno 28 činovnika. Skladište duhana, ima 1,500.000

kruna vriednosti cigara, cigareta i duhana za lule. Najskuplje cigare stoje dolar i pô po komadu.

U drugom podzemnom spratu smješteni su dinamomotori orijaških kotača, a kotlovi su visoki osam metara. Te mahine razvijaju silu, koja daje električnu svjetlost, topli i razvjetrava cieli hôtel, diže elevatore, pravi led. Sto i pedeset inžinira, mehanika, elektrotehnika i radnika zaposleni su oko osam mahina, koje razvijaju 3000 konjskih sila. Skladište ugljena imade uviek 20.000 tona u pričuvi za slučaj štrajka. Svaki dan se tu proizvagja 50.000 kila leda, koji se doduše ne potroši sav u hôtelu, jer ga prodaju i u gradu. U praonicama se opere dnevno 60.000 komada rublja. Niti jedan peškir, a kamo li ubrusac, ne rabi se dva puta, a da nije na novo opran.

U jednoj konobi su spremljeni otpatci jela u bačvicama. Svaki dan se prodaju, da se od njih pravi mast, o donose hôtelu 5000 talira. Nevjerojatna je količina mesa, butina, čitavih ovnova, jelena, srna, purana, pilića, jarebica i druge divljači u prostorijama za to odregjenim. Za zelenje, za sočiva, za najraznovrsnija voća posebni su magazini. Svaki dan se pojede u hôtelu 25 volova, 25 jančića, 25 prašćića, 20 butina, stotinjak jarebica, 200 prepelica, 100 purana, oko 400 golubova, 150 pataka itd. Mlieka se troši dnevno 175 talira, 100 talira gljiva, 8000 krušaca i 5000 mekih hljebića za kavu. Od prilike svaki dan se sharči 36.000 kruna živeža. Hôtel plaća gradu godišnje za potrošak vode 50.000 talira.

Osoblja je zaposleno u tom hôtelu 1636, muškog, ženskog i djece. Imade 96 kuhača, 18 pekara, 168 loncopera i svjetlača srebrenine, 177 gruma i paža, 105 trhonoša i pometača, 560 poslužnika, 175 sobarica itd. Mjesečna plaća toga osoblja iznosi 65.000 talira. Ima činovnika, koji, osim stana i opskrbe, dobivaju 1000 kruna mjesečne plaće. Dnevni prihodi hôtela iznose najmanje 20.000 talira. Ove brojke crpih iz reklamnih knjižica, što ih poduzetnik toga ogromnog posla širi na sve strane, a nisam iscrpio ni dvadeseti dio, da ne budem dosadan. Čini mi se, po onomu, što svojim očima vidjeh, da ne laže; inače po što kupio, po to i prodô. Ovakih hôtela ima još nekoliko u New- Yorku, a manjima se ne zna ni broja. O najfinijoj restauraciji Delmonico, govoriću na povratku.

Jedna od znamenitosti New- Yorka jest tako zvana zračna željeznica. Sredstva općenja u New- Yorku dovedena su do najvišeg stepena brzine i udobnosti, te u tome New- York ostavlja za sobom sve ostale gradove. Drugačije se ne bi moglo ni živjeti u New- Yorku, jer kada radnik ne bi imao željeznice, da dogje u četvrt sata s jednoga kraja grada na drugi, morao bi ići pješice nekoliko sati, da iz svoga stana dogje do posla, drugim riečima ne bi imao kada raditi. Ne može svak imati stan u središtu grada, a opet radnik danas radi ovamo, sutra onamo. Toj neprilici doskočeno je u New- Yorku u obilnoj mjeri. Električni i konjski tramway sieku grad na sve strane. Na nekim mje-

stima ima i podzemna željeznica, ali glavno sretstvo općenja, to je zračna željeznica.

Da se doskoči sve većoj potrebi brzog saobraćaja, sastavilo se u New- Yorku dioničko društvo, s ogromnim kapitalom, te isposlovalo dozvolu, da može graditi zračne željeznice po glavnim avenuejam. Bilo mu je dozvoljeno graditi takvu željeznicu s dvostrukim tračnicama na drugoj, trećoj, šestoj i devetoj avenue, gdje je promet najveći. U Parizu gradsko vieće, ni vlada ne bi nikada bili dali takve dozvole, jer se u Parizu, osim na udobnost, gleda i na ljepotu grada. A te zračne željeznice ne samo da niesu ljepota, nego su prava grdoba. Usredotočuju se sve na vrhu otoka Manhattana, kod tako zvane Baterije. Otuda svaki čas kreću preko rečenih avenueja vlakovi prama sjevero-zapadu uzduž otoka, na kojemu je grad sagragjen, i svaki čas dolaze vlakovi sa sjevero-zapada.

Te su željeznice gragjene na željeznim stupovima, koji se nižu na tisuće i tisuće po sredini spomenutih ulica, noseći svodove, preko kojih idu vlakovi. Visina tih stupova je nejednaka. Ima mjesta, gdje vlakovi zasjenjuju svojim prolazom čak i četvrti sprat kuća; drugdje se spuštaju do prvoga. U gradnji tih stupova i tih svodova nije se ni najmanje pazilo na estetiku, nego isključivo na korist. Nikakvog ukrasa, sve samo crno željezo! Pogled na ulice posve je zastrt, a zastrt je i pogled s prozora kuća na ulice. Stanovnici pače jedne strane ulice ne vide one, koji stanuju u kućama na drugoj strani, a njihov mir je ugrožen neprestanom zvekom i tutnjavom kolesa, te škripanjem i drmanjem tih mostova, ispod kojih istosmjerno sa željeznicom, idu k tome i električni tramway, koji povećavaju žamor. Stanice, gdje se ljudi uspinju na zračnu željeznicu, ili silaze, nalaze se u kratkom razmaku od pet šest blokova. Za blok razumieva se prostor, što ga zauzimlju kuće izmegju jednoga i drugoga Streeta (ulice). Ciena je za ulaz na zračnu željeznicu pet centi, jednako ako putnik prevali par blokova, ili cielu avenue, ili uzduž čitavoga grada. Na tim željeznicama nema nego jedan razred, te se tu baš demokratski združuju prnje siromaha i svila gavana.

Računa se, da dnevno pogje zračnim željeznicama 800.000 ljudi, što mi se ne čini pretjerano, ako se uzme, da svak u New- Yorku radi, da svak ide u jutro na posao, a u večer kući, da se svak kreće i ide na zabave. Od sedam do osam sati iz jutra vagoni su tako prenatrpani, da se ne može dobiti mjesta ni stojećke, a ista se stvar ponavlja u večer od 6 do 8 sati. Tada se niza stube stanica toči prava rieka svieta, a s druge strane se uspinje. Na stanici teško da se ikada čeka više od dva minuta dolazak vlaka. Kada vlak uz muklu grmljavinu željeznih svodova stupi pred stanicu, odmah se rastvore vrata vagona, te se u tili čas izprazni što misli izići, dok na druga vrata unilazi, ko misli ući, i za čas opeta vlak odjuri silnom brzinom.

Eto opisah površno vanjštinu New-Yorka i u preši zaboravih kazati, da to nisam sve vidio prvoga dana, već u više dana boravka u New-Yorku. Zaboravih i na prijatelja Mariscala, pa ću se sada povratiti k njemu i k zaboravljenom don Juanu Pichardu, da ugjemo skupa u večer u jedno kazalište na Irving Place, te da vidimo kako se Amerikanci zabavljaju. Dosta smo letili po vanjštini, sada valja zaviriti malo i u nutrinu, te doznati, kako od prilike Amerikanci osjećaju i misle. Sve se to ne će dati opisati u jednom poglavlju, te ću onako, bez reda, kako mi što dogje pod pero i kako se sjetim iznieti dojmove psihičnog opažanja nad tim novim i mladim svietom. U ostalom još se valja sa putovanja vratiti u New-York, pa ću nadopuniti tom prigodom, što ovom zaboravim.

Kazalište na Irwing Place nije od prvih u New-Yorku, niti služi za velike dramatske ili operne predstave, već za operete, lakrdije i pučke pjevače. Uviek je dobro posjećeno i ako je ulaznina prilično skupa, ko što u svim kazalištima u Americi. Te večeri prikazivale su se male pochade s pjevanjem, ne bez velike raskoši balletnih toileta. Glupaka, na veliku radost Amerikanaca, igrao je jedan crnac vrlo glupo, dakle vrlo vješto, a pjevao je, kad je htio, bolje od bielaca. Bio je zaljubljen u jednu bielku, koja se je, dakako, s njim rugala, premda se uviek u Americi bielke ne rugaju s crnicima. Ona je za svaku ironiju, svaku rugalicu prezrenom crncu pobrala burno odobravanje i napokon ju je sretno osvojio bieli Kolombino.

Pjevanje nije mi se baš mnogo svidjelo, a šale sam slabo razumio, jer naročito s pozornice nije lako razumjeti jezik, koji se rietko čuje, u kojemu se nema vježbe. Svakako opazih, da se Amerikanci dobro zabavljaju i od srca smiju, pa i najneznatnijim komičnim situacijama. Općinstvo regbi ne zahtieva mnogo, lako ga je zadovoljiti.

Ženske u balletu bile su tjelesno vrlo liepo, pače krepko razvijene; okretne i jake, više klovni, nego plesačice. Mnogo gracije ne opazih, a ni mnogo pikanterije u kretnjama, nu za to mnogo gimnastične vještine i mišične snage. Gimnastika je u Americi jedno od glavnih uzgojnih sredstava, rekao bih pače da se mnogo više pažnje posvećuje uzgoju i razvitku tiela, nego duha, o čemu su me i poznija opažanja uvjerila. I najfinije gospogjice imadu nešto atletskoga, muškaračkoga, a nježnost je vrlo rietka, te se mnogo i ne cieni. Amerikanska žena ima više špartanski, nego atenski uzgoj. Djevojke se uzgajaju često na istim učilištima, gdje i muškarci, i kao što su Špartanke bile pripuštene gimnastičkim igrama mladosti, da se naviknu bez pohote gledati golo ljudsko tielo, tako i Amerikanke se bore s muškarcima na opasnome foot-balu, gdje se često izbiju zubi, lome rebra, čak i noge. S toga imadu u društvu posve slobodnu kretnju, putuju same, bez gardedame, koju se i onako i u Evropi lako odstrani, kada treba govoriti s miljenikom. Tako se barem prištegjuje djevojkama potrebu hinjenja i laganja; prepuštene su same svojoj kriepostí,

i po duši mi se čini, da Amerikanke ne zaostaju baš mnogo u krieposti za Evropejkama. Svakako su iskrenije, i ako manje opasne za mladence.

Kad smo već pri ženama, a i tako nemam više šta da kažem o kazalištu, nastavimo. Jedna amerikanska poslovica kaže, da je u Americi dobro ženama i mačkama, teško ljudima i konjima. I zbilja žena uživa u Americi, ne samo najveću slobodu na svietu, nego i najveću zaštitu zakona. U parnici izmegju žene i muškarca malne uviek dobije žena. Mora da je njezina krivnja više nego očita i teška, ako će muškarac dobiti pravdu, ne samo u kaznenim, nego i u civilnim stvarima. U pitanju raspita braka, koji su u Americi češći, nego u cielom ostalom svietu skupa, sud je uviek na strani žene. Traži li ona rastavu sigurna je. Dosta je da kaže, da muž imade kakvu sitnu manu ili da je surov, stvar je gotova. Ako rastavu traži muž, treba da žena pristane, osim ako muž dovede svjedoke, da ju je zatekao u preljubu in flagranti. Pa i tada mora joj dati neku otpusninu, ili je i nadalje do smrti hraniti.

Tuži li žena muža, da ju je zlostavljao, osude ga, sine remissione, na nekoliko mjeseci zatvora. Ubije li muž ženu, vješala, ili grozna elektrokucija čekaju ga neizbježivo. Ubije li žena muža, što se mnogo češće dogagja, ako ona može dokazati, da ju je samo malo zlostavljao, riešena je, inače ne strogo kažnjena.

Bračne rastave su na dnevnom redu. Nije rietko naći ženu, koja se je pet šest puta preudala, a isto tako ni muža. Je li se ona zaljubila u drugoga, i je li sigurna, da će je ovaj uzeti, počne peckati muža, dok ovaj ne izgubi ustrpljenje, te njoj reče koju grubijanštinu. Od rieči na rieč, lako ga ona izazove, da dogje do gustih, i eto ih na sud, pa traže oba rastavu, koja se odmah podieli. Ona sutradan ide s novim zaručnikom k načelniku na vjenčanje, a on traži novu ženu.

S tih razloga svaki Amerikanac, već od straha, iskazuje ženi najveću počast i ljubav. Ima li s njome djece, naravno je, da mu raspit ne će biti tako lagan i ugodan, kao megju neplodnicima. S toga se je u Americi zapovijed Sv. Pisma preokrenula, te glasi da muž mora biti vjeran i podložan ženi svojoj. I doista joj je podložan, baš pod papučom. Osobito u bogatim obiteljima, gdje nužda ne sili ženu na rad, ona uživa pravi raj. Muž ne živi za drugo, i ne radi, ne špekulira po vas božji dan, nego da zadovolji hirove svoje žene. Kuća joj je pravi eden, u kojemu je naći svaki mogući konfort, što ga je moderna tehnika izmislila. Kupelji su od najskupocjenijeg mramora, obično od jednoga bloka, dovedena iz Evrope. Svuda se lašti svila i baršun, a služinčad u monturi vrvi, kao kod kakvoga evropejskoga aristokrate. U perivoju do kuće ima mjesta za sve moguće športove. Konja, kočija i automobila ima razne vrsti. U perivoju imade umjetno jezero, da se progje, ako joj sune, u čamcu; ima prostor za lawn-tennis, za hockey, za basket-ball. U dvoranama ogromne ville ima biljard

itd. Svakog jutra izjaši na konju u okolicu, po podne sjedne u kočiju, ili na automobil. I tako joj progje cieli dan u zabavama, u vježbanju tiela, a za vježbanje duha ne ostaje joj vremena. Najviše da pri užini pročita dnevne novosti, teatralnu i športovnu kroniku. Treba poznavati konje, koji se odgajaju za utrke, i koji se djaci bolje pripremaju za match foot-balla, da li oni na sveučilištu Yale ili oni na sveučilištu Harward. To su najvažnija pitanja. Za djecu se brinu dojilje i odgojiteljice.

Koje imadu za muža kakvog amerikanskog Kreza, tima se hoće i yacht, jer nije chic putovati u Evropu običnim parobrodom, a u Evropu valja poći bar jedan put na godinu, za proučiti mode u Parizu, pokazati se na londonskom derbyu i na pariškom grand-prix.

Svaka nema sreću da nagje za muža miljonera ili miljardera. Ima ih i siromašnih, a te su ogromna većina. Ove su prisiljene raditi za opskrbu, i rade po tvornicama, po dućanima, po bureauima, na pošti, na telefonu itd. od jutra do mraka. Ipak po vanjštini svaku bi uzeo za miljonerku. Svaka je odjevena u svili, svaka ima šešir po najnovijoj modi. Razlika je samo u tome, da bogatašice naručuju šešire direktno iz Pariza, te pretiču siromašne modom za nekoliko mjeseci. Svile se troši u Sjedinjenim Državama više nego u cielom ostalom svietu. Proizvod svile u Sjedinjenim Državama raste godimice basnovitim brojkama, a ipak raste i uvoz sa svih strana svieta, naročito iz Franceske. I crnka hoće da imade donje suknje od svile, i da šušti oko nje, kad se kreće, a zadnji šegrt u dućanu imade čarape, guću i donje gaće od svile.

Amerikanske dame ljube neobično cvieće, nu da li iskreno, da li s pravim estetskim shvaćanjem ljepote, ili samo da se pokaže, to je pitanje. Nije rietko usred ljute zime vidjeti jednu gospogju s ogromnom kitom parmskih ljubica o pojasu. Kita je tolika, da bi bila dostatna za vazu na stolu, a razbija neestetično svojom gromadnošću crte vitog stasa o pojasu. Ne pita se, koliko cvieće stoji, deset ili dvadeset dolara kitica ljubica, potočnica, orhideja. Mora biti i tu je. U Americi, regbi u svemu, gromadnost i skupoća zamjenjuju razmjer i ukus.

Kao što se u svemu cieni jakost i silu, tako i kod žena. Nježnost, i ono što mi u Evropi nazivljemo vječno žensko, nemaju ciene. Žena treba da je muškarac u tielu, ponašanju i u srcu. Ubije li koja žena muža ili ljubovnika, to je junakinja dana. Listovi joj donose sliku, u svim mogućim pozama, donose bijografiju, opisuju oči, vlasi, ruke, te je uviek ljubezno klasifikuju, mjesto da je frenološki prouče. Tvrde crte, koje pokazuju rogjenu zločinku, postaju znakovima odvažnosti i junačtva. U zatvoru, osim novinara, posjećuju je otmene gospodje, i sve moguće dangube. U kratko, njezin se zatvor pretvori u perivoj, toliko joj vienaca i kita cvieća šalju.

Dok sam bio u New- Yorku vodila se je parnica proti glasovitoj demi-mondainkinji Nan Patterson. Svi su listovi bili puni njezinih slika, toiletta, običaja, i sensacijonalnih potankosti, kako je ubila mladog milijunara, iz San Franciska, Cesara Younk. Njezino umjetničko ime Florodora očito je bilo odavna zavrtilo mozgom njujorških novinara, koji su je već valjda sto puta pohvalili zbog njezinih trijumfa na daskama nekog operetnog kazališta. Po sto puta čitalo se je u jednom broju, pa i najozbiljnijih novina, kao „Herald", „Sun" i „Tribuna" ime Florodora. Rusko-japanski rat izgledao je predmetom mnogo manje važnosti, nego sudbina Florodore. Listovi su uz njezin portrait donosili i sliku ubivenog ljubovnika i njegove prekrasne mlade žene. Ljepota ove i savršena pravilnost njena lica čudno otskakahu uz tvrde crte, uz uzvinuti pupčasti nos, izbočene jagodice, krupne košturinave laloke i usko, tvrdo čelo Florodore. Ali amerikanski novinari su nalazili mnogo gracije u načinu, kojim je Florodora plela svoje bujne kose i ne pitajuć se, nije li u tome veća zasluga češljarice, nego njezina. Hvalili su njene sanjarske oči, koje su se meni, bar po slici, činile tupe, kao u kakvog živinčeta. U kratko ta junakinja dana, valjda više svojim zvučnim imenom, valjda više hvalom novinara, nego vještinom umjetnosti, više sugestijom glasovitosti, nego privlačivošću osobnih čara, zavrtila bijaše mozgom mladoga športsmana iz San Franciska. Ovaj je često dolazio u New-York, te trošio svoje milijune na njezine toilete, kočije i ljetilišta, ostavljajuć mjesece i mjesece svoju mladu ženicu samu. Napokon njegova žena došla nenadno u New- York, i jedne večeri on možda opazi, da je ljepše njezino nježno lice od lica pohlepne i pohotne Florodore. Pade mu koprena s očiju. Žena mu predloži, da idu skupa na putovanje u Evropu, da ga tako konačno otme napastima zavodnice. On primi i odlučiše otputovati. Nu Florodora sazna za dolazak žene, sazna pače, da Jounk kani s njome u Evropu, i baš onog jutra, kad je morao otputovati, zatraži od njega sastanak i predloži mu, da će ga pratiti u kočiji do parobroda. Kakva se je drama megju njima razvila do toga tragičnoga časa, to nije nikomu poznato, jer Florodora sve taji, a on ne može više govoriti. Upravo, kada je kočija stigla do pristaništa parobroda, čulo se je u njoj dva hitca iz revolvera ; Florodora iskoči van, a ljudi koji poviriše u kočiju, vidješe mladog Younka srušena na bok, dok se je do njega još dimio revolver, a iz njega curila krv potokom. Dvie kuglje mu bijahu prosvirale srce. Florodora danas tvrdi, da se je sam ubio. Nema srca ni da priznade svoj zločin, a Amerikanci je ipak smatraju nekom vrsti junakinje : njezin zatvor danomice je ukrašen svježim cviećem.

Ispoviedam, da meni to junačtvo ne ide u glavu i da sam neopisivo više simpatizovao sa biednom mladom udovicom, koja je toli požrtvovno oprostila mužu tešku uvriedu zapuštenja, te ga došla potražiti i oteti zlokobnoj sireni, nego sa tom okrutnom i umišljenom glumicom.

Bogata amerikanska djevojka rietko će se udati za Amerikanca. Sve mi se čini, da je djevojački uzgoj preslobodan i preromantičan. Načitaju se romana, dobiju površnu boju umjetničkoga shvaćanja, pa im se amerikanski business-mans čine prezirnim prama evropejskim aristokratima. Mladi Amerikanci ne govore o drugome, nego o poslovima, ili najviše o športovima, a osobito poslovi ne zabavljaju one romantične glave, koje čitaju romane, pune lordova, markiza, grofova.

Jednom se uputih o tom predmetu u razgovor sa jednim mladim Amerikancem, koji je putovao sa mnom iz Omahe do Denwera. Zapitah ga, zašto se bogate Amerikanske udaju za Evropejce. Odgovori mi, da za to, jer Amerikanci ne traže miraza, jer bi se njima činilo stidno i ponizujuće živjeti od miraza žene i jer hoće da žena njima duguje ugodnosti života, a ne oni njoj. Istina je, da svaki Amerikanac već u prvoj mladosti znade steći položaj u životu, te je odgojen ko pravi atleta za poslove, za zgrtanje dolara; ali mi se ipak čini, da taj ponos, uslied kojega bi prezirali djevojke s mirazom, nije iskren, nego vješta isprika iz nužde. Kad lija ne može doseći grožgje, kaže da je kiselo. No valja im i priznati, da ne žale baš mnogo za bogatim prćijašicama, te ih smatraju sujetnim, a Evropejce, koji im ih otimlju, od srca preziru. Regbi da još nisu ipak dovoljno izvježbani u svim finoćama života, te ne vide da prevelike brige za poslovima, i savdanji trud oko sticanja zlata, ne puštaju vremena mnogim tankim osjećajima, da se razviju. Misle, da sva ljubav sastoji u tome, da, kad se vrate u večer kući, još satrveni od briga, polože i sebe i svoju zaradu pred noge žene. Doista požrtvovna ljubav najuzvišenija je od svih za onoga, koji ju znade cieniti, ali ostaje takogjer nepobitnom istinom, da cviet ljubavi cvate ljepše, kad se čovjek oko njega sav dan trudi, kad imade za to vremena, i da, kao što cviet uzgajan u perivoju ljepše cvjeta, nego zapušten u korovlju, tako i ljubav okružena svim ugodnostima bogatstva, ljepše cvjeta u krasnoj villi okruženoj perivojima i zaspljukivanoj valovima mora po mramorju, nego u kolibi pastira, gdje vonja zapah marve, a kroz krov kapa kiša i urliču vjetrovi. Istina je ipak i to, da ne može uživati dugo ljubavi onaj, kojemu žena može spočitnuti, da ga hrani; ili ga čak smatra liepim orugjem, da zadovolji svoje strasti. U tom slučaju slagja je ljubav u kolibi pastira.

Zašto Amerikanci toliko štite ženu i daju njoj toliko slobode, toliko prava? Zašto čak i Themis mora da zažmiri na jedno, ili na oba oka, kada sudi ženi? U početku naseljivanja Amerike bilo je malo žena. Onda, kao i danas, većinom su selili muškarci. Uslied toga žene su bile vrlo rietke; a sve što je rietko skupo je i dragocjeno. Nije bilo lako u ono doba oženiti se, a kamo li imati sluškinju, ili čak prijateljicu. Valjalo je dakle stvoriti za ženu poseban položaj. Ko se usudi uvriediti, bilo u čemu, ženu, mora se strogo kazniti, dočim

je ženi sve slobodno. Zlostavlja li je muž, osim zakona, koji je brani, brani je i narav stvari. Uteče li od njega, naći će deset prosaca i moći će birati boljega. Što je onda bilo nužda, to je postalo i ostalo običajem, malne zakonom, pa je tako i danas, kad se baš ne osjeća velika oskudica žena. Svaki parobrod ih dovozi čitave čete. Sve što se je istrošilo u Parizu, u Londonu, u drugim velegradima, dolazi u Ameriku, da počne novi život, da nagje malne novu mladost, katkada i sreću. Usudio bih se kazati, da je uslied tih odnošaja u amerikanskoj ženi zakržljavilo ljubavno čuvstvo. Cvjetaće u gdjekojem srcu i ljubav, nu u glavnome mi se čini, da amerikanska žena ne cieni u čovjeku nego novce; trguje s čuvstvima, ko i sa osjećajima. Koji je bogatiji, toga voli, dok je bogatiji; čim nagje bogatijega ostavi prvoga, sliedi drugoga. Udaja iz ljubavi u Americi je postala predmetom šale i ironije megju ženama. Tako je u širokim slojevima, a što se nagje i u velikim šikarama cviet, to je samo iznimka.

V.

Rastanak sa Mariscalom i Pichardom. — Hrvatski dnevnik u Americi. — Bošković. — Najbolji suradnik urednika. — Brozović. — Pesimista. — Nepovoljna nagovieštanja. — Predbrojnici „Narodnog Lista“. — Rastrkanost Hrvata po Americi. — Hrvatsko novinstvo. — Slavjanski klub.

Pošto se išetah dva tri dana po New - Yorku sa prijateljem Mariscalom, odlučih potražiti Hrvate. U ostalom Mariscal je već spakovao svoje stvari da otputuje, a pokušaji, da me povede za sobom u Mexico ostadoše : euspješni. Pogjosmo zajedno da potražimo don Manuela Picharda i da ga pozdravimo na rastanku. Nagjosmo ga u gostioni hôtela Amerika u društvu mlade prekrasne djevojke. Stol je bio ukrašen cviećem, a sluga je marljivo točio šampanjac najbolje biljege. Don Juan je u New- Yorku bio sretniji, nego na okeanu!

— Don Huan, rekoh, ovgje se tlo ne ljulja, kao pod Tourainom ovgje nema morske bolesti!

Stari lisac me je odmah razumio, ponosno se nasmiešio, i vidjelo se je, da je baš sretan, što mi je napokon mogao dokazati, da je on od krvi don Huana. Nu kad mu rekoh, da se moramo rastati, bilo mu je vrlo žao. On se je još uviek nadao, da ću š njime u Mexico. Uvjeravao me je, da tamo ima još mnogo ljepših djevojaka, nego li je ona što sjedi s njime za stolom. Kad je vidio, da ja ne kanim s njima na put, počeo se je malko i srditi. Na koncu je valjalo prilagoditi se istini i pregristi zubima niti, što no spajaju srca. U desetak dana nas troje se bijasmo baš dobro privikli jedan drugome, pa je rastanak, kao svaki, bio težak. Moradoh obećati — toliko za formalnost — ako mi ostane vremena, da ću doći kidati banane svojim rukom u vrtovima don Manuela Picharda i rastadosmo se.

* * *

Sliedećeg jutra sjedoh na tramway i pogjoh Broodwayem, prama moru, pa zagjoh u Greenwich Street, da potražim tvrtku Frank Zotti et Com. Znam, da je na broju 108, nu ne znam pravo, gdje

broj ostaje, a daljine u New- Yorku ljuto varaju. Ciča je zima, koža se stiskava, nos i uši postaju manji. Po ulici leži snieg i blato do koljena. Napokon dogjoh do broja 108 i vidjeh visoku, usku staru kuću, na sedam, osam podova. U prizemlju je banka, a nad vratima je tabla, na kojoj piše „N a r o d n i L i s t". Sad znam da sam pogodio. Ugjem u prostorije banke, gdje vidim mnogo činovnika, a i mnogo naših radnika, koji obavljaju svoje novčane poslove. Pitam za gospodina Zottia. Jedan pristao, visok i elegantan mladić odmah me prepoznaje, kaže mi, da se zove Bošković i da je Hvaranin, dakle moj suotočanin. Nugja mi se na službu, jer da je g. Zotti otputovao na sjednicu računarskog odbora „Hrvatske Narodne Zajednice" u Pittsburg. Ugodna mi je usluga, a još više, kad je od zavičajnika. Molim ga, da me povede do uredničtva „Narodnog Lista".

Sjednem za urednikov stol i igram se glavnim suradnikom, škarama. Ovaj amerikanski suradnik krupniji, oštriji, svjetliji je od poznatih mi evropejskih sličnih suradnika. Vidi se da marljivo radi, da zaslužuje svoj kruh, to jest da dobro izrabljuje novce u nj uložene. Kucukam š njime po stolu, gledam ne bih li odrezao s njime, koji rep „Obzoru", ili starom „Narodnom Listu", da ukrasim novi. Napokon eto ti i urednika Brozovića. Mrko gleda, što mu tako zlostavljam vjernog suradnika. Položim škare na stol, pogjem mu u susret, predstavim se.

— Pa, što ste došli? — zapita on.

— Ta pisao sam vam iz Trsta i iz Pariza svrhu za koju sam došao! Vi ste pače pisali u „Narodnom Listu" o mojem dolasku!

— Ja sam mislio, da se šalite. Ta i Radić je obećavao, da će doći i drugi neki, pa ne dogjoše! Dogjoše neki nepoznati učitelji, špekulanti, koji držaše konference po salonima (krčmama), pa razočaraše narod. Pokvariše vam posao, zlo ćete proći. Amo je sve izvarano, nepouzdano, bolje je da se vratite i ne dangubite.

Dobar početak! — pomislih u sebi. Počnemo se razgovarati o politici u starom kraju i u novom, a urednik vidi sve crno, sve ironizuje, zagriza u sve sarkastično, kinično, kao da baš ne vjeruje u nikakvo dobro na svietu, kao da je sve na zemlji za najgore, ko na najgorem od svih mogućih svjetova. Ovo je antipod, rekoh, Platona i Leibnitza. Izišao je iz Pirhonove, Leopardijeve, Schopenhauerove škole. Vještica ga je sigurno obabila, te mu nejakom djetetu podmetnula čine. Ili se boji možda, da nisam došao da mu otmem uredničtvo, kruh ... Vidio me je, gdje se ono igram sa njegovim suradnikom, sjedeć baš na njegovom mjestu, a u starom kraju sam bio urednik, te nije čudo, ako je pomislio, da me je sam gjavo donio, da sjednem na njegovo mjesto. Stara je rečenica f i g u l u s f i g u l u m o d i t, pa kako da on bude sa mnom ljubezan! Odlučih biti oprezan, jer znam, kako je sve tamo napeto, kako novine jedna drugu kleveću i psuju, da bi i suradnici domaćih naših novina mogli doći ovim amerikan-

skima na školu. Nije to borba, nego se radi o biti, ili ne biti. Jedna novina mora drugu, pače sve ostale, uništiti, da joj bude šire. Takav je uopće život u Americi: m o r s t u a v i t a m e a. Ako se pak zamjerim ovom prvom uredniku, te stane po meni lupati, mogu se slobodno vratiti prvim parobrodom u domovinu. Slabo se mogu uzdati u svoje ime, u svoj rad i prošlost, jer od onih, koji dolaze u Ameriku, malo je koji čuo za moje ime.

O tome sam bio na čistu, te je valjalo sa urednikom postupati oprezno. Vidio sam iz prvih rieči, ako ne budem dobar, da bi mogao udariti po meni toljagom, kao po Sirovatki, prikazati me špekulantom, vucibatinom, ili čak i magjaronom, pa me do potrebe dati još i izlupati, gdjegod u divljim predjelima Rocky Mountains. Odmah uvidjeh, da tu idealizma nema, već da je vrhovni razlog, kao u svačemu u Americi, b u s i n e s. Valjalo je dakle dati razumjeti uredniku pironijancu, da se ne kanim pačati u stranačke odnošaje amerikanskih Hrvata, niti išta poduzeti proti njegovom listu, ili šefu, ni proti njegovom b u s i n e s u, da ne namjeravam hvaliti, a ni braniti nikoga, jer za to nemam ni moralnih, ni materijalnih razloga, koje zadnje i onako ne bih uvažio, već toliko, koliko materijalni razlozi zaslužuju.

Nakon pô sata razgovora Brozović je od prilike shvatio moje razloge. Trebalo je dati nešto rukopisa u tisak, i on uze svog suradnika u ruke, pa za čas preda dječku gomilu izrezanog tiskopisa, dok sam ja sastavljao proglas na narod. Sastavih ga, obećavajuć ne pačati se u stranačke poslove amerikanskih Hrvata, izjaviv, da želim obaviestiti braću o političkom stanju u domovini i proučiti stanje Hrvata po Americi, te pitanje seobe, i moleć da posjete što brojnije moje konference; da one kolonije, koje me žele čuti, uprave poziv na Hrvatsku Narodnu Zajednicu u Alleghenyu.

Pružih rukopis Brozoviću, on ga pročita i dade mu svoj i m p r i m a t u r, pače izjavi, da će moj pothvat krepko podupirati, i da će tiskati, dok budem po Americi, koju moju pjesmu, ili koje drugo djelo. On je rieč i održao.

Brozović inače ne vjeruje nikako, da ću uspjeti. Proriče mi, da ću izgubiti trud, vrieme i novce.

— A zašto mi to niste poručili, dok sam bio u Evropi?

— Ta rekoh vam, da nisam nikako vjerovao u vaš dolazak; — odvrati on opeta istom antifonom.

— Kako ne bih došao s nadom uspjeha, kad čitam, da u Americi imade do 400.000 Hrvata, kad imadu toliko novina, toliko društava?

— Sve to vi, moj gospodine, ne razumijete! Vi nemate ni pojma, kakvi su naši ljudi, ni kako su raštrkani, ni čim se bave, ni kako živu. Uvjerite se, da će vas proći volja konferenca, čim budete držali dvie tri. U ostalom gdje ćete ih držati? Da posjetite sva ona mjestanca, kuda su naši ljudi poraštrkani, i ako uzmete u obzir, da ne možete držati konference nego u nedjelju, ili u subotu, pa onda ogromne

*

daljine, tada biste morali ostati nekoliko godina u Americi, a da za to ne biste imali ni moralnog, ni materijalnog uspjeha. Zar mislite, da će vas naši ljudi razumjeti? Mislite, da ih ima mnogo, koji osjećaju za domovinu, ili koji žele što o njoj čuti? Uvjerićete se, da ogromna većina misli, da je domovina, gdje se stoji dobro. Okanite se idealizma i vjerujte meni, koji poznajem naše ljude.

— Ja vjerujem, da ih poznajete bolje od mene, jer ste bili na prigodi, da ih upoznate, nu kako tumačite, da su ti ljudi prigodom prelanjskoga pokreta mogli sabrati tolike svote i poslati ih u domovinu, ako nemaju patrijotizma?

— Druga je stvar jedan čovjek, a drugo je domovina. Onda se je po cielom svietu, pa i u amerikanskim novinama govorilo o revoluciji, a i naš list je povećavao stvari, te naši ljudi, kojima je najjače rodoljubno čuvstvo mržnja na Magjare, na tlačitelje, dadoše nešto; nu i to ne koliko se je moglo očekivati. I tom prigodom su bili izvarani od špekulanata, pa su razočarani. A vi, makar kakav rodoljub bili, vi ste tek jedan čovjek, a u ljude se naš narod ne pouzdava. U tom pogledu je pak posvema razočaran. Ne vjeruje nikomu!

— To su razlozi, koji me sve više uvjeravaju; nu sada kada sam tu, imao uspjeha, ili ne, pokušaću izvršiti svoju zadaću. Ako i ne budem imao materijalnog uspjeha, pa ni moralnoga svojim govorima, predpostavivši, da će me malo svieta doći slušati; barem ću upoznati narod, vidjeti kako živi, čime se bavi, što osjeća, misli li na povratak u domovinu, koliko ga dolazi i ostaje, a koliko ga se vraća; gubi li jezik, i je li mu sugjeno utopiti se u amerikanskom moru. Ipak još imam nade na nekaki uspjeh, jer kako sam čuo, vaš se list tiska u pet tisuća istisaka, a ima i drugih listova, dakle se čita, dakle ima sviesti.

— Istina je „Narodni List" se tiska u pet tisuća primjeraka, ali čitatelji su mu raspršeni u tisuću mjesta širom svih država. Ne zaboravite k tome, da je naš list vrlo jeftin. Za dva dolara mi jedva pokrivamo troškove i poštu, i samo takva jeftinoća omogućuje toliku nakladu. Nas iznose oglasi, a i trgovački bankovni posao, kojemu list služi za reklamu, drugačije ne bi bilo moguće izdavati ga. S toga krive našega poglavicu Zottia, da ne izdaje list iz rodoljublja, nego iz špekulacije; a on na to veli, da ga drugačije ne bi mogao izdavati, pa ipak tim listom širi hrvatsku sviest, i želju za čitanjem; koristi dakle narodu i sebi. I drugi su pokušali izdavati dnevnik, i ti, vjerujte, ne imagjahu čišćih namjera od nas, pače im je jedina namjera bila, takmiti se s nama, pak propadoše. U Americi hrvatski listovi niču i propadaju, kao ljetne muhe, a obično ih pokreću bankiri, koji hoće, da razglase svoj posao, ne imajuć za to dovoljno snage ni spretnosti. Našem listu je osigurana budućnost, jer je osnovan na čvrstoj trgovačkoj podlozi. Zottijeva firma poznata je po cieloj Americi, a i u New- Yorku se uvažuje. Od svega kapitala, što ga se šalje u do-

movinu, preko naše banke prelazi ga polovicu. Naš čovjek ima neograničeno pouzdanje u Zottia, jer se nikad nije dogodilo, da novci, poslani preko te firme, nisu došli brzo i u redu. Neka vas ne vara broj naših pretplatnika, jer, kako rekoh, nisu na okupu, i vi ne ćete moći držati konference, nego u tri četiri glavna središta, pa ni tu ne ćete imati mnogo slušatelja. Ako stavite veliku ulazninu, ne će doći niko, ako stavite malu ne će vam se isplatiti, jer su putni troškovi na amerikanskim željeznicama ogromni.

— A kažite mi, bih li mogao držati jednu konferencu u New-Yorku?

— Za koga? Zar za činovnike naše banke? Drugi niko ne će doći. Ovdje i u okolici, naročito u Brooklynu i Hobbokenu ima liep broj Hrvata, nu nema nikakve organizacije. Da držite konferencu, ne biste mogli platiti ni troškove dvorane.

— Ne ostaje dakle drugo, nego krenuti u Pittsburg, pa čekati tamo, dok se ljudi jave.

— Kad ste već tu, možete poći i do Pittsburga. U tom gradu i u okolici najveća je hrvatska kolonija. Računa se, da samo u Pittsburgu i Alleghenyu ima dvadesetak tisuća Hrvata. Ako tu ne uspijete, drugdje ne ćete; nu u koliko ja poznajem ljude, koji tamo stvar vode, ne vjerujem ni tamo u uspjeh.

Uvidjeh, da moj pironista ne govori baš bez temelja i da mi se crna piše; ali nisam vikao kod prve neprilike klonuti duhom, pa ću nastojati izvršiti zadaću do kraja.

Brozović me je dva dana pratio po New- Yorku, iskazujuć mi svaku uslugu, koju mi je mogao iskazati. U večer me je poveo u Slavjanski Klub, predstavivši me predsjedniku Čapeku, Čehu, bilježniku i nekim drugim vigjenijim ličnostima. Slavjanski Klub nalazi se na 12. ulici, broj 240, a sastavljen je većinom od Čeha. Ima nešto Slovaka, Hrvata i Slovenaca, par Rusa, a Poljaka u njemu nema, kao što ih nema u nikakvom slavenskom društvu u Americi. Prostorije su čedne, nu pristojne. Ima dosta novina, naročito českih, ima sobe za kartanje, biljard, gostijonu, i nekoliko soba za gostove. Čapek mi ponudi, da odsjednem u klubu, da ne trošim u hôtelu. Zahvalih mu, jer i onako moram skoro putovati, te mu obećah, da ću na povratku otsjesti u klubu.

Vrieme je da krenemo iz New- Yorka, a biće prigode i u drugim poglavljima, da istaknem opaske i nazore o amerikanskom društvu, koje stekoh u New- Yorku.

VI.

Odlazak iz New-Yorka. — Rastanak sa Hvaraninom Boškovićem. — Opis amerikanskog spavaćeg vagona. — Udobnost kreveta. — Put kroz mrklu noć. — Nesanica. — Uzduž rieke. — Crnac poslužnik. — Jutro. — Okolica. — Allegheny Mountains. — Breakfast. — Sporost vlakova. — Nesreće na željeznicama. — Vrsti vlakova i razredi. — Žvakači duhana. — Pljuvatanje. — Čudna narječja. — Dosadni suputnici. — Najveća kovačnica na svietu. — Pittsburg. — Allegheny. — Hrvatska Narodna Zajednica. — Pavlinac. — Saloon. — Fallstaff. — Zdravko Mužina. — Mužinina okretnost. — Afrić. — Hrvatska župa u Alleghenyu. — Crkva sv. Nikole. — Župnik dr. Ljudevit Lauš. — Bune proti župnicima. — Župnički stan. — Naravni plin. — Plinske peći. — Župnikova biblijoteka. — Pisma fra Grge Martića. — Šaljivdžija. — Mala akademija.

Jedne večeri krenuh sa mojim Hvaraninom Boškovićem prama kolodvoru. Trebam još pratnje, jer mi gdjegdje izbjegava koja rieč amerikanske engleštine, a uteče li jedna veruga iz lanca, sav se prekine. Bošković, ljubezan po naravi, još je ljubezniji kad prati zastupnika svog rogjenog i ljubljenoga grada, pa mi ne da voditi brige ni o prtljagi, ni o čemu drugome. Predadosmo prtljagu s ove strane rieke Hudsona, ukrcasmo se na lagju, i pregjosmo na drugu stranu, uživajuć ljepotu tisuće svjetiljaka, koje križare po rieci, i okolo Sky-Skrapersa.

Došavši na kolodvor, htjede Bošković da mi rastopi zimu jednim whiskeyem, te me povede u neki bližnji saloon (krčmu), koji naši ljudi posjećuju. Bilo je čuti često hrvatsku riječ, nu nije bilo kada upuštati se u razgovor, jer je do nekoliko časaka vlak morao krenuti. Vratismo se ispivši šašu whiskeya, dobroga, kako reče on, nu preoštra mojemu grlu, nenaviklu tako žestoku piću. Kao da sam turio u nj živa raka!

Bošković me doprati do vlaka, turi me u prvi vagon, koji se je desio, stisnu mi ruku: Sretan put! Do vigjenja! On na jednu stranu, a vlak na drugu.

Sa prtljagom nemam brige, jer predadoh svu u Baggage Office, ali ne znam, gdje mi je krevet. Pokažem crncu teskeru Pullmana, to jest kartu koja mi daje pravo na krevet, te ga molim, da mi

naznači moje mjesto. Dalje, reče, dalje i kaže rukom niz vlak. Progjem kroz dvostruki red već gotovih kreveta, nu prolaz je težak, jer se svuda ljudi već svlače, pa i gospodje, sve bez ikakve smetnje i stidakanja, kao kod kuće. Dogjem u drugi vagon, nagjem drugoga crnca, i pitam svoje mjesto, a on veli, dalje ko i prvi. Progjoh slično i treći, napokon u četvrtom mi crnac naznači moj krevet.

Kad sam već pod svojim krovom i na svom krevetu, hoću da vidim gdje sam, kuda ću najprije iskočiti, ako se dogodi kakva nesreća — a ko u Americi legne, ili sjedne u vagon, siguran da će živ izići? —, da vidim uopće, gdje se nalazim, i u kakvom društvu. Društvo je teško promatrati, jer se svak žurno svlači; neki su već i legli, te povukli zavjese i zahrkali. I onaj koji ima krevet nada mnom već je legao, pritegao zelene zavjese, te zakrilio i moj i svoj krevet. Na jednoj strani sprieda nekakva je sobica, nazvana D r a w i n g-r o o m, zatvorena je. U toj sobici ima mjesta za troje, a valja je platiti jednako, uzmeš li jedan, ili sva tri kreveta, bio sam, ili u društvu. Do nje je umivaonica i toileta za gospodje, pa uvidih, da tamo nema za me posla, i krenuh na drugu stranu. Na drugoj strani je umivaona i istodobno pušiona za gospodu, pa sjedoh na jedan naslonjač i zapuših. Nekoliko gospode sjedi oko mene, čitaju i puše; niko da bi ni beknuo jedne rieči. Ja se prilagogjujem običaju i šutim. Kad ispuših cigaretu, pogjoh do umivaone, izvadih ispod ćurka svoj n e c e s s a i r e, uzeh četku za zube i mošnju kalodonta, utočih nešto vode u čašu, pa oprah usta i zube. To je sve, što je za moju toiletu potrebno, kad sam na putu. Sapuna ne trebam nositi, jer ga svuda po Americi nagješ, bilo u vlaku, bilo u hôtelu. Voda, koju istočih iz kante nad umivaonicom, hladna je kao raj. Baš godi ispiti čašu, prije nego ćeš leći u krevet. Kad tako obavih tjelesne potrebe, odvukoh se do svoga kreveta. Sad mi je bilo lako proći, jer je malne sve poleglo. Srećom imadem l o w e r-b e r d (donji krevet), pa mi je lakše i svlačiti se, a i ne treba mi stubica da se uspnem, ni pomoći crnca, koji svojim bielim zubima i bielim očima viri, ko gjavo, dolje iz dna hodnika, spreman na svaki mig putnika. Uzduž kreveta, uz prozore teče mrežica, da odložiš na nju odiela, a ima i na uzglavlju i na podnožju polica gdje možeš spremiti dielove odiela. Svaki i najmanji prostor praktično je izrabljen za što veću udobnost. Cipele turiš pod krevet, a ostalo gdje bolje paše. Ako te je volja gledati u noć i u prirodu, te imaš sreću, da si na donjem krevetu, možeš otvoriti i zastore na prozorima. Pritisneš palcem i kažiprstom dva pera, a zastor odskoči gori. Nu badava ti je zuriti u noć, jer se ništa ne vidi, nego svieće i svieće. Vlak dugo vremena prolazi kroz gradiće i selišta oko New- Yorka. Ako ne možeš spavati, a ne možeš zabavljati sam sebe svojim mislima, ili te čak misli i previše zabavljaju, pa ti ne daju spavati, makni na desno malu mjedenu kvaku do uzglavlja, i sinuće ti električna svjetlost, pa ako imaš knjigu, možeš čitati, dok umoriš oči i mozak, ter oćutiš, da te san svladava.

Crnac je pripremio krevet vrlo vješto. Mekan je, a nijedan te nabor ne smeta. Toplo je, premda je vani ljuta ciča, jer su prostorije razgrijane parom, a parni vodić ti je na uznožju, gdje je najzgodnije, jer noge najviše stinu. Uza sve to, i premda kola ne drmaju jako, ne mogu spavati, ne dadu mi misli. Mašta leti unakrst prostora i vremena, vanjskih pojava i carstva duha. Jedna miso vuče drugu. Nižu se jedna za drugom, kako se jedna suče, tako vuče za sobom onu, koja je u susjednoj stanici mozga, ili onu koja je s njom spojena kojim sličnim elementom. Da ih stanem opisivati, nanizao bih knjigu. U ostalom, ko će ih sve zadržati, ko na papir izliti! Glava mi šumi od umornosti. Kušam promieniti tok misli, i utišati um čitanjem. Čitam jedan dva sata; ne pomaže! Otvaram zavjesu i buljim u noć; ne pomaže! Ne vidi se ništa, već sjene planina i stabala na kojima se bjelasa snieg. Opet legnem i nekako zaspim u zoru, da se opeta do malo probudim. U to se je već počelo razdanjivati. Vlak juri uzduž nekakve rieke uz planine, kroz neduboke doline. Rieka je pokrita ledom i sniegom, tek gdje i gdje vidiš, gdje je struja probila led, i možeš promatrati joj tok.

Da se uzmognem lakše obući i lagodnije umiti ustanem prvi. Obučem se hitro. Crnac je baš majstorski preko noći osvjetlao cipele. Takve ne izgledaju, ni kada iz dućana islaze. U čišćenju cipela crnci i Talijani su majstori, a ta svjetlina prava je amerikanska posebnost.

Još sve spava, te se mogu u umivaonici slobodno kretati i obaviti poslove toilete. Pravo je uživanje umiti lice i usta onako hladnom vodom. Obavivši posao sjednem i promatram prirodu. Tužna je, nezanimiva, prazna. Stabla su rietka, jer je naokolo sve posječeno, a sve pokriva snieg. Vlak se uviek uspinje uz nekakve brežuljke. Mora da smo vrlo visoko na obroncima Allegheny Mountains, gorske kose, što no teče sa sjevera prama jugu preko Pensilvanije, ali smo morali već davno preći razvogje, jer se ne vidi visokih kukova, ni ždriela, ni gudura, tek plitčaste doline, i oblaste brežuljke.

Oko sedam sati dogje me crnac pitati, da li želim uzeti b r e a k f a s t. Ogladnio sam, valjajući se cielu noć u besanici po krevetu, pa odvratim da hoću, i pogjem za njim u d i n i n g-r o o m. Već je sve malne poustajalo. Još se gdjekoja gospogja oblači, ne obaziruć se ni najmanje na gospodu naokolo, te ide na pola obučena u žensku toiletu. Crnac, kako se ko digne i pogje u umivaonicu, za čas raspremi krevete; gornje digne pod krov, donje povuče lievo i desno i do malo se spavaonica pretvori u krasno uregjeni putnički salon.

U dinig-roomu se je već sabralo mnogo svieta, i već mnogi marljivo jedu. Pred nekima su krupni komadi pečena mesa, s i r l o i n-s t e a k, t e n d e r l o i n s t e a k itd., kako se već sve zovu te krupne pečenke. Čudno je Evropejcu vidjeti, tako rano iz jutra jesti meso i još tolike komade! Pomislih, u kakvom si kolu, tako i pleši!

I u blagovaonici služe samo crnci, u bielu obučeni. Jedan mi donese popis jela, komad papira i olovku, da napišem što želim jesti. Moj susjed napisao je pet šest stvari. Ja nisam baš tako gladan, a i ne će mi se bez potrebe bacati novce. Skupo je sve, nu nije skuplje, nego u običnim hotelima, dakle je razmjerno jeftino. Jedan sirloin-steak stoji 75 centi, od prilike dva forinta. Par jaja 20 centi, dakle krunu. Malo šunke 30 centi, s l i c e d-o r a n g e s (rezane naranče sa šećerom) 20 centi. Naručim jednu pečenku i rezane naranče. Naranče pojedoh slasno, jer je jelo lagano, nu onu komadinu pečena mesa ne mogu nikako da shrvam. Ostavim polovicu, platim i vratim se u svoj vagon.

Vlak je zakasnio, ko obično u Americi. I najbrže amerikanske željeznice sporije su od evropejskih brzih vlakova, te toli hvaljena amerikanska brzina, ispostavi se hvastanjem i pretjerivanjem, kao mnoge drugi stvari. Uslied tih čestih zakašnjivanja i neobične nepažnje vlakovogja i mahinista, dogagjaju se vrlo česte nesreće. Sukobi vlakova na dnevnom su redu. Vlakovogja i njegovi pomoćnici, šeću po vlaku, ko po svojoj kući, sjednu megju putnike, stanu se intimno razgovarati, i misle da time počašćuju putnike. Nije rietko, da koji putnik nema gdje sjesti. Vlakovogja ili poslužnici, ili čak i prodavač voća, koji ne fali na nijednom vlaku, sjede i zapreme nekoliko mjesta, a da im ne bi ni palo na pamet ustupiti mjesto putniku, koji ga je platio!

Opetuje se po novinama, da u Americi nema na željeznicama nego jedan sam razred. I to je laž. Amerikanci, kojima je demokratski duh i jednakost više na jeziku, ili na peru, nego u srcu, uredili su stvar tako, da ako pitanje uzmeš bukvalno, onda nema nego jedan razred, ako gledaš na stvar, ima ih više. Prije svega ima više vrsti vlakova, koji se razlikuju po brzini, po cieni i po uredbi. Što je vlak brži, to je skuplji i toliko skuplji, da siromah ne može ni pomišljati, da putuje takim vlakom. Osim toga ipak ima dva razreda; jer na svakom putu, gdje trebaš prenoćiti, k običnom vlaku dodadu se još i vagoni Pullmana, iliti s l e e p i n g-c a r r, to jest kočije za spavanje. Ako nisi junak, da prosjediš cielu noć megju pušačima, valja da uzmeš Pullmana, i ne samo da platiš pristojbu, koja ide to poduzeće, od dva do tri talira na noć, nego moraš platiti k tome i pristojbu za finiji vagon; to drugim riečima znači, da moraš uzeti prvi razred mjesto drugoga. Ima pače vlakova, koji su sastavljeni lih od Pullmanovih vagona, kojima se još dodade vagon za gostionu i kuhinju i vagon za pušenje, čitanje i razgovor. Ovaj je obično zadnji u vlaku, te ima i malu biblijoteku, a iz njega se najbolje može promatrati okolicu. Za ući u nj valja obično donaplatiti jedan talir.

Istina je, da obični dnevni vlakovi nemaju nego jedan razred, koji se dieli u vagone za pušače i nepušače. U te vlakove se strpaju bez razlike bogataši i siromasi, a prilično su prosti. Zahod je

gadan i mračan. Pod kantom pitke vode nalazi se limena bukarica, svezana veružicom, kao u javnim vrtovima na čes i, gdje piju djeca. Zrak je kužan, pod nečist; hrkatanje i pljuvanje sa svih strana biva nesnosnim. Mnogi, pa i odlično odjeveni preživaju duhan, izbacuju gnjusno, smlaskano, žuto duhansko tiesto u ogromne pljuvaonice od željeza, slične noćnim posudama, koje su postavljene na sve strane. Oko jedne sjedi pet šest pušača, ili preživača duhana, kao Turci oko nargilea, pa pljuvaju redom, ili se čak katkada udare glavom htijući u isto vrieme pljunuti. Ako kojemu pljuvaonica nije blizu, pljunuće preko tebe u nju, da ti pokaže, kako se je majstorski uvježbao u pljuvanju, i kako pogagja cilj i na veliku daljinu. Mnogi pljuva na pod i ako mu pljuvaonica nije baš daleko. Čemu bi se dizao?

Amerikanci obično puše cigare, a u čudu gledaju ljude, koji puše cigarete. Kazaše mi pače, da pušače cigareta smatraju lugjacima. Obično Amerikanci i puše i preživaju cigare istodobno. Hoće dim za pluća, a žutu nikotinu za usta. Kod takovih je cigara do polovine u ustima, te je sva izglodana, da ju je baš gadno vidjeti, kad je izvuče iz svojih crnih, često pozlaćenih, zubi.

U takovim vlakovima putnici, uz koje sjediš, odmah započnu s tobom razgovor, baš protivno nego se dogagja u pušionici Pullmana. Nakon malo rieči, ponudiće ti cigaru i teško ćeš ga uvriediti, ako ne primiš; još više, ako vidi, da se nećkaš upustiti se u razgovor. A kako istom govore! Mislim, da gdjekojeg ma ni rogjeni Englez ne bi razumio baš ni rieči. To je neko tako čudno gundanje, da ne čuješ ama nikakve artikulacije; tako čudno narječje, da ga mogu razumiti samo oni, koji žive s govornikom u istoj tvornici. Desilo mi se je, da sam više puta zamolio kojega putnika, kojega sam bolje razumio, neka zapita onoga drugoga, što mi želi kazati, pa ga ni on nije mogao razumjeti. Osobito Irci imadu svoj čudni i posebni govor, a za njima jedva da zaostaju Škoti. Da se riešim dosadna Irca, kažem mu: a j d u n o t u n t e r s t e n d a j e r i š (ne razumijem irski); a on mi odgovori: a j š p i k i n g l i š! (ja govorim engleski). Biće, pomislim u sebi, ali ne govoriš za me. Više puta takog dosadnog suputnika nije se moguće nikako riešiti. Ako mu rečeš, da ne razumiješ, onda ti on veli, da baš za to moraš s njime govoriti, da se naučiš razumievati. I onda pripoviedaj i pripoviedaj! Mogao bi ga pustiti da pripovieda, dok se ne izmuči, ako mu se uopće blebetalo može izmučiti; ali on odjedared navali pitanjima i moraš odgovarati, bilo da razumiješ, ili ne! Ako se nećkaš, stane se srditi . . . vikati. Obično, pošto je saznao, da si tugjinac, pita te, kako ti se svigja u Americi i moraš sve hvaliti, ma baš sve, kao u najsavršenijoj od svih mogućih država. Evropejske države moraš kuditi!

* * *

Oko deset sati vlak, jureć uviek uzduž rieke, dogje u neki jaz dima, gdje svjetlo dana potamni, kao u vječnom sutonu. Stotine i stotine željeznih dimnjaka stoje poredani kao vojnici, i rigaju crni dim u nebesa. Došli smo u najveću kovačnicu na svietu, u Pittsburg. Vlak je zakasnio za cio sat, nu nije se nigdje sukobio s drugim na putu, pa čovjek može biti zadovoljan sa sretnim putovanjem.

U New- Yorku bijahu mi obećali, da će brzojaviti našima u Allegheny, da me dočekaju na središnjem pensilvanskom kolodvoru u Pittsburgu. Izigjem s drugim putnicima, stanem se vrtiti po ogromnoj čekaonici, ne bih li gdje čuo hrvatsku rieč, ili poznao koga po narodnom obličju. Nigdje nikoga. Kad sam uvidio, da mi je uzaludno čekanje, pogjoh pred kolodvor, da uzmem kočiju. Da! Nije šala u Americi naći kočiju pred kolodvorom! Svak nosi svoju prtljagu u ruci do tramwaya, pa ide tramwayem dalje. Što će meni tramway, kad ne znam, kud koji vodi, a nemam ni tlorisa grada, da nagjem Ohio Street u Alleghenyu, gdje je sjedište Hrvatske Narodne Zajednice?

Nakon sata vrlo dosadna čekanja, napokon jedna kočija dovede nekog gospodina, i ja je brzo zapremim. Iskupim prtljagu, pa kažem kočijašu, neka vozi u Ohio Street br. 1324. Krenusmo iz početka kroz sky-skraperse, nešto niže nego u New- Yorku, pak kroz obične blatne ulice, napokon preko mosta rieke Allegheny, i opeta kroz ulice, dok se kočija ne zaustavi pred neznatnom kućicom u Ohio Str. br. 1324. Izigjoh i na vratima vigjeh tablicu Hrv. Nar. Zajednice. Zamolih kočijaša, da počeka časkom i ugjoh. Nagjoh Skrivanića, Marohnića, mladog Ljubića i par drugih ljudi, te ih zamolih, da bi mi kazali gdje ću otsjesti. Oni se drže čudno, kao da gledaju čovjeka pala s nebesa; napokon mi Skrivanić reče, da on ne bi znao u blizini hôtela, gdje bih mogao otsjesti, nego, da pogjem do Pavlinca, jer da on iznajmljuje sobe. Rekoše kočijašu broj Pavlinčeve kuće i krenusmo natrag. Putem kočijaš zaboravi broj, pa okreće kočiju natrag i napried, dok se ja ne dosjetih jadu i sjetim se, da u notesu imam Pavlinčevu adresu, te ju kazah kočijašu, kojemu je trebalo, pri koncu te vožnje, platiti dva talira i pô. Pavlinac me prima ljubeznije, nu veli, da sobe nema, jer su sve zapremili članovi nadzornog odbora Hrv. Narodne Zajednice, koji su došli u Allegheny na sjednicu. Tu se desio neki Afrić, čovjek koji se ne bavi ničim, a imaćemo prigode opisati toga čudaka, te ga Pavlinac pošalje, da mi nagje sobu gdjegod u blizini. Smjestih prtljagu u Pavlinčev saloon, dok Afrić ne nagje sobu, te se upustih u razgovor sa Pavlincem i sa njegovim mušterijama.

Prama Pavlincu bio sam unapried dobro raspoložen, jer mi ga je Sirovatka u svojim pismima opisivao, kao najpoštenijega od Hrvata, s kojima je došao u dodir, a i vanjština mu ulieva pouzdanja čovjeku, koji s njime govori. Pita me, što ću uzeti, jer je običaj u Americi, da se uviek nadošlicu u saloon nečim ponudi. Meni još običaji

nisu poznati, pa i ne znam, što bih uzeo. Kad smo već u saloonu, dobro će biti, da protumačim čitatelju što je to. Krčma nije, gostiona nije, kafana nije, nego ponešto od svega toga. Saloon igra ipak veliku ulogu u amerikanskom životu, gdje kafana, u evropejskom smislu rieči, nema. Tu se ljudi sastaju na čašu razgovora, popostanu malo pred bankom iza kojega se toči; ponude jedan drugoga pivom, whiskeyem, punčom, cigarama, itd., pa idu dalje opeta u drugi saloon, i traže znance i opeta nude jedan drugoga. Velik banak je obično pri ulazu, a zaprema jednu stranu vrlo duge prostorije. Iza banka stoje jedan, dva, tri, ili više poslužnika, prema potrebi. Uz duvar imadu naslagane staklenke raznovrsna pića, a na banku je točilo piva, kojim se najviše trži, jer je najjeftinije. Mušterije rietko siedaju i ako po prostoriji imade nešto stolova i stolaca i obično u dnu mala gostiona, a ako nemaju druga, s kojim će piti, onda nugjaju poslužnike, pače bi bila neuljudnost, svaki put kad se nešto naruči, ne ponuditi i poslužnika. Ovaj obično uzme cigaru, jer je ne treba odmah ispušiti, a koji je dovoljno jak, da odoljeva piću, pije što i mušterije. Koji može mnogo podnieti, taj je dobro došao gospodaru, jer s njime može nešto utržiti. Naročito gospodar mora biti junak na piću, jer njega svako nudi. U tom pogledu mi se Pavlinac čini slab trgovac, jer ne može mnogo piti. U tom istom saloonu imadoh prilike do skora upoznati jednoga saloonera iz Chicaga, koji mi reče, da on na dan popije preko sto čaša piva, dvadeset trideset čaša whiskeya itd. Ta bačva je rodom iz Jastrebarskoga, takogjer jedan od hrvatskih čudaka u Americi. Kad mi je rekao koliko može popiti, pogledah ga malo bolje i pričini mi se, da ne laže. Ima ga za malo dva metra u visini, a jedan u širini. Po trbuhu mjereć bilo bi i više. A i glavurdu ima, da nije čudo što može prokuhati i više alkoholskog dima. Vidjećemo ga na djelu, pak ćemo se uvjeriti, da nije lagao, i ako, kažu, da od njega nema većeg hvastavca u Americi; pače da je mozak u tog Fallstaffa, kolika je trbušina, još bi čudo bilo, koliko može izmaštati.

Dok mene gosti Pavlinac domaćom šljivovicom, eto ti Zdravka Mužine. Ko nije čuo za to ime, bilo u starom, bilo u novom kraju? Poznaje ga sva Amerika, a poznaje ga i sva Hrvatska. Meni je bio dakako dobro poznat, premda ga već sedamnaest godina ne vidjeh, nu i iz Amerike su često dopirali o njemu glasovi. Nije čudo da su dopirali katkad i nepovoljni, jer narodna poslovica kaže: dobar glas se daleko čuje, a zao još dalje. Naš Zdravko, koji mi je dobro ostao u pameti iz dana našeg djakovanja, sa svojih ekscentričnosti, pružio je i uviek pruža dobrog materijala našim novinama, da o njemu pišu. Komu od mojih bečkih saučenika, a i od zagrebačkih drugova nije ostao u pameti? Ta dr. Mile Mažuranić ga je ovjekovječio nekakovom šaljivo-satiričnom pjesmom, kada je Mužina, pokajavši se svojih gjačkih grieha, bio otišao, da umiri dušu, u kapucine. Nego

Mužini nije htjela da izraste duga dostojanstvena kapucinska brada, i on videći, da je pogriešio karijeru, zbaci kapucinski kostret, oženi se, pa hajd u Ameriku. Bistre i otvorene glave, da nije tako i ponešto vjetrenjaste, odmah nauči engleski, te megju našima, koji imadu vrlo malo nauke, postade brzo glavnom osobom. Svakomu treba Mužine. Treba li savjeta? Zdravko će mu ga dati. Treba li koga zastupati na sudu? Zdravko će ga zastupati. Treba li tumača? Zdravko će tumačiti. Treba li koga izvući iz kritična položaja? Ako Zdravko što ne izmudri, nema pomoći! U kratko Zdravko je faktotum. Novinar, odvjetnik, tumač, organizator Hrv. Narodne Zajednice, itd. itd. Bez njega se ništa ne radi, pa ni crkva se bez njega ne gradi, a do potrebe bi služio i za župnika, da nije oženjen, pa i dva i tri puta! Ko bi nabrojio sva njegova djela? Navesću samo jedan primjer njegove okretnosti, da se vidi, kako on zna u neprilici našem nevještom čovjeku pomoći:

Došao mladić iz staroga kraja i Zdravko mu našao odmah posla i zarade, kao što je svakomu nalazi, ko se na nj obrati. Mladić, videći da se dolari danomice zgrću, tako da ih ne možeš potrošiti ni da cielu večer ideš od saloona do salo na, osjeti i potrebu ljubavi, da svoju sreću podieli s kojim nježnim srcem. U to doba došlo nekoliko djevojaka iz staroga kraja, što liepih, što ružnih, nu to se razgrabilo i poudalo kao na jagmu, pa i tog mladića zapala jedna, ali ne osvojila ga toliko, a da bi mu nametnula bračni jaram. Odnošaj potrajao nešto duže i djevojka stala navaljivati, da je vjenča. On se nećka, a ona na sud. Kad ženska tuži, kako već rekosmo, u Americi nema šale, i našeg gjuvegjiju strpaše u buturnicu. Sudac traži ženidbu, inače ne pušta iz sljepića. U teškoj neprilici, sjeti se on svog dobročinitelja Zdravka i pošalje ga zvati. Zdravko dogje i pita što je.

— Gospodine, sudac hoće, da je oženim, a ja ne ću nikako iz jedne tamnice u drugu; već me izbavite i jedne i druge, ako Boga znate!

— Lako je to reći, da je tako izvesti!

— Ako vi ne možete, ko će? Ja s ovim ljudima ne znam govoriti; po meni mogli bi me do smrti držati u tamnici. Spasite me!

Mužina se malo zamisli, pa će:

— Čuješ, ako ćeš me sliepo poslušati, vršeć sve što ti rečem, ne pitajuć za razlog, i ne kažuć nikomu ništa, ja ću te izbaviti jedne i druge tamnice.

— Učiniću sve što hoćete, a ono malo novca što sam prištedio, ne štedite!

— Dobro! i treba novaca, a znaćeš zašto, kada izigješ iz buturnice. A sada čuj: Ja idem po tvoju vjerenicu; dovesću je ovgje, i ti joj moraš obećati, da ćeš je oženiti.

— Rekoh vam, da ne ću nikako iz jedne tamnice u drugu. Sve samo to ne, za Boga!

— Obećati, ne znači još ići pred popa! razumiješ! Ako ćeš poslušati, dobro; ako ne, zbogom!

— Dobro, poslušaću. A po tom?

— A po tom, to je moja stvar! i Mužina izigje.

Nakon jedno dva sata vrati se Mužina sa sretnom zaručnicom, kojoj je rekao, da je nagovorio vjerenika, da ju vjenča. Ona dogje, i tu se pred njim izmiriše i izljubiše, a ona obeća, da će odmah zatražiti, da ga puste iz zatvora.

Što rekla, to i učinila. Sutra je zaručnik bio na slobodi, i prošetao se s njom po Ohio Streetu, pače ju poveo i na čašu piva. Mužina je megjutim bio kupio za nj kartu, do u treću, ili četvrtu državu, gdje ona za nj ne će nikada čuti, a da i čuje, tamo vladaju drugi zakoni, i ne će ga izručiti. Tako je Zdravko oslobodio svoga klijenta i jedne i druge tamnice!

A tko bi nabrojio sve slične i još zanimivije podvige iz Zdravkinog života? Svakako jedno stoji, ako on zasluži novaca, da ni drugome ne kriva! Kad on ima dolara u žepu, svak je veseo, jer on svakoga gosti, koga sretne. Nije zadovoljan, dok ne vidi kraja zadnjemu centu. Novci mu smetaju u žepu, ko konju sedlo i ostruge; a napokon zna, da se za sutra misli Bog.

Na Zdravka je vika, ali naročito onih, koji bolje znadu čuvati novce od njega, a pitanje je, jesu li mnogo tanje savjesti u sticanju novaca. Njega neprilika katkada prisili, da se posluži kojom podvigom, sličnom onoj, koju pripovjedih, nu u dnu je dobričina. Ima tigrova, koji bez potrebe i bez glada kolju, a ti su po stado najopasniji. Megju te Mužina svakako ne spada, a ni ovaj, koji eto ulazi na vrata, to jest Afrić.

Afrić je došao, da mi naviesti, da mi je našao sobu za 40 dolara na sedmicu, odmah u blizini. Ja ga gledam u čudu, a Pavlinac ga pita, je li šenuo umom, i kaže mu, nek nagje sobu po dolar, dolar i pô na dan, jer se za tu cienu lako dade naći pristojna soba. Afrić izlazi, a Pavlinac mi pripovieda život toga čudaka.

Ima već dvadesetak godina što je u Americi, a ništa ne radi, ničim se ne bavi! Naobražen je; u domovini kažu, da je dovršio gimnaziju, a ovgje je naučio engleski savršeno, pa i piše vrlo korektno. Nu ne će da upotrebi svoje poznavanje engleskog jezika u dobre stvari. Mogao bi služiti u kojoj kancelariji, biti tumačem na sudu, ali se njemu ne da nigdje dugo sjediti, ne da mu se nikoga služiti. Svoje poznavanje engleštine upotrebljuje u drugu svrhu. Piše pisma glasovitim ljudima, senatorima, zastupnicima, biskupima, bogatašima. U tim pismima tuži se na gorku sudbinu, koja ga progoni, i majstorskim ganutljivim stilom, začinjenim mudrim izrekama moralista, znade dirnuti u srce svoje visoke patrone. Više puta mu pogje za rukom na taj način izažeti iz milostiva srca kojeg dobrijana liepu svoticu talira. Tada je veseo, naći ga je po svim saloonima, a otriezni

se samo, kada mu se i u žepu razvedri. Jednom je išao sa popom Dolincem — taj tip ostavimo za vrieme, kad bude govora o popovima — sabirati (u Americi kažu kolektovati) novce, tobože za crkvu. Putovali su od grada do grada, od sela do sela, kucajući uviek na bogata katolička vrata, a katkada i na protestantska. Afrić je pisao pisma, a skupa s popom bi išli podići plod tih pisama. Sabraše mnogo, nu oni su stanovali u prvim hotelima, putovali najskupljim željeznicama, a ne bi se rietko desio slučaj, da ih zora zateče u kakvom noćnom zabavištu, gdje bi se srebro, sakupljeno po milodarnim kućama, pretvorilo u dim šampanjca u njihovim glavama i u glavama ljubeznih drugarica, koje bi ogulile, što ne bi čepovi šampanjskih flaša ispucali.

Afrić vani, a eto ti B . . .! Grmi ko iz bačve, a i vonja ko iz bačve. Došao je na objed, a pošto sam i ja gladan, ostaću i ja kod Pavlinca na objedu, te ću imati sreću biti u društvu sa čuvenim B . . . Njegovo je carstvo u Chicagu; tamo ima svoj salo n, a i svoje klijente, jer i on se bavi do potrebe nadriodvjetničtvom. Kad nema posla ni klijenata, on sam zavadi ljude megjusobom. Reče jednomu, da je drugi to i to o njemu rekao, i pecka ga, dok ovaj ne reče štogod proti onome drugomu. Tada otigje k onomu drugomu i kaže mu, što je ovaj o njemu rekao. Kad ih je dobro zavadio, i kad tuže jedan drugoga na sud — a u Americi naši ljudi, baš ko i u domovini, za svaku tricu idu na sud — onda on bude jednomu tumač proti drugomu, a onomu drugomu kaže, da će tumačiti njemu u prilog, ako mu namaže kola.

Kažu ljudi, da taj Fallstaff zna i ciganski, te da je taj jezik s njima u tamnici naučio. Drugi pripoviedaju čuda o njegovom junačtvu, prigodom okupacije Bosne, a najveća čuda pripovieda on sam. Neki naprotiv kažu, da su ta junačtva bila počinjena na muslimanskim ženama, na starcima i na djeci, na kojima da se je njegova bajuneta često omastila krvlju. Svi su pak složni u pripoviedanju čudesa o njegovom želucu, u koji može spremiti pečeno tele, i bario piva. Fallstaff, ma pravi pravcati Fallstaff, pa mi se čini, da Shakespeare u svojemu nije ništa pretjerao, kad ih evo ima živih.

— Pa što ste došli megju ove jazbece? šta ćete s njima, kad su svi jednaki! Ovgje je sve razočarano, izvarano! Narod ne vjeruje vogjama, i ima pravo. Dogjite vi u Chicago, pak ćete vigjeti kaki su tamo ljudi! Ja ću vam ih sam dovesti tisuću na vaš govor. Ovo su jazbeci i ništa drugo; — reče ponosno B . . . Istinu je govorio, jer je u Chicagu doista došlo do tisuću ljudi na moju konferencu, nu megju njima nije bilo B . . . . . !

Ne opisujem samo slučajno ove tipove ni iz dangube, ni da zabavljam čitatelje, nego da im pokažem kakvih megju našima u Americi ima, i to ne malo, nego bezbroj, pače i gorih. Ima ih koji svoje špekulacije na narodu pokrivaju krinkom patrijotizma, te se čak grade i mučenicima, baš kao i u domovini!

Poslie objeda povede me Pavlinac u Hrv. Narodnu Zajednicu gdje je imao nešto posla, pak onda da vidim hrvatsku župu i crkvu Sv. Nikole, koja je odmah uz Zajednicu, na Ohio Streetu. Crkva je velika, gragjena iz opeka, jednostavna, sa dva zvonika i sa milo zvučno udešenim zvonovima. Zagjoh i u nutrinu, vigjeh da ima dvi pobočne lagje, čista, sa bojadisanim staklima na prozorima i s hrvatskim napisima, s velikim orguljama. Velik prostor pokriše klupe za pobožnike.

Pred crkvom je oveći prostor, ko što i u domovini biva, da se ljudi sakupljaju, a prama crkvi župni stan, takogjer gragjen od opeka. Pitam, ko je župnik; Pavlinac mi odgovara: dr. Ljudevit Lauš.

— Pogjimo, da ga posjetimo, rekoh, jer je bio moj saučenik u Beču. Dok sam ja učio filosofiju, on je učio više bogoslovlje u Augustineumu, te se više puta vidjesmo, pa će me se možda sjećati, i biće mu ugodno, da se nakon trinaest godina opet sretnemo u Americi.

Pogjosmo; nagjosmo ga zabavljena crkovnim računima, koji župniku zadaju mnoge brige, jer na crkvi leži oko 50.000 talira duga, toliko malne, koliko je crkva stojala. Naši ljudi gradili su crkvu na božju sreću, uzdajuć se u darežljivost naroda, a osim toga oni, koji su crkovnim imetkom gospodarili, radili su što su htjeli, tako da ni do danas dr. Lauš nije mogao snaći se u labirintu računa i vigjeti, kako su se novci potrošili. Imali su staru crkvu, koju danas pretvoriše u krčmu i kartašnicu, mjesto da je prodadu i ulože novce u novu. To je jedan od nebrojenih uzroka trvenja izmegju župnika i župljana. Dr. Lauš, koji je došao istom pred nekoliko mjeseci na tu župu, našao je potpun nered i samovolju u upravi crkovnog imetka, a i župljane uviek spremne, da pripreme župniku neprilika. Prvi župnik bio je pokojni Božić, koji je umro od sušice u Steeltonu, drugi Bosiljko Bekavac. Oba pretrpješe teških borba sa buntovnim župljanima, koji su sa župnikom htjeli postupati, kao sa slugom, jer da ga oni plaćaju! U domovini župnik dobiva dielom plaću od vlade, pa narod misli, da ga plaća vlada, a ne on, dok mu on ovgje daje izravno pristojbe, koje ga idu; a svak znade, da je narod osoran sa onima koje plaća, baš kao što su osorni s njime oni, koji ga plaćaju. A nije ni čudo, jer kad su osorni s narodom oni, koji su naobraženi, kako da ne bude osoran narod, koji nije naobražen, vršeći istu dužnost?

K tome valja dodati spletke raznih mutikaša, koji su se htjeli okorišćivati novcem sakupljenim za crkvu, pa ako se je župnik tome usprotivio, onda udri da se buni narod proti njemu!

Sva tri dojakošnja župnika bila su rodom iz Bosne, sva tri poštenjaka i baš dobri ljudi, nu počiniše pogrješku, što se, bez potrebe, stadoše miešati u politiku i izdavati sa drom. Kovačevićem svoju novinu i u njoj suragjivati. Odtuda trvenja i polemike, odtuda klevetanja proti svim župnicima, koji su u listu suragjivali, a iz kleveta parnice, bune i sto drugih jada. Najviše je pretrpio Bosiljko Bekavac,

sada župnik u Lindori, megju Slovacima i Poljacima. Bio je odveć mekane naravi, da odoli vukovima, koji vladaju u hrvatskom stadu u Alleghenyu. Za njegova župnikovanja došlo je više puta do ljutih opreka izmegju župljana i župnika, pače do bune, uslied koje je crkva neko doba bila zatvorena. Jednom se sakupilo više tisuća naroda, uspuntana i predvogjena od demagoga, koji krenu u ogromnoj povorci prema Pittsburgu, da traže od biskupa nek im dade drugoga župnika. Na mostu ih dočeka redarstvo, te im zakrči prelaz, pa se moradoše povratiti neobavljena posla. Na koncu je Bekavcu dodijalo, te je zatražio od biskupa premještenje i sada uživa mir i ljubav Slovaka u Lindori.

Nasliedio ga je dr. Lauš, koji je do tada župnikovao takogjer megju Slovacima u nekom selu blizu Connellswillea. On je tamo bio sagradio narodu novu kanoniku i prekrasnu crkvu, ne ostavivši na njoj nego vrlo malo duga, pa kada ga je biskup premjestio u Allegheny, župljani ostadoše teško ucviljeni. Oni i sada malne danomice dolaze, da ga posjećuju u Allegheny i šalju deputacije na biskupa, da im povrati župnika. Nego biskup ne pokazuje nikakve volje, da ih usliša — i ako bi se i sam dr. Lauš rado k njima povratio — jer je uvidio, da je u dru. Laušu našao čovjeka, kakva mu treba megju Hrvatima u Alleghenyu. Netom je dr. Lauš došao, počeše bune proti njemu, kao i proti Bekavcu; ali i ako on ne nosi brka, kao dok je župnikovao u Bosni, nagjoše u njemu brkata čovjeka. On uvidi, da na liepe i s popuštanjem ne će ići, pa odluči postupati odvažno. Ne trpeći, da se stara crkva pretvara u kartašnicu i u krčmu, on, regbi, posla jedne noći redarstvo, koje pohvata nekoliko kartaša i otpremi ih u buturnicu. A to su bili sami predvodnici naroda u bunama na župnika. Od tuda trista jada i osveta. Počeše mu se groziti, iščekivati ga noću, da ga napadnu, a napokon jednom po bielom danu provališe mu u kuću, da otmu nekakve knjige, što li. Ali dr. Lauš, kojemu su stari hajdukovali proti nekrstu u Bosni, i nosili glavu u torbi, a često bili nabivani na kolac, te ostavili i slavno ime u narodnoj pjesmi, ne pozna šale, pa trgnu revolver i ispali dva hitca kroz prozor. Stade trka, pa ko kroz vrata, ko kroz prozor, bijahu za čas na zraku. Od tada ima mira, i sada stvari idu svojim putem. Crkovni dug se smanjuje, prihodi su sve veći, a on svake negjelje sa oltara obavješćuje narod u financijalnom stanju crkovne općine, i narod videći da stvari idu na bolje, pokorava se. Još se desi do duše, da koji župljanin dogje k župniku, kao u svoju kuću, kao k slugi, te zahtieva koješta mukte, gdje bi morao platiti pristojbu, nu dr. Lauš brzo s njime obračuna, naročito, ako nije član crkovne općine, ako ne plaća pristojbu za klupu u crkvi, od čega se najviše dug isplaćuje. Ako mu takav stane previše zvrndati i osorno se ponašati, on ni dvie ni tri, već ga ščepa za čupicu, pa ga baci kroz vrata. Pošto je tu operaciju izveo, obično se buntovnik povrati s kapom u ruci i s pozdravom

— čega prije nije bilo — pa se stvar mirno uredi. Bio sam prisutan kod mnogih takih slučajeva i uvjerio sam se, da amerikanska sloboda nije za svakoga, i da župnik, ne pastirskom šibom, nego jedino željeznom rukom može upravljati svojim stadom.

Dr. Lauš, kad me je vidio, prvu rieč što mi reče, bila je : nadam se, da ćeš biti moj gost.

— Ne traži sreće, ako te sama ne nagje! — reče Pavlinac. Baš ste mi iz duše progovorili. Sramota bi bila, kad nam dolazi, eto po prvi put, narodni zastupnik iz domovine, da ga ne primimo, kako treba. A niko se za ništa nije pobrinuo. Kod mene nema mjesta, a i da ima, kod vas će mu biti bolje, jer sam ja uviek za poslom, pa bi mu i kojekakvi ljudi dosagjivali.

Pavlinac ode, da mi pošalje prtljagu, a dr. Lauš mi dade dobrodošlicu, te će mi pokazati župnički stan i sobu, gdje ću stanovati.

Kuća nije raskošna, ali imade sve udobnosti, što ih imadu amerikanske kuće. Ima dva poda i podrum za pivnicu, drva, ugljen itd. Na donjem podu je predvorje, koje vodi s jedne strane u pisarnu, s druge u blagovaonicu, s treće u kuhinju, a na četvrtoj su stube što no vode na gornji pod, gdje su četiri sobe za spavanje i kupelj. Na donjem podu ima i liepu dvoranicu za primanje. Pokućstvo je vrlo jednostavno, čisto amerikanskog stila, koji se više odlikuje udobnošću, nego ljepotom. Za rasvjetu ima i plin i električno svjetlo, a prostorije se tople naravnim plinom, koji je u Pensilvaniji vrlo jeftin, jer na sve strane imade tisuće i tisuće izvora. Pošto je sva zapadna Pensilvanija samo jedna ogromna naslaga ugljena, gas se sam iz ugljena izvija, te je dosta provrtati zemlju i doći do ugljenskog sloja, pa postaviti ošmrk i cievi, a gas će sam izvirati, te ga možeš voditi na koju te volja daljinu, i rabiti bilo za rasvjetu, bilo za grijanje. Plinske peći ne zauzimlju skoro nikakva prostora. Negdje o duvaru otvara se pačetvorina obložena azbestom. Na podu je kvaka, koja zatvara ciev Okreneš je na lievo, pružiš šibicu prama azbestu, i sijaset modro-ljubičastih i crveno-žutih plamenčića stane lizati azbest, težeći u vis. Za čas se soba liepo rastopli, a ako je zima preoštra, možeš goriti peć i dan i noć, azbest ne će za to izgoriti, niti ima kakve pogibelji, da plin provali kroz koju škulju, ne izgorivši.

— Za spavanje biraj sobu, koju te volja, a inače je ciela kuća kao tvoja. Što duže ostaneš, to ćeš mi biti miliji gost, a to dosadniji, što se budeš u kući smatrao tugjincem, ili pače gostom. Ponašaj se, zapoviedaj, kao da si pod očevim krovom. Ako ti mogu dati naputaka, ili savjeta u tvojem poslu, u koliko ja bolje poznajem odnošaje u Americi, jer sam tu već toliko godina, koliko ti dana, pitaj i evo me. Hoćeš li se zabavljati naukom, u mojoj pisarni naći ćeš biblijoteku, jer sam dovukao iz staroga kraja dosta toga. Volja li te prošaliti se, šalićemo se.

Tako meni dr. Lauš, a dosta mu je pogledati u lice, pa je suvišno, da te nudi i osokoljuje riečima, jer ti već samo njegovo značajno lice kaže, kakvom si čovjeku došao. Pravi tip bosanskog hrvatine, kojemu je visoka nauka izgladila junačke crte tipova rogjenog zavičaja.

Pogjoh u pisarnu i stadoh prekopavati po ormarima biblijoteke. Ima tu vrlo liepih stvari, ne samo iz bogoslovnog područja, nego i iz filosofskog, te i iz historičkog. Dr. Lauš, dok je učio u Augustineumu, veći dio svojih novaca potrošio je po bečkim antikvarijatima, te nakupovao baš vrlo zanimivih djela. Nije mi bilo moguće sve pretražiti, jer je mnogo knjiga zakopano po sanducima, a tu je težak posao. On znade, gdje je što, pa kad mu treba, lako nagje.

Osim krasnih filosofskih djela, koja me zadržaše u njegovoj pisarni dobar dio vremena što sam bio u Alleghenyu, a to je, u dva navrata, čitav mjesec dana, nagjoh kod njega jednu vrlo zanimivu stvar, a to je korespondencija fra Grge Martića. U njoj ima pisama od bana Jelačića, Strossmayera, svih uglednijih političkih i književnih ličnosti od godine četrdeset i osme amo, pa i od bosanskih paša i valija. Poznato je, da je fra Grga igrao vrlo važnu političku ulogu u historiji Bosne svojega vieka. Dok je dr. Lauš bio kod starca pjesnika u Kreševu, ovaj ga je zavolio, te bojeći se da mu ovi važni dokumenti ne propanu, ako bi ga snašla nenadana sudbina, povjerio ih je dru. Laušu, znajući, da će ih on čuvati ko oko u glavi. Fra Grgo je mrtav, a dr. Lauš će čuvati amanet njemu povjeren.

Kuća dra. Lauša otvorena je svakomu i uviek. Ne progje dana da nema gostova. Pošto je u Pittsburgu biskupija, hrvatski, slovački, slovenski i češki župnici, mjesto da igju u gostionu, dogju k njemu. Imadu i Česi svoga župnika u Pittsburgu, ljubezna čovjeka, nu i on je sam često kod dra. Lauša, pa nije čudo, da i ostali vole doći k njemu. Osim gostoljubivosti, oni kod njega nagju i šale, kakve drugdje ne bi mogli naći. U tom pogledu je dr. Lauš neiscrpiv i neumoran. Najzanimivije ga je slušati, kad pripovieda anekdote, o našim muslimanima, o hodžama i hadžijama. Uslied toga prozvaše ga hodžom, pa i ne kažu: idemo k dru. Laušu, nego, idemo k hodži. Naši vogje, koji su iz početka dočekali dosta neprijazno novoga župnika, pače i neprijateljski, malo po malo se stadoše približavati, pa sada dolaze češće k njemu. Jedini, koji ne će da dolazi, to je Mužina.

— Kako ćeš, da dolazim k njemu, kad puca iz revolvera! To je hajduk, a ne župnik!

Mužina nikako ne može da zaboravi onog dana, kad je sa drugovima skakao kroz prozor; inače zadnjih dana prije moga odlaska stao se je približavati, te mislim, da će biti zaboravio na revolver. A opet sa Mužinom, sa faktotumom, mora se dolaziti u dodir.

VII.

Pozivi na konference. — Hrvatske novine. — Pripreme za konference. — Proučavanje naroda. — Slike iz hrvatskog života u Americi. — Njemačka banka s hrvatskim napisom. — Ganutljiv prizor. — Hrvatska Narodna Zajednica. — Nesreće u rudokopima i tvornicama. — Osjeguravajuća društva za unesrećene radnike. — Humanitarnost iz interesa. — Pravila Hrv. Nar. Zajednice i pravila odsieka. — Trvenja u Hrv. Nar. Zajednici. — Padanje članova. — Imetak. — Konvencija. Hrv. Nar. Zaj. — Cjepkanje odsieka. — Ceremonijal na sjednicama. — Taština. — Zadaća i rad konvencije. — Ogromni troškovi konvencije. — Ko može postati članom zajednice. — Gospojinski odsieci. — Manje zajednice. — Raskol Hrv. Nar. Zajednice.

Prvih dana pisah pisma na sve strane po Americi, da me obavieste, gdje bih mogao doći držati predavanja. U početku se ne bijahu javili nego samo Calumet i Ely, oba mjesta na skrajnjem sjeveru, uz granicu Canade, na jezeru Superior. Do malo mi javi i Sirovatka, da se u Chigagu ozbiljno radi, da me se tamo pozovu, a napokon dogjoše pozivi iz San Franciska, iz Crested Butte u Coloradu i iz St. Louisa

U blizini Pittsburga Hrvati imadu tri župe, u Rankinu, gdje je župnik dr. Matina, u Alleghenyu i u Bennetu, gdje je župnik Glojnarić. U Alleghenyu se je sastavio odbor od petnaest lica, da mi omogući držati dva predavanja, jedno književno, a jedno političko. Na čelu su odbora Pavlinac, Marohnić, Skrivanić itd. Odbor dugo vieća, izdaje proglas na narod, tiska ulaznice, da ih dade unapried prodati, a listovi Skrivanićev „Napredak“ i Glojnarićev „Glas Istine“ pretiskavaju proglas i pozivlju narod da me dogje čuti. „Narodni List“ iz New- Yorka, ne prestaje pisati o mom dolasku, i „Hrvatska Zastava“ u Chicagu, koju uregjuje prijatelj Sirovatka, trudi se, da pobudi u narodu zanimanje za me. Jedina „Sloboda“, što je izdaje u Clevelandu pop Grčković, drži se, u ime čistoće, neprijazno, premda ja nisam došao ni kao čisti, ni kao nečisti, nego kao Hrvat, da proučim i da poučim naš narod. Ako sam od ikoga očekivao, da će biti prama meni neprijazan, doista nisam od popa Grčkovića, a tim više,

što sam mu i pismeno javio, da ne mislim voditi strančarske politike Nu ta osamljena kajda držim, da neće pokvariti skladnoglasja i na dam se uspjehu.

Alleghenski vogje držaše sastanak u crkovnoj dvorani, da izaberu odbor, koji će se pobrinuti da moje konference budu što bolje posjećene. Odazvao se je pri! čan broj, pače veći nego ih je kašnje na konferencama bilo. Predsjedao je vješto Pavlinac, nu vidjelo se je odmah, da tu ima mnogo govordžija, koji sami do sebe drže mnogo, i koji ne osjećaju potrebe mojih konferenca. Glavna debata vodila se je o tome kolika će se ulaznina udariti. Neki predlagao talir, neki pô, neki četvrt, a neki da se podiele mjesta, te da bude mjesta po talir, po pô talira i po četvrt. Proti tome se je odvažno digao jedan socijalista, u ime demokratske jednakosti, i predložio da ulaznina bude po četvrt talira, da me i siromašniji uzmognu doći slušati. Dr. Lauš, koji je besplatno ponudio crkovnu dvoranu za konference, izjavi, da je dvorana premalena, a putni troškovi preko okeana ogromni, pa ako se udari niska ciena, liepo da i dvorana bude puna, neće biti velikog prihoda. Napokon se diže dr. Pavelić, bivši narodni zastupnik, i predloži, da se za političku konferencu udari ulaznina od pô dolara, da me svak uzmogne doći čuti, a za književnu, na koju će po svoj prilici doći samo inteligencija, da se udari pet dolara, pa će se tako proći bez sramote. Prim jeno. Politička konferenca je urečena za nedjelju 22. siečnja, a književna za utorak 24. siečnja, obe u 8½ u večer. Ima dakle sedm ca dana vremena da se razvije u narodu zanimanje za konference, i da se rasprodadu ulaznice.

Ja se u sve te rasprave nisam htio pačati, držeć, da mi se ne pristoji sudjelovati u tim osjetljivim stvarima, gdje se rad o novcu. Megjutim mi je dr. Matina telefonovao, da je on urekao konferencu u župnoj dvorani u Rankinu za subotu 21. u večer. Dakle u Rankinu će biti prva.

Dok dogje vrieme konferenca, ja ću megjutim proučavati narod, čime se bavi, kako žive, kakav ugled uživa, kako osjeća prama domovini, što misli o novoj postojbini i d. A gdje ću ga bolje upoznati, nego kod župnika, gd e svaki dan narod dolazi, bilo radi ženidbe, bilo radi sprovoda, bilo da ga pozove k bolesniku, bilo na ispovjest? I doista nigdje bolje prigode, što kod župnika, po saloonima, u radionicama i kod banka Po saloonima i po radionicama vodiće me Mužina, kao i po cijelom Allegheny-u i Pittsburgu, gdje ga poznaje i staro i mlado i domaće i tugje, a i sam poznaje svaki kut, svaku osobu, od senatora, do pometača. Nu Mužina ne samo da poznaje vajnski lik grada, nego poznaje i nutrinu, poznaje politiku, običaje, vjerske osjećaje, obrt, trgovinu; a osobito dobro poznaje naš narod, jer je došao megju prvima, koji nešto vide, jer je bio urednikom prve novine „Danice" i prvim osnivačem „Hrvatske Narodne Zajednice", tumačem u sudbenim stvarima itd. Kad ne bude mogao Mužina, pratiće me Pavlinac,

i Marohnić, a kad bude imao vremena dr. Lauš, da izigje, ići ću s nj me. To su izvori iz koj h crpim podatke o našem narodu u Pittsburgu i Al'eghenyu, u glavnom središtu Hrvata u Americi.

Najprije da prikažem jednu s'ičicu, koja govori više nego duga opisivanja. Jednog jutra sigjoh u ured Hrvatske Narodne Zajednice, da vidim, ima i za me pisama. Tu čeka neko iko radnika s liečničkim svjedočbama te traže pomoć od Zajednice, u kojoj su č'anovi, i'i hoće da uplate članarinu. Tu se desi i Pavlinac, pa me pozove, da mi pokaže malo grada, do Carnegieve biblijoteke. Izigjosmo, a za nama izigje i jedan radnik. Nije prestar, sudeć ga po licu ne može mu biti više od pedeset godina. Ali ga je rad slomio, uništio! Jedva se drži na nogama i podrhtava. Biće da je i whisky štogod doprinio njegovom tjelesnom rasulu. Mi napried, a on za nama. Pavlinac ugje u Njemačku Narodnu Banku, a ja za njim, radnik za mnom. Najprije mi upade u oči, što na glavnoj ulici Alleghenya, na Ohio Streetu, nala im njemačku banku, koja ima napis u tri jezika i to engleski, njemački i hrvatski. Mora da pravi dobre poslove sa Hrvatima, kad nam eto iskazuje čast, da stavlja i hrvatski napis! — pomislih u sebi. Za pare i Niemac je s nama uljudan!

Pavlinac izvadi mjenicu Hrvatske Narodne Zajednice, potpiše je, pa pita radnika, zna li pisati. Odgovara, da zna nešto, i drhtavom rukom potpiše na mjenici svoje ime. Kad je potpisao, kasir mu odbroji osam stotina dolara. To je bila otpusnina iz Hrvatske Narodne Zajednice, kolika se daje baštinicima članova poslie njihove smrti. Toliko dobivaju i oni, koji platívši redovito članarinu kroz stanoviti niz godina, mogu liječničkom svjedočbom dokazati, da su posvema nesposobni za rad.

Ja promatrah lice onoga čovjeka. U očima su mu se kriesile suze, a istodobno mu je na licu podrhtavao neki ko pritajeni smieh radosti i zadovoljstva. Brojio je i p:ebrajao banknote od 20 dolara, prevrćuć ih s desna na lievo, a s lieva na desno. Napokon odieli jednu dvadesetaču i ponudi je Pavlincu. Moralo mu je biti teško odieliti se od nje, a opet je smatrao, da je Pavlinčeva zasluga, što je došao do tolikog blaga, te nije mogao odoliti srcu, da ne pokaže malo zahvalnosti. Pavlinac odbije, a on najprije gleda u čudu, pa propenta plačno: hvala, gospodine! To rekavši, zamota banknote u mahramu, turi mahramu u njedra, dobro se zakopča, opipa se dva tri puta po njedrima i izigje.

Ovaj radnik je otišao radostan, kao nikada u životu, opipavajuć i stiskajuć svoju svoticu u njedrima kao samu sreću. A što je dobio? Ništa drugo nego svoju prištednju, i možda manje, jer kad bi ljudi dobro promišljali, vidjeli bi, da osjeguravajuća društva daju uviek manje, nego primaju, jer imadu ogromne troškove za činovničtvo, za prostorije itd. Ali slab čovjek nema pouzdanja sam u se, ne razumije ekonomije, ne zna baratati svojom prištednjom, s toga mu je

potrebno skrbničtvo, potrebne su dobrotvorne udruge, udruge za megjusobno pomaganje, osjeguravajuća društva. A opet ima i onih, koji obole, koje zadesi nesreća, pa je plemenito da se ljudi udružuju za megjusobno pomaganje, jer što se dogodi danas meni, može sutra tebi; a i bez toga, pravo je da zdravi pomogne bolesnika.

Hoće li onomu radniku doteći ona svotica, da ga prehrani do groba? Malo mu, sudeć po vanjštini, ostaje puta do te luke, ali ima ljudi, koji odolievaju dugo u borbi sa smrću, pa ko znade, ne će li i njemu doći čas kada će morati mjesto, da se proti njoj bori, uteći se, kao toliki i toliki njezinoj zaštiti?

* * *

Kad smo se dotakli Hrvatske Narodne Zajednice, uzmimo prigodu da rečemo štogod o n oj. U domovini se imade nejasan pojam o H. N. Zajednici, jer se općenito drži, da je to nekakvo političko društvo. Nu u tom društvu nema ništa političkoga, osim što, prima samo Hrvate za članove drži ih nekako skupa, a kad su skupa i narodna sviest ostaje u njima budnija Tom društvu svrha je čisto humanitarna te je ustrojeno za megjusobno pomaganje članova. Paragrafa tog društva ne ću navoditi prije svega jer su predugi, onda jer su zamršeni, često nejasni i vrlo slabo stilizovani, a i jer se na svakoj konvenciji manje više mienjaju, imadu protuslovlja, te se razno tumače. Uslied toga vječna je polemika u hrvatskim novinama u Americi. ,,Hrvatska Zastava" polemizuje sa ,,Narodnim Listom" i sa ,,Slobodom"; ,,Sloboda" sa ,,Zastavom" i s ,,Napretkom" i tako dalje.

Glavno je, da prikažem jezgru i svrhu društva. U Americi, kao što je poznato, dogagja se mnogo nesreća u rudokopima, u tvornicama i drugdje. Katkada pogine na jedan mah na stotine radnika, katkada manji broj, nu nema dana, da amerikanske novine ne javljaju kakvu nesreću. Još su mnogo češći slučajevi, gdje mahina otkine radniku ruku nogu, ili obe, ili dva tri prsta. Ja, koji sam prešao Ameriku unakrst, mogu svjedočiti, da sam našao više invalida, nego ih je možda bilo poslie strašnog rata za oslobogjenje od g. 1861. do 1864. Nikakav rat ne može uroditi tolikim amputacijama, ni tolikim katastrofama, kao amerikanski r dnici i mahine. Uslied toga ostaje mnogo sirotčadi, a i mnogo ljudi nesposobnih za rad. Amerikanski poduzetnici, gavani, kapitaliste, videć, da uslied tih nesreća raste ciena radu, dogjoše i sami, ne iz humanitarnog čuvstva, nego iz proračunanosti, do namisli, da ustroje osjeguravajuća društva za radnike. Neka kapitalistička i rudnička društva, ustrojiše sama takove institucije za osjeguravanje radnika proti nesreći, pa im jednostavno odbiju u tu svrhu neki postotak od plaće; a drugi, koji hoće da izgledaju još veledušniji, naprosto sniziše nadnicu, i od toga sniženja ustrojiše ka-

pital, od kojega plaćaju svakom radniku toliko za izgubljenu ruku, toliko za nogu, toliko za oko, toliko baštinicima za glavu. Amerikanski kapitaliste ne stide se ni najmanje kazati, da ih u tome nije vodilo nikakvo čovjekoljubno čuvstvo, nego naprosto špekulacija, jer znadu, da će radnik ragje doći raditi, gdje ne treba uplaćivati za osjeguranje, i gdje mu se jamči otšteta za svaku nesreću prama njezinoj veličini i važnosti. Cviet humanitarnosti može se reći da u Americi nema tla. Tamo je to posve egzotična biljka.

Mnoge narodnosti počeše i same ustrajati takova društva, kad vidješe, da mnogi nesretnici padaju svojim zemljacima na teret; jer ona vrst narodne smjese, što se zove Amerikanac, nema smisla ni srca za milostinju. Prvi počeše Irci i Niemci, pak Talijani i Slaveni, megju kojima Hrvati dogjoše zadnji na red. Kako već rekoh Mužina je bio prvi, koji je došao na ideju, da se ustroji zajednica, a našao je odmah toliko odaziva, da njega brzo istisnuše ne samo od uprave, nego i od rada za ustroj, jer su se turili napried sposobniji.

Središte zajednice još je i danas u Alleghenyu, otkuda je ideja potekla. Odsieci su raštrkani po cieloj Americi; pa tako rekuć, nema države u Sjedinjenim Državama, a ni važnijeg obrtnoga, trgovačkoga i rudokopnoga središta, gdje H. N. Zajednica nema svojih odsieka. Zajednica imade svoja pravila, svoju upravu i nadzorni odbor, koji ima da pregledava račune, a opet svaki odsiek ima svoja pravila i svoj odbor. Pravila koja vežu odsieke sa Zajednicom točno su odregjena.

Ko hoće da pripada Zajednici, mora pripadati jednom odsieku. Prelaz iz jednoga odsieka u drugi, koji je često potrebit, jer radnici putuju za radom iz jednoga mjesta u drugo, dozvoljava se pod stanovitim uvjetima. Svaki odsiek dužan je obavieśćivati zajednicu o tim promjenama, kao i o svim ostalim promjenama, koje se u njemu dogadjaju, a naročito podnašati svake godine bilancu svojih računa i otplaćivati zajednici stanoviti postotak svojih prihoda. Odsiek je dužan javiti istup i pristup svakoga člana, a u slučaju smrti mora poslati Zajednici svjedočbu, za koju su takogjer ustanovljeni uvjeti, koji moraju biti ispunjeni, da Zajednica isplati otštetu nastradalom članu, ili osmrtninu njegovim baštinicima.

Dokaže li odsiek liečničkom svjedočbom, da je jedan njegov član izgubio ruku, nogu, ili oko, Zajednica mu isplati 400 dolara. Dokaže li smrt, baštinici dobiju 800 dolara. U slučaju bolesti kojega člana, za njega valja da se brine odsiek, a ne Zajednica, te mu plaća pet dolara na tjedan.

Svaki član dužan je plaćati svoju članarinu u svojem odsieku, to kao pristojbu za odsiek i za Zajednicu. Prestane li plaćati kroz neko doba, prestaje biti i članom, a gubi prava na odštetu, osim u nekim rietkim slučajevima predvigjenim u paragrafima. Svaki član plaća svega skupa oko 14 dolara članarine na godinu. Od toga se od-

bije i nekoliko centi za tako zvani narodni fond, koji bi morao služiti u političko svrhe u Americi i u domovini. Od tih 14 dolara jedna trećina od prilike ide odsieku, a dvie trećine zajednici.

Na čelu zajednice stoji glavni odbor, sa predsjednikom, tajnikom, blagajnikom, računovogjom i nekoliko drugih odbornika. Za ovu godinu je predsjednik g. Ivan Ljubić, trgovac u Wheelingu, u West Virginiji, tajnik je njegov sin, blagajnik Janković, bankir u Chicagu, računovogja Marohnić, urednik društvenog organa „Zajedničara", Skrivanić. Predsjednik nadzornog odbora je Frank Zotti, bankir u New- Yorku i Pittsburgu. Izmegju glavnog i nadzornog odbora vječno je trvenje. Jedan odbor predbacuje drugomu neurednosti, iskrivljivanje paragrafa itd. Osobito žestoki i napeti su odnošaji izmegju blagajnika Jankovića i Zottia. Zotti ne odobrava neke račune, Janković, koji ima u ruci kasu, ne će da plaća neke troškove nadzornog odbora. Poslie moga odlaska došlo je do preloma izmegju Zottia i Jankovića. Jedan drugoga gone nemilosrdno po sudovima, i daju zatvarati od oblasti, jer u Americi postoji baš ludi zakon, da jedan može dati zatvoriti drugoga samom tužbom, prije nego mu je sudbeno dokazao krivnju. Odgovoran je do duše za otštetu, ako se optuženik pronagje pravednim, ali često ne može utjerati otštetu. Ko hoće da se izbavi preventivnog zatvora, mora položiti visoku kauciju.

Zotti viče na tajnika Ljubića, da ne vodi u redu zapisnike sjednica, da ispušta i promjenjuje po volji. Na Zottia viču, da prekoračuje granice svoga djelokruga i da se pača u stvari, koje ne spadaju na nadzorni odbor, te da hoće da diktatorski zavlada cielom zajednicom. Protiva oba odbora bune se pak odsieci u Chicagu, vodeć polemiku kroz „Hrvatsku Zastavu" i prieteći raskolom. Duh raskola se širi i po drugim državama, i to s razloga, što prije svega, nisu zadovoljni sa odborom u Alleghenyu, kojemu spočitavaju najveću samovolju. Onda je i ekonomski razlog po sriedi. U Pensilvaniji, gdje je najveći broj odsieka, ali i gdje članovi najviše stradaju po tvornicama, i najviše umiru, Zajednica isplaćuje nerazmjerno mnogo odšteta nastradalima, od čega trpe članovi ostalih država, gdje se manje strada. Uslied svih tih trvenja broj zajedničara naglo pada. Početkom siečnja g. 1904. brojila je H. N. Z. 16.456 članova. Prvoga siečnja ove godine 14.451. Bračnih članova, to jest muž i žena skupa, bilo je prvog siečnja g. 1904. ravno 8360, a početkom g. 1905. samo 6939. Kroz godinu 1904. izgubila je dakle Zajednica 2005 članova, te 1421 bračnog druga.

Prvog siečnja 1904. gotovina Zajednice bila je 28.348 dolara i 27 centi. Primitak njezin od odsieka i kamata iznosio je 214.766 dola a i 33 centa. Isto godine je izdala za unesrećene i umrle, te za troškove uprave 204.817 dolara i 91 cent. Po tome ostalo je u blagajni 1. siečnja 1905. dolara 38.296 i 69 centi. Dakle i ako je broj članova znatno pao ipak je blagajna porasla za 10 tisuća dolara, a to s razloga,

što je Zajednica morala platiti manje otšteta, pošto neki članovi, uslied istupa izgubiše pravo na odštetu. Za umrle članove i bračne drugove isplatila je Zajednica za god. 1904. okruglu svotu od 155.789 dolara 76 centi; za osakaćene i bolesne članove 19.999 dolara i 99 centi. Za osmu konvenciju Zajednice u St. Louisu potrošeno je do 20.000 dolara.

Kad smo pri konvenciji treba štogod o toj ustanovi reći. Konvencija se sastaje svake druge godine, u mjestu, koje prijašnja odluči. Na konvenciju imadu pravo doći svi odbornici Zajednice, i delegati svih odsieka u Sjedinjenim Državama. Svaki odsiek imade pravo poslati jednoga, ili više delegata, prama broju svojih članova. Ako odsiek nema dovolj n broj članova, ima pravo združiti se s kojim drugim odsiekom i poslati zajedničkoga delegata. Na žalost odsieci niču, kao gljive, te ih u jednom te istom gradu imade po nekoliko. U Allegheniyu i Pittsburgu ima ih tridesetak. Ako se u jednomu odsieku članovi posvade, nastane odmah secesija. Pet šest članova se odciepe i astave novi odsiek. U tome često i taština igra svoju ulogu, jer nigdje na svietu nema takve manije predsiedanja, kao u Americi Jednostavnim našim ljudima imponuje ceremonijal sjednica, pozajmljen dobrim dielom od masonskih društava, pa im godi, kada mogu sjediti na višoj stolici kada svaki član, koji ugje, mora se najprije harlekinski nakloniti predsjedniku, a onda potpredsjedniku, koji sjedi prema njemu. U nekim odsiecima predsjednik, potpredsjednik i odbornici, imadu nekake oznake zlatnih i žutih boja, poput popovskih štola, a svaki član ima u zapučku društveni znak. Pri svečanostima, pri sprovodima itd. svaki član nosi nekaku šarenu vrpcu sa zlatnim kitama i često mističnim znakovima. Pred predsjednikom i pred potpredsjednikom, za svake sjednice, stoji na stolu amerikanska trobojnica, koja je slučajno istih boja i rasporegjaja, kao i naša, pa svaki član, koji ugje mora dotaknut zastavu i poljubiti u rame onoga člana, koji ga uvagja. A ima tu i trokratnog kucanja na vratima, itd., u kratko ceremonijal dobrim dielom pozajmljen od slobodnih zidara, što a jednostavne duše naših radnika čini velik dojam, te nije čudo, što hlepe za predsiedanjem.

Povratimo se sa ove digresije na konvenciju. Konvencija ima da prosudi rad obaju odbora i da im podieli apsolutorij, te da bira nove odbore upravni i nadzorni, i napose predsjednike. Ona ima pravo da mienja, nadopunjuje i stvara nova pravila. Uslied toga dogagja se često, da se jedan paragraf kos sa drugim, jer promienivši jedan paragraf, zaboravilo se je promjeniti koji drugi s kojim je onaj promienjeni bio u odnošaju. Otuda prepirke, svagje i ljute već spomenute polemike po novinama.

Kako već spomenuh, te konvencije stoje ogromne svote. Ona u St. Louisu stojala je 20.000 dolara, dakle 100.000 kruna, četiri pet puta više, nego jedno zasiedanje dalmatinskog sabora; pače, ako se ne varam, malne koliko jednogodišnj zasiedanje hrvatskoga. Da je

bar od tih konvencija prave koristi, ali se gubi vrieme i novac u praznim debatama. Svaki hoće da govori, a dogje ih svakakih, bez ikakve naobrazbe. Čuo sam pripoviedati vrlo komičnih anekdota o tim konvencijama. Ona u St. Louisu viećala je n. pr. jedanput puna dva sata, hoće li članovi ići na objed, ili će nastaviti sjednicu. Megjutim kaže se, da je salooner, u čijoj se je blizini držala konvencija, utržio za razna pića od naših delegata preko 6000 dolara! Nije čudo dakle, kad rakija stane besjediti, da dogje do galame. Osobito je buran prizor izbora, jer uviek ima mnogo kandidata. Nije šala biti predsjednikom čitave zajednice! Pennsilvanski delegati obično nadglasaju druge, jer Pennsilvanija ima najviše odsieka, a ti se opeta pobrinu, da konvencija bude u kojem gradu Pennsilvanije, ili gdjegod u blizini, kako će njima biti lakše doći nego drugima. I radi toga ostale države priete otcepljenjem. Do sada su predsjednici bili biran malne uviek iz Alleghenya. Pavlinac je bio više puta biran, a poslie njega Marohnić, koj je sada računovogja. Na konvenciji g. 1906. u New-Yorku biran je za predsjednika Zajednice Frano Zotti

Članom zajednice može postati svaki Hrvat, koji nije prešao četrdeset i četvrtu godinu i koji je liečnički pronagjen zdrav. Isti uvjeti mislim da se zahtievaju i za bračne drugove i za ženske uopće. Ženske mogu ustrojiti posebne odsieke, koji pripadaju takogjer Zajednici. Takovih ima po svim brojnijim kolonijama u Americi.

Osim odsieka, koji pripadaju Hrv. Nar. Zajednici, ima u Sjedinjenim Državama i drugih društava za megjusobno pomaganje. U Bennetu župnik Glojnarić, ne slažuć se za zajedničarima u Alleghenyu, ustrojio je posebnu zajednicu, koja nije našla odaziva, osim u najbližoj okolici. Teško bi bilo i nabrojiti sva takova društva, koja ne pripadaju H. N. Z. Svi oni naši ljudi, koji ne će da budu Hrvati, već Slovinci, Austrijanci, Dalmatinci, Primorci i što ti ja znam, kako se sve još ne zovu, ti se nastojaše udružiti, ali podnipošto neće da ugju u H. N. Zajednicu. Tako u Chicagu imade društvo Maximilijan, sastavljeno većinom od Vrbovljana na otoku Hvaru. Ta je općina istom pred nekoliko godina pala u hrvatske ruke, a oni otigjoše u Ameriku, dok je još vladala autonomaština pokojnog don Luke Lučića. U San Francisku i Slovinci i Austrijanci imadu svoja posebna i vrlo brojna, cvatna društva, sa liepim imetkom, nu za hrvatstvo neće da znadu ni jedni, ni drugi. Takih društava imade i drugdje osobito po Kaliforniji i u južnim državama, gdje je naša seoba prije počela. Sva ta društva ipak u nutrini govore samo hrvatski. Većina tih austrijanaca i slovinaca potiče iz Konavala i iz ostale dubrovačke okolice, a onda sa otoka, naročito s Brača, te iz Istre, i za čudo, iz hrvatskog primorja. Njihova mržnja proti Hrvatima je upravo biesna i tvrdokorna, tako da se ne žacaju ni tvornih napadaja. Austrijanci u San Francisku ustrojiše i vojničko društvo, te imadu uniforme austrijskih vojnika, bez obzira na to, što većinu sastavljaju

vojni bjegunci. Jedino što mi je čudno to je, da republika dozvoljava u svojem krilu tako ropske i zalupane lakrdije. Nu o austrijancima i slovincima na drugome mjestu, a sada se povratimo još malko na H. N. Zajednicu.

Već spomenuh, da se jedinstvo Zajednice koleba, a mogao bih reći, da je i posve rasklimano. Već izigjoše iz Zajednice mnogi odsieci države Illinois, naročito u gradu Chicagu, gdje ima veći broj naše inteligencije, te ne podnose rado samovolju Alleghenaca. Čikažani predbacuju Alleghenjanima nesposobnost u upravi, pretjerane troškove u mnogim stvarima, koje nisu bile potrebne. Tako n. pr. im spočitavaju, da su za same diplome, koje se daju članovima potrošili 12.000 dolara. Diploma je doduše liepa, naslikana je od Bukovca, ali i svota je ogromna. Spočitavaju im prevelike troškove za raspačavanje „Zajedničara" i za mnogo drugih stvari, te nepotizam i klikarstvo u biranju činovnika.

Kad sam po drugi put bio u Alleghenyu, to jest na povratku u Evropu, zamoliše me, da im napišem jedan članak u prilog Zajednici, da otklonim, ako je moguće raspanuće. Ja to učinih, premda nisam imao baš osobitih razloga, da budem zahvalan Alleghenskim vogjama, jer sam bio uvjeren, da će raspanuće biti štetno, jer preuranjeno. Članak je izišao najprije u Skrivanićevom „Napretku", pa u „Zajedničaru".

VIII.

Broj Hrvata u Sjedinjenim Državama. — H. N. Zajednica korisna je za uzdržanje hrvatske sviesti. — Imetak Hrv. N. Zajednice prama zajednicama ostalih narodnosti. — Slike iz života Hrvata. — Pokop Hrvata. — Zlatni poslovi pokopnih poduzetnika. — Baštine iza umrlih radnika. — Kako teško baštinici dolaze do baštine. — Austrijski konsulati i njihovi troškovnici. — Lakovjernost i presude našega naroda u Americi. — Bajka o Rudolfu, Maksimilijanu i Orthu. — Bezdušne varalice. — Amerikanska državna i privatna policija. — Agencija Pinkerton. — Najbolji kesedžije na svietu. — Radnik koji mašta o oslobogjenju Hrvatske. — Čifut priestolonasliednik. — Prpošnost i jogunluk našeg čovjeka kad steče nešto novca. — Koliko iznose dnevnice naših radnika. — Kojima se poslovima bave naši ljudi. — Koliko prosti radnik može prištediti na godinu, ako je štediša. — Lakoumni povratak u domovinu. — Jeftinoća mesa, kruha i piva. — Prekomjerna sloboda. — Radnik gizdelin. — Pozlaćivanje zubi. — Flirt amerikanskih djevojaka. — Brijanje brkova. — Strah od zastupnika naroda. — Čudak koji suši bankonote. — Amortizacija crkovnog duga. — Samozvani pop.

Broj članova H. N. Zajednice po zadnjima podatcima svega skupa ne iznosi nego oko 20.000. To je vrlo malo, ako se uzme u obzir ogroman broj Hrvata u Sjedinjenim Državama. Koliko je u njima za pravo Hrvata? Na to točno, a ni približno sa stalnošću ne a se odgovoriti. Neki tvrde, da ih nema više od 200.000 tisuća, drugi hoće, da ih ima preko pol milijuna. Točne statistike ne vodi niko, pa ni statistički ured Sjedinjenih Država. Računa se, da ih dogje godimice preko 60.000 tisuća, nu ne zna se točno, koliko ih se vraća. Ja, koji sam prešao unakrst sve države od Atlantika do Pacifika, mogu kazati, da ih nagjoh svuda, i to ne samo u glavnim središtima obrta i rudokopstva, nego baš po svuda. Nebrojeno puta sam čuo i na najmanjim zeljezničkim postajama govoriti hrvatski, a često sam i u samome vagonu čuo govoriti svoj materinski jezik. Mislim dakle, da ne ću pretjerati, ako kažem, da u Sjedinjenim Državama ima preko 400.000 Hrvata. Od tih ni dvadeseti dio nije upisan u Hrvatsku Narodnu Zajednicu, znak, da se ne vodi dovoljna agitacija i da se ljudima ne tumači dovoljno i jasno korist, koju bi imali kao

članovi. Premda sam uvjeren, da za pedeset godina ne će biti ni traga hrvatskoj narodnosti u Americi, ko ni ikojoj drugoj, koje broje na milijune, ipak držim, da H. N. Zajednica, makar i neizravno koristi hrvatskoj narodnoj sviesti. U svakom udruživanju širi se naobrazba, a i politički pojmovi, pa se mnogi naši povrate u domovinu bolji i svjesniji Hrvati, nego su otišli, a donesu sa sobom i nešto otvorenosti duha, iskustva i slobodoumlja, često i iskvarenosti.

Na toliki broj članova, i uzevši u obzir, da Zajednica već postoji petnaest godina, njezin je fond razmjerno vrlo malen. Istina je, da mnogo članova strada, da ih mnogo umire, uslied naporna rada, koji i n nemilosrdno ispija životne sile, pa su izdaci Zajednice uslied toga i veliki; nu sa malo racijonalnijim upravljanjem i štednjom moglo se je danas imati najmanje 100.000 dolara u društvenoj blagajni.

Zajednice svih ostalih narodnosti stoje mnogo bolje i po broju članova i po društvenom imetku. Česi i Poljaci imadu mnogo cvatućih društava za megjusobnu pripomoć, pače i sami Slovaci su daleko pred nama.

Biće još valjda prigode, da rečem koju o H. N. Zajednici, a sada pregjimo dalje, na proučavanje života naših ljudi u Americi. Nabaciću tu i tamo po koju sličicu, koja će možda više kazati, nego teoretsko raspredanje.

* * *

U pisarni sam župnika dra. Lauša. On je umoran zakimao na divanu, jer je noćas morao preporučivati dušu nekom bolesniku, a ja čitam Flavii Josephi „Antiquitatum Judaicarum etc.“. U sobu ugje onizak čovjek, liepo odjeven, nu surovih crta. Ne reče ni rieči pozdrava, ne skinu šešira, već pita gdje je župnik.

— Eto ga tu, spava, umoran je.

— Probudite ga.

On se i sam probudi, protare oči, omjeri došljaka, prepoznaje ga. Dao mu je valjda i prije brige.

— Šta želite?

— Umro je X. Y. U dva sata po podne biće mu sprovod. Došao sam po vas, da ga dogjete sprovoditi.

— Je li bio član crkovne općine? Je li plaćao klupu?

— Nije.

— Je li polazio crkvu?

— Nije.

— A kakav sprovod mu želite napraviti?

— Želim da ga blagoslovite u crkvi i na groblju, i da zvone sva zvona.

— Dakle sprovod prve klase. To stoji petnaest dolara.

— Ja to neću platiti.

— A da ko će? Je li bio član H. N. Zajednice? Ima li baštinika? Komu je ostavio osmrtninu, što ga pripada?

— Bio je član, a ja sam njegov baštinik.

— Pa zašto onda nećeš platiti?

— Ta mi vas i onako plaćamo! Vaša je dužnost da ga sprovedete.

— Čovječe, meni se ne će prepirke. Ako ćeš da ga blagoslovim samo u crkvi i da zvoni jedno zvono, platićeš samo sedam dolara.

— Ja neću platiti ništa, a vi ćete ga sprovesti i do groblja i zvoniće sva zvona.

— Ni tebe, ni njega nije bilo nikada u crkvi, niti je crkva ikada od vas imala centa koristi, a ti imaš obraza tako sa mnom govoriti?

— Pa šta vi mislite? Narod vas plaća, a pop je tu, da vrši svoje dužnosti. Nismo mi u starom kraju, gdje vlada brani popa, jer ga i plaća. Ovdje vlada nema s popom ništa posla, a on je sluga naroda, koji ga hrani. Ako ga nećete vi pokopati, a ja ću k slovačkom, k češkom popu, on će ga već pokopati.

— Hajde, otigji komu te volja. Platićeš dvostruko.

— Pa neka. Volim platiti njega dvostruko, nego vas, kojega i onako narod plaća!

— Sretan ti put!

— Ali ja hoću, da ga vi pokopate.

— Dodijao si! Nosi se, molim te! Ja se moram držati pravila, i ja neću za te plaćati zvona, jer nisam ja baštinio od pokojnika 800 dolara, nego ti.

— Dobro, vidjećemo! Vidjećemo! Kakav je to pop, koji ne će da sprovagja mrtve, nego hoće za sve plaću! Boga ti tvoga popovskoga, pokazaću ti ja!

Ne ću nabrajati sve surovosti ovoga huncuta; a ne bih ni ove, da ne htjedoh iznieti jedan prizor, kakvi se često zbivaju. Kad je hodži njegovo bulaznjenje dodijalo, on ga uhvati za rame, pa ga izgura na vrata, a ja sam bio spreman, da mu pomognem, ako bi ustrebalo, jer me je to ponašanje upravo zgadilo. Malo kašnje dogje njegov ortak, pa pita župnika, hoće li doći sprovoditi mrtvaca, hoće li zvoniti sva zvona itd. Počme se i on cjenkati. Bio je kod irskoga župnika, ali ovaj traži doista dvostruko. Hrvatski su župnici uopće najgore plaćeni i imadu najmanje pristojbe za sprovod, krštenje, ženitbu itd. Dakle naši se ljudi ipak predomisliše, pa hoće hrvatskog župnika, jer je jeftiniji, i na koncu obećaše platiti, a pošto župnik poznaje ptičice, zahtieva da plate unapried pristojbu. U ostalom on mora polagati svake negjelje vjernicima račun o prihodima crkovne općine, pa treba da su novci za zvona u blagajni.

Kad smo pri sprovodu, recimo koju i o tome, jer će se i tu vidjeti lahkoumnost i ekonomski nesmisao našega naroda.

Ako je umrli radnik ostavio iza sebe obitelj, pa bilo i neopskrb ljenu, ova će mu napraviti sprovod po amerikanskom običaju, to jes upropastiće se, samo da sprovod bude u redu. Ako je pokojnik bio čla H. N. Zajednice, te njegove baštinike ide 800 dolara osmrtnine, ra zumije se po sebi, da mu se na sprovod mora potrošiti bar 200 dolara Ako jo ostavio nešto imetka potroši se dakako i više. Ako je bio si romah, ako nije bio član zajednice, ako nije ništa ostavio, za tog sprovoda i nema. Iz milosrgja, ako je u blizini hrvatski župnik blagoslovi ga, i otprati sam do groba — pošto ga valja negdje uko pati, država dozvoli negdje komadić prostora — ako pak u blizin nema hrvatskog župnika, onda mu nema ni potonjeg blagoslova.

Mrtvacu je običaj, k d bogata i siromaha, napraviti pozlaćen lies, koji sam stoji od 30 do 50 dolara. Voze ga na kolima, a i pratnj igje do ukopišta u kolima. Svaka kola plaćaju se od 6 do 8 dolara Siromašniji plati jedno zvono, bogatiji sva. Sramota je, ako za lieson ne udara glazba, a i tu se skupo plaća. Imao sam prigode čuti više puta tu glazbu, pa sam pomišljao, da je sva sreća, što je mrtvac ne čuje, inače bi mu ogorčila polazak na vječni počinak. Ako je bio član H. N. Zajednice, svi članovi odsieka, kojemu je pripadao dužni su ga sprovagjati, i to pod barjakom i svi sa znakom H. N. Zajednice i sa vrpcom odsieka na prsima.

Kako rekoh, svaki, koji ostavi iza sebe bilo mila i draga, bilo nešto baštine liepo je sprovogjen, a trošak dogje do 200 pače i do 300 dolara. Kod kuće, u rodnome selu, bilo bi se potrošilo za njegov sprovod 10 do 20 forinti, ovgje od 500 do 700, pa i onda, kada u domovini kukaju za njim samohrani roditelji, koji sav prihod daju na porez. Samo ono, što se potroši za naći mu dva lakta zemlje na českome groblju, jer još hrvatskog groblja u Allegheny-u nema, bilo bi dostatno, da se kupi komadić zemlje, koji bi mu prehranjivao starca roditelja.

Ja sam imao prigode upoznati se sa E. E. Hermanom, pogrebnim poduzetnikom u Alleghenyu. Taj čovjek ne nalazi dovoljno rieči da hvali Hrvate. Kako i ne bi? Sam mi je kazao, da je s Hrvatima u desetak godina napravio preko 100.000 dolara posla, a da nije trebao nikada potrošiti centa za sud da utjera dug. On je spreman svakome Hrvatu napraviti sjajan sprovod na vjeresiju, uvjeren, da će mu baštinici, bez da ih tjera, u najkraćem roku dug isplatiti. Tugjincu hoće, župniku ne će!

Herman daje liepo svjedočanstvo poštenja Hrvatima, ali zlu njihovoj ekonomskoj sposobnosti. Ako je on sam toliko zaslužio, iznajmljujuć samo mrtvačka kola, prodajuć liesove, i iznajmljujući kola za pratnju, koliko zaslužiše drugi poduzetnici u Alleghenyu i širom Amerike? Koliko je izdano na ine pogrebne troškove? Račun bi pokazivao milijone dolara. A bar polovica tih milijona mogla se je poslati u domovinu, da se oživi kapitalom domaće tlo, domaći obrt.

* * *

Kad smo pri ovom poslu, dobro će biti da rečemo što god i o baštinama iza umrlih radnika. Ako su baštinici umrlog radnika u Americi, ovi dogju do baštine bez velikog truda, i bez da mnogo potroše u parbenju i za nadripisare, za tumače, kojih ima po svuda bezbroj, jer se mnogi bacaju na taj vrlo lagan i unosan posao. Ako su u domovini, onda je drugi posao. U mnogo slučajeva ne dogju nikada do baštine, a u polovicu slučajeva ne prime ni polovicu onoga, što je pokojnik ostavio. Odvjetnici, nadripisari i austrijski konsulati pojedu svaki svoj dio. Ako je pokojnik bio osjeguran kod društva, kod kojega je radio, onda je vrlo teško da baštinici dogju do onoga što ih patri, obično 1200 do 1600 dolara, ako se ne nagje koja poštena duša, na koju se mogu obratiti. Za to treba sijaset svjedočaba. Treba smrtovnica od liečnika i općine, a treba i pokazati jasne dokumente, da pokojnik ima u domovini zakonite baštinike.

Župnik dr. Kaić je u mnogo slučajeva posredovao, te baštinicima poslao svu baštinu, koja ih je patrila. On mi je kazivao, i spreman je to uviek posvjedočiti, da su austrijski konsulati najveći krvopije baštinika. Ti konsulati, mjesto da direktno posreduju, upuštaju se obično u parnice; jer im parnica uviek nešto nosi. Ako parnicu dobiju, onda naprave baštinicima toliki troškovnik, da se dolari obično pretvore u krune ili čak pojedu sve, kao baštinicima nekog Žagara i nekog Šandora Šišljevinca. Ako parnicu izgube, onda varaju samu austrijsku vladu, praveć joj ogromne troškovnike; a i u parnicama druge vrsti i naravi opatrnu svoju vladu na troškovniku, koliko mogu.

U Hrvatskoj Narodnoj Zajednici zbog sličnih nereda više odbornika bilo je kažnjeno, kao neki Antonić, Papa itd. U glavnom ipak baštinici dogju do baštine najlakše, ako je oporučitelj bio član H. N. Zajednice, jer je tu moguća lakša kontrola.

* * *

Da pokažem u kakvoj lakovjernosti žive naš narod, i kako se dade lako od svakakih huncuta zavaravati, opet ću se poslužiti primjerom:

Dr. Lauš i ja sjedimo za večerom. Kasno je, oko deset sati. Neko zvoni. Lauš se digne da otvori i čujem gdje nešto viče.

— Što je?

— Opeta je došao onaj radnik, što te je danas tražio, a nije te bilo kod kuće. Hoće da ti pripovieda neku budalaštinu o pokojnom Rudolfu. Ja sam mu rekao, da nije vrieme, da ti sada smeta; neka dogje sutra. Tako se možda neće ni vratiti, jer je od nekud iz daleka, pa će morati putovati.

Ali da! on se je sutra vratio i našao me. Zove se Stanić, sa otoka Cresa, a živi u North Cambrige u državi Massasushet, blizu Bostona. Nepismen je, ali je neki njegov drug čitao u „Narodnom Listu", da

sam ja došao u Ameriku, pa ga odlučiše poslati, da mi saopći neku veliku tajnu i da me pita za savjet. Drži se vrlo važno i tajanstveno, kao da mi ima da saopći neku veliku stvar. Pustimo njega da govori :

— Gospodine, ja bih imao da vam saopćim jednu veliku stvar, ali vas molim, da mi obećate, da ćete biti s nama i da ćete održati tajnu.

— Obećajem.

— Znate li vi, da su još živi kraljević Rudolf, nadvojvoda Maksimilijan i nadvojvoda Ivan Orth?

— Što ja znam, ja ne bih htio biti živ, kao što su oni.

— A kada bi vam ih ko pokazao?

— Rekao bih, da su mrtvi, bar ona prva dva, a za trećega ne bih znao je li živ, ili mrtav.

— Ali kad biste vi s njima govorili?

— Onda bih rekao, da je neko turio lutkama od voska u prsi fonograf.

— Ali ja vas mogu uvjeriti, da su živi, kao ja i vi, Ja govorim s njima svaki dan, a možete i vi, ako hoćete. Pače oni to žele, i za to sam amo došao.

— Ja ne želim s mrtvima govoriti. Kad umrem, imaću dosta vremena, da se s njima razgovaram na drugome svietu, ako me bude volja.

— Vi dakle nikako ne ćete da vjerujete?

— Nikako!

— Nu ja se ne mogu prevariti. Ja sam dobro poznavao kraljevića Rudolfa. Kad sam služio u ratnoj mornarici, ja sam ga više puta prevezao na čamcu, i pače govorio s njime. A kako je to, da me je on odmah prepoznao, nakon petnaest godina, što je tobože umro? Zar ne znate, da ima mnogo ljudi, koji su ga vidjeli na Rieci onaj isti dan, kad se je pronio glas, da su ga negdje kod Beča ubili? A ti isti ljudi, koji su ga onda na Rieci vidjeli, govore svaki dan s njime u Bostonu.

Ja uvidjeh, da sam ušao u trag bezdušnoj prevari, kojom neki lopovi izrabljuju naše lakovjerne ljude, pa premda mi je taj razgovor dosadan, hoću da saznam, kako ti ljudi naše dobrijane varaju, da ove jadnike, ako bude moguće, otrieznim i izbavim od funcuta.

— Pa kako, molim vas, ta trojica nadvojvoda živu? Čime se bave? — zapitah ja Stanića.

— Ta znate, gospodine, da oni nisu navikli raditi, kao mi ostali radnici! Kralj ne će da za njih znade, jer su mu neki opaki ljudi napunili glavu, da ga oni hoće da zbace sa priestolja.

— Dakle vi ih hranite, i valjda se brinete, da im stan bude gospodski i da se nose, kao što dolikuje nadvojvodama?

— Kako se ne bismo brinuli za sina našega kralja, koji će i sam biti naš kralj? A Rudolf, vjerujte, ljubi naš narod. Kad on dogje na priestolje, biće i našemu narodu bolje.

— Nedaj Bog, da budemo tako dugo čekali, da našemu narodu bude bolje! — izmakne mi se nehotice.

— Kad ne ćete da vjerujete, dogjite sa mnom u Boston. Tu ćete moći s njima govoriti. Oni vas dapače zovu, jer oni znadu, da ste vi moćan u narodu, pa se uzdaju u vas, kada kralj umre, da ćete raditi da kraljević Rudolf dogje na priestolje, kako ga ide po zakonu.

— Ja, prijatelju, nemam ni vremena, ni novaca, da dangubim i trošim do Bostona; nego vas molim, da se okanite toga ćorava posla i da ne hranite svojim žuljevima neke lopove, koji vas izrabljuju. Ja vas uvjeravam, da je Rudolf mrtav, isto tako kao i Maksimilijan, baš onako mrtav, kao kada nekomu nekoliko zrna od olova prosviri glavu ili grudi, pa leži već u grobu šesnaest ili četrdeset godina, a Ivan Orth, baš onako, kao oni koji se utope, te leže duboko u dnu okeana, dvie tri tisuće metara, ako ih morski psi ne proždru. Ja sam vidio Rudolfa mrtva na odru — a nisam ga vidio, nego mu rekoh, da ga bolje uvjerim — razmrskane glave.

— Ne, gospodine! Vi ste samo vidjeli Rudolfa napravljena od voska, ali onaj pravi je s nama u Bostonu. Ista brada, tek nešto prosiedio, isto lice, iste oči, isti glas! Dogjite, a ne brinite se za putne troškove. Biće vam sve plaćeno, ako hoćete i unapried . . .

— Ne, prijatelju! Kad bih ja došao s vama o vašem trošku, ja bih bio gora varalica od onoga Rudolfa, koji vas u Bostonu vara. Vi sigurno teškom mukom zaslužujete svoj kruh, vi imate možda i djece, u Americi, ili kod kuće; pa roditelje, braću, sestre. Sve što vi dajete tome Rudolfu i tome Maksimilijanu, to vi sve otkidate svojoj djeci od ustiju, pače samomu sebi. Razumijte, da vam govorim za vaše dobro, jer da vam ne govorim za vaše dobro i da sam sličan onima, ja bih primio od vas novce, dao si još i skupo platiti dangubu i mogao bih vas varati osnovama, kako ćemo Rudolfa postaviti na priestol.

— Ja vidim, da ste vi pošten čovjek; ali ne ćete da vjerujete istini poznanoj. Da dogjete sa mnom drugačije biste govorili. Ne štedite vi nas. Ima nas nekoliko, koji ćemo rado potrošiti.

— Ne govorimo više o tome! Zašto da dogjem viditi tamo par lopova ?

— A vi bar spjevajte jednu pjesmu Rudolfu, da mu se imam čim prikazati, neka vjeruje, da sam bio kod vas. Ja sam čuo da vi liepo pjevate pjesme.

— Ja ne mislim pjevati pjesme nekoj bezdušnoj gulikoži, koja vas vara. U ostalom znajte, da je taj vaš Rudolf pravi Rudolf, k meni vas doista ne bi slao. S toga pogjite u miru božjem i opametite se.

— Eh, onda, kad nećete, zbogom! Ali se možete pokajati. Mogli biste biti moguć, a nećete.

Nije bilo načina, da mu izbijem obmanu iz glave; nu što je najzanimivije, do malo dana poćeše se ovom stvari baviti i ozbiljne amerikanske novine. Kad nisam htio ja, biće se našao koji amerikanski novinar, koji je stao naše lakovjerne ljude izrabljivati. Nije se tomu čuditi, ali se je čuditi, da amerikanska policija ne ugje u trag ovakim varalicama, te ih ne pozatvara. Ali u Americi prava policija nije u rukama države, nego, kao željeznice, telegrafi, telefoni itd., tako je i policija privatno poduzeće. Ima i državne policije, to se razumi, ali ona se bavi više vanjskim redom, nego zamršenim tajnim stvarima, gdje treba više raditi umom, nego glasovitom batinom amerikanskoga policemana. Najglasovitije privatno policajno poduzeće, to je agencija Pinkerton u New- Yorku, koja imade svojih podružnica i tajnih agenata ne samo po cieloj Americi, nego po Evropi i Africi. Ta agencija nosi ime svoga utemeljitelja, a danas je njezin glavni upravitelj M. Baugs, koji ima pod sobom 800 detektiva. Glavni posao ove agencije jest otkrivati i loviti lopove koji pokradu banke, krivotvore mjenice itd. Posao je unosan, jer ga podupiru svi novčani instituti, i tako detektivi agencije Pinkerton lako nanjuše lopova, skitajuć se unakrst po Americi, pa im često pogje za rukom otkriti i najopasnije yeggs ili hobos, kako tamo već zovu te prefrigane kesedžije, najbolje lupeže na svietu the best in the world, jer je u Americi sve najbolje na svietu, pa i kesokradice ...

Za ovakove stvari, koje se dobro ne isplaćuju, ne mari agencija Pinkerton, a državna policija neće otkriti lupeža, ni ako joj vješto krade pred nosom.

* * *

Pripovijedih jedan slučaj lakovjernosti, i istodobno vjernosti prama dinastiji, a sada da iznesem jedan protivne naravi.

Jednog dana dobih iz St. Louisa pismo vrlo tajanstvenog sadržaja. Ime pisca ne treba iznositi. U pismu se govori o oslobodjenju domovine i o najlakšem načinu, kako bi se to dalo učiniti. Pisac se ne uzda stvar pismeno razjasniti, nego mi daje svoju adresu, želeć bit sa mnom za svaki slučaj u pismenom saobraćaju i moleć me, da dogjem u St. Louis, te kada dogjem, da ga obznanim o svojem dolasku. Ja ga do duše nisam obznanio, ali on je čuo za moj dolazak i posjetio me je. Znao sam, da mi ne će ništa nova kazati, nu ipak ga htjedoh saslušati. Vidi se, da je amerikanska sloboda na njega djelovala. Čitao je i socijalističkih i anarhističkih spisa, pa su te ideje u njemu sve skupa pobrkane. Okoliša, govori o tajnim društvima, o neplaćanju poreza, a uskraćenju vojne službe dogovorno i jednodušno, ali taj najlakši način, kako bi se dalo domovinu osloboditi, ne zna mi pravo rastumačiti. Sve se vrti oko nekog tajnoga društva u kojemu bi svak dao zakletvu, da neće plaćati poreza, ni ići u soldačiju, nu kako bi se to društvo dalo osnovati, to nije promozgao; ne pita za sredstva,

koja bi zato bila potrebna. Vidi se, da je štogod i od masona naučio, no vrlo malo. Nije valjda dopro dalje od prvoga ili drugoga stepena, pa ne pozna organizaciju, a ni pravi cilj masonerije, to se razumi. Rekoh mu neka najprije organizuje amerikanske Hrvate u takova društva, da [illegible] pomognu do ekonomskog uskrsnuća, a ja kao zastupnik ne mogu se baviti nego javnim radom. Ovaj primjer svakako pokazuje, da u Americi ima i ljudi, koji se brinu sudbinom nesretne domovine, nu moram priznati, da je mnogo veći broj onih, koji bi davali novaca da hrane Rudolfe i Maksimilijane. Dokaz je tomu i ovaj slučaj. Neki čifut našao se vrlo sličan pokojnome Rudolfu. Čifut znade izrabiti svaku prednost, pa kako ne bi ovu? Zna on kakov je naš narod, te stao putovati od mjesta do mjesta i tuži se radnicima, kako su ga dušmani oklevetali pred ocem, a ovaj mu naložio, da se hini mrtvim, te da ga nestane iz Beča i iz Austrije sve, dok ga on ne pozove natrag; to jest, dok ne dogje doba da ide do groba. Ne ostade mu drugo, nego ići inkonjito po svietu! A mora se živjeti! Ne će on da ga niko mukte hrani, nego će dobivati kruh u znoju lica svoga; ali je dužnost njegovih podanika, da u trgovini pomažu ragje njega, nego drugoga. Bavi se trgovinom zlatnih ura, a daje ih za deset dolara jeftinije nego drugi. To mu je s toga moguće, jer tvornica, znajući ko je, da ga pomogne, daje mu mnogo veću polakšicu, nego drugim putnicima. Neka kupe od njega, ne će se kajati. Ure su krasne i velike, točne kao hronometri.

U samom Calumetu, pripoviedali su mi tamo očevidci, prodao je dvadesetak satova megju našim Ličanima i Kranjcima. Nakon dva tri mjeseca zlato potamnilo i pretvorilo se u mjed. Gšeft ist Gšeft!

* * *

Kad naš čovjek steče nešto novca, onda postaje prpošan, jogunast, da ne rečem ohol. Svaki, koji hoće može prištediti nešto novca. Uzmimo, da naši radnici rade najteže poslove, ko što i biva — najniže i najlakše vrše Talijani i crnci — ipak svaki dobri radnik može dobiti dva dolara na dan. Najmanja je dnevnica dolar i 75 centi. Ako je radnik pokazao dobre volje, marljivosti i snage, povisi mu se plaća na dva dolara, odmah nakon mjesec dana, pošto je rad nastupio. Ako je pokazao više uma, te može služiti pri kakvoj mahini, a da ne treba prenositi ugljen, željezo, željeznu rudaču u peći itd., onda dobije tri, četiri, pet, šest dolara na dan, a ako je bio kovač, te se razumije ponešto u mehaniku, može dotjerati i do deset dolara na dan. Svaki zidar, koji je kadar slagati cigle u gradnji kuća, dobije najmanje pet dolara dnevno, a oni, koji miešaju kreč, prenose, dovažaju opeke itd., dobiju od dva do tri talira dnevno. U rudnicima rade ili po pogodbi koliko izrade, ili primaju stanovitu dnevnicu. Ako radnik iskopa deset kolica ugljena na dan, može zaslužiti tri do

četiri dolara, a dnevnica je dva dolara ili dva i pô. U rudnicima bakra i srebra, ako radnik znade vješto postavljati mine, dobije četiri dolara dnevno, a oni, koji vuku materijal u kolicima, koji ga krcaju u vagon elevatora dobiju najmanje dva dolara. Ciena je od prilike ista po svoj Americi. Nešto skuplje se plaćaju radnici u Montani u državi Washington i u Kaliforniji. Nisu svi naši ljudi prosti radnici. Ima ih vrlo mnogo, koji se bave saloonerstvom, trgovinom, poljodjelstvom, voćarstvom, ribarstvom. Salooneri, ako iole znadu voditi svoj posao, mogu u malo vremena omastiti bradu, dakako trujuć narod alkoholom. U Kaliforniji se naši ljudi bave najuspješnije gostioničarstvom, te ako su štedljivi i marljivi brzo steku liep imetak. Ima tamo i naših farmera, koji su postigli liep uspjeh, nu na žalost malo se naši ljudi bave po Americi poljodjelstvom i gospodarstvom. Za racijonalno gospodarstvo nemaju dovoljno strukovne naobrazbe, ni spretnosti. U tome svim narodnostima prednjače Česi. Mnogo uspješnije se bave naši ribarstvom, osobito u Louisiani, na obalama Texasa i u Kaliforniji. I taj posao je vrlo unosan, nu život je težak, te mi kažu, da su naši ljudi oko ušća Missisipija na najnižem stepenu kulture. Ima ih pače, koji se žene sa crnkama, a za Amerikance nema prezirnije stvari, što oženiti se sa crnkom.

Uzevši sve o sve, pače uzevši za mjerilo plaću najprostijeg radnika, on može zaslužiti na dan dva dolara. Ako od toga potroši polovicu za stan — stanuje ih gdjegod po desetak u jednoj sobi, u tako zvanim boarding-house, nu o tome drugdje — za odielo, jelo i pilo, ostaje mu još dolar prištednje. U godinu dana može prištediti 300 dolara, u tri, sa kamatima, do tisuću. U deset godina može prištediti tri do četiri tisuće dolara, a kada se to pretvori u naš novac izigje liepa svotica od dvadesetak tisuća kru a, što za našega seljaka znači liep imetak. Ali rietki su ti, kao biele muhe, koji znadu štediti Većina ih potroši novce po saloonima i po još gorim zabavištima, gdje gdjekoji upropasti i zdravlje. Ako je skuckao dvjesta trista dolara, te nije vojni bjegunac — a tih je većina — onda jedva čeka, da se može vratiti kući, pa što na putu, što kod kuće, brzo potroši prištednju, ne može se više priviknuti domaćem radu i jednostavnom životu, pa onda hajd opeta u Ameriku, ovaj put s namjerom, da se više ne vrati. U Americi je meso vrlo jeftino, isto tako i kruh i pivo, sve što je najnužnije životu. Svaki i najprostiji radnik jede danomice kuhana mesa — Amerikanci ne jedu kuhanog mesa, te ga bacaju, jer ga ni služinčad u mnogo slučajeva neće da jede — svaki pije piva, a to je za prosta čovjeka velika stvar. Osim toga niko ga ne sprečava u slobodi kretnja, niko ga ne tjera u soldačiju, niko ne vodi kontrole o njegovu životu, ne odgovara ni političkoj, ni crkovnoj vlasti za svoja djela, dok ne dogje u očiti sukob sa zakonima, pa nije čudo, što on slavi amerikansku slobodu. Kako on shvaća slobodu, i to ćemo vidjeti.

Ako je prištedio nešto novca, uzjoguni se. Obuče se u finije odielo, koje može nabaviti za desetak dolara, turi u zube cigaru i eto ti gospodina, koji se nikomu ne klanja, pred nikim ne skida šešira.

U Americi je opće manija pozlaćivati pokvarene zube. Naš čovjek, a i mnogi Amerikanac, ako nema pokvarena zuba s prieda, da ga dade zlatom plombovati, daće si izvući zdrav zub, da na njegovo mjesto može postaviti zlatni. Nevjerojatno je, kako je u Americi u tom pogledu nizak estetski ukus. Za me nema gadnije stvari, što kad mi čovjek otvori usta, pa mu se vide tu i tamo, ko krezuboj babi, pozlaćeni zubi. A oni, koji ih imadu, neprestano će se ceriti, da im se vide. Staro, mlado, muško i žensko, sve ima pozlaćene zubove, tako da im usta izgledaju, kao štedione. Nu te štedione ne čuvaju zlato za njih, nego za sretne poduzetnike, koji budu do pedesetak do sto godina zakupljivali stara groblja, kao što se danas zakupljuju zlatni rudokopi, da iz trulih lubanja vade zlato. Ta manija hvata se pače i djevojaka. Nije liepa, ako nema dva tri zuba sjekutića od zlata. Zubari prave baš zlatan posao! Nigdje se zubi ne kvare, ko u Americi. Djevojke jedu svaki dan bonbone. Dragi ne dolazi k dragoj bez kutije šećerlica, koja zamjenjuje našu kiticu cvieća. I tako su već u šesnaestoj godini svi zubi gnjili, jer amerikanske djevojke rano počimlju flirtovati, a mnoge i ljubakati. Čim je prošla trinaestu ili četrnaestu, već ima svoga prijatelja. Poslie škole sastaje se s njime na šetnji ili u tramwayu. Roditelje radi toga ne tare briga, to je općeniti običaj.

Našeg čovjeka se vrlo lako hvata majmunisanje amerikanskih običaja, pa s toga izpukne do potrebe i zdrav zub, samo da ga može nadomjestiti zlatnim i biti što sličniji Amerikancu. S toga obrije i brke, koje kod kuće ne bi obrio za cielu očevinu. Od ličkog pastira, od zagorskog težaka eto ti odjedared amerikanskog kicoša. Dogje u župnika, jer hoće da mu naviesti s oltara vjenčanje, ali šešira ne skida s glave, ko da je došao u saloon. Ponaša se kao da je sav Pittsburg njegov. Više puta župnika nema, a došao je bračni par iz grada, ili iz okolice. Mladoženja se dere, pitajuć gdje je župnik? Kakva je to sramota, što ga nema kod kuće, kada on dolazi? Zašto ga narod uzdržava? Ja ga mirim, uvjeravajuć ga, da je župnik otišao za poslom, pa će skoro doći, neka malo počeka. Da sjedne, ne trebam mu ni ponuditi, jer to on učini i sam, a uz njega vjerenica. Do malo stane opeta mrmljati, a kad ga ja stanem opet umirivati, pita me, što ga ja tu radim, što se ja prtim u njegov posao? Dogodi se, da župnik ostane duže vremena, jer je pri bolesniku, kod biskupa, gdje li, pa ja, da čovjek ne čeka, zamienim župnika i molim vjerenike, nek mi kažu ime, godine, roditelje, zavičaj, a ja ću to sve zapisati, ko i župnik, a župnik će u prvu negjelju naviestiti, da se kane združiti u svetu ženitbu. Ne vjeruje, da to ja mogu obaviti bez župnika, jer vidi da imam brke, da nisam pop, a ne mogu biti ništa osobita, jer ne imam

ni jednog zlatnog zuba u ustima, a ni ne brijem brka, ko što dolikuje finoj osobi. Napokon popusti, i ja zabilježim sve što je potrebno.

To je sve mom kicošu čudno, pa me pita ko sam i što sam i što tu radim kod župnika, nisam li možda njegov pisar, ili zvonar? Kažem mu ime, za koje dadako nije nikada čuo, a kad mu kažem, da sam zastupnik naroda, nekako se zabrine, jer je naviko u domovini čuti vikati na narodne zastupnike, da su oni koji prodaju narodne pravice, da su magjaroni, uopće nekakva strašila, bič božji naroda, rad kojega se plaćaju sve viši porezi, ide se u soldate, itd. Pomišlja valjda u sebi, da nisam poslan od vlade, da vidim gdje se nalaze vojni bjegunci, i da ne kanim možda isposlovati od amerikanske vlade izručenje. Ja ga opipavam i u malo vidim, da je moj kicoš nepismen, i da je, pod finim odielom i sa zlatinim zubima, ostao baš pravi pravcati zagorski težak. Na koncu ga udobrovoljim, uvjerivši ga, da nisam ni magjaron, ni kaki vladin emisar. Pita što mi duguje, a ja mu odvraćam, da ne znam, koja je pristojba, nego će platiti župniku pristojbu za vjenčanje, kada dogje taj sretni dan.

Zaručnicu si je naručio u rogjenom selu. Poznaje je od djetinstva, pa joj je poslao novce za put. Bio bi on oženio amerikanku, ali kako će siromah s njom govoriti ? A ne udaje se lako amerikanka za čovjeka, kojega ne razumije!

Čudno mu je, što ne primam plaće, jer je naviko za svaku uslugu, pa i najmanju, vaditi dolare, osobito gdje ga ulazi pero. Hoće li pismo napisati u stari kraj, ako igje u boljeg pisara, hoće se dolar, ako u kakva druga, kojemu podrhtava ruka od savdanje lupatanje kladivom, ili mašklinom, te piše debelo i prekinuto, ko da kopa, i tomu se hoće pô dolara; a eto ja ni pare! Mora da sam nekakav čudak i dobričina, koji ne zna što je Amerika, pomišlja on, pa me na rastanku ljubezno pozdravlja. Zaručnica ne govori ni rieči, ako je sam ne pitaš. Pala je ko s neba, pa u rebra. Sve što se oko nje dogagja, sve je novo tamašno, čudno! Najprije one beskonačne evropejske željeznice, pa lagja, ko gora, pa morska bolest, pa ona paklena i vrtoglavna buka i vreva New- Yorka, pa opet željeznica, pa dim do nebesa i zveka željeza u Pittsburgu i danju i noću! Sirota je, ko kukac na slamci u velikom jezeru.

Ovaj ode, evo ti drugoga, nu megjutim je došao i župnik. Drugi je postariji čovjek, nije kicoš, ali ima zlatan lanac i naheren šešir. Brka ne brije i regbi da drži više do starih običaja, ali i on diže visoko nos. Župnik zna svoga gosta, ugje u blagovaonicu i vraća se sa čašicom whiskya. Gjuro Grgurić uzme čašicu, ispije i sjedne, ne rekavši ni rieči.

— Pa što si došao, Grguriću? Ili bi se htio po drugi put ženiti? — zapita župnik.

— Ako ćete me vjenčati i to s mladom i liepom, a uzeti k sebi onoga mojega staroga zmaja kod kuće, ja sam spreman.

— Pa što si došao?

— Po knjižicu.

— Zar i ti? Šta će tebi knjižica? Ti bi bar mogao pustiti crkvi ono stotinjak dolara, da ti bude za dušu i pred Bogom za oprost whiskya, što si ga nedužna onoliko ispio! Šta će tebi banjke, kad ne znaš što ćeš s njima, ni gdje ćeš ih spremiti, već ih moraš sušiti, da ih postaviš u škrinju?

— Ja hoću moje banjke ko i drugi!

Valja znati, da je župnik, da uredi pitanje otplate crkovnog duga, ugovorio s biskupom, da će ovaj skupa s njime potpisati mjenicu na 50.000 dolara, pa će vjernicima povratiti pozajmljen novac i knjižicu, na kojoj je upisana svota i pobilježeni kamati, da se tako rieši vječne dosade nekih, koji su naglili, da im se dug isplati. Dug će se amortizovati crkovnim prihodima od klupa, zvonova, a naročito milostinje, što ju nedjeljom, valja reći, vjernici obilno diele. Nije rietka negjelja, da pane 100 dolara milodara, a kad su velike svečanosti, ko o božiću, o uskrsu i mnogo više. Dr. Lauš računa, da će moći s milodarima i ostalim prihodima u desetak godina sav dug isplatiti.

Gjuro Grgurić je strastveno zaljubljen u whisky, a može mu i biti, jer je pred nekoliko godina otvorio dućančić jestiva, koji mu baš curi zlatom. On se mnogo i ne pača u trgovinu, jer te poslove obavlja njegov stari zmaj, a on broji banjke. Jednog dana ga malo whisky prevario i moj ti Gjuro izvukao iz škrinje nekoliko stotinjarka i hiljadarka, da se i one napiju skupa s njime whiskya, pa kad ih je dobro zalio, onda, da mu se otriezne, izišao na dvor, pribo ih redom iglama na ledinu, nek se suše, ko šljive u je eni na suncu. Progje li koji putnik, on ga tjera, ko kokoši od šljiva : Iš otale, kokice! Iš, Iš!

Jednom o vodokršćima, kad je bio zavagjen sa prijašnjim popom, išao on sam od kuće do kuće, da će blagoslivati, pa u svakoj kući pjeva, k i r j e e l e i š o n! Kad drugoga blagoslova ne zna, dosta je i to, a mjesto krštene vode, donio je bocu whiskya, pa škropi i staro i mlado, a ko hoće, i zalieva ga. Mužina mu reče, da on ne će blagoslova od pijana popa, a on njemu : Ako pijem, pijem od svoga, a ne kao ti od sv. Nikole! Htio mu je podmetnuti, da Mužina propija crkovni novac, očuvaj Bože!

IX.

Kovna tutnjava. — Crni snieg. — Bez sunca i mjeseca. — Plamenje ko da izgara nebo. — Pakleni žamor. — Titansko kladivo. — Čaroban prizor. — Pogled na Pittsburg sa dvadeset i četvrtoga poda jedne kuće. — Metereološka postaja. — Trgovačka komora. — Brojke bez kraja i konca. — Uzroci procvata Pittsburga. — Basnovit promet. — Trgovina željeza. — Utakmica sa Engleskom i Franceskom. — Najveća tvornica konserva na svietu. — Tvornice čepova i stakla. — Tvornice Westinghouse, Thompson, Homestead, Duquesne, Johnes, Laughlin, Keystone, Bridge. — Pučanstvo Greater Pittsburga. — Broj i vriednost kuća. — Tramwaysko društvo. — Kako naši radnici šalju kući novac. — Tjelesno propadanje naših ljudi. — Mnienje franceskih publicista Hureta i Adama, te austrijskog konsula o tom predmetu. — Austrougarske vlade podupiru seobu. — Amerikanski tip. — Tmuran grad. — Tvornice Homestead i Thompson. — Kako su gragjene peći i talijonice. — Čudni strojevi. — Orijaški mlinovi za željezo. — Mahina, koja stoji 1,000.000 dolara. — Smionost amerikanskih obrtnika. — Prenaglo otkrivanje mahina na uštrb je radnika. — Jedan radnik gradi na dan kilometar željeznih tračnica. — Milijuni varnica. — Hlagjenje usijanog željeza. — Trustaši ocjela i njihove željeznice. — Trust željeza. — Evropejske tvornice prave bolje željezo od amerikanskih. — Kralj željeza. — Maecenas.

I danju i noću čuješ neprestani kovni gromki zvuk, koji kano da ritmično prodire iz gluhih dubina zemlje, te uzdrmava vazduh valovima željeznog odjeka. Vulkani regbi tutnje i grme, a u njima strašni Titani biju gorostasnim kladivima vruće željezo na nakovnju velikom ko gora. Probudiš li se noću na svom krevetu, čuješ uviek isti ritmič· i zvek, koji se širi zujem ogromnog zvona, pošto ga je teški bat udario. Proviriš li na prozor vidiš kroz tisuće i tisuće plinskih plamena, kroz bielu mećavu sniega, mećavu drugog crnog čagjavog sniega; a snieg koji prikriva zemlju i ulice nije nikada biel, već uviek pomiešan čagjama. Na nebu ne vidiš danju nikada sunca, noću ne vidiš zviezda, ni mjeseca. Oniski svod nebesa, pritište čagjavim kubetom crnu dolinu Pittsburga i Alleghenya. U toj mrkoj kotlini dižu se tisuće željeznih dimnjaka, iz kojih kroz oblake dima i čagje suk-

ljaju silni modri, žuti, crvenkasti, ljubičasti, narančasti, japreni plamenovi. Pače ni svjetlo sunca, koje teškom mukom prodire kroz guste slojeve dima, magle i sniega, ne može ugasiti onih plamenova, što no naporedo svrdlaju mrki zrak, i u kolutima dima miešaju svoje ognjene jezike, kano da hoće izgoriti nebeski svod.

U toj paklenoj dolini nikada ne prestaje šumiti oluja željeza i vatre, ni danju ni noću. Zemlja se trese od dolaska teških vlakova natovarenih ugljenom i željeznom rudačom, koji na stotine i stotine nahrupljuju neprestano, sa svih strana uz obale rieke Allegheny i Monongahela, što no se u toj kotlini spajaju te sačinjavaju rieku Ohio, koja se na 1200 kilometara daljine ulieva u Mississipi. Na vlakovima neprestano zvone zvona, kao kosti na repu grozovitog krotala, upozorujuć ljude, da dolazi pogibelj. A ta zvona, što no neprestano brencaju, imadu u noći neki turobni glas, kao da zvone na sprovod. I zvone na sprovod, jer ne progje dan, da koje ljudsko tielo ne ostane zgnječeno megju vagonima, na tračnicama. Kao da nije dosta željeznica, električni tramwayi podrmavaju svaki čas ulicom i prozorima, dok tisuće i tisuće željeznih mahina, svih mogućih vrsti i svrha, najdajdalskija otkrića ljudskoga uma, stenju, uzdišu, škriplju biesno, tugaljivo, srdito, žalobno, sopoću, drhću, a čkrki škriplju, paranci škrgutaju, vitlovi psiču, zviždalice zvižgju sa svih strana; grohoću grede željeza i zazveče u sto raznih glasova, kad ih bacaju s kola, ili natovarivaju. Koncerat paklene nekakve glazbe, veskovi svih mogućih gvozdušina, što no se sukobljuju, krešu, ko mačevi u gromnoj bitci, šume neprestano zrakom, a u toj hadskoj orljavi čuje se ritmičko padanje onog ogromnog kladiva, ko da prodire iz ždriela Etne, i zuji, tutnji, šumi, poput pratnje kontrabasa u nekakvoj simfoniji, uglazbljenoj od samog Lucifera.

Kad hoću da se prošetam po Pittsburgu, da vidim grad, tvornice, promet, dosta mi je potruditi se do Pavlinčeva saloona, ili do Skrivanićeve banke, pa ću naći sigurno svoga najboljega vogju, Mužinu. On ima i svoju vlastitu pisarnu, ali ko hoće da ga nagje, tamo neka ga ne traži, jer je on od onih ljudi, kojemu svoja kuća smrdi, te ga valja drugdje naći i odvući ga kući, ako se od njega treba kakav posao.

Odmah prvog dana što stigoh u Pittsburg, poveo me je on na mjesto, gdje je znao, da ću biti zadivljen veličajnošću dojma, a to je na jedan od onih desetak mostova prebačenih preko rieke Allegheny. Prizor je doista u svojoj divljoj, hadskoj grozoti čaroban, romantičan, kao najobornije gudure i ždriela u visokim planinama Bosne, kao ždrielo Neretve, ili Vrbasa; kao gudura i vodopad Gubavica, na Cetini, kod Zadvarja. Nisu naokolo doduše ni tako visoke gore, ni tako oborne klisure; ali šum, tutanj, grmljavina mahina, nalići buci vodopada Gubavice. Rieka Allegheny nosi ogromne sante razbivenog leda, i unatoč ledu bezbroj parobroda, što no vuku ogromne maone, pune

željezne rudače, ugljena, vapna, željeznih motka, tračnica itd. Nu pravo čudo i originalnost prizora ne sastoji u svemu tome, jer nešto slična vidjeh i na rieci Hudson kod New- Yorka, a možeš vidjeti i u velikim evropejskim lukama. Divota je u prizoru, koji se niže uz obronke gora na drugoj strani, gdje su nanizane tvornica do tvornice, talionica do talionice, dimnjak do dimnjaka. Ne možeš ih prebrojiti; diž i se kao pakleni gorostasi put mrkoga neba, i svaki od njih suklja različiti dim u oblake, a iz dima se vitla svrdlovito plamen kroz mrke čagje. Iz jednoga dimnjaka se izmotavaju hršumi dima, biela ko pozlaćena jutarnja magla, što no teče strujom kakve rieke. Drugi suče mave plamenove u vrtlozima modroga dima. Treći je plavetan ko najkristalniji indigo jadranskih nebesa, nad Biokovom; četvrti ljubičast, ko dalmatinski otoci u zapadu sunca, peti bakrenozelenkast, ko oblaci nad morem u zapadu, kada prieti južina ili oluja; šesti žut i pozlaćen, ko vrhovi planina, prije nego zoru potjera sunce; sedmi japren, ko jame rastaljena željeza u talionicama Pittsburga, pa ti se čini, da je peć eksplodovala, i bacila ko vulkan rastaljenu masu kroz dimnjak u nebesa. Sve moguće boje svrdlaju iz nebrojenih dimnjaka u vazduh, a vjetar te svrdlove dima savija, mieša i ko najfiniji majstor boja udešava u najtanje prelaze i mješavine. Svi se ti dimovi u visini suču, vrtlože, spajaju u jednu olovnu masu, a plamenje i varnice se zalieću kad i kad u nju, kao bljeskovi kroz oblake u oluji. Nikaki požar največega grada, najšire prašume, ne bi mogao prikazati sliku tih mrkih željeznih crnih gorostasa, što no nepomični rigaju dim i vatru. Iza tih dimnjaka vide se visoke kuće, sky-skrapersi, zvonici pomilijonoga grada, kao kroz fantastičnu maglu, kao naslikani za kakvu kazališnu feeriju.

Odtuda vodi me Mužina na vrh najvišeg Sky-Skrapera u Pittsburgu. Ugjemo u jedan elevator i za nekoliko sekunda eto nas na vrhu, ne sjećam se, da li na dvajst i trećem ili na dvajest i četvrtom spratu. Izigjemo, nu od nikuda izgleda na grad, jer su svuda naokolo sobe i uredi. To Mužinu ne smeta; on zakuca na prva vrata, koja mu se pridese i ugje, a ja za njim. Sreća baš hoće da smo ušli u klimatičnu i meteorološku postaju Pittsburga, odkuda puca slobodan vidik na sve strane, najljepši što ga se u Pittsburgu može uživati. Upravitelj, videć da sam stranac i putnik, neobično je ljubezan i uslužan, daje mi sve moguće meteorološke podatke, karte klimatičnih promjena, tumači mi strojeve za opažanje, tlakomjere, idrometre itd. Sve to mene mnogo manje zanima, nego pogled na najveći viganj svieta, na tri rieke uvaljene megju gore, sa kojih se puše tisuće dimnjaka, na more dima i plamenja, prema koj m su siromašne boje duge. Svod nebeski kao da je od zgusnuta dima i pepela, a dolje se čuje šum milijonskih veskova, kao žamor okeana u oluji.

Sagjimo s visine i ostavimo površinu, da zagjemo u nutrinu, u tužnu dušu toga grada, izmučenu žegjom zlata i radom, začagjenu

sebičnošću, ko i nebo nad njim dimom i pepelom. U trgovačkoj komori dobićemo sve podatke rada i produkcije te grdne kovačnice; same tiskane brojke, od kojih se vrti mozak. Činovnici ljubezno i usmeno kažu te brojke, ali ni mozak najizvornijeg, najčistokrvnijeg židova, koji živi i sanja samo o brojkama, ne bavi se ničim drugim u životu, nego brojkama, ne bi mogao sve te ogromne šifre zapamtiti, a kamo li ja, koji sam više uvježbao mozak u promatranju ideja i slika. S toga ragje, sa zahvalnošću, uzmem jednu knjigu, iz koje crpim što ovgje nižem, jer danas bez brojka, bez statistike, nema znanja ni ekonomskog napretka.

Pittsburg duguje svoj opstanak i procvat položaju, na kojem se nalazi, a to je jugo-zapadna strana Pennsilvanije, gdje se rieke Allegheny i Mononhaghela spajaju u Ohio. To je središte ogromnih pennsilvanskih ugljenika. Ugljen je roditelj Pittsburga, ugljen vuče željezo i druge kovine sa svih strana Amerike.

Obrtni kapital Pittsburga računa se na 11 miljarda kruna. Svaki dan, što ugje, što izigje iz Pittsburga, promet iznosi do 800 natovarenih vlakova. Godimice iz okolice dolazi u Pittsburg željeznicama 25 milijona tona ugljena, a po riekama 6 milijona tona. Sve to izgori ta titanska kovačnica. Osim toga uvažaju se ogromne količine ruda i petroleja, a izvaž: se na milijone tona izragjenog željeza, ili mahina.

Unatoč tom ogromnom potrošku ugljena, još ga se prevaža preko Pittsburga za druge krajeve u vriednosti od 120 milijona godišnje, a svake godine ta brojka raste. Ipak nema straha, da će se tlo brzo iscrpiti. Računa se, da ga rudnici u okolici imadu još za 700 godina i ako ga se na sve strane nesmiljeno vadi danju i noću i gori u tisućama i tisućama peći za pravljenje koksa. I proizvod petroleja je ogroman. Što željeznicama, što riekama izvaža ga se godimice iz Pittsburga do 40 milijona barila.

Proizvod željeza i ocjeli najveći je na svietu. Tu je sjedište glasovitog ocjelnog trusta, tu njegov kralj Carnegie. Računa se da Sjedinjene Države proizvagjaju godišnje preko 20 milijona tona željeza. Više od četvrtine otpada na sam Pittsburg, a u željezničkim tračnicama i u ocjelnim gredicama trećina.

U okolici grada danju i noću gore 24.000 peći za proizvagjanje koksa, koje daju 12 milijona tona, toliko da se može natovariti 600.000 vagona. Većinom se Talijani pare oko peći, a ugljen kopaju i natovarivaju Hrvati i ostali Slaveni; isto tako i gotov koks.

I vapno se pravi u ogromnim količinama, jer pennsilvanske planine imadu mnogo izvrsna vapnenca, a ugljen za gorivo je vrlo jeftin. Uslied svega toga, a osobito uslied savršenstva proizvodnih strojeva amerikanska željezna industrija već prelazi okean, tuče englesku industriju u samoj Engleskoj, a francesku u Franceskoj. Jedina Njemačka još odolieva utakmici, jer je u njoj ručni posao još

danas mnogo jeftiniji. Samo u proizvodu finih strojeva, kao što su automobili ne mogu Amerikanci voditi utakmice sa Francezima, jer ovi grade tačnije, čvršće i estetičnije. Pače i željezničke lokomotive, gragjene u Franceskoj i bolje su i jače i trajnije. Amerikanci se tome rugaju, jer kažu: zašto da dangubimo i da trošimo novac i umni napor za gradnju mahina, koje traju 20 godina, kada mi izumljivamo svaki čas nove, koje moraju brzo stare istisnuti iz prometa?

Još ima i drugih proizvoda, koji povećaju bogatstvo Pittsburga. Baš na dvadeset koračaja od hrvatske crkve sv. Nikole nalazi se najveća tvornica konserva na svietu, ili mi bar tako kažu, jer je kod njih sve najveće i najbolje na svietu! U toj tvornici je zaposleno 3000 radnika, a megju njima i mnogo Hrvata. U tvornici čepova zaposleno je 1200 radnika, a ta tvornica pretvori godišnje 10 milijona pluta u čepove i potplate. Tvornice stakla proizvagjaju 300.000 kubičnih metara izragjene staklenine, polovicu cielog proizvoda Sjedinjenih Država.

Najglasovitije tvornice jesu Westinghouse, koja proizvagja električne, pneumatične i hidraulične strojeve; pa onda Thompson, Homestead, Duquesne, Jones, Laughlin, Keystone, Bridge. Zavirićemo u koju od tih tvornica, a sada još malo statističkih brojka.

Great-Pittsburg, to jest Pittsburg sa Alleghenyem i drugim spojenim varošima imade preko 500.000 duša. Točne statistike ne znam, jer neki tvrde, da ima do 700.000 duša, pošto pučanstvo raste neobičnom brzinom, te se računa, da je prirast pučanstva 120.000 svakih 10 godina. G. 1901. potrošilo se je za gradnju kuća do 100 milijona kruna. Tramwaysko društvo utemeljeno je sa glavnicom od 25. milijona kruna a ima tisuću vagona i preko 4000 činovnika. Ti vagoni, ne računajuć željeznice, prenesu 150 milijona ljudi na godinu. Poštarski prihod bez brzojava i telefona iznosi 5 milijona kruna. Bankovni promet je upravo basnovit, te jedva da zaostaje za onim New-Yorka, Chicaga i San Francisca. Sami radnici šalju na milijone i milijone dolara u Evropu. Od toga otpada i na našu domovinu liepa svotica. Nisu ni naši ljudi sve sami pijanci i bludnici. Ima ih koji se sjećaju svojih, koji se misle vratiti. Desio sam se više puta u subotu po podne u banci Zottia, ili u onoj Skrivanića, pa vidjeh, da ljudi dolaze i predaju, koji pet, koji deset, koji dvadeset i trideset dolara. Mnogi šalju novce i preko njemačke, te preko ostalih banaka. Malne u svim bankama našao sam po jednoga činovnika, koji zna hrvatski i ostale slavenske jezike.

Kako su krvavo ti dolari zasluženi! Koliko ljudi koji dogjoše iz Like, iz Primorja, iz Zagorja, kršni ko klisure Velebita, a sada su blieda, mršava ruševina, unatoč mesu, dobrom kruhu, pivu i jeftinom sočivu! Da se ne reče, da sam gledao kroz bojadisane naočare svoga rodoljublja, navesću što je pred dvie godine pisao u pariškom „Figaro“ novinar Huret, koji je tu žalost na svoje oči vidio. Slično njemu

pisao je u „Tempsu" jedan od najboljih današnjih franceskih pisaca Paul Adam, koji se je ustavio u Pittsburgu, kad je išao na izložbu u St. Louis. Da bude manje sumnje o istinitosti onoga, što piše Huret, spomenuću, da ga je pratio glavom austrijski konsuo, kad je išao promatrati biedu naših ljudi, te mu je bio tumačem. Evo što kaže:

„Ja sam posjetio siromašne predjele grada u društvu austrijskog konsula, koji mi je pokazivao uz obale rieka neke stare i rušne kućerine, gdje no stanuju u vazduhu, koji se neda disati, u memli pljesnavih duvara i bišavih dasaka tisuće Slavena, protjeranih iz svoje domovine od biede i nevolje, od neisplaćivanja obragjivanja polja. Oni dolaze ovgje da pogibaju u rudokopima, da se istroše u vatri tanijonica. Ne govore ni rieči engleski, a razumiju samo svoje materinsko narječje. Ostadoše malko divlji, te nas gledahu nekako nepouzdano. Lica njihove djece imagjahu nekakvu zemljanu boju, a oči umirućih. Mnogi od njih ne mogu da odole oštrini podneblja. U Pittsburgu i okolici živi preko 300.000 Slavena, Slovaka, Hrvata itd. Prava nekakva mahnitost seljenja zarazila je ove narode, te ih tjera od domovine, a vuče ih meka od dva tri dolara nadnice na dan, kojima trust ocjeli plaća njihov teški rad. Ali njihov ustroj, već izmučen prijašnjim patnjama, nezaštićen proti neprijaznoj studeni dugih zima, ne podnosi teški rad i mrazni vjetar. Brzo obole i umiru bez pomoći.

— A bolnica? zar nema bolnica? — upitah konsula.

— Ima biblijoteka, što ih utemeljuje g. Carnegie, gdje se čita na pročelju: Free to people (slobodan ulaz narodu); ali u gradu ocjelnog trusta, koji dobiva 700 godišnjih milijona franaka, nema bolnica, nego za plaću... Nema besplatnih bolnica... Biće skoro i toga".

Tako austrijski konsuo franceskom novinaru; nu nije mi poznato, da bi slao takva izviešća svojoj vladi, ni da bi vlada zapriečivala pustu seobu naroda u taj jaz smrti. Vlada dapače olakoćuje seobu svim mogućim sredstvima, i daje potpore parobrodarskim društvima, koja vode gadniju trgovinu, od trgovine roblja u prošlim viekovima. Vlada ne čini ništa proti agentima, koje ta društva raskorlatiše kao biesne pse, po našem narodu, da ga love i zavaravaju eldoradskim obećanjima, samo da dobiju masni postotak prevoznine. Vlada ništa ne čini, da zaprieči seobu, ali čini sve moguće, da zaprieči povratak. Daje putne listove mladićima, koji nisu još ovršili vojnu službu, ali ne pušta natrag bez prietnje teške tamnice, one koji se ne odazvaše na stavnji. Neka, neka seli listom hrvatski narod, neka ide u smrt, jer će tako lakši posao biti germanizaciji i magjarizaciji!

Tako je govorio austrijski konsuo franceskom novinaru, nu nije mu rekao, što on radi, da poboljša stanje tih nesretnika, niti mu je pripoviedao, kako austrijski konsulati postupaju surovo sa našim narodom i kako se u njima dolari baštinika pretvaraju u krune.

Sam predsjednik Roosevelt rekao je u svom znamenitom govoru u senatu početkom prosinca 1905., da evropejske vlade podupiru na svaki način seobu, te je istakao potrebu, da se prekomjernom useljivanju stane na kraj.

* * *

Zavirimo u tvornice. Putem se sve žuri, bori se da uhvati mjesta u tramwayu. Niko ne gleda nikoga u lice, svak ide zamišljen, zabrinut . . . kopaju mu dolari po glavi. Slavena ćeš odmah raspoznati od Amerikanca po tipu. Amerikanac imade lice oštro, košturinavo, uglaste laloke, tvrdu ogromnu obrijanu bradu, usko visoko čelo, nabrano, oči ocjelne, okrutne, ruke ko orlove čamprage, ko stvorene za grabež. Slavena ne trebam opisivati. Ostao je kaki je bio u domovini, samo što ga je pognuo, slomio rad, otupio whisky, ubila studen. Ruke su mu žuljave, ko nasagjene kurjim očima.

Nema grada tako tmurna na svietu, kao što je Pittsburg, bilo da pogledaš u začagjena nebesa, bilo da pogledaš u zabrinuto lice prolaznika, a kroz lice u njegovu dušu. Regbi da mu lebdi pred očima naporni trud što no ga čeka, mračna, bučna tvornica, u koju mu se valja zakopati, da iz nje iznese tri četiri dolara za obitelj.

Pogjimo do talionica i tvornica željeza Homesteada i Thompsona. Prva ima četiri ogromne peći, druga jedanaest, nu obe su članovi trusta ocjeli, obe su, može se reći, isto poduzeće, te pozajmljuju jedna drugoj, u slučaju potrebe, surovi materijal.

Dimnjaci tih peći, to su pravi ogromni tornjevi, visoki sto nogu, a široki u promjeru na podnožju 25 nogu. Kod svakog tornja nalaze se četiri peći, koje gore naravnim plinom, te daju vatru glavnom dimnjaku. Plin uvire u peći sa svih strana kroz željezne cievi u silnim količinama, te se čuva u velikim reservoirima u blizini. Do samih peći sagradjen je u okrugu visok zid, preko kojega jure nebrojeni vlakovi s ogromnim vagonima, punim željezne rudače, koksa i vapnenca. Vagoni, kako stignu, tako se iskrenu automatično.

Da se napune visoke peći, mali vagončići voze do na vrh tornja po tračnicama koks i vapnenac, te ga bacaju u goruće ždrielo, a ne vidiš ruke ni sile, koja ih vodi. Svaka četiri sata valja tako nakrcati peći i svaka četiri sata peć izlije rastaljeni materijal u za to sagragjene kotline. Za svaku tonu željeza treba uvaliti u peć 1 tonu i 75 rudače, dvie tone koksa i pô tone vapnenca. Jedna takva peć proizvagja na dan 800 tona željeza, iliti 206.650 tona na godinu.

Čitavi vlakovi kotlova, napunjenih rastaljenim željezom, jure proizvagjajuć paklenu toplinu prama Bessemerovim strojevima, koji će željezo pretvoriti u ocjel. Drugi vlakovi nose blokove rastaljena željeza, još u kalupima, visokim metar i pô, a debelima malne metar, da ih još jednom dadu prekuhati, prije nego će ih sasjeći na ploče.

Do visokih dimnjaka diže se zgrada u kojoj su poredane peći, gdje se otočuje rastaljeno željezo. Pred svakom peći, u kojoj se vidi narančasti usijani materijal, stoji po jedan ogromni željezni kotao, u koji teče željezo plamenim slapom. Vrućina je nesnosna, a ljudi, koji rade imadu na licu krabulju od kože i modre naočare, da ih žar vrele tekućine ne opari po licu i ne osliepi. Oni bacaju u peći ugljena i manganeza, u potrebnom razmjeru, da željezo, kad se ohladi dobije potrebne vrline, to jest tvrdoću i uvijavost ocjeli. Japreno crvenilo tada poprima boju sljezovog cvieta, pak se zasjaji ko srebreno zrcalo, i napokon zarumeni ko ruža.

Kada je taj posao dovršen i kotlovi napunjeni, približi se, tekuć po željeznim tračnicama, ogroman stroj, visok petnaest metara, kojim ravna jedan čovjek. Tada stroj okrene svoju silnu polugu, ili bolje ruku, jer radi vješto kao ljudska ruka, pa uhvati sa dvie kvake kotao za uši, podigne ga lagano, nagne ga nad poredane kalupe, te ih nalieva do vrha. Kotao kad je pun teži 150.000 kilograma, a mahina ga diže i naginje, ko za šalu, i ni da bi kapi pre ila preko kalupa!

U drugoj bližnjoj ogromnoj dvorani poredani su željezni blokovi, jur prekuhani, kako rekosmo i gotovi, da budu sasiečeni na ploče, a još su crveni, još ih živa vatra probiva do srčike. U dvorani nema nego vrlo malo ljudi, a čuje se ipak zveka i žamor, ko da tisuće kladiva tuče po nakovnjima. Svaki čovjek stoji mučaljiv uz svoju mahinu, ni da bi se obazreo, kada ko ugje. I ovgje su peći poredane jedna do druge, a uzduž njih idu željezne tračnice, po kojima ide željezni toranj sa ogromnom i snažnom rukom, uz koju stoji jedan čovjek, te njome ravna lagano, ko ruka učitelja rukom djeteta, kad ga uči pisati. Taj čovjek pritisne nekaki tipak, a mahina krene hitro, odjedared stane pred peći, na kojoj se otvore vrata, ko sama od sebe. Rekao bi, da je u tim kovnim stvorovima sviest i razum, te da se razumievaju znakovima, kao gluho-niemi. Netom se je peć otvorila, moraš okrenuti glavu na stranu, da ti vrućina ne izgori oči. U tren željezna ruka se spusti u peć, uhvati svojim užasnim prstima block usijana i prekuhana željeza, koji teži 7000 kila, izvuče ga, i postavi ga lagano na kolica, koja su u to doba automatično došla sa druge strane dvorane. Netom je blok postavljen, kolica se opet sama hitro vrate, te ga donesu do druge mahine, sa koje se opeta spušta željezna ruka, uhvati ga sa dva prsta, podigne ga u vis i položi ga u nekakav mlin, megju željezne valjke, koji će ga zgnječiti, ko smokvu i pretvoriti u ploču. Megjutim ona prva mahina ide do druge peći i bez počinka nastavlja isti posao. U pô sata tako se prigotovi 40 tona čelika.

Mlin, koji gnječi blokove, dug je 50 metara, a pokreću ga dva stroja, koja razviju svaki po 1800 konjskih sila. Ta je mahina zapala milijun dolara. Netom usijani blok dogje megju željezne valjke, koji se okreću jedan prama drugome, ovi ga ščepaju i povuku megju se

gromornim praskom, a taj prasak je povećan praskanjem soli, kojom se posiplje blok, da mu se digne kora, što no se razvija pritiskom onih valjaka. Valjci ga nekoliko puta stisnu megju se, te svaki put postaje tanji, a neka nevidljiva ruka okreće ga i tura ga ponovno megju njih. Kada su ovi valjci dovršili svoj posao, predaju blok drugima, koji ga još više splošte, a ovi trećima, sve s nepogriešivom tačnošću, kao da se valjci megju sobom razumiju. U nekoliko minuta blok, koji je bio dug metar i pô, postane dugačak 20 metara, a širok tri četiri metra. Ova ploča, rumena ko jagoda, na koncu posklizne po drugim valjcima, te je druge mahine vuku u mjesto za hlagjenje.

Na toj ogromnoj mahini radi jedan sam čovjek, sakriven u kuli po sredini, koji igra samo tipkama, ko glasovirom, da pokreće razne dielove gigantskoga stroja. On i ono par njegovih drugova, na drugim strojevima, obavljaju posao, za koji bi bilo potrebno nekoliko tisuća ljudi, da rade bez strojeva, po starim metodama.

Sa ovom mahinom nije još svršeno. Ima i drugih još zapletenijih, većih, koje se kreću nevjerojatnom brzinom okolo peći, vade željezne daske, blokove, prevrću ih, okreću ih, ko da se s njima igraju, prenose iz peći u peći, okreću svoje željezne ruke, ko prestidigitateri, vrte se ko živa tjelesa, kano da imadu u sebi živce i mišice, kroz koje teče struja volje vogjena razumom, a razum je negdje gori sakriven u tornjiću, ko u ogromnoj lubanji. Ipak sa tim čudovištima Amerikanci nisu zadovoljni, jer da te mahine gube u nekim kretnjama po nekoliko sekunda, što čini na dan po nekoliko minuta, na godinu po nekoliko sati; kao da nisu zadovoljni, što su posao nekoliko tisuća ljudi sveli na tri četiri čovjeka! S toga prave nacrte za nove strojeve, koji će stojati milijune, ali će se isplatiti, jer će prištediti na vremenu! Makar što govorili ekonomi, meni se čini, da ipak mahina otimlje mnogom radniku zalogaj, osobito u naše nesregjeno doba, kada se svak napinje da obrete koju novu mahinu, da si osjegura na nju patenat, u doba, kada se toliki kapitali bacaju na kocku, samo jer se želi silno ih povećati i to u što kraće vrieme; a osobito u Americi. U tom pogledu Amerikanci nemaju takmaca. Je li jedan stekao sto tisuća dolara, ili i manju svotu, on će ju bez dugog razmišljanja baciti u koju špekulaciju, da u nekoliko godina postane milijoner, ili da sve izgubi. Devedeset posto ih propane, a deset ih uspije; to je dosta, da svakomu dade smionosti. Je li jednom propao, počeće raditi iz nova i mučiti se na stari, spori, ali sigurni način, da dogje do kapitala, pa će ga opeta staviti na kocku u kakvom poduzeću. Ta vidio je, da su često uspjeli ljudi srednjeg talenta, pače nikakvoga. Ima u Americi milij nera, koji nemaju više naobrazbe od najprostijeg radnika.

To neprestano otkrivanje novih mahina, koje zaposle nekoliko ljudi, gdje ih je prije trebalo na stotine, i koje i samom mahinisti skrate brigu umovanja i oduzimlju mogućnost pokazati više vje-

štine i umjetnosti u radu, kvari ravnovjesje u ljudskom društvu, jer dolazi nenadano, a nema vremena, da se otkriju nova polja rada, nova vrela zarade za one, kojima je mahina otela posao. U Americi naročito niko se ne brine za to, da li radnici imadu posla ili ne. Kapitalistu leži pred očima jedino usavršiti srestva obrtnih eksploatacija i prirodnih bogatstva, a skratiti što je moguće više vrieme i umanjiti broj radnih ruku. Te su dvie stvari najskuplje, jer prosti gragjevni materijal priroda daje u obilju.

U tvornicama Homestead zaposleno je oko 8000 radnika, nekad više, nekad manje. Za proizvesti što te tvornice proizvagjaju pred sto godina bilo bi trebalo najmanje 100.000 radnika, ili bolje majstora. Danas majstora više i nema. Majstor je samo inžinir, a tehnik, koji ravna mahinom i sam je mahina, u toliko bolja od prostog radnika, u koliko se hoće nešto pameti za poznavati ono zapleteno orugje kojim se radi. Ogromno mnoštvo radnika tjera najprostij posao, za koji ne treba nikakva znanja ni umienja.

Thompsonove tvornice su još i veće, a bave se u glavnom gragjom tračnica. Ovgje ima jedanaest ogromnih talionica. Mahine su posve slične onima Homesteada, s razlikom, da su valjci, koji stiskavaju željezo drugačiji, jer trebaju proizvesti drugi oblik željeza. Kaže se, da na tim mahinama jedan radnik u jedan dan može sagraditi kilometar tračnica dužine. U jedan dan Thompsonove tvornice sagrade 6000 tračnica. Ako se uzme, da je svaka tračnica duga 10 metara, tada tvornice izrade 60 kilometara željeznih tračnica, a pošto se mora za svaki željezni put postaviti dvostruke tračnice, to izrade 30 kilometara puta na dan. Promatrajuć brzinu, kojom se mahine kreću, prenašaju rastaljeno željezo i blokove, na nebrojena kola, koja neprestano teku, onda vrtnjavu vitlova i kotača na mahinama, koje vruće željezo gnječe i pretvaraju u tračnice, čovjeka hvata vrtoglavica, što no se povećava paklenom bukom i zvekom blokova, stisnutih megju željezne tačke. Jedno samo kladivo u tvornici Homestead imade 125.000 kilograma sile. To će biti onaj ritmički kontrabas, o kojem već pisah, koji prati tu hadsku buku i danju i noću i čiji se duboki zvuk rasprostire na sve strane grada.

Kada su tračnice gotove, kada ih je titanska pila prepililа, ili bolje presjekla, uviek u istoj dužini, matematičnom nepogrješivom sigurnošću, drugi stroj ih hvata i stavlja na kola, koja ih vode na polje, da se ohlade. Još su tako vruće, da zrak oko njih drhće, ko u zrakama najžešćeg ljetnjeg sunca, a u noći lete iz njih varnice, ko milijoni kriesnica. Čim se ohlade, odmah ih natovarivaju na željezna kola ; ova, dakako, imadu svoje tračnice do svake tvornice i odmah kreću prama mjestu, iz kojeg je došla naručba. Isto tako i surovi materijal dolazi iz najdaljih strana Amerike baš do u same tvornice, tako rekuć do samih peći. Trustaši imadu svoje vlastite željezne puteve, te im niko ne može udarati cienu za prevoz surovina, ili već gotovog obrtnog

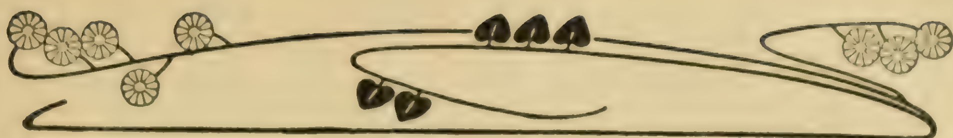
*

proizvoda. Iz željeznih rudokopa u Ely-u, na najsjevernijoj točki Sjedinjenih Država, uz samu Canadu tik do Lake Superior, Carnegie i drugovi prevoze rudaču na svojim vlastitim kolima i tračnicama.

Sve su Pittsburške tvornice i talionice željeza svezane u glasovitom trustu, kojemu stoji na čelu Carnegie, kralj željeza. Ovim republikancima nije mrsko, da ih se nazivlje kraljem, pa bilo makar i željeza, ili ćak i petroleja, kao Rockefeller. Jedino tvornice Jones Laughlin ne htjedoše stupiti u trust, unatoč što im je trust za to nudio nekoliko stotina milijona dolara. Oni se ne pobojaše njegovog željeznog veličanstva Carnegia i ne dadoše se zamamiti od pustih milijona trustaša, te ostadoše o sebi; nu ne da zaprieče bezdušni monopol — sačuvaj Bog, taka nježna čuvstva ne cvjetaju u tvrdim amerikanskim srcima! — nego jer imadu svoje vlastite rudnike ugljena, željeza, vapnenca itd., i svoje vlastite nebrojene peći koksa, pa se ne boje utakmice.

Suvišno je i kazati, da u svim tim gorostasnim kovačnicama naši ljudi nisu zaposleni kod mahina, već obavljaju najjednostavnije, ali i najteže poslove. Natovarivaju kola gotovim materijalom, odvoze ostatke, što ih u gromadnim masama rigaju peći, kano vulkani žaranu lavu, na polje, itd. Ali većina ih nije tu na božjem zraku, — i ako po užasnoj klimi vražjem — nego u dubinama rudnika, gdje im memla svojom vlagom ispija kosti i mišice.

Amerikansko željezo nije dobro, kao ono što no ga prave evropejske tvornice Creuzot, Saint-Ch mond, Rive-de-Gier, Krupp, Manchester itd. Ne da ne bi i Amerikanci mogli proizvadjati isto tako dobro željezo i ociel, nego neće. Njima je glavno proizvagjati ogromnu kolikoću, a ne pitaju kakva je vrst, ni koliko će trajati. Za to i bacaju u peći, u tako ogromnom nerazmjeru prama željeznoj rudači, koks, koji dobivaju mnogo jeftinije. Amerikansko željezo na zraku brzo rgja i troši se kao gnjilo drvo. A ipak je Rusija naručivala malne sve oklope za ratne brodove kod Carnegia, pa se još ljudi čude što su ih japanska taneta tako lako probijala! Taj Carnegie, ili ti njegovo veličanstvo kralj željeza, uživa u cielom svietu glas Mecenata, jer se svaki čas čita, da je dao milijon dolara za javnu biblijoteku u ovom gradu, 500.000 u onom drugom itd. Uza sve to njegovi milijoni neprestano rastu; a kada hoće da mu se isplati trošak za kakvu biblijoteku, onda jednostavno snizi za par centi nadnicu radnika za nekoliko dana, ili za mjesec, pa dobije dvostruko. Ko ima novaca može i bez svoga troška biti dobrotvor čovječanstva i slavan čovjek: a ko ga nema, ma što uradio za čovječanstvo, niko mu neće biti haran, bar u doba dok živi.

X.

Blato na ulicama. — Amerikanski gradovi slični jedan drugomu, ko jaje jajetu. — Jednolične, trome gragjevine. — Aristokratske kuće. — Market. — Svakovrsno voće, povrće, divljač. — Ogromni purani. — Jedna žaba dosta za večeru. — Skupoća povrća. — Jeftinoća mesa. — Pittsburška kasapnica. — Moj okretni i neumorni, uslužni Mentor Mužina. — Posjet kod senatora Charles Muelhbronner-a. — Procvat amerikanske trgovine i obrta, naročito poljodjelstva. — — Kako govore brojke. — Monroeva doktrina i novi amerikanski imperijalizam. — Pizma Amerikanaca na Njemačku. — Jakost ratne mornarice. — Borba izmegju republikanaca i demokrata jenjava. — Kopnena vojska. — Teškoća ekvipovanja ratnih lagja mornarima. — Ogromni ratni proračun. — Osnove za budućnost. — Plaća amerikanskih senatora. — Podmitljivost.

Zimi Pittsburg doista nije liep grad, ni ugodno boravište. Ljeti će biti bolje, jer je pregjel bregovit i zašumljen, a biće manje blata po ulicama, i ako ne manje dima i čagja. Zimi, osim što zima na ulici ubija, puti su skoro neprolazni od blata i sniega. Ma kako ljuta zima bila, opet putevi nisu bez blata, jer pusta kolija satire snieg i pretvra ga u neku crnu blatnu smjesu, u koju zapadaš do preko članaka. Tomu će biti uzrokom i to što se svi podrumi tople, jer se u svima stanuje, ili radi, a kroz nekakve otvore na ulicama uviek hlapi para, valida odušak boilera. Ulice se nikada ne čiste, pa makar zameo snieg i vrata. Tako je u Pittsburgu, tako u svim gradovima Amerike. Nu nigdje ne vidih toliko blata, koliko u St. Louisu, premda se Pittsburg i Chicago natječu s njime za prvenstvo.

Neću potanko opisivati Pittsburga, ni drugih amerikanskih gradova, jer su svi slični. Dosta je opis New- Yorka. Kakav je on, taki su u manjoj mjeri i ostali. U središtu Sky-Skrapersi, koji su to viši, gdje je više trgovačkog posla, a padaju prama periferiji, te se snizuju na kuće od tri četiri kata, a napokon na dvokatnice i jednokatnice, koje se prelievaju u nedogleno more. Ulice svuda imadu brojeve, a isto tako i avenue, a rietko kada imena. Kroz glavne ide tramway, svuda od prilike isti, i uz istu cienu od pet centi, za koje se može dobiti i t r a n s f e r, to jest kartu za preći na druga kola, ako te ona, u koja si ušao,

ne vode ravno k cilju. Tramwayi su uviek i svuda puni, i uviek je jagma i guranje za naći mjesta.

U svakom gradu ima i nekoliko ulica, gdje imadu svoje kuće bogataši. Te su kuće raskošno gragjene od kamenja i mramorja u svim mogućim stilovima, a prevlagjuje neka vrst tromog amerikanskog baroka, koji daje kućama više biljeg tvrdalja, nego običnog stana. Sve velike banke imadu svoje Sky-Skrapers, u kojima se nije pazilo na štednju mramorja, ali ni na estetski raspored toga kamenja. Glavno je da se može reći : sve je od mramora ! Gradilišta su u središtima gradova svuda basnovito skupa, malne kao u New- Yorku. Za jednu staru crkvu daje se po dva tri milijona dolara, da se na njezinom mjestu uzmogne podići Sky-Skra er. U Pittsburgu i sam pennsilvanski kolodvor ima deset, dvanaest spratova. Po svuda je naći javne biblioteke, sagragjene za općinstvo od kakva bogataša, obično vrlo raskošno. Carnegieva biblioteka u Alleghenyu gragjena je ko kakva tvrgjava, čvršće nego Palazzo Pitti, a u nutrini je sva obložena mramorjem i mozaicima. Prave umjetnosti ne trebamo tražiti. Ne bi odgovarala trgovačkom duhu te ogromne kovačnice.

Zani ivo je u amerikanskim gradovima posjetiti tako zvani M a r k e t, ili ti dvoranu gdje se može nabaviti svako moguće jestivo. Ima ih u velikim gradovima po više, a glavni negdje po sredini. Tu ćeš naći svega što ti srce zaželi, da bi i najfantastičnij noseću ženu mogao zadovoljiti, bez straha da se na licu djeteta, što će ga roditi, pokaže njezina želja i ostavi mu vječni pečat ružne majčine pohlepe, kao recimo komad praseće kože.

Sve moguće zelenje i voće što raste u Kaliforniji, u Floridi, u Louisiani, u Texasu, naći ćeš u marketu. Vani led okiva zemlju i vode, a tu unutri ima svježih pasuljevih i bobovih mohunja, smokava, trešanja, ananasa, najrazličitije vrsti banana, naranača, jabuka, tikava, kupusa, cvjetnoglavoga kupusa, melancana, dinja, pipuna, breskava, prasaka, krušaka velikih ko tikva, grožgj žuta, crna, rumena, jagoda, lješnjaka, amerikanskih svakovrsnih oraha, gljiva itd.

Tu je svakake divljači, od fazana, do prepelice, od jelena do zeca. Srne su dva puta veće nego naše, a zecevi su za pô našega. Ali za to Amerika goji ogromne purane, ti su bez pretjerivanja kao ovnovi. A žabe ! Jednom ih je, u korizmi, dao pripremiti nekoliko dr. Lauš za gostove. Svaki batak, ko batak od odrasla pileta ! Po sačmi što mi je zapela za zube uvigjeh, da te žabe negdje u močvarama rlodnoga Texasa, ili Arizone, ubiju iz pušaka. Jedna žaba d sta za večeru !

U marketima je i mesarnica. Meso se prodaje na pločama od mramora, koje se neprestano peru, a ima ga svake vrsti i svake ciene. Divljač, voće, i zelenje, vrlo su skupi, nu meso je jeftinije nego u Evropi, jer puste poljane Arkansasa i Texasa hrane toliko krda, da ih ni ogromne kasapnice, kakva je ona u Chicagu, najveća na svietu, ne mogu zatući, ni amerikansk prožđrljivost pojesti. Svaki dan dolaze vla-

kovi iz južnih krajeva, dieleći po sjevernim gradovima friško zelenje i voće ; a na tisuće vlakova prevažaju marvu za kasapnice. I Pittsburška kasapnica slovi megju prvima. Vidio sam uvagjati u nju nepregledne vagone pune svinja, ovnova i volova. Mužina me je htio povesti, da vidim kasapljenje i prigotavljanje mesa za mesarnice, za izvoz i za soljenje; ali meni se nije htjelo ući u taj užas, iz kojega izvire rieka krvi i nečisti jadne marve, što no se sve slieva u rieku Allegheny.

Moj Mentor me uvuče svuda gdje želim, s najvećom lakoćom, a više puta gdje i ne želim. Nije ostalo hrvatskog saloona, ni dućana, gdje on nije sa mnom povirio. To koristi za upoznavanje ljudi i života, ali kad udješ u kakav saloon, moraš piti, nema isprike ! A Mužina ne pušta, da ja išta plaćam, pa mi je neugodno. Ništa za to što je mogao biti već davno bogat, jer ono što je mogao nije, i neće ; ili ja ne poznajem ljude, ko ni diete od pet godina. Q u a n t i p i g l i a t a n t i m a z z a ! Je li Zdravko jutros zaslužio pet dolara za kakvi spis, ili što je bio tumačem na sudu, banke mu se vrte po rukama, da ih svak vidi ; no do u večer ih već ne vidi niko, a najmanje on.

— „Čuješ, reče mi jednom Mužina, hoćeš li da te povedem k jednom senatoru ? To će biti za te zanimivo, govoriti sa jednim amerikanskim političarom.“

— „Pa hajdemo !“ I krenusmo.

Nije to mala stvar biti senator u Americi. Dolnja i gornja kuća svake pojedine države biraju zajedno samo po dva senatora, koji se sastaju u zajedničkom senatu u Washingtonu, dočim se zastupnici u zajednički sabor (House of Representativs) biraju direktno po kotarima raznih država. O ustavu Sjedinjenih Država neću govoriti, jer ga svak može lako naći u bilo kojem leksikonu. Svakako čast senatora je velika, i zapane tek najodabranije ljude, dakle osoba sa kojom ću govoriti nije ko mu drago, naročito kad zastupa u senatu Pen silvaniju.

Progjosmo nekim nuzgrednim ulicama i eto nas na uglu, gdje je nekakav dućan jestiva. Mužina unutra, a ja za njim kroz vreće kupusa, fažola, krumpira itd. U dnu dućana je malena pisarna odieljena staklenom ogradom od brašna, šećera i kukuruza. U pisarni su dva gospodina, to jest senator i njegov pisar. Ravnaju nekakve račune. Mužina se već sa senatorom poznaje, pa me predstavlja, a senator se ljubezno dignu, te mi ponudi cigaru. To se već u Americi samo po sebi razumije. Ja počeh pitati senatora štogod o politici vanjskoj i nutarnjoj, moleći ga, da govori polagano, da ga uzmognem razumiti. On mi govori, dakako, o Sjedinjenim Državama, kao o najboljoj i najjačoj državi na svietu. Hvali procvat obrta i trgovine, te poljodjelstva. Ističe utakmicu Amerike na svim tržištima svieta sa svim državama. Amerikanski obrt poplavljuje sviet, jedino mu još Njemačka odolieva i pravi pogibeljnu utakmicu. Nu u poljskim proizvodima ne može ni

Njemačka Americi odolievati. U Berlinu, u Münhenu se jede amerikanski kruh, amerikanski krumpir, jabuke itd. Vidim da senator najvoli govoriti o jabukama, o krumpiru itd. i valja priznati, da se u taj posao strukovno razumije. Njegov je dućan prilika velikog amerikanskog poljoproizvodnog tržišta. Kao što razumije u malenom svoj aposao i svoju trgovinu, te ju tjera sa uspjehom, tako razumije i državnu. Stoga i jest senator Pennsilvanije najindustrijalnije države u Uniji.

Mislim, da će zanimati čitatelje, ako im statističkim podatcima prikažem bilancu poljodjelskih proizvoda Sjedinjenih Država. Senator Muelhbronner me je uvjeravao, da ti proizvodi natkriljuju proizvod ciele Evrope, ako se izuzme Rusiju. Dopalo mi je do ruku izviešće ministra poljodjelstva Wilsona, o proizvodnji god. 1905. Te godine vriedio je poljodjelski proizvod Sjedinjenih Država 6.415.000.000 dolara, dakle oko trideset i dvie miljarde kruna. To je da stane mozak !

Te se je godine našlo 2,708.000.000 bušela kukuruza, u vriednosti od 605.000.000 dolara. Vriednost utrganog pamuka iznosi 575.000.000 dolara. Pšenice je urodilo u vriednosti 525.000.000 dolara; ječma 282.000.000; krumpira 138.000.000; duhana 92.000.000; sladora dolara 52.000.000; riže 13.892.000. Prihod od mljekarstva dosegao je ogromnu svotu 665.000.000. Ostalo otpada na ine manje gospodarske prihode. Konji vriede 1,200.000.000; muli 250,000.000. Krava ima 17.570.000 komada, a vriede 482,000.000. Drugih goveda ima glava 43.669.000 u vriednosti od 662.000.000; prasaca oko 48,000.000 a vriede 289.255.000 dolara. Sve to ne mogu potrošiti Sjedinjene Države, koje broje 83.000.000 ljudi, te izvažaju poljskih proizvoda na godinu dolara 827.000.000.

U Sjedinjenim Državama ima 1754 poljodjelskih (farmerskih) banaka, čije poslovne glavnice nadmašuju 2.000.000.000 dolara.

Te brojke jasno govore o poljodjelskom napretku Sjedinjenih Država, a i o trgovini, jer njezin razvitak nije nego posljedica poljodjelskog uspjeha. Nije dakle čudo da senator Muelhbronner govori s ponosom o svojoj domovini, u kojemu ima i zrno prezira prama Evropi.

Vidi se, da je baš zaljubljen u svoju zemlju i državu. I njega je zahvatila megalomanija imperijalizma. Hvali Roosevelta, kao najmudrijeg državnika na svietu. Lagani uspjesi kubanskog i filipinskog rata razgoriše u Amerikancima želju za još većim pobjedama. Monroeva doktrina vriedi samo za Ameriku, nu očito je, da se Amerikanci ne odriču za to posjeda i u drugim pregjelima svieta. Afrika je jur podieljena, osim Maroka, gdje bi rado utjecali; nu za to je još čitav Kitaj, a oni neće pustiti razdieliti zvier, bez da dobiju dobar komad. Za sada im ne treba teritorija, jer je i njihov slabo napučen, nu valja misliti za budućnost. Pučanstvo Amerike, uslied silnog useljivanja, raste kao nigdje i nigda nijedno na svietu. Za pedesetak godina možda trebaće se i oni iseljivati. Zahvatili su Filipine i mnoge manje otoke na

Pacifiku, nu to je malo. U ostalom za sada je njima glavno naći koje veliko tržište za njihov obrt i poljske proizvode na Istoku. Rusija ne pušta slobodna vrata u Mančuriji, odveć je protekcijonistička država, a boje se kad dodje do diobe Kitaja, da ne zahvati sav Pečili. S toga su u rusko-japanskom ratu sve simpatije Amerikanaca na strani Japana. Ipak se neka zabrinutost opaža i na senatoru Charlesu Muelhbronneru zbog japanskih pobjeda. Neke amerikanske novine već pišu da je ugrožen posjed Filipina, s toga valja povećati ratno brodovlje, biti prva država na moru. Tihi Okean se mora preobratiti u amerikansko more. Što prije valja dovršiti prosjek panamskog kanala, da u slučaju potrebe atlantičko brodovlje može brzo zadimiti put Pacifika, da ne bude trebalo, kao za španjolskog rata ploviti mjesece i mjesece oko južne Amerike, kao oklopnjača Oregon, koja je stigla, istom kad je rat bio dovršen.

Sada, poslie bitke kod Cusime, Amerikanci će imati i više razloga, da se zabrinu za Filipine, a budućnost će pokazati, jesu li dobro radili, kad su tako rado potpisivali japanske zajmove, i toliko se veselili nesrećama Rusije.

U brzo se je pokazalo, da su uspjesi Japanaca proti Rusiji kobni i po Ameriku. Japan je postao tako prpošan i ponosit, da traži zadovoljštinu od Sjedinjenih Država, samo za to što u San Franciscu Amerikanci ne dozvoljavaju da japanska djeca sjede na istim školskim klupama sa njihovima. Groze se ratom i predsjednik Roosevelt je prisiljen dati im brzu zadovoljštinu znamenitom izjavom koncem god. 1906. Rat je otklonjen, ali samo privremeno. Danas Amerikanci gore bjesnijom mržnjom na Japance, nego i na same Niemce i osvetit će se prije ili kašnje.

Ipak, regbi, da Amerikancima zadaje najviše brige Njemačka. Njemačko brodovlje zauzimlje danas treće mjesto, a gradi se tako brzo i s tolikom postojanošću, da će valjda skoro preteći i Francesku. To Amerikancima ne da mirno spavati, jer uslied njemačke utakmice sa amerikanskom željeznom industrijom, naročito u Kitaju, predvigjaju da bi moglo lako doći do sukoba. Ni naš senator ne može zatajiti pizme na Njemačku, dočim je nekadašnja mržnja na Englesku posve ishlapila. Rat za oslobogjenje davno se je zaboravio, a danas ih veže najjača spona, isti jezik. Osim toga engleska trgovačka politika slobodnih vrata, ne zadaje im nikakove brige, i oni izvažaju svoje željezo i svoje žito i u samu Englesku.

Njemačka naprotiv imade imperijalističkih namjera u samoj njihovoj kući, u Americi; jer Amerikanci, i ako pritajeno, smatraju svojim pravom proširiti Monroevu nauku i na Mexiko i na Južnu Ameriku. Sve to jednom mora pasti pod njihov protektorat. A gle, Njemačka je već svojom trgovinom poplavila sav Brazil, i Venezuelu; što više, stala ih je kolonizovati. Tamo danas ima ogromnih njemačkih naseobina, savršeno uregjenih. Napokon Niemci rade iz petnih žila,

kako bi kupili danske Antille, a to znači dizati tvrgjave u njihovoj vlastitoj kući. Toga amerikanski monroevci — a to su svi — ne mogu dozvoliti, i to ne samo Njemačkoj, nego nijednoj evropejskoj državi. Kao što otjeraše Španjolce sa Kube, tako će u skoroj budućnosti morati prtljati i ostali evropejci sa svih amerikanskih otoka i sa Gujana.

Program je dakle velik, ali za sada su sretstva premalena. Osobito ratna mornarica ne odgovara još svojoj svrsi, i ako je jaka. Danas Sjedinjene Države imadu 12 oklopnjača, 2 oklopljena krstaša, 10 oklopljenih monitora; 15 zaštićenih krstaša, 4 nezaštićena krstaša, 21 topnjaču, 10 destroyera, 30 torpiljarka i nekoliko podmorskih lagja Hollandova sustava. Ali imade u gradnji desetak oklopnjača od 15 do 16 tisuća tona, desetak krstaša od 13 do 15 tisuća tona, tri krstaša na pô oklopljena, svaki po 10.000 tona, 6 zaštićenih krstaša, 6 destroyera, 5 torpiljarka i nekoliko podmorskih lagja. Sve će to biti gotovo i spremno za boj koncem god. 1906., a netom to bude dovršeno počeće se s novim programom i baciće se na kantire još gromadnije oklopnjače i krstaše. Do duše u senatu se opire stranka senatora Hale tim ogromnim troškovima za ratnu mornaricu, nu danas su i demokrati po cieloj Americi donekle se prilagodili imperijalističkoj politici, naročito poslie Venezuelskog pitanja. Borba izmegju demokrata i republikanaca je izgubila svoj žalac. Svak uvigja da današnja politika uspieva i vodi ogromnu republiku k procvatu, te k uvaženju u cielom svietu. Demokrati i sami uvidiše da agitacija sa promjenom valute ne nalazi plodna tla; jedino što još podržava borbu to su trustovi, nu pošto ih predsjednik Roosevelt bar ne štiti, pače otvoreno pobija, to je i u tom pogledu borba izmegju demokrata i republikanaca blaža nego je bila. U kratko regbi da cielu Ameriku zahvaća imperijalistička megalomanija, pa i sami demokrati u srcu ne mrze bojnu slavu; poslie okupacije Filipina bore se mlitavo i puštaju da državne lagja ide svojim pravcem. Ne opiru se odvažno ni povećanju kopnene vojske, koja danas broji bliže 100.000 ljudi, ili bolje danguba. U kopnenu se vojsku vrlo rado upisuju sve amerikanske bezposlice, jer dobivaju izvrsnu hranu, krasno odielo i dolar na dan, a da baš ne zaslužuju po vojničku svoj kruh. Mnogo veće brige zadaje Amerikancima ekvipovanje ratnih lagja mornarima, jer je tu posao mnogo teži, pa se ljudi ne javljaju rado u tu službu, i ako ih državni agenti vabe zlatnim obećanjima. S toga su priseljeni primati svakoga, ko bio da bio, i ma gdje se rodio, i kojim jezikom govorio. Glavno je da nauči nešto malo engleski, da razumije zapovied. Na mornarici ima mješanije svih narodnosti, crnaca, Kineza i Japaneza. Ovih je dapače do u zadnje doba bilo vrlo mnogo, te su u kubanskom ratu prošli ratnu školu i vatru mnogi od onih, koji su kašnje baratali topovima kod Cusime. Upravo rusko-japanksi rat prisiliće Amerikance da očiste svoje brodove od Japanaca, naročito, otkada je ono amerikanski admiral filipinskog brodovlja, posjetivši jednu japansku oklopnjaču, našao na njoj kao zapovjed-

nika jednoga, koji je bio prije nekoliko godina njegov sluga na brodu!! Japanski špijoni se znadu u svašta pretvoriti!

Danas amerikanska mornarica ima 35.000 mornara i 1300 oficira. Koncem ove godine trebaće dvostruko oficira i još dvadesetak tisuća mornara, a otkle ih namamiti? To je jedna od najvećih briga amerikanskih imper jalista.

Unatoč tome što je kopnena amerikanska vojska, razmjerno prama evropejskim velevlastima vrlo malena, ratni proračun ne zaostaje nego samo za engleskim i ruskim. Proračun ratne mornarice iznosi preko 400 milijona kruna, a kopnene vojske isto toliko. Glavni teret otpada na mirovine, a taj iznosi 750 milijona kruna. Uzrok je tomu što još živi mnogo vojnika iz dobe gragjanskog rata. Amerikanci se tješe, da će za desetak godina svih tih nestati, te da će se mirovinski proračun znatno smanjiti, a oni će moći taj novac upotrebiti opeta za pojačanje vojske i ratnog brodovlja. Amerikanci ne daju mirovine nikakvom činovniku, osim vojniku.

Povećanje kopnene vojske, koje izgleda na oko suvišno, potrebno je Amerikancima, zbog njihovih tajnih namjera na Mexiko, na republike srednje i južne Amerike a eventualno i za kolonijalne ratove. Ta prije nekoliko mjeseci grozio se je predsjednik Venezuele Castro, ako i nema ratne mornarice, da će naoružati 50.000 ljudi, pa zaći s njima u srce Sjedinjenih Država, i oteti nekadašnje špa- jolske države, a uzda se da ga u tome Mexiko neće priečiti na prolazu, već da će ga pomoći, jer i u Mexiku bije ista špa jolska krv, a Yankey su jednaki neprijatelji svima. Amerikanski listovi su se smijali i rugali tim Castrovim grožnjama, nu za to drže ipak da je dobro imati jaku kopnenu vojsku. U slučaju rata sa Japanom, koji danas više niko u Americi ne drži nemogućim, unatoč upravo fanatičnom japanofilstvu, ili bolje rusofobstvu, jer Japan postaje opasnim suparnikom ne samo oklopnjačama, nego obrtom i trgovinom, svak uvigja, da bi Sjedinjenim Državama bila potrebna i jaka kopnena vojska. Posade na Filipinama moraće se i onako znatno pojačati. Eventualnost jednog poraza na moru, i iskrcanje japanske kopnene vojske u Kaliforniji susretoše amerikanske novine prezirnom ironijom. Ali . . . ali danas je sve moguće! Za taj nemogući slučaj uzdaju se Amerikanci u svoje dobrovoljce, koji bi se javili ne na tisuće, ko za kubanskog rata, nego na stotine tisuća, na milijone. Jest . . . dobrovoljaca se javlja uviek mnogo, kada se javljaju pobjede; ali kada dolaze glasovi o porazima, bjegunci se pojavljuju na sve strane, a u državi grmi revolucija!

Sve ovo nije mi dakako kazao senator, Muehlbronner, nego je mene zaniela politika, pa pobilježih općenite utiske što ih po Americi primih. Kad je rieč o politici, neka se i ta zadaća letimice obavi. Senator Muehlbronner je najragje govorio o ekonomiji, o trgovačkoj i obrtnoj politici, a na koncu mi je darovao debelu knjigu o ustavu Pennsilvanije,

te mi na njoj ljubezno i svoje ime zapisao. Zahvalih srdačno i oprostih se sa tom novom vrsti Cincinata, koji ne ore, i ne kopa, već se bavi još mnogo nižim poslom, nego je poljodjelstvo, a to je trgovina. Svaki je posao pošten, kad ga se pošteno vodi, a meni je baš bilo drago vidjeti trgovca krumpira i kupusa na tako odličnom mjestu, gdje su nekada sjedili samo baruni i grofovi u nekadašnjoj staroj Evropi. Napokon i ako senator Muehlbronner nije učio ni Sofokla, ni Tukidida, ni Horacija, ni Tacita, a možda ni Shakespearea, čini se mi, da sve to za političku ekonomiju nije baš ni potrebno, te da može više koristiti državi, ko zna u svojoj vlastitoj trgovini kupovati jeftino krumpire, a prodavati ih skupo, jer će znati lakše shvatiti i trgovinu na veliko megju državama.

Kada opeta progjosmo izmegju vreća krumpira i kupusa, zapitah Mužinu, koliko dobiva jedan senator u Kaptolu, u bieloj kući, a on mi odgovori : Četiri pet tisuća dolara. Ali to je samo ono što dobiva od države, a što dobiva od trustaša od velikih trgovaca, to je posve drugi posao. To ide do stotine tisuća dolara. U Americi je sve venalno, bilo u državnim saborima, bilo u zajedničkom saboru (House of Representativs) bilo u senatu, bilo na sudovima.

— „Tout comme chez nous!" odvratih.

— „A jok! varaš se — odvrati Mužina; nije sve ovgje kao i kod nas, jer se ovgje prodanci mnogo skuplje plaćaju, a opet se je to tako uobičajilo, da to niko ne smatra sramotom.

— „Imaš pravo, jer ono što potroše amerikanski trustaši, da podmite jednoga senatora, dosta je austrijskoj vladi, da kupi cieli poljski klub, i još je k tome svak dužan ove ljude smatrati uzornim poštenjacima. O našim stipendistima ne treba ni govoriti, jer bi svu njihovu godišnju štipendiju u Pešti podmirio sa mitom potrebnim za jednoga senatora.

XI.

Moral Hrvata u Americi. — Puritanci. — Temperencleri. — Quackeri. — Blue Laws. — Kvakerska strogost. — Moral temperenclera. — Pučki uzgoj u Americi. — Jesu li potrebne hrvatske škole. — Moralna zapuštenost našeg naroda. — Mane i opačine. — Crnci i Talijani. — Crnogorci. — Razbojnik Milan Kovačević. — Elektrotehnika u službi grabežnog umorstva. — Junačka smrt razbojnika. — Hrvatski prosti radnik elektrotehničar. — Žena ubila muža sjekirom. — Frivolnost amerikanskih novina. — Župnik Dr. Lauš ispovieda Anu Novaković poslie zločina paricidija. — Sudnica u Pittsburgu. — Morgue. — Užasni prizori ljudske ništetnosti. — Boarding-house, kotilo demoralizacije. — Stanje hrvatske žene u boarding-houseima. — Amerikanske tamnice. — Udobnost tamnica. — Crna svjedočba policajnog činovnika u Steeltonu o moralu Hrvata. — Pijanluk. — Savez proti alkoholizmu. — Keely Leagee. — Državni zavod za liečenje pijanaca u Foxboro. — Za naše pijance niko se ne brine. — Zlo shvaćena sloboda. — Amerikansko državljanstvo. — Koji se radnici vraćaju u domovinu?

Vriedno je kazati štogod i o moralu naših ljudi u Americi, pače bi se to bilo moralo na prvome mjestu istaknuti; no, pošto ovo djelo ne ima nikakvih namjera ni umišljenja, da bude smatrano sustavnim i temeljitim djelom, već laganim čitanjem letimičnih opažanja; to ću kazati sve onako, kako mi dolazi u glavu, ne imajuć vremena, da djelo preradim i da svoj predmet sustavno poredim.

Da se prosudi, kakvi su naši ljudi u Americi, ne smije se zaboraviti pitanje, kakvi su došli. Oni, koji štogod imadu i koji su uživali bolji uzgoj, ti ne ostavljaju domovinu, jer naš čovjek, bez ljute nužde, ne stavlja sreću na muke, ne kuša je, već je zadovoljan s malim. Većinom sele ljudi, koje rogjena gruda ne može hraniti, koji ne mogu plaćati poreza, koji ne poznaju škole, već su živjeli po planinama, pasući stado, siekući šume, orući livade, ili premećući kamenje dalmatinskog i hrvatskog primorja. U crkvu su malo zalazili, od popa malo naučili, ili jer je predaleko, ili jer se za njih nije brinuo. Osobito pravoslavni većinom su nepismeni, zapušteni od popa, od vlade, od ljudi i od Boga. Pop ih je naučio, da su Srbi, i to je sve. Osim zdravoga prirogjenog razuma nemaju nikakvog drugog znanja ni iskustva, koji bi im u životu mogao poslužiti.

Vrlo su rietki oni, kojima je dodijalo svakidanje životarenje, pa odoše u sviet, da pokušaju sreću. Kod tih je volja razvijenija, um okretniji, ali na žalost i kod njih je sprema za životnu borbu vrlo malena. Nemaju obično ni trgovačkog, ni tehničkog znanja, a ono malo, što učiše po školama, sve je teoretski bez praktične vriednosti. Gdjekoji se, hvala živom razumu našega naroda, brzo snagje, shvati amerikanski život, borbu za opstanak, grčevitu hlepnju za business i u malo godina može se takmiti sa urogjenim Amerikancem. Ti su biele muhe.

Ogromna većina spada u prosto radničtvo, u ono radničtvo, od kojega se ne traži ni znanja, ni uma, već fizične sile. Gdjekoji, kad je prištedio i skucak o koju stotinu dolara, otvori dućančić, obično živeža, ili odiela za radnike, a trguje malne isključivo sa našim ljudima. Još više je onih, koji se posvete saloonerstvu, osobito u državama, gdje nisu na vladi kvakeri, ili puritanci. U takvim državama vrlo je teško dobiti dozvolu saloona, a u nekima, kao u Pen silvaniji, mora se dozvolu svake godine obnavljati. Za to se hoće poznavanje engleskog jezika i neki viši stepen uma i naobrazbe, jer nije šala morati svake godine podnieti inkviziciju kvakerskih temperenclera (temperance = društvo za umjerenost, koje ima mnogo svojih članova, pače često odlučnu riеč na upravi) i odgov rati na njihova pitanja i predbacivanja. Temperencleri su neumoljivo strogi, pa i ako, kako zlobni jezici kažu, nose uviek u žepu flašicu whiskya, ispituju upravo inkvizitorskim biesom, da li se je u kojemu saloonu ko opio, da li je bilo nereda, tučnjava, psovka; a naročito, da li je saloon svakog svetka bio zatvoren. Dokaže li se, da je salooner držao otvoren saloon preko stanovite ure u noći; a naročito kada ta ura zasieca u blagdan, taj je za uviek izgubio nadu, da će mu se dozvoliti otvoriti saloon.

Sekta temperenclera potiče od Quackera, a Quackeri od Puritanaca. Kao što je poznato, puritansku sektu je ustrojio u Engleskoj Genfs, dignuvši se proti raskošju katoličkog svećenstva. Fox je išao i dalje, zabacivši svu katoličku historičku nauku, sve sakramente i obrede, ostavljajuć vjernicima samo Sveto Pismo i njegove najstrožije zakone. Ova sekta nije imala nikada mnogo pristaša, ali je ipak izazvala progonstva engleske vlade, te mnogi stadoše seliti u Ameriku, gdje nagjoše valjana zaštitnika u Williamu Pennu, kojemu je engleska vlada mnogo dugovala. Da se rieši tog duga, ona dozvoli Pennu, da uredi po svojoj volji quackersku općinu; i tako g. 1668. sa tom općinom on udari temelje državi Pennsilvaniji. Nešto prije toga otišla je u Ameriku četa quackera na glasovitoj lagji May-Flower (svibanjski cviet), bježeći od vladina progonstva. Ti se quackeri mogu smatrati utemeljiteljima Nove Engleske. Oni se držahu strogo glasovitih quackerskih Blue Laws (modri zakoni), koji im dadoše snage podnositi sve muke i trude oko uregjenja nove domovine, te njeno oštro podneblje, boriti se, tako rekuć, danju

i noću sa divljim zvierima i sa urogjenicima. Biće zanimivo donieti neke od tih zakona.

„Zabranjeno je raditi, kuhati jela, spremati postelju, strići vlase, ili brijati se u nedjelju.

„U nedjelju i ostale svečane dane ne smije muž poljubiti svoju ženu, ni žena svoje diete.

„U nedjelju je zabranjeno jašiti, šetati se po perivojima ili drugdje; te se jedino dozvoljava poći skrušeno i sabrano u crkvu i iz nje se vratiti kući".

S vremenom je quackerska strogost mnogo popustila, osobito poslie reforme Hicksa, početkom prošloga vieka; ali ipak i danas imade dosta ekstravagantnosti. Nigdje, na primjer, nije dozvoljeno otvoriti saloon, ili gostionu u blizini crkve ili škole. U nekim mjestima zabranjeno je u nedjelju smijati se, govoriti glasno na ulici, ili zviždati. To se može čitati i na plakatima, što ih gradsko zastupstvo daje priljepljivati. Ipak danas ne daju šibati ljude, koji bi se ogriešili o te zabrane, kao što se je dogagjalo još početkom prošloga vieka. Osim šiba udarale su se kazne i u globama, a okorjele kršitelje zatvaralo se je u tamnice. Ko nije došao redovito na bogomoljne sjednice kvakerske općine bio je kažnjen globom. Ko je pušio u nedjelju, isto tako, a ako je imao smionosti pokazati se i na ulici cigarom u zubima, globa je bila još viša. Zaručnici se nisu smjeli šetati ulicama, a najstrožije je bio kažnjen, komu bi se dokazalo, da je u nedjelju obavio koji ručni posao.

U subotu poslie podne počeo bi počinak, a quacker bi se povukao u svoju kuću i tu cio dan poučavao svoju djecu u vjeri i moralu. Preko ciele nedjelje čitala se je u obitelji Biblija, osim u doba, kada bi se išlo u bogomolju, da se u skupu sa crkovnom općinom u dubokom muku čeka, kad će se u kojemu pokazati nutarnja svjetlost ili nadahnuće Duha Svetoga. Tada bi ovaj držao plameni govor, strašeći grješnike mukama pakla. Uzdisaji, jauk i lelek odmnievali bi mračnom bogomoljom, pretvarajuć biednim ljudima već ovaj sviet, i onako dosta paklen, u pravi pakao.

Poslije nedjelje došle bi svakidanje muke krčenja šuma, oranja, kopanja, borba sa divljacima, koji su čekali u svakoj zasjedi svojim strielama i sjekirama. Ako se uzme, da oni koji ostaviše Yorkshire na May-Floweru nisu bili težaci, nego sinovi aristokratskih ili gragjanskih obitelji, koji nisu bili navikli ručnomu radu, onda će se bolje znati ocieniti njihovu herojsku muku u novom životu. Njihove žene ne bijahu navikle svojim bielim i mekanim rukama nikakvom poslu, a u novoj domovini su prisiljene pomagati muževima graditi kuće i crkve, donositi kreč i kamenje. U malo vremena ti ljudi željezne volje pretvoriše divlju zemlju u sielo nove civilizacije, te se može reći, da su oni začetnici današnjeg poljodjelskog, obrtnog i trgovačkog procvata Amerike. U početku se rasprostraniše po današnjim dr-

žavama Connecticut, Maine, New- York, Massachusseth, New- Yersey, Pennsilvanija, a od tuda počeše širiti svoje naseobine po ostalim krajevima Amerike i udariše temelje svim današnjim velegradovima, središtima obrta i trgovine. Bez sumnje današnja ustrajnost u radu, smionost u poduzećima nisu drugo nego plod puritanskog i kvakerskog duha, koji se je s vremenom ublažio i na neki način civilizovao, ali još traje, pa i ako je sa jedne strane smiešan, s druge još podržava stare krieposti, samo gdje nije licumjeran.

Današnji temperencleri nisu ino, već novi oblik kvakera, koji kao što je izgubio vanjsku strogost i izvršivanje „modrih zakona“, tako je i u nutrini daleko od onog vjerskog i fanatičnog zanosa, kojim se odlikovahu učenici Foxa. Temperencleri su za Evropejce manje više predmetom smieha, te ne vide u njima nego licumjernost i iskvarenost, koja svoju trulež hoće da pokrije time, što zasieca u tugje poslove i drugomu namiće poštivanje zakona i običaja, koje bi sami temperencleri morali izvršivati. Svakako jedno stoji, da kao što svi sektarci, tako i temperencleri više gledaju na vanjski oblik kulta, nego na suštinu morala. Oni ne propoviedaju ljubav prama biednom radniku, koji umire u tvornicama bogataša, satrt mahinama ili što je još gore užasnim naporom, nego viču proti alkoholizmu, proti radu u nedjelju; a ne vide, da se mnogi jadnik baca na alkoholizam, da zaboravi svakidanje patnje i ako radi u nedjelju, da ga na to sile kapitaliste, kojima peći i mahine moraju raditi danju i noću, svetkom i petkom, da im donesu što više dobiti. Oni ne viču na trustove, koji su jedino za to stvoreni, da onemoguće takmu, i po tome jeftinoću obrtnog proizvoda i da mogu udariti trgovini cienu, koju sami hoće, a da se tomu trošitelji ne mogu oduprieti, jer nemaju u koga inoga kupiti. Trustovi su najgori oblik gulijanštine, koji se izvagja na trošiteljima i koji izrabljuje radnika. Prvi mora platiti trgovinu po što se od njega traži, drugi je mora proizvagjati, pošto mu se nudi. Sve to temperenclerima nimalo ne smeta, jer i sami posjeduju po koju dionicu u velikim željeznim i inim trustaškim poduzećima; a što naviještaju tako biesnu križarsku vojnu alkoholizmu, biće i to za to, da radnik dogje triezniji u tvornicu, da više radi, a njima da dionice više nose, a kami njima do radničkog morala, do zdravlja duše i tiela!

Pravog dakle morala u čisto amerikanskom društvu ne trebamo ozbiljno tražiti, jer se svagja samo na vanjštinu, na oblik, inače i u moralu vlada vrhovni zakon svega b u s i n e s s, posao. U tu svrhu su stvorene škole, u tu svrhu se jača um i vježba tielo.

Vratimo se k našima, jer je o njima i o njihovom moralu govora. Trebalo je do duše opisati u glavnim crtama i moral onih, megju kojima se nalaze i kojima služe, da se bolje uzmogne i njihov ocrtati. Dogju nepismeni, sa vrlo slabim vjerskim uzgojem, a i taj je više oprt o dogmu, nego o moral, pa se svi njihovi moralni pojmovi sva-

gjaju na ono, što ih uči zdrav razum. Što je u kojega razum jači, to je obično i moralniji, jer se više bavi poslom i svojim stvarima. Nije uviek tako, inače bi svi ljudi bistrog razuma bili i moralni, a mi često vidimo prefriganih lopova, koji sve sposobnosti svoga uma svrnu na zlo, to jest, da koriste sebi, a škode iskrnjemu. Ti imadu u sebi klicu zla, koju se može liečiti ne nutarnjim samoniklim moralom, nego vanjskom naukom, vjerom i zakonima.

Mi crkava imademo po Americi svuda, gdje ima naših većih naseobina, nu ne podržavaju ih opaki po naravi, nego onakvi, koji bi dušu spasili i bez crkve. Ko hoće da igje u crkvu i da za nju doprinaša, slobodno mu je; ko neće i tomu je slobodno. Za toga se ama baš niko na svietu ne brine, prepušten je sam sebi. Proti sebi može griešiti koliko ga volja, a samo ga se onda lieči tamnicom, kada se ogrieši o prava drugoga. Škole u Americi nemamo baš nijedne, osim što se u zadnje doba trudi D. Krmpotić, župnik u Kansas City, da je pogne za svoje župljane.* Englesko-amerikanskih škola ima po svuda na pretek, nu u te ne idu naši odrasli ljudi, koji ne razumiju engleskog jezika, te bi im polazak škole bio uzaludan. Nagje se gdjekoji, koji pošto je naučio ponešto engleski, pogje u školu i nauči, kako tako, čitati i pisati. Naprotiv od onih, koji su pismeni došli od kuće i koji po tome i engleski lakše nauče, mnogi polaze strukovne škole, u kojima nauče štošta potrebna za obrt i trgovinu. Ima u Americi i večernjih škola, gdje ljudi mogu ići poslie dovršena dnevna rada, te uz stanovitu plaću, usavršiti se u nauci, koja im je potrebna. Ima ih pače, koji polaze srednja i viša učilišta, bez predhodnih nauka, svjedočaba i ispita, jer svega toga u Americi ne treba. Jedan, koji znade čitati i pisati, može se upisati u pravnički fakultet na sveučilištima, pače i u medicinski, te za dvie tri godine postati bilježnikom, odvjetnikom, liečnikom, zubarom itd. Glavno je da plati takse i da se prikaže na ispite, proučivši knjige za to propisane.

Hrvatska djeca, koja se rode u Americi, posjećuju engleške škole, pa često se dogodi, da ne će ni s roditeljima da govore hrvatski. Takih sam primjera vidio svojim očima. Govorio sam po svuda, gdje sam bio sa vogjama našeg naroda, to jest sa umnijim Hrvatima, o potrebi hrvatskih škola. Svi su se malne slagali u ovom umovanju: Čemu dizati hrvatske škole, kada mi i onako pod nijedan način ne održasmo svoje narodnosti u Americi? Oni, koji se ovgje ragjaju, ti se više u staru domovinu neće povratiti, a ni njihovi roditelji. Roditelji će umrieti, sinovi će još znati hrvatski onoliko, koliko su od roditelja naučili, a unuci ni rieči. Sve jedno je dakle, da se odnarodimo za jedno koljeno prije ili poslie, kad se moramo odnaroditi. To nije samo naša

* Krmpotiću je bilo pošlo za rukom ustrojiti školu, te je dozvao učiteljicu iz staroga kraja. U brzo se je razočarao, jer radnici stadoše vikati, da neće hrvatske škole, već neka im se djecu podučava engleski. Škola se je morala zatvoriti. (Naknadna nota.)

sudbina, nego svih naroda, koji dolaze u Ameriku, kojih ima na milijone, kao Iraca, Niemaca, Talijana. Poljaci, hvala svojem besprimjernom patrijotizmu, odolievaju jače od svih drugih narodnosti, pa i od samih Čeha, nu i oni i Česi, unatoč tom otporu, izgubiće se prije sto godina u amerikanskom moru, kao pržina. Državna mahina i državni engleski jezik melju sve narodnosti, a od te muke, ma koliko smiešane, izići će jedna vrst hljeba, amerikanska.

U ostalom, kako ćemo dizati škole? I onako se već za crkve troši i previše, a i to se gradi za buduće Amerikance. Da i sagradimo škole, otkuda ćemo nabaviti učitelja? Ali i da nabavimo učitelje iz domovine, kako ćemo ih uzdržavati? Valjalo bi, da ih naš narod plaća; a koga naš narod plaća, toga ne štuje, tomu hoće da zapovieda. Dosta je vidjeti, kako se ponaša prama župnicima! A ipak naš narod je naviko daleko više štovati i cieniti popa, nego učitelja. Recimo, da se kakvom učitelju, koji bi bio spreman doći amo, pošalje za put, da mu se sagradi stan, da mu se odredi plaća, mjesečno bar sto dolara. Manje ne može biti, jer i malo bolji radnik toliko zaslužuje, a napokom jer toliko i treba, ako se uzme u obzir skupoća života, a k tome i mirovina, jer dotičnik mora stavljati nešto na stranu, što će mu biti za stare dane mjesto mirovine. Kad smo sve to obavili, morali bismo mu zajamčiti, da ćemo moći uzdržavati školu bar desetak godina. A ko će za to jamčiti? Mnogi će se izjaviti, da su spremni šiljati djecu u hrvatsku školu, a mnogi i neće, jer već sada kažu, što će nam hrvatska škola, kada je djetetu ovgje potrebno da znade engleski čitati i pisati, jer da hrvatski zna, ili ne zna, jednako mu koristi? Učitelj bi dakle morao poznavati savršeno i engleski jezik, da može i u tom jeziku djecu poučavati, a gdje ćete takova naći? Koji bi došao amo sa poznavanjem engleskog jezika, našao bi lako masnije i lakše zaslužbe, nego da djecu poučava. Osim toga, ako bi si učitelj priuštio malu kaznu na kakvom nemirnom ili neposlušnom djetetu, to bi odmah bio casus belli. Roditelj bi navalio na učitelja do potrebe i šakama, digao diete iz hrvatske škole i poveo ga u englesku. Ta bilo je već pokušaja i mi smo vidjeli sa kakvim neuspjehom!

U tome razlaganju imade mnogo istine, a čekajmo, da vidimo, neće li časni Krmpotić u Kansasu biti bolje sreće. Mnogi kažu, da bi se mnogo lakše moglo nabaviti učiteljice, mjesto učitelja; a ne misle, kakvim bi istom pogibeljima one bile izvrgnute, kad je i za učitelja pogibeljno primiti se takva posla.

Dakle o hrvatskim školama u Americi teško da može biti i govora. Odraslo stablo teško je svijati, a presagjeno privikne novom tlu i podneblju. Drugim riečima, naša djeca će biti amerikanski Englezi, a roditelji će umrieti nepismeni, ko što i dogjoše.

Ja se upustih u pitanje, koje više zasieca u naobrazbu, nego u moralni uzgoj, nu ipak jedno ne ide bez drugoga, a i o školskom pitanju je trebalo koju nahrcnuti.

Prepušten sam sebi u potpunoj amerikanskoj slobodi, naš čovjek se podaje svojim nagonima i strastima. Najprije ga zarazi mana pijančevanja, a onda blud, igra i ostale opačine. Vruće krvi po naravi, kad ga razgari k tome i alkohol, onda pobiesni, pa se hvata noža i revolvera. Na prosta grabežna umorstva Hrvat, čiste krvi, ne baca se lako i takvih slučajeva nema mnogo na duši našega naroda. U Americi najveći i najprefriganiji lupeži to su Amerikanci sami. Najveći razbojnici to su crnci i Talijani. Crnac počinja grabežna umorstva, a Talijanac katkada i takva, nu najviše počinja ubojstva. Njemu je uviek nož za pasom, ili u čižmi. Dosta je, da se malo porječka, ili da mu vino razgrije mozak i već se maša noža. Poslie Talijana na redu su Srbi, a poslie Srba braća njihova najbliža Hrvati. Na svu sreću kada Hrvat ubije koga, rietko će reći, da je Hrvat; kaže da je Austrijanac. Srbin naprotiv, kad koga ubije, ne kaže da je Srbin, nego Hrvat i to u geografičnom smislu rieči. Dok sam ja bio u Americi ubojstva megju Hrvatima, a još više megju Srbima, nisu bila rietka. Malne svake sedmice, čitao sam ili u hrvatskim, ili u engleskim novinama, da je Jovan ubio Mitra ili Ivan Luku. Srba je, razmjerno prama Hrvatima, u Americi vrlo malo. Iz Srbije uopće ne sele, jer im je kod kuće dobro. Najviše sele iz Ugarske i iz Krbave, ponešto iz Bosne i Hercegovine. Iz Crne Gore grnu listom, a ti su najbiedniji, najnespretniji, najslabije oboružani u borbi za život. Nu Crnogorac, bez ljute nevolje, ne maša se oružja i to obično za tešku ličnu uvriedu, ili za osvetu, za krvarinu. Većinu zločinstva počinjavaju naši Srbi, baš kao i kod kuće, gdje kaznione pokazuju isti broj Srba i Hrvata, prem Srba nema u Hrvatskoj, nego četvrtina. I slavonsko-sriemski Srbi pokazuju mnogo nagona k zločinu, dočim su bosansko-hercegovački već blaže ćudi. Krbavski Srbi počiniše dosta i prostih grabežnih umorstva, u kojima pokazaše koliko smionosti i okrutnosti, toliko vanredne umne sposobnosti, ili bolje prevejanosti. Spomenuću samo jedan slučaj, da se vidi, kako oni znadu u elektrotehnici dati ne samo glasovite učenjake, kao slavnog profesora na Columbia University u New- Yorku M. I. Pupina i razglašenog cielim svietom Nikolu Teslu, nego i opasnog razbojnika Milana Kovačevića, te ortaka mu i kuma Kotur-Petkovića.

Milan Kovačević bio je zaposlen u nekoj tvornici u Pennsilvaniji, te se je vladao marljivo i ne dajuć nikakve sumnje, da bi se u njemu mogao kriti zločinac. Megjutim on je opazio, da gospodar tvornice, poznati bogataš, a vrlo obljubljen megju radnicima radi dobrote i darežljivosti, prolazi svake subote stanovitim putem u svojoj kočiji, noseći novce, da plati radnike. Njemu stalo kopati po glavi, kako bi se brzo obogatio, a da ne treba godine i godine mučiti se teškim trudom, pa pošto je proučio u tvornici, kako se provagjaju električne žice, kako se spajaju, da dadu svjetlo, a valjda u kakvom rudokopu, kako se električnim žicama zapaljuju mine, dogje na

sotonsku ideju, da to svoje znanje upotrebi za uništiti jedne subote tvorničara i oteti mu novce. Mislio i smišljao, dok mu ne dogje namisao, da na cesti, kuda tvorničar prolazi, iskopa minu i postavi u nju nekoliko kilograma dinamita. Kad je postavio minu, te ju vješto pokrio — radeć dakako po noći, kad niko ne prolazi — spoji dinamit žicama, koje su ispod zemlje vodile do baterije, koju je sakrio u busiji do puta. U slučaju da mina ne opali baš u čas, kad kočija bude nad njom, pripremio je i pušku do sebe, da ubije i kočijaša i gospodara. Dogje subota i eto ti tvorničara u brzom kasu na kočiji. Kad je došao nad minu, Kovačević pritisnu tipak, koji je spojio obe žice i obe struje, a kočija, konji, gospodar i kočijaš, sve ode u zrak, tako da je oko razbojnika padalo konjsko i ljudsko meso na komade. Tada iskoči iz busije, potraži pjeneznicu i čim se je nje dočepao, ostavi pušku, ostavi ruševine kočije i ljudi, pa put pod noge uz neki potok, prama šumi. Dogje u neko selo, gdje je imao znanca saloonera, takogjer Srbina i ostavi kod njega na tvrdoj vjeri novce, kojih je bilo nekoliko tisuća dolara. Tu se je našao i sa kumom Koturom, koji je bio upućen u stvar, ali nije imao smionosti, da sudjeluje. Kotur je imao da pazi na kretnje policije i da prisluškiva, što se po okolici govori i na koga pada sumnja. Kotur brzo nanjuši, da je policija ušla u trag zločincu, te da ga već žandari traže, pa prije nego ga dohvate, odoše Kotur i Kovačević k onom salooneru, da zatraže povratak novaca. Ovaj zanieče, da je išta primio, nu Kovačević ga dozva u pamet, turivši mu revolver pod grkljan i ovaj izbroji pare, zadržavši ipak oko tisuću dolara. S ostalim umakoše u goru, pa pješice put New- Yorka. Bili su tako oprezni i sretni, da su mogli doći u New- York ne smetani, promienivši pače novac u New- Yorškim mjenjačnicama i zaploviti parobrodom put Engleske. Nu i njihova je sudbina sjela ovaj put s njima na parobrod, jer je s njima otplovio i jedan agent već spomenute agencije Pinkerton, kojemu se pričiniše sumljivi. U Liverpoolu ih je dao uapsiti i poveo natrag u Ameriku. Parnica se je vodila u glavnome gradu Pennsilvanije, u Harrisburgu. Tumačem za Kovačevića bio je Pavlinac, koji mi je ovaj dogagjaj u potankostima pripoviedao. Kovačević je odlučno i sve do kraja niekao, te mu niko nije mogao izmamiti priznanja, pa ni ruski pop, koji mu je imao preporučiti dušu, s kojim se u ostalom nije razumio, kao s nikim drugim osim Pavlinca. Pavlincu je svoje nedjelo priznao malo časova prije nego će ga odvući na vješala. Prije smrti ponašao se je junački, te je pjevao o Kraljeviću Marku i o junačtvu — očito smatrajuć svoje djelo junačtvom svoje vrsti, jer se i o Marku pjeva štošta, što spada na vješala, a ne u junačtvo. Zatražio je whiskya i cigara, pa pušio i pio cielu noć. Ipak je probliedio na smrt, kad je vidio vješala. Kad je došao pod njih, htio je nešto govoriti, nu krvnik mu nije dao, već ga brzo turio u omač i zategnuo. Kotur je bio osugjen na 20 godina teške tamnice.

Jedan drugi elektrotehnik, ovaj Hrvat čiste krvi, počinio je mnogo bezazleniji pokušaj svoje vještine u elektrotehnici. Bio si sagradio kućicu podalje od javne ceste, kojom su prolazile električne struje za neku oveću tvornicu. Htjelo se i njemu imati u kući svjetla, a da se ne treba mučiti ribati šibice, pa liepo spojio dvie žice sa strujama na cesti, proveo ih pod zemljom do svoje kuće i ponamjestio električne staklene kruške po svim prostorijama. Tako je to trajalo nekoliko mjeseci, sve u miru i sreći, dok ga napokon ne otkriše. Ne kazniše ga, obzirom na talenat u nepismena i prosta čovjeka; jer katkada i griešna oštrina uma zaslužuje oprost.

Kad smo već pri primjerima, još jedan; a neće biti mnogo prama onome, koliko ih se dogadja.

Kad sam se povratio sa putovanja po zapadnim državama u Pittsburg, jednoga jutra pittsburške novine donesoše vrlo sensacijonalnu viest. Neka Ana Novaković, koja je istom pred mjesec dana bila stigla u Ameriku ubila muža sjekirom na speću. Novine su bile pune opisnih potankosti i ako je bilo mnogo protuslovlja. Biće valjda pohitili amerikanski reporteri, da interwiewuju junakinju dana u tamnici, a ne znajući ni ona, ni valjda njezin tumač dobro engleski, izvještaji izišli svakaki. Neki su opisivali okrutnost muža pijanca, koji ju je zlostavljao, drugi da ju je silio na nepošten život, samo da mu donese dobivene novce itd. Vidjelo se je svakako, da su amerikanski novinari bili skloni, da od nje naprave mučenicu i junakinju dana, da zadovolje romantičkom raspoloženju čitatelja i da prodadu što više istisaka. Ovgje je mjesto, da prekinem za malo vremena pripoviedanje i da rečem par rieči o frivolnosti amerikanskih novina.

Amerikanske novine, pa i najozbiljnije, traže sensaciju više nego ikoje novine na svietu. Dogodi li se kakvo ljubomorno ubojstvo, raspit megju bogatašima, zatečenje in flagranti sa preljubnikom, koja velika kragja, katastrofa na željeznicama, ili u rudokopima — to je na dnevnom redu, pa ne zanima toliko — linčovanje kojega crnca, ili makar i bielog zločinca, sve je to opisano s najvećim potankostima, i to na prvome mjestu, sa ogromnim naslovima, pače sa pet šest različitih naslova, sve sensacijonalnijih jedan od drugoga. Veliki politički dogagjaji zauzimlju treće, četvrto mjesto, obično poslie športa. Trgovina, burza, obrt imadu do duše velevažnu rubriku, ali poslie senzacijonalnih dogagjaja. O nekoj djevojci, koja je zavela jednog učenika, svoga rogjaka, čikaške novine su donosile uvodne članke preko ciele sedmice dana. Osobito ljubavni dogagjaji, don Juanske podvige slikaju se u svim mogućim najživljim bojama. Djevojka, koja na taj način postane glasovita, ima mnogo nade, da će se bogato udati. U tolikoj smjesi bogatih ekscentrika, ima ih mnogo, kojima laska proslavljena putenost kakve finije javne hetere.

Povratimo se k Novakovićki. Poslie podne istoga dana, kada je muža ubila, zvoni na telefonu u župničkoj kući. Župnika zovu do dogje

u tamnicu, jer da se grješnica želi ispovjediti i da treba utjehe redovnika. Moj hodža, koji, da se je rodio dvadeset godina prije, bio bi hajduk, skupa sa svojim ujcem, glasovitim junakom Antunom Katovićem, nazvanim Komljen, iz Travnika, te bi se izlagao turskim tanetima i svršio na kolcu, ili od muslimanskog zasjednog kuršuma, zna se razniežiti nad nevoljom jadnika, ko mlado curče. Na viest, da mora ispovjediti nesretnicu, kojoj su možda još krvave ruke, ne može skriti zabune i samilosti, te je sklon vjerovati, da ju je bies muža porinuo na to očajno djelo. — Ne sudi prije, nego čuješ, a ti ćeš valjda saznati prvi istinu, i to najbolje, ako je u istinu skrušena i pokajana, ter ne hini pokajanje, samo da ima razgovora u tamnici, ili da gane čuvare, da budu obzirniji u postupku prama njoj; rekoh ja župniku.

— Ako hoćeš, ter te zanima, možeš doći sa mnom, ako te budu htjeli pustiti u tamnicu.

— Pa hajdemo, odvratih. Ako ne puste, čekaću te pred tamnicom.

Na putu sretosmo Mužinu i on nam se pridruži. Kad stigosmo, valjalo je čekati jedan sat vremena, dok dogje rok za posjete. Pratitelji upotrebiše vrieme, da mi pokažu sudnicu, koja je odmah tik tamnice. Ogromna zgrada, od mrkoga kamenja i uskih prozora, ko da je i sama tamnica, ili tvrgjava. Do velikog suda, bliže tamnice na desno, nalazi se m o r g u e, to jest mjesto, gdje se izlažu mrtvaci, koji pogiboše naglom smrću, da ih svojta dogje prepoznavati. Ugjosmo: S jedne i s druge strane dvorane staklene su pregrade, kao gdje se pregradjuje od zime cvieće i južne biljke. Unutri leže mrtvaci naporedo, pokriveni bielom plahtom do glave, u vrlo niskoj temperaturi, podržavanoj ledom, da se zaprieči rastavljanje i smrad. Ima ih pet šest, pa, premda su brižno oprati i pokriveni do podbratka, užasno izgledaju. Jedna žena ima na glavi sijaset rana, prouzročenih željezom ili tvrdim drvetom, koje ju je dotuklo. Stražar nam pokazuje jednog mrtvaca na kraju i veli da je to onaj Novaković, kojega je žena ubila. Glava mu je ponešto nepravilna, a osobito nos i usta, te pokazuje na rogjena zločinca. Vrat je tanahan, ko u djeteta, a ispod plahte opažaju se slabašna ramena i uske prsi. Ne vidi se na njemu ni traga sjekiri. Isti stražar nam kaže, da ga je tri puta udarila sjekirom, jedanput po šupljinama, drugi put po prsima, a treći po vratu. Dva su udarca smrtonosna. Po udarcima se vidi, da ga je ubila, dok je spavao, jer su udarci padali koso, a ne okomito, kao što bi bilo, da je bio budan i da se je s njom hrvao na nogama. Ne zna se pravo vrieme, kada ga je ubila, nu po svjedočanstvu njihovih stanara, regbi negdje o jedan sat po ponoći. Ni pravi povod ubojstva se ne zna. Od svjedoka ne može se ništa saznati, jer svi kažu, da su spavali; pa ni od onih, koji su spavali u istoj sobi, gdje se je zločin dogodio. Svi su njihovi stanari pozatvarani, jer je sumnje, da bi moglo biti sukrivaca, a i jer bi pobjegli, ko što obično biva; pošto naši ljudi, kad moraju ići na sud

za svjedoka, vole pobjeći u drugu koju državu, gdje im se zamete trag i gdje promiene ime, nego se izlagati dosadama ispitivanja, tumača i preventivnog zatvora.

Ti podâci pobugjuju u meni sumnju, da ne će baš sva krivnja ležati na mužu. Dok mu je žena bila u domovini, nije joj slao ni novčića, a pjančevao je. Pisao njoj je da dogje u Ameriku, a netom je došla, otvorio je b o a r d i n g-h o u s e. Već čitatelji znadu, što je boarding-house, to jest jedna od najljućih rana našega naroda, kotilo svakake demoralizacije. Tu ih spava po desetak u jednoj sobi, ko marva u osieku, bez pravog kreveta, bez plahta, bez i traga čistoće. Ako je megju njima koja žena, nije riedak slučaj, da služi svima. Muž ili ne zna, jer je megjutim na radu, katkad i po noći, ili što je tisuću puta gore, jer hini da ne zna. Kad je Novakovićka stigla k mužu, odmah prvih dana došlo je do svagje i do tučnjave; nu on je nastavio opijati se, a ona valjda našla megju stanarima kojega boljega prijatelja od njega. Svakako je vrlo čudno, da ni oni, koji spavahu u istoj sobi s njima, ne čuše nikakve buke, kada je Ana muža ubila. Ona je pri prvom ispitu rekla, da je muža ubila u svagji, kad ju je tukao. Kašnje je kazala, da ga je ubila, kad je legao, nu da je tako bila smetena od njegovih udaraca, da nije znala što radi, te je pošla bez sviesti do u kuhinju, prihvatila sjekiru, povratila se, a istom pošto je djelo učinila, vidjela je što je učinila.

Ko će tu vjerovati, da su svi stanari zaspali, ko poklani, kad je u kući bilo toliko galame i tučnjave? Ko će vjerovati ,da toj krvavoj Klitemnestri nije pomagao kakvi Egist?

Da je muž bio vrlo malo sličan čovjeku, očito je; ali da je i u ženi bilo malo ljudskoga i to mi se čini očito. Sumnjiv je već onaj, koji drži boarding-house, a naročito kad naruči ženu, da mu pomogne voditi posao.

Ti su boarding-housi pravo prokletstvo; a ima ih svuda po Americi, ne samo megju našim ljudima, nego i megju ostalim narodnostima. Teško da ima gnjusnijih od onih, gdje stanuju naši Ličani, osobito po selima, u blizinama rudokopa, ili po dubravama, gdje se sieku šume. U siečenju šume naši su ljudi prvi majstori, jer su taj posao naučili kod kuće, bolje nego bi mogli igdje. Tu jedan od njih sagradi drvenu baraku, gdje ljudi spavaju na daščanim policama, u dva tri reda jedan red povrh drugoga, po pet šest njih redom na jednoj polici. Jedna žena je dosta, da prigotavlja svima jelo i da ih pere, zimi i ljeti, svetkom i petkom, bez počinka, bez da bi imala ikada vremena ići do crkve ili do dućana. Sama i onako ne bi znala kupiti, pa svaki put pogje jedan radnik do najbližeg dućana u selu, da kupi meso i ostali potrebni živež. Ona dakle ne može dobiti ništa na kupnji, nego lih na radu. Svaki plaća ženi za rad po dolar ili dolar i pô na sedmicu, pa gdje ih ima mnogo, žena zasluži koliko i muž, nu sa koliko užasnog

truda! Nije svaka nepoštena i ne prolazi vrieme u griešnim zabavama, te je njezin život pravo mučeničtvo, pravi pakao na zemlji.

Imao sam prigode vidjeti takovih boarding-house i po selima i po gradovima. Teško je u njih ući ne začepivši nos. Da je i marljiva stopanjica, ne može odoljeti, da drži u redu i čistoći toliko ljudi, i da im još tri puta na dan prigotavlja jelo. Glasoviti su taki boarding-house u St. Louisu, gdje ima dvie tri tisuće samih nepismenih Ličana.

Kad promotrismo Novakovićevo truplo, čuvar nas povede u sobu s traga, gdje se mrtvaci peru. Baš su prali nekog postarijeg čovjeka, kojega je regbi ubio delirium tremens, što no u Americi hara na tisuće žrtava. Tielo mu je bilo pomodrilo, a svuda je bilo tvrdo, ko jedno samo kurje oko. Meni se je počelo gnjušati i mračiti pred očima, pa se nekako odteturah na zrak iz tog užasnog ogledala ljudske ništetnosti i živinstva. Za mnom doklepaše dr. Lauš i Mužina i oni nekako snuždeni i pokunjeni.

Pogjosmo do tamnice. Župnika dakako pustiše odmah, a Mužinu i mene, pošto je Mužina dugo parlamentovao i ugovarao sa čuvarima, predstavivši me kao nekakog evropejskog kriminalistu, koji se bavi pitanjem kazne, te proučava metode moralnog popravljanja po svietu, a naročito tamnice. Vrata su ogromna i crna, baš kiklopska, ko i ciela zgrada, te bi joj se bilo moglo postaviti na gornji prag Danteov natpis na vratima pakla: Per me si va itd. Malo vjerujem u one idealistične nadpise na tamnicama, kojima ih se hoće ulazniku da prikaže kao pripravni tečaj za duševnu slobodu. Od sto koji unutra ugju, ter ne ostave kosti, devedeset i devet ih izigje kakvi su i ušli, a jedan izigje bolji. Teško je popravljati narav, nu i radi onoga jednoga, koji se popravi, smatrajmo tamnicu ragje uzgojnim srestvom, nego kaznionom.

Kako ulazimo, tako za nama zveče željezna vrata jedna za drugima. Grozan li mora biti taj zvuk onima, koji ulaze da pročame godine i godine, da misle na svoj zločin danju, a često i noću! Kako mora biti ukorjepljena u njima opakost, kad je to ogromno kamenje, ta škripa željeznih vrata, koju svaki dan čuju, ne može iskoreniti!

Dogjosmo pod nekakvo stupovlje, u vienac oko dvorišta, u koje pada svjetlost kroz stakleni krov. Dolje pod nama šeću kažnjenici, koji nisu zatvoreni u posebnim ćelijama, te pokazaše blažu ćud i spremaju se, da ih pošalju na kakav rad, da uče kakav zanat. Sluga nam pokaže nekoliko mračnih ćelija i nekoliko rasvie ljenih elektricitetom. Tamnica ko tamnica, nu ipak raj prama nekadašnjima sredovječnima podzemnim bunarima, gdje je voda bila do koljena, gdje su gamizali crvi i jakrepi. Sve je ovdje čisto, a i krevet je ljudski.

Poslie toga pokaza nam kupelji. Ima kačnih i parnih. Svaki kažnjenik ne samo da ima pravo, nego mora jedan put na sedmicu ići u kupelj, a ako hoće, dozvoli mu se i više. Kupelji su pristojnije nego

one u gdjekojim evropejskim gradovima, koje se skupo plaćaju. Iz kupelji pogjosmo u ogromnu kuhinju, gdje su naslagani kotlovi, u kojima se vari juha, sočivo, itd., a u nekima i meso, jer oni koji su blaže kažnjeni, slabići i bolesnici dobivaju i mesa. Do kuhinje su peći, pa nam pekari pokazaše liepe biele i velike hljebove, koje danomice svaki kažnjenik dobiva; ponudiše nas pače da kušamo, da vidimo, kako je kruh dobro prigotovljen i tečan.

Nešto podalje su praonice na paru i na lužiju, gdje se pere rubenina, posteljina i kažnjenička odiela. Sve te poslove obavljaju sami kažnjenici, to jest bolji megju njima, a posao nadgledaju slobodni čuvari.

U tamnici ima i mala bolnica za lakše bolesti; a za one, koji pomahnitaju, sagragjena je posebna vrst ćelija. Zavirismo i u jednu od tih ćelija. Duvari su od tvrde kože, pod kojom su željezna pera. Lugjak može udariti glavom i sto puta o duvar, ne samo da neće slomiti lubanju, nego ga neće od toga ni glava zaboljeti. Slično je napravljen i krevet. Nema nigdje čavla gdje bi se objesio, ni ćoška, u koji bi se ovanjski zaletio. Život mu je sigurniji nego predsjedniku republike, jer ovoga može koji zločinac ubiti, a može se i sam, dočim njega ne može niko, pa ni sam. Gori na stropu sija električno svjetlo.

Neki kriminaliste viču proti prevelikoj udobnosti modernih kaznionа. Nije ni čudo, jer je mnogima bolje u ovakovim tamnicama, nego na slobodnu zraku, gdje im često društvo ne daje mogućnosti, da zasluže kruh, ili ih prezire, ko izopćenike, pa počine prvi zločin, koji im sune u glavu, da se mogu u tamnicu povratiti. Sva napinjanja kriminalista, da smanje broj zločinstva, biće uzaludna, dok se ne udari sjekirom u sam korjen zla, to jest dok se ne preustroji ljudsko društvo, koje većinom nije nego spila nekažnjenih zločinaca. Političari, a ne kriminaliste, morali bi osjetiti potrebu i zvanje da smanje broj zločinstva. Za to treba drugi općeniti uzgoj, za to treba selekcija ljudske pasmine vršena umjetno u nizu vjekova, za to treba dokinuti sva privilegija, koja nisu čovjeku od same naravi u dar zapala; za to treba jednakost blagostanja, uništenje baštinskih bolesti itd.

I ako moderne tamnice mnogoga zločinca vabe svojom udobnošću, da se u njih povrati, ipak ne treba žaliti njihovu udobnost, jer ako se danas u njima i jedan sam popravlja, u starima nije ni jedan. Osim toga, ako baš i nije lako popraviti opaku narav i učiniti je dobrom, zločinac u modernoj tamnici nauči kakav zanat i privikne poslu, pa kad izigje, mjesto da bude opasnom skitalicom, koju će i sam glad natjerati na zločin, posvetiti se kojem zanatu i radu; a čovjek, koji radi i koji ima od čega živjeti, teže će upasti u napast i pustiti se porivu svoje naravi, nego dangubna skitalica. Svakako za opasne razbojnike dobro će biti da ostanu do smrti u popravilištima, da ne za drugo, rad mudre poslovice : ,,od zla roda, da nema poroda“. Tako će se s vremenom iskorjeniti koljeno i sjeme opakosti, ili će biti sve manje za ljudsko društvo opasnih članova.

Kada sve razgledasmo, turih pratiocu u ruku bakšiš, pa izigjosmo gori pod stupovlje, gdje župnik ispoviedaše Anu Novaković. Imah prigode vidjeti je po strani. Izgleda mlada, najviše dvadeset godina; visoka, mršava, okosna. Roni suze i briše ih rupcem, pa je nije moguće dobro u lice vidjeti, naročito u oči, iz kojih najjasnije duša govori. Počekasmo malo, dok je župnik obavio svoj posao, pa izigjosmo. Župnik je očito bio ganut, nu ne htjedosmo ga napastovati upitima, jer je ispovjed sveta tajna.

Unatoč vrlo čestim ubojstvima, ja bih rekao, da je pijanstvo ipak najgora rana našeg naroda, jer je najopćenitija, i jer je napokon pijanstvo povod i bludu i ubojstvu. Užasno je svjedočanstvo, što ga je dao o Hrvatima u tom pogledu direktor policije u Steeltonu, tik do Harrisburga glavnoga grada Pennsilvanije. On reče, da se oko njihovih kuća vide uviek čitave gomile praznih bačava piva. Ljute su pijanice i kartaši. Vruće su krvi, pa se potuku za najmanju stvar i trgnu nož ili revolver. Neće im dozvoliti nikamo iz njihova blatnoga kuta, jer bi se inače našlo svake noći po tri četiri mrtva čovjeka na ulici.

Boli donositi ovakova svjedočanstva, peče ko usijano željezo, ali ne lieči se rana, koja se prikriva.

Rana pijanstva je općenita u Americi, te sve narodnosti manje više piju. Talijanci se manje podaju piću, a što ipak po broju zločinstva dolaze odmah iza crnaca, ili naporedo s njima, to se ima pripisati vrućoj krvi, niskom stepenu naobrazbe, osobito u moralu i užasnoj vjekovnoj zapuštenosti južne Italije.

Slovaci su gori pijanci od Hrvata, jer se opiju obično whiskijem, koji je opasniji od piva, te mamurluk, koji za sobom ostavlja, upravo poživinči čovjeka. Srbi, Hrvati i Slovenci u pijanstvu su ravni, te se natječu s Ircima i s Poljacima, a ostale narodnosti ne zaostaju mnogo za ovima. Pijanstvo je općenito u svim društvenim slojevima i u oba spola, ali niži slojevi ipak se više podaju toj mani. Nije ni čudo, jer nemaju druge zabave, a ni uzgoja duha, koji bi ih mogao od te bolesti očuvati. Čovjek, koji je visoko naobražen, te znade cieniti slasti, koje mu pruža knjiga i vedrina uma, neće lako svoj um alkoholom zamračiti. Bogataši imadu svakojakih zabava i športova, pa se i oni mogu lakše čuvati od pića. Ali tužni radnik, koji pročami cio dan pod zemljom u crnoj prašini uglje a, koji ne može shvatiti kazališne umjetnosti, liepo da i hoće i da ima prigode, što uz rudnike nije moguće, kako će proći večer, kako će se odmoriti? Ne ostaje mu drugo, nego poći u saloon, pa piti sa prijateljima. Na žalost radnik slabo poznaje umjerenost, te ono što je bila iz početka duševna potreba, skoro se pretvori u pijanstvo, a pijanstvo u neizlječivu naviku. Imao sam prigode vidjeti po raznim mjestima ljudi, koji nisu polazili na rad, dokle ne bi propili sve, što su zaradili. Onda opet radi, dok ne stečeš nešto, da to opet možeš propiti. Vidio sam i takovih, koji su potpuno

izgubili sposobnost rada, propali umno i tjelesno, te živu od milostinje, ili noseći iz saloona po radničkim daščarama kante piva. Pošto je pivo vrlo jeftino, jer u Americi ima mnogo tvornica, od kojih je ona u St. Louisu najveća na svietu, to neke radničke obitelji kupuju pivo na bačve, pa pije malo i veliko, bez mjere, dok ne isteče. Drugi pošalju u najbliži saloon limenu kantu, koju im napune za samih 10 centi, premda jami pet šest litara.

Uz toliku jeftinoću piva, koje je u ostalom vrlo loše, nije čudo, što se ljudi daju na piće i što ih ima vrlo mnogo, koji vide trkati naokolo žabe i miševe. Dipsomana je vidjeti po svuda, a delirijum tremens otrese u grob na tisuće ljudi.

Da se stane na kraj pijanstvu, učinilo se je u Americi dosta pokušaja. Već spomenuh temperenclere, koji nemaju nikakvog uspjeha. U zadnje doba ustrojila se je tako zvana K e e l l y-L e a g u e (Kellyev savez) proti alkoholizmu i morfinizmu. Taj savez broji 32.000 članova, sve nekadašnjih ljutih pijanica, koji su izišli iz Kellyevih instituta. Dr. Kelly otvorio je pred dvadesetak godina prvi sanatorij za okorjele pijanice u državi New - York, u mjestu White-Plains, a danas ih imade po svim državama Unije. Razvio je sam upravo amerikansku reklamu, a povećaše mu je oni, koji iz njegovih sanatorija izigjoše ozdravljeni, najviše pak članovi spomenutog saveza. Nj govi oglasi kažu, da je do sada ozdravio preko 300.000 dipsomana i svakovrsnih pijanica. On svoj liek drži tajnom. Amerikanac ne dariva ni zdravlje čovječanstvu badava. Od svega hoće da se okoristi. On sam prigotavlja kemički svoj liek, koji se uštrcava bolesnicima u podlakticu četiri puta na dan, a daje im ga i piti. Sve to biće da je prosta šarlatanerija, a pravi liek se sastoji u tome, što bolesnik, kad ugje u Kellyeve inštitute, odvikne malo po malo od pijanstva, naprosto jer mu se ne daje piti. Iz početka dozvoljava mu se nešto malo alkoholičnoga pića, pak sve to manje, dok izgubi naviku, a i volju za pićem. Netom je došao, povede ga se u parnu kupelj, dade mu se purganat, pak ga se drži na dijeti. Bolesnik, kada je ogrezao u piću i onako ne može ništa jesti. Prvih dana hrani ga se mliekom, dok ne počme ćutiti hlepnju za jelom. Onda mu se daje pečena mesa, sira, masla itd., a danomice ga se podvrgava vježbi u švedskoj gimnastici; iz početka po četvrt sata, kašnje sat i dva na dan, koliko može podnieti.

Liečenje traje četiri sedmice za alkoholike, četiri za okorjele pušače, šest za morfinomane i za laudanomane. Za to vrieme treba platiti 100 dolara, a u to nije uračunano jelo!!

Ogromna većina, pošto izigju iz Kellyevih sanatorija, dadu se opeta na piće, nu mnogi ozdrave, te im se upravo grusti svako alkoholično piće, na pomisao, kako su se bili poživinčili, te propali duševno i tjelesno. Dr. Kelly se hvali, da je ozdravio senatora, zastupnika, svećenika, pače i ministara, a samih doktora 17.000!!

U državi Massachusseth, u gradiću Foxboro, vlada je sama ustrojila popravilište za dipso · ane i pijanice. Kada koji pijanac pokazuje, da je izgubio moć oteti se pijanstvu, te ga često policija pobere, pijana na mrtvo ime, na ulici, sudac ga osudi na dvie godine liečenja u Foxboru. Kada stignu tamo, obično su potpuno izgubili volju, a ostaje im još tračak razuma. Odmah ih podvrgnu liečenju, od prilike istom, kao u Kellyevim inštitutima — bez podkožnih uštrcavanja — pa što mlieko, što parne kupelji, što hladni tuševi, što gimnastika, što rad na polju, malo po malo im se povrate tjelesne i duševne sile, a i volja. Mnogi pobjegnu, a mnogi, pošto ih puste, hvataju opeta za čašu. Ako ih policija uhvati poslie liečenja u recidivi, onda ih pošalju u prostu tamnicu.

Nu za naše ko se brine? Otkuda njima sto dolara, da ih izbroje pohlepnom doktoru Kelley-u? A otkuda će plaćati skupu hranu i ostale potrebe? Okorjeli pijanac obično nema ni pare uza se, jer što zaradi, to i popije. A zar će se za našega čovjeka brinuti austrijanski konsulati, ili amerikanska vlada, koja nema bolnica ni za one, što no ih slomi rad za napredak Amerike?

Takova je žalosna slika moralnoga stanja većine našega naroda u Americi. Niske instinkte raskuje k tome amerikanska sloboda; sloboda, koja nije nego ropstvo za one, koji nisu sposobni da shvate slobodu. Dobro je, da svaki radnik, koji se napravi amerikanskim gragjaninom imade pravo glasa, nu i tu bi trebalo manje korupcije na izborima. Ali škodna je sloboda, kada u neukom i prostom razumu raskuje strasti i počitanje prama onima, čiji uzgojeni um znade bolje cieniti divote slobode. Gadno je, kad čuješ, da neuki surovi radnik govori osorno župniku, liečniku, odvjetniku, pozivljuć se na slobodu. Čuo sam više puta takove ljude hvastati se slobodom, pa reći : Nije to ovgje, kao u Hrvatskoj, gdje pred svakim pisarom moraš skinuti kapu, i, ako te strpa u buturnicu, šutiti. Ovgje ja mogu doći pred predsjednika republike, pa mu reći : čuješ, predsjedniče, boga ti, itd.

Jednostavan čovjek shvaća rieči s l o b o d a, j e d n a k o s t doslovno i misli, da je u istinu ravan svakomu, te da može raditi baš što ga je volja. Gdje bi on znao, da se prava sloboda sastoji, u prvom redu, u odgovornosti prama samomu sebi, i da je ta odgovornost ogromna, teška, mnogo teža od dužnosti i odgovornosti prama društvu i zakonima?

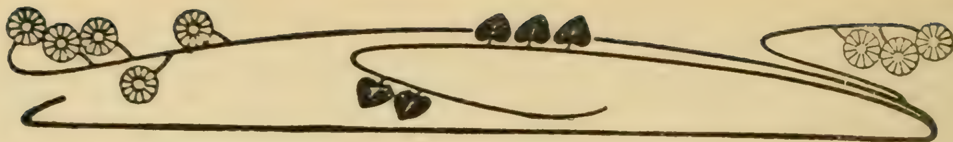
Iz te neograničene slobode ragja se surovost duha, prostota i jogunluk i ja se bojim, kada se naš čovjek povrati u domovinu, da ta amerikanska sloboda neće pobuditi u njemu ponos i prezir prama nasiljima vlade, te ga osokoliti na veledušni otpor, nego će uroditi anarhizmom, nehajnošću u rodoljubnim stvarima, prezirom i mržnjom i prama najsvetijim ustanovama, koje mu nalažu neki teret i požrtvovnost. Biće i onih, koji će nešto naučiti od amerikanske slobode.

Oni pak, koji postanu amerikanski državljani, neće se više u domovinu vratiti, a mnogi će ostati, jer su vojnički bjegunci, te se boje kazne. Tih je pače mislim većina, a naša država ne samo da ne kani dati polakšica vojničkim bjeguncima, nego je sretna, da se ne vraćaju, jer se time slabi hrvatski narod, a i ostale slavenske narodnosti. Niemci i Magjari ne sele ni iz daleka u tolikoj mjeri, kao Slaveni, jer je gospodarima dobro i kod kuće.

Da Austrija upravo ne želi, da se naši ne vraćaju kući, zbog svojih političkih osnova, koje smieraju za oslabljenjem našeg naroda, ona bi već u ekonomičnom interesu države dala amnestiju, bar nekim tako zvanim bjeguncima, kada bi prošao stanoviti rok godina. To bi bilo u njenom interesu, jer bi mnogi donieli sobom liep kapital i mnogo manje bi ih bilo, koji bi tražili amerikansko državljanstvo. Time bi oživili i domaći mrtvi kapitali, zakopani u podzemlju.

Veliko je pitanje, i o tome se vodi polemika po hrvatskim amerikanskim novinama, je li dobro da naši ljudi stiču amerikansko državljanstvo, koje se dobiva vrlo lako, jer Sjedinjene Države boljim okom gledaju one, koji kane ostati u njima, nego one, koji se kane povratiti i odnieti nešto amerikanskoga kapitala. Nakon pet godina boravka svak može postati amerikanskim gragjaninom.

U načelu čini mi se, da je štetno po naš narod tražiti amerikansko državljanstvo, jer ko ga je dobio teže će se povratiti u domovinu, nego onaj, koji ga nema. Nu ko ga traži, taj je već odlučio ostati u Americi i taj je za domovinu izgubljen, pa je bolje, da je bar amerikanski državljanin, da uživa prava državljanstva i zaštitu države, nego da je bez domovine. Osobito vojnički bjegunci morali bi tražiti državljanstvo, jer se i onako u domovinu ne mogu povratiti, nit je nade, da će kralj dati amnestiju. A baš oni u ogromnoj većini ne traže državljanstvo iz pukog nemara i iz neshvaćanja njegove važnosti. Prostom radniku ni državljanstvo neće mnogo poboljšati uvjete opstanka, osobito, ako ne nauči engleskog jezika. Svakako većina onih, koji pogju u Ameriku, ostaju u Americi, te su posvema izgubljeni za naš narod. Rietko se vraćaju imućni, a oni koji ništa ne stekoše, povrate se iskvareni i sa mnogo većim životnim potrebama, nego su ih u domovini imali.

XII.

Moje konference. — Što sam propoviedao narodu. — Nemamo razloga da očajavamo o spasu domovine. — Konferenca u Rankinu. — Župnik dr. Mato Matina. — Konference u Alleghenyu. — Izlet do Lindore. — Don Bosiljko Bekavac. — Bunari naravnog plina. — Konferenca u Johnstownu. — Župnik dr. Kaić. — Božo Gojsović. — Ante Rusković. — Dr. Kovačević. — Hrnjak, liečitelj sušice, ponio u Evropu 10.000 dolara. — Koksove peći u noći. — Koliko plaća Talijan za parobrod preko okeana, a koliko naš čovjek. — U željeznici sa pijanim Hrvatima. — Moderna amerikanska banka. — Savršenstvo mehanizma amerikanskih riznica. — Konferenca u Connellsvilleu. — Govor braći Slovacima. — Komers u moju počast. — Slovački magjaroni u Americi. — Magjarska vlada širi magjaronstvo i u Americi. — Broj Slovaka u Americi. — Njihov vogja P. V. Rovnianek. — Broj Poljaka. — Poljaci se tugje od ostalih Slavena. — Rovovi ugljenokopa uzduž željeznice. — Bezbroj tvorničkih dimnjaka. — Pakleni prizori. — Bums. — Prama Chikagu.

O svojim konferencama neću mnogo govoriti, jer to ne bi mnogo zanimalo čitatelje, koji i onako poznaju sve jade naše domovine. Ja sam u tim konferencama nastojao prikazati braći u Americi sve patnje, koje trpi naš narod, te pobuditi u njihovim srcima ganuće i ljubav za otačbinu, da je ne zaborave, i da joj, kako mogu, pomažu iz tugjine do bolje sreće. U tu svrhu trebalo im je kazati, da unatoč svim nepravdama, koje trpi naš narod, unatoč bezprimjernom pritisku sa strane Magjara i Niemaca i gaženju naših prava, ipak naš položaj nije očajan, te ima još uviek nade, da ćemo uskrisiti svoju narodnu državu slobodnu i ujedinjenu. Za to nam treba prije svega poštenja i ponosa, pak ustrpljivosti i ustrajna rada. Naši neprijatelji za to nas ne mogu uništiti, jer nisu složni, a njihovu neslogu mi možemo pametnom politikom izrabiti u svoju korist. Osim toga nismo sami na svietu; imamo mnogo braće, a ta braća neće pustiti da propadnemo, prije svega, jer su nam braća, a onda jer stoji i u njihovom interesu da ne propanemo, pošto imamo jedan od najljepših položaja na kruglji zemaljskoj, strategički važan otkad povjest bilježi ljudske dogadjaje, kao stvoren za trgovinu i obrt, a bogat rudama i svakim inim darom prirode, kao svaka zemlja jedna po jedna.

Valjalo je pokazati optimizma, jer ako sve pokažeš u crnu, ko će se vratiti u domovinu? Ja poznajem i kod kuće učenih ljudi, koji nisu baš loši, ali gledaju sa strane dogadjaje, jer drže da nije vriedno boriti se za propalu stvar. Ne vjeruju u našu budućnost. Žale našu propast, ali neće da se miču i bore za spas, jer im se čini, da bi izgubili trud i vrieme. A ako su učeni takvi, kakvi bi bili istom neuki? Malo je ljudi na zemlji, koji stoje tako visoko u osjeća ima i mislima, da bi se borili za pravo i bez nade. Malo ih je, koji bi mogli reći za se: Victrix causa diis placuit, sed victa Catoni.

Ja u ostalom, koji se već punih dvadeset godina razočaravam nad ljudima, koji vode našu politiku, koji se više bojim domaćih neprijatelja domovine, nego tugjih, koji danomice vigjam i proučavam moralni trulež i kukavnost naše inteligencije, koji danomice vigjam kako se ruše i raskrinkavaju tobožnji značajevi, koji vidim svu plitkoću i koristoljubivost većine narodnih predstavnika, i kako i nekadanje uzdanice naroda podliegaju korupciji Beča i Pešte, ter hineći još uviek vješto rodoljublje, daju se u bezdušnu službu tugjinstva; ja još uviek ne očajavam, jer vjerujem u zdrave žile naroda, koje su se tako duboko primile našega tla, da ih nikakva sila neće moći iskorjeniti, pa ni domaće izdajice, a kamo li oružje tugjinstva. Istina je, sve što um iznese na površinu, sve istrune na kužnu zraku. Nekadašnje uzdanice naroda, podaju se častohlepju, taštini i koristoljubivosti; ali već iza njih raste nova generacija, koja im dovikuje mladenačkim glasom: memento mori! Možda će i ta mladost proći kroz isti proces i zaboraviti ideale mladosti, ali i iza nje će doći nova generacija s istim idealima, koji ne umiru i ne mienjaju se, kao ljudi. Megjutim hrvatska narodna sviest, i ako polako, širi se, narod se budi, jača, i sve više raste kontrola nad javnim djelima i riečima. Već danas ne može se narodu dati rog za svieću. U bečkom parlamentu govoriti proti, a glasovati za! U domaćim listovima izgrmiti nekoliko radikalnih fraza, u Beču lizati ruke ministrima. Narod već sve to opaža i bilježi, i približava se vrieme, kad se neće uzimati mandati kao u zakup, ili čak baštinstvo, kad se neće moći onemogućivati izbori pravih boraca spletkama, osobnom zavišću i pomoću vlade: približava se vrieme, kad će narod pomišljavati koga će birati, da ga zastupa.* Sve me to ispunjava nadom i vjerom u budućnost naroda; nu sve kad i ne bih vjerovao u tu budućnost, kad bih došao do uvjerenja, da moramo propasti, ja toga narodu ne bih nikada rekao, nego bih se uviek borio, kano da je pobjeda sigurna. Bolje je časno i junački umrieti, nego se sramotno podati sudbini.

Prvu konferencu držao sam u subotu na 21. siečnja u Rankinu, malome mjestu blizu Pittsburga. Tu ima brojna naseobina Hrvata, tu je župnik dr. M. Matina,** bivši župnik sv. Petra u Zagrebu. Su-

---

* Ovo je bilo napisano prije pada magjarona, i prije izborne reforme u Austriji.

** Dr. M. Matina je umro 1905. u Rankinu. (Naknadna nota.)

višno ga je opisivati, jer je dobro poznat. U Americi je ostao isti, kaki je bio u domovini, sačuvavši sve vrline, a i mane, rad kojih je jednako trpio. On je u večer sakupio oko dvie stotine naroda, stara i mlada, mužkog i ženskog u crkovnoj dvorani — staroj hrvatskoj crkvi — prikazao me je narodu liepim govorom, a poslie njega mi je dao dobrodošlicu župljanin g. Ilija Perić. Na to sam ja držao konferencu, koja je trajala dva sata. Narod je bio oduševljen.

Prije konference obašao sam mjesto sa računovogjom i bivšim predsjednikom H. N. Zajednice g. Marohnićem, koji me je pratio. Zavirismo u dućane, u stanove i u radionice, te posjetismo i novu liepu župnu crkvu. Potankosti opažanja neću iznositi, da se putopis previše ne otegne, a ispadci opažanja istaknuti su i onako u općenitim razmatranjima, ili ću ih još u drugoj prigodi istaknuti i nadopuniti.

U nedjelju na 22. siečnja u $8\frac{1}{2}$ u večer držao sam političku konferencu u župnoj dvorani u Alleghenyu. Došlo je vrlo malo svieta, i ako u mjestu ima ogroman broj Hrvata, te je najveća hrvatska naseobina u Americi. Unatoč pisanju novina, unatoč ogromnom odboru za pripremljenje konference, nije došlo nego pedesetak ljudi, a polovinu od tih doveo je sam župnik dr. Lauš, koji se je pokajao, što nije uzeo sam stvar u ruke, bez odbora, jer bi stvar bez sumnje drugačije ispala, pošto u vogje nema više niko povjerenja. Dosta je, da oni neku stvar pokrenu, da se niko ne odazove. Narod pita za račune novca sabrana za narodnu obranu, a odbor se oglušuje. I tako u svemu . . .

Predstavio me je narodu liepim govorom g. Pavlinac, a po tome sam govorio ja malne tri sata.

U utorak, u isto doba i u istoj dvorani, držao sam književnu konferencu. Došlo je devet ljudi, od kojih četiri župnika, a megju njima i jedan Slovenac, koji je došao sa svoje župe nekoliko sati željeznice udaljene. Ipak sam držao konferencu, da se ne reče, da govorim samo za dobit. Konferenca je trajala od devet do ponoći.

* * *

Sutradan napravismo dr. Lauš i ja mali izlet do Lindore, da posjetimo župnika don Bosiljka Bekavca, plemenitu i dobru dušu, koji je našao mira i ljubavi medju Slovacima i Poljacima, što megju Hrvatima u Alleghenyu nije mogao naći, jer su vogje neprestano bunile narod, eda sami mogu upravljati crkovnim dobrom, a župnik da bude njihov sluga. Bekavac nas je vrlo gostoljubivo primio, u svojem liepom ma'enom stanu, gdje vidiš uzoran red i čistoću, što odaje čovjeka, koji tu stanuje. Još se muči učenjem slovačkog i poljskog jezika, da uzmogne narodu liepo propoviedati. Miran je i zadovoljan sa svojim župljanima, ko i oni s njime.

Jutrom drugog dana krenusmo natrag uzduž male rieke, orubljene brežuljcima pokritim sniegom. Na sve strane vidiš bezbroj bu-

nara naravnog p'ina. Probije se tlo do naslage uglje: a, postave se cievi i ošn.rk, ko na artezijanskim bun rima, a plin izvire i teče cievima, kud je ljudima bilo drago da ga povedu. Zašto se ne pokuša tražiti naravni plin na ogromnim hrvatskim ugljenicima?

Na 29. u ne jelju držao sam političku konferencu u Johnstownu, gdje župnikuje dr. Kaić, vrlo učena glava. On i g. Božo Gojsović sabraše u crkovnoj dvorani stotinjak ljudi, većinom prostih radnika, koji se vrlo malo razumiju u politiku. Nije lako sniziti se do njihove razine i govoriti tako da razumiju sve što govoriš. Za to bi trebalo mnogo dužeg općenja s narodom. Govorih što sam mogao jednostavnije, i mislim, da sam pogodio žicu.

Poslie konference sastalo se kod župnika na večeri nekoliko vigjenijih ljudi, megju kojima i Božo Gojsović, Srbin iz Like, ali od onih koji ne vide razlike izmegju Srbina i Hrvata. On ima svoju poslovnicu u Johnstownu, na kojoj piše Steamship Agent et Foreign Exchange. Znači da ima parobrodarsku agenciju i mjenjačnicu. Za večerom raspreo se je govor o narodu i o njegovom stanju. Ja sam šutio i slušao, a katkad pitao. Dr. Kaić i Gojsović dobro poznaju narod i prilike u kojima živi, a i zauzimlju se za nj gdje mogu. Kaić je više puta posredovao za unesrećenike kod osjeguravajućih društava, i spasio baštinicima što se je spasiti dalo od pohlepe činovnika austrijskih konsulata i naših nadripisara i tumača.

Jednog dana potražio me je kod dra. Lauša g. Ante Rusko[illegible] Korčulanin, direktor vanjskog odiela The First Nation[illegible] Bank u Connellsvilleu, malenom gradu na skrajnem jugozapadu Pennsilvanije, u tako zvanom središtu ugljena. U tom gradiću hrvatska je kolonija vrlo malena, ipak g. Rusković nastojaše svim silama sklonuti me, da dogjem držati jednu konferencu. Poznavao me je već iz domovine, jer nema nego malo godina što se je preselio u Ameriku, gdje je imao sreću da nakon malo vremena nagje krasno mojesto upravitelja jednog odiela vrlo znamenite banke. To ima zahvaliti poznavanju više evropejskih jezika, a i svojoj marljivosti i zdušnosti u poslu. U Connellsvilleu je i dr. Kovačević, koji se je preselio iz Alleghenya, gdje nije mogao opstojati unatoč tome, što je tu najbrojnija hrvatska kolonija. Dao se i on na politiku, te suragjivao sa svećenicima, što je izazvalo na nj mržnju vogja. Nadošla k tome i nesretna affaira Hrnjaka, koji je došao u Allegheny, tvrdeći da je iznašao liek proti sušici. Dr. Kovačević mu je nasjeo, vjerujuć njegovim nepogrješivim tvrdnjama, zaslagjenim medom najuvjeravajuće rieči, i dokazima tolikih čudotvornih ozdravljenja. Ne pade mu na um zapitati Hrnjaka, što nije onda ostao u domovini, da spašava tuberkulozne. U kratko medeni Hrnjak je toliko govorio i uvjeravao, da je sklonuo dra. Kovačevića, mnoge svećenike i druge imućnije ljude, da osnuju sanatorij za sušičave, a za svoj izum dao si je platiti 10.000 talira. Netom je on ukesio novce, put pod noge, pa put Londona, da tamo

opet usreći čovječanstvo sa svojim veličajnim izumom. Megjutiim od desetak sušičavih, koji se smjestiše u sanatorij svi jedan za drugim odoše pod ledinu, a sanatorij i kapital propadoše. Dr. Kovačević bijaše i sam uložio svoje prištednje u to poduzeće, te mu sve propade; ali svi drugi dioničari bez obzira na to, stadoše njega kriviti zbog svoga gubitka, i ne ostade mu drugo, nego potražiti mirnije mjesto za svoje zvanje. Sada je u Connellsvilleu zadovoljan i miran u krugu svoje obitelji, koja, dakako, čezne za domovinom.

G. Rusković i dr. Kovačević sabraše oko sebe prijatelje i liep broj braće Slovaka, te odlučiše pozvati me, pa makar i sami morali nositi troškove moga putovanja. Obećah im doći u ponedjeljak 30. siečnja, pošto budem držao konferencu u Johnstownu.

Na tom putu vriedno je spomenuti krasan prizor koksovih peći u noći, kad se voziš iz Pittsburga u Johnstown. Vidiš ih na tisuće i tisuće sievati redom kroz doline, uz korita potoka, poredane ko bojni red. Iz svake suklja crveni plamen u noć, te se odsieva po sniegu naokolo, a pred peći vidiš osjen jednog čovjeka, koji hrani peć ugljenom. Nekim redovima ne vidiš kraja, ko ni lampama na dugim ulicama velikih amerikanskih gradova.

Iz Johnstowna vodi u Connellsville željeznica, a od jednog diela puta električni tramway. Sjedoh u željeznički vagon u osam u jutro, da dogjem u dva sata poslie podne u Connellsville. Do pô puta prati me g. Gojsović, koji ide u Pittsburg na sjednicu nadzornog odbora H. N. Zajednice, te se razgovaramo o stanju naših ljudi. G. Gojsović ih poznaje dobro, jer ima s njima mnogo posla, pa od njega mogu štošta naučiti. Na svakoj stanici čuješ govoriti hrvatski. Ljudi sele za poslom iz jednoga mjesta u drugo, a svi se bave kopanjem ugljena, jer su oko koksovih peći zabavljeni većinom Talijani, pa se i talijanski i slovački čuje na svakoj stanici. Lako je raspoznati narodnost po tipu i po nošnji, te ja, kad imam vremena, govorim i s Talijanima i sa Slovacima. Talijani nerado ostaju u Americi, i netom su zaslužili dvie tri stotine dolara vraćaju se u domovinu. Ima ih koji svake godine putuju u Ameriku i natrag, te veći dio zaslužbe potroše na putu, a i mnogo vremena. Za njih se ipak mnogo više brine vlada, a i talijanski konsuli, pa plaćaju prelaz preko okeana malne za polovicu jeftinije nego naši ljudi. Od New- Yorka, do Napulja ili do Sicilije plaća se polovicu od onoga što se plaća do Rieke, ili do Trsta ! Naš čovjek plati 32, 33, 34 ili ćak i 35 dolara, a Talijan 12 do 17 !

Na putu prama Connellsvilleu ukrcaše se u vagon, gdje sam sjedio, dva hrvatska radnika, te sjedoše iza mene, govoreć zagorskim narječjem. Oba su dobrano nakresana, a raspravljaju nešto o H. N. Zajednici. Jedan od njih nije platio nekoliko mjeseci članarinu, nije polazio na sjednice svojega odsieka, pa ga isključiše, te je izgubio sva prava. Sada bi se htio povratiti u Zajednicu, a ne zna kako. Drugi se je preselio iz jednoga mjesta u drugo, a tu neće da ga prime u odsiek,

dok ne donese isprave, da je bio članom u nekom drugom odsieku. Oba psuju i vele da su na upravi lupeži, koji kradu njihove novce. Ja se upletem, da ih posavjetujem. U zao čas! Jedan uhvati prigodu, te se nasloni najprije na naslonjač meni iza legja, a onda ravno meni na rame, pa mi uzriguje pod nos zadah piva pomiešan sa whiskijem. Ja mu tumačim, što će raditi, obećavam mu, da ću se zauzeti za nj kod Zajednice, ako isplati zaostale obroke i obeća posjećivati marljivije sjednice svoga odsieka, te vršiti ostale dužnosti člana, a on navaljuje pitanjima, po tri četiri puta o istoj stvari. Dim alkohola mu prieči da razumije moje tumačenje. On se megjutim sve jače opire o moje rame, a ja se žacam umoliti ga da me ne tišti; jer i ako ne razumije baš ništa o socijalnim pitanjima, razabirem po govoru, da je socijal-demokrata, te je čuo nešto govoriti o jednakosti svih ljudi, o zajedničtvu svih dobara u prirodi; a takvi su najpogibeljniji. Dakle trpi, pa šuti!

Pita on mene potanko što sam i zašto sam došao, a sve nekako sumljivo i nepouzdano, te ga moja dobrohotnost prama njemu ni najmanje ne uvjerava. Sve misli, da me vode neki tajni ciljevi; izbjegava odgovore, kad ga pitam, što radi, o čemu živi, ima li obitelji, je li šta prištedio? Pijan je, ama ga sumljivost i opreznost ne ostaviše! Te se vrline uviek čvrsto drže ograničenih umova, a osim toga je kod našeg seljaka dugim i gorkim iskustvom postalo urogjenim nepouzdanje prama kaputašu. Ne mogoh dakle ništa saznati o njegovim životnim prilikama, nu vidim, da neće biti dobro, kad je eto i u djelatni dan pijan, te mjesto da radi, putuje. Kad se je Bogu svigjelo te dogjosmo do neke stanice, skinu mi teret sa ramena, i ne rekavši ni zbogom, ode sa svojim drugom.

U Connellsvillu dočeka me g. Ante Rusković na kolodvoru i povede me na objed u dra. Kovačevića, čija je ljubezna gospogja pripremila baš sve po domaću s onom ukusnom vještinom, kojom se odlikuju naše hrvatske domaćice. Slagje od objeda zabaviše me dvie male kćerkice, koje se brzo sa mnom sprijateljiše, žagoreć milom hrvatštinom, ko dva slavulja iz našega gaja, a u tugjem lugu.

Poslie objeda povede me g. Rusković, da mi pokaže znamenitosti gradića, naročito novu modernu banku, koja u nutrini sjaji mramorjem. Osobito zanimivo i novo za me bilo je vidjeti zamršene i upravo majstorske mehanizme ogromnih željeznih kasa, čija vrata teže na tone, a okreću se pomoću mahina savršenih ko hronometar sa najvećom lakoćom. U tome su Amerikanci dotjerali mahineriju do savršenstva; nu čitateljima ću ragje opisati jednu od najvećih banka u Chicagu, ili u San Francisku, jer će ih valjda i to zanimati, pošto u Europi još ne dogjosmo do tolike brige i savršenstva u čuvanju novca, valjda za to jer nemamo ni tako vještih lupeža ko Amerikanci. Narodna banka u Connellsvilleu izdaje i sama svoje banknote, te mi ih je Rusković pokazao nekoliko snopova još ne razrezanih, po pet, deset,

dvadeset i po pedeset dolara. Ima tu i ogromnih naslaga novca svih stranih država, osobito austrijskog.

U jednoj dvorani iste banke, koju je uprava dobrovoljno stavila na razpoloženje g. Ruskoviću držao sam u večer konferencu. G. Rusković je bio već razglasio moj dolazak i konferencu po engleskim novinama u Connellsvilleu, opisavši me sa odviše lirskog zanosa. Poslao je po jedan istisak svim hrvatskim novinama u Americi, a i mnogima u domovini, koje onda udri po Tresiću kao megalomanu, samohvalnom hvastavcu itd. Nema ti veće sreće za naše novinare, nego kad mogu po komu udariti, bilo s razlogom, ili bez razloga. Kad mogu udariti po meni, onda je nekim novinarima pravi blagdan, a ja navikô na batine, pa više i ne osjećam.

Dvorana je malena, ali dupkom puna, većinom braće Slovaka. Znajući da će ih biti liep broj, ja sam smatrao svojom dužnošću, da se osvrnem i na slovačko pitanje, koje je u ostalom toli slično našemu, jer unatoč nagodi, unatoč našoj sjajnoj povjesti, prosvjeti, narodnoj književnosti, razvitku umjetnosti, Magjari danas postupaju jednako sa Hrvatima, kao i sa Slovacima.* Pravo i zakoni prestaju gdje vlada sila, te Magjari jednako bašuju po Slavoniji, kao i pod Tatrom. Kolonizuju naše najplodnije zemlje, dižu škole, grade željeznice našim novcem, a u svoju korist. Nad Zemunom podigoše toranj, sa svojim grabežnim Turulom, znakom magjarskog osvojenja, taman kao i u srcu Slovačke, nekadašnje moguće Svatoplukove moravske države. Za Svatopluka mogu bar reći, da ga potukoše, da mu osvojiše zemlju, pa dok se tu osjećaju gospodarima i osvajačima — i ako se nepravda proti prirodi ne može nikada i ničim opravdati — ne može im se toliko zamjeriti. Ali da dižu tornjeve i šire na njima kreljuti svog vodića Turula na hrvatskom tlu, kojeg nikada ne osvojiše, otkuda se uviek vratiše krvavih glava, i to ne baš daleko od Gorjane, gdje su ih braća Hrvati nemilo mlavili i zarobili im obe kraljice, to prelazi u smionost, koju niko ne bi mogao trpiti nego današnji Hrvati. Ja sam u konferenci ocrtao užasno stanje Slovaka i Hrvata, te ih nastojao potaknuti na bratstvo i slogu, pa i u tugjini, jer koji se vrate u domovinu moći će propoviedati narodu, da opstoji još drugi bratski narod, koji podnosi iste muke, i koji bi u zgodnom času mogao priteći u pomoć proti zajedničkom neprijatelju. Uvjerih braću Slovake, makar kako grozno njihovo stanje bilo, da nemaju razloga očajavati ni gubiti vjeru u spas svoje narodnosti, jer slovačka ideja ima svoje apoštole, koje osobno poznajem, s kojima sam prijatelj, kao što su Svetozar Hurban Vajanski, stari borac Mudronj, Hodža i drugi. Magjari mogu plieniti novce njihove matice, mogu ukidati gimnaziju u Turčanskom Sv. Martinu i ine škole, mogu otimati djecu sa njedara slovačkih majka, te ih prenositi u daleke magjarske županije, da ih pomagjare; oni ipak

---

* Napisano prije magjaronske katastrofe. (Naknadna opaska.)

slovačkog naroda ne će uništiti, jer ga u tisuću godina tlake ne mogoše raznaroditi. Slavenska je duša konservativna, a naročito jezika ne da iskorjeniti.

Prisutni burno odobravahu moje rieči, prekidajući me često u govoru ; tek opazih da dva tri svećenika, i dva tri otmenije odjevena čovjeka ne pliešću. Niže ćemo i tome vidjeti razlog.

U večer pripremiše u moju počast komers sa pjevanjem, na koji dogjoše svi koji su bili i na konferenci. Istakoše se liepim govorima g. Rusković i dr. Kovačević, a i ja sam više puta uzeo rieč da dodam štogod onome, što rekoh na konferenci. Megjutim se diže jedan od one gospode, koja ne odobravahu moje nazore istaknute u konferenci i na komersu, te stane braniti Magjare, tvrdeći, da oni nisu ništa krivi našemu zlu, nego mi sami.

Čuo sam ja već više puta takovih mudrijaša i kod kuće, pa sam se smutio, videć da takve kuge ima i u Americi. Ti umuju, kao onaj, koji daje pravo razbojniku, što je ubio i okrao nedužna čovjeka, a ovoga krive, jer da se nije znao junački braniti, a megjutim su i sami ortaci razbojnika, te mu pomažu i daju naputke, kako će zateći u zasjedi njihovog rodjenog brata. To su najgnjusniji izmet ljudstva. Ne niečem time, da i mi sami nismo u mnogočem našemu zlu krivi. Krivi smo već za to, što dajemo na sviet takove izdajice, i što nemamo srca da najprije njih iskorenimo ; a imamo ih bezbroj, što malih što velikih.

Dotičnik bio je u domovini stražmeštar honveda, pa sada i u Americi megju jadnim Slovacima širi velikomagjarsku ideju. Ima ih takovih i više, a regbi da se i sama magjarska vlada brine, da ih bude što više, bojeći se da oni, koji se vraćaju iz Amerike u domovinu, ne donesu sa sobom slobodoumnih antimagjarskih ideja. Slovački popovi u Americi većinom su magjaroni. Magjari već znadu, koga će poslati, kada austrijski konzulati ili amerikanski biskupi jave, da treba negdje ustrojiti slovačku župu. Poznato mi je pače, da je bivši ministar za bogoštovlje i nastavu Vlašić kušao uplivati na amerikanske biskupe, da zaprieče župnicima baviti se antimagjarskom politikom medju Slovacima. Nije mu dosta, što je slao samo magjarone, nego je htio da biskupi vrše nad njima kontrolu ! Zbilja, Magjari zaslužuju da se čovjek divi njihovoj ustrajnosti i maru, dostojnom bolje i plemenitije svrhe.

Neki Slovaci odgovoriše honvedskom stražmeštru po zasluzi, te se je razvila živahna polemika, dok moj stražmeštar nije povukao rep i rekao da on nije mislio braniti Magjare i magjarsku ideju, nego kriviti Slovake što se ne znaju bolje braniti ! !

Slovaka će biti u Americi blizu pol milijuna, većinom u Pennsilvaniji, a središte im je u Pittsburgu, kao i Hrvatima. Imadu više svojih Zajednica za osjeguravanje, a vogja Slovaka jest P. V. Rovnianek, bankir i posjednik u Pittsburgu. On izdaje slovački dnevnik, te ima svoju

vrlo liepu uredjenu tiskaru. Jednom sam posjetio g. Rovnianeka sa drom. Laušem, s kojim je osobni prijatelj. Primio nas je upravo bratski, donio moju sliku u svojem dnevniku, sa mojim životopisom i preporučio Slovacima, da pohite na moje konference, pače nas pozvao i na objed, što ne mogoh primiti, jer mi je bilo putovati put Chicaga. Rovnianek je u domovini bio bogoslov, ali ne ćuteć zvanja za svećenički stalež, pošao u Ameriku, tu se skoro istakao svojim sposobnostima, postao najuglednijom ličnošću megju Slovacima, utemeljio banku i list — koji se skoro pretvori u dnevnik — te usrećio sebe a svojem narodu mnogo pomogao. On je još mlad čovjek, kojemu ne može biti više od 45 godina, vrlo simpatične vanjštine, uljudna nastupa i razgovora. Uživa vrlo dobar glas i poštovanje i megju zgoljnim Amerikancima.

Slovaci osjećaju slavensku solidarnost, te se druže s ostalim Slavenima, dok jedini Poljaci prave iznimku. Njih ima u Americi do dva milijona, najbolje su organizovani od svih narodnosti, a divskom korenitošću čuvaju svoju vjeru i narodnost, nu s ostalim Slavenima neće saobraćaja, ko da ih i nema. Na svim mojim konferencama nisam vidio nego jednog jedinog Poljaka, i to u Chicagu.

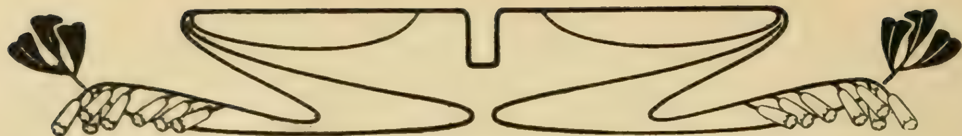
Rusković i Kovačević nastoje, da ostanem koji dan u Connellsvilleu, nu meni je putovati, a oni ne puštaju, već pod obećanjem, da ću ih posjetiti na povratku. Obećajem, ako bude moguće. Sutra u jutro otpratiše me prijatelji do kolodvora, pa i gospodja Kovačević sa svoja dva mala slavuljića. Sve je bilo liepo, ali mi je najteže bilo rastati se sa tim dvjema malim američkim Hrvaticama, koje takogjer hoće obećanje, da ću se povratiti. Nije ipak bilo sugjeno da ih opeta vidim, osim jedinoga Ruskovića, koji je došao po me u Allegheny, kad je čitao da sam se vratio sa zapada. Tom prigodom mi je pripoviedao i progonstva koja je doživio od svoga roda u zavičaju, što mu je ogorčilo život i onemogućilo opstanak u domovini. A ipak onako umnih, radinih i praktičnih ljudi nemamo u domovini baš na pretek, da bismo ih mogli Americi poklanjati !

Zbogom ! Zbogom ! Do vidjenja ! Vlak ode, a ja s njime, uviek kroz vlakove natovarene ugljenom uzduž nekog pritoka Monongahele, uviek izmegju sniega i ugljena. Na protivnoj strani doline vide se svako malo vremena rovovi u planini, iz kojih dolaze kolica jedna za drugim, pa iskrenjuju ugljen s visoka u podmetnute vagone. Neprestance se tovari i neprestance odvaža. Poslie toga zaredaše dimnjaci i tvornice, selišta i gradići, a na svakoj stanici čujem hrvatsku rieč. Što vlak dalje i bliže Pittsburgu, to su dimnjaci brojniji : po pet, po šest, po deset, po dvadeset ih u jednom redu, svi jednaki, svi tanki, ko željezne munare, sa kojih mjesto poja mujezina suklja crni dim u nebesa. Ima ih na tisuće, prava dubrava dimnjaka ; a ko bi izbrojio koksove peći, koje se nižu uz svaku pobočnu dolinu uz potoke? Sve šumi, zuji, klopoće, zveči, zvoni, buči, kao u Miltonovoj kovačnici pod zemljom,

kada gjavoli krenu na posao, da dignu hram i priestolje Luciferu, kada se sakupe na skupštinu pa stade psika, cika, urlikanje, vijanje zmijovitih repova, grmljavina erebskog glasa gjavolskog poglavice, a dim i smrad i vatra suklja iz svih nozdrva.

U večer padoh svom hodži na konak. Baš je zvonar zvonio „Zdravu Mariju“, a Bums, pas dra. Lauša, po svojem običaju, sa župnog praga, zavijao plačnim glasom na zvonove, ko da mu ćaći zvone, reče u šali hodža.

Ostadoh još do sriede u večer kod dra. Lauša, što čitajuć, što šaleć se s njime, što čekajuć, neće li doći pozivi sa koje strane Amerike, da uredim vrieme i putovanje. Kad je došao rok da krenem, rastadoh se od hodže, ko od rogjena brata, obećavši mu, da ću se na povratku koje vrieme kod njega zadržati. U osam sati u večer sjedoh na br i vlak za Chicago, legoh u svoj krevet i probudih se sutra u jutro negdje u državi Indiana, nedaleko jezera Michigana.

XIII.

Preko Mississipijske ravnice. — Prašume pretvorene u kulture. — Vlakovi puni marve. — Griesi ljudi na prirodi. — Vrtoglavne kretnje nebrojenih vlakova. — U vlaku kroz Chicago. — Agenti u vlaku. — Brzojav i telefon u vlaku. — Kako se danas brzo i mnogo žive. — Ko zna živjeti. — Doček prijatelja. — Raskošni stan. — kod Randića. — Dr. Ante i Zlata Biankini. — Tramwayska žurnjava i ogromne daljine. — Luncheon kod starog prijatelja. — Goldy. — Chicago prostorom najveći grad na svietu. — Amerikanska arhitektura. — Lincoln park. — Spomenik generala Granta. — Središte obrta i trgovine. — Najveća kasapnica na zemlji. — Bezbroj tvornica. — Novinstvo u Chicagu. — Studen. — Saloon g. Ante Randića. — Megju Hrvatima. — Protepuh pop Dolinac. — Don Ante Politeo. — Od saloona do saloona. — Uredničtvo „Hrvatske Zastave“. — Hinko Sirovatka. — Njegove borbe. — Pripreme za moju konferencu. — Vrbovljani u Chicagu.

Nije kamo upuštati se u opisivanje puta. Svezak deblja i deblja, a znam što je kraća knjiga, da se to ragje čita. Progjoh preko noći puste ravnice države Ohio, gdje izumiru zadnji obronci istočno amerikanskih planina, a počimlje ogromna ravan koju protiče Mississipi sa nebrojenim svojim pritocima, te se proteže sve do Rocky Mountains preko dvadesetak velikih i najplodnijih država Unije, od Canadske granice do Mexikanskog zalieva. U tom ogromnom prostoru nema nigdje planine, osim nešto niskih brežuljaka na srednjem toku Missouria u državi Kansas, i gdje će uteći u Mississipi, u državi Missouri.

Kako je u malo stoljeća — može se reći u malo godina — ljudska ruka preobratila tu ogromnu zemlju! Pusta nepregledna šuma i šikara pretvori se u livade, oranice i bujne pašnjake. Kukuruz i svakovrsno žito raste i plodi u tolikoj mjeri, da hrani mnoge strane svieta, a nebrojena, nepregledna stada ovaca i volova pasu na sve strane. Na stotine vlakova, punih svakojake marve, krupna i sitna zuba, prevažaju sa tih ogromnih prostorija živo meso za klaonicu u Chicagu, najveću na kruglji zemaljskoj, iz koje se opeta šilje meso što posoljeno, što u konservama, što u ledu na sve strane Amerike, pa čak i u Evropu.

Šuma se vidi vrlo malo, a i to je kržljavo, ko poharano požarom. U prvašnja doba i nisu imali bržeg i boljeg srestva, da pretvore šume

i šikare u livade, nego vatru. Mislim, da će skoro Amerika početi okajavati svoje griehe počinjene na prirodi, jer priroda nije za badava stvorila šume. Imala je ona za to tisuće razloga, od kojih neke dokučuje čovjek, a mnoge i ne dokučuje. Dokučiće ih kada ih bude istraživao po posljedicama uništenja šuma.

Ko obično vlak je zakasnio. Nadao sam se proći uzduž obala Michiganskog jezera, nu karta vara, pa je pruga, kojom vlak prolazi, udaljena od jezera toliko, da ga se ne vidi. Napokon uvidih da mi je uzaludna nada, kad zagjosmo u more kuća i dimnjaka. Nisam gledao na sat, nu mislim, da se vlak, sa cielom brzinom, od prvih potleušica do glavne postaje u Chicagu, vozi čitav sat, uviek kroz kuće i ulice. Tračnice su nebrojene, a kretnja vlakova u protivnom pravcu uprav vrtoglavna. Idu po tri po četiri istosmjerno, ko da se natječu, koji će prvi doći, zaustavljaju se, pretiču jedan drugoga, pa opet zaostaju, dok tri četiri druga jure protivnim pravcem mimo njih, te se sve čudiš, da se sve to ne smota u jedno klupko, i strepiš nećeš li i sam prisustvovati i na svojem vratu iskusiti jednu od onih brojnih i glasovitih amerikanskih željezničkih katastrofa.

U vlak navaljuju svakakovi agenti. Jedan ti pita ticket prtljage da ti je, bez ikakove tvoje brige, donese u hôtel, gdje kaniš poći. Drugi ti nugja telefon, treći brzojav, jer možeš iz vlaka i brzojavljati, pače ćak i telefonirati. Ne gubi se u Americi vrieme, ko neće da ga hotomično gubi. Uz taka prometna i saobraćajna srestva današnji čovjek živi tri puta duže, nego je živio pred samih sto godina dana. Jer što je život, nego vrieme kojim raspolažeš za rad, a naročito za nauku? Neki može živjeti danas više u dvadeset godina, nego drugi prije u pedeset, samo ako se znade poslužiti tehničkim srestvima, koja mu prištegjuju toliko dangube! Nekada za put, koji je mene stojao četiri mjeseca vremena, bilo bi trebalo bar četiri godine, ne računajuć patnje i pitanje hoće li te okean pustiti u ljutoj zimi, bez kazne, dva puta preko svojih gorostasnih valova. U ostalom za čovjeka, koji ne zna živjeti, koji se cio dan skonoba samo da stiče novac, sva ta prometna srestva ne pospješuju i ne oduljuju vrieme života, nego samo povećavaju muku i skonobanje u hlepnji za zlatom. I danas ko i prije ne živi i ne zna što je život, ko misli da je život u bogastvu, ko ne hvata sve moguće prigode da obogati dušu znanjem i iskustvom, promatrajuć vječne istine prirode i ljudskog društva, koje se sve više otkrivaju i pripremaju sve veći užitak onome koji ih zna uživati. Mrtav je p r o u t a c c a d a v e r, koji traži život jedino u zlatu, jer uzimlje srestvo za svrhu, pa kad je srestvo stekao — a nikada mu se ne čini dosta — onda dogje svrha svega, smrt. Taj je vegetovao, trapio se, ružno sanjao, nije svjesno gledao u božji sviet, nije živio. Prošao je v e l u t u m b r a, a takovih je legija, bezbroj, ogromna većina ljudstva, naročito u Americi. Ko biele muhe su rietki oni koji u istinu živu, koje ne grije samo vidljivo sunce po tielu, nego i nevidljivo putnom

oku, ali vidljivo umu Sunce duše, što no osvjetljiva misli, grije čuvstva, i pod čijim zrakama cvjeta rajsko cvieće krieposti i poezije.

Vlak stade. Izigjoh te idem za drugima prama izlazu iz toga labirinta tračnica. Na izlazu prepoznajem nekoliko milih lica. Tu je dr. Ante Bjankini, nešto stariji moj drug sa bečkog sveučilišta. Njegov liepi crni junački brk, koji je mnogoj krasotici u Beču zavrtio mozgom, prosiedio je. Uvriedilo ga je pogano nesmiljeno vrieme, koje ne trpi dugog cvata liepih oblika. Ali crno sokolovo oko još je živo ko i prije, još se smieši ko da iskri šalom i ljubeznošću, ko na sjednicama „Zvonimira", kad bi se proglasila republika, a on nepresušnom duhovitošću, živim veseljem zabavljao drugove. I tielo je krepko, a lice još uviek svježe, tek liepi crni brk i bujna crna kosa posiediše! A što me najviše ljuti, vidim mu dva pozlaćena zuba, čim se je nasmiešio, da me pozdravi. Do njega je Sirovatka, viri glavom kroz vrata, htio bi doći u susret, ali ne puštaju. On je nešto ojačao. Nije mu naškodila ni zima, ni borbe, ni amerikanske polemike.

Ustreptalo mi je srce, videć prijatelje, znane i ne znane, koji me dočekaše. Izgrlih se sa drom. Bjankinijem i sa Sirovatkom. Dr. Biankini pita za svoju braću, za svu svoju rodbinu, za kojom toliko čezne; pa kad mu obećah, da ću mu dati poznije potanjih obaviesti, inače da su svi zdravi, predstavi me ostalim nepoznatim prijateljima. Prvi je Ante Randić, vrlo elegantno odjeven, čovjek, posve obrijan po amerikansku, prijazna izraza na licu i ljubezna posmjeha; pa Mamek, Lacković itd. imena poznata mi iz hrvatskih amerikanskih novina, a sve ljudine, hrvatskog izražaja. Dadoše mi dobrodošlicu u ime čikaških Hrvata, oprostiše se i ostaviše me sa Bjankinijem, Sirovatkom i Randićem. Randić uzme ticket moje prtljage, preda ga jednom poslužniku i odosmo. U pô sata doveo nas je tramway do Randićeva stana, gdje me čikaška kolonija odlučila ukonačiti, jer Randić ima svoju kuću i svoje baš gospodske prostorije. Tri su mi sobe na raspoloženje, kupelj, središnje grijanje, elektricitet, plin, krevet mekan ko magla, vas u čipkama, nebrojeni divani, naslonjači toilete, baš ko za kakvu razmaženu ćerku amerikanskog miljonera.

Ja se gledam, malo u čudu kod tolike raskoši, što ne izbjegnu oštrom Randićevu oku, pa će mi: — Ne čudite se, ne! Taki su ovgje običaji! Tako je u svakoj malo boljoj kući; u ostalom ja nisam zaboravio, kako je teško spavati pod trulim i kapavim krovovima hrvatskog primorja, ili ćak na hridinama Krasa, nad Bakrom, čuvajuć ovce, često gô i bos, polunag na buri, sa komad suhe kore crna kruha, sretan da je i toga bilo. Sada je, hvala Bogu, bolje! Stekao sam nešto, a bio bih i više, da sam znao čitati i pisati; ali trebalo je da dogjem u Ameriku, da naučim potpisati svoje ime. Ovaj elegantni amerikanski dandy otkriva mi u malo rieči dušu jednostavnu i iskrenu, kakva je bila, kad je bio bosonogo osmogodišnje pastirče na bakarskim, ili kostrenskim planinama. O njegovom životu treba reći još koju, jer djelo

ne bi valjalo, bez dobra primjera, a baš će mi Ante Randić poslužiti kao najbolji primjer, kakvi bi morali da budu Hrvati u Americi.

Pošto me je udomio u moje sobe, pustio da se umijem i uredim, pokazao mi ostale prostorije svoga stana, prestavi me ljubeznoj gospogji, ćerki i pastorki i ponudi nešto okriepe, pa ćemo svi skupa u posjete gospogji Zlati Biankini.

Kuća g. Ante Randića je na jugu Chicaga, na Prairie avenue br. 5118. Već broj kuće kaže kako je ulica duga, te da se kući ne ide, i od kuće ne odlazi, jal bez tramwaya, jal bez zračne željeznice, jer i njih uvedoše u Chicago, po primjeru New - Yorka. Ovdje su daljine još ogromnije, a prostor što ga grad zauzimlje približava se onome staroga Babilona, dok su svi moderni gradovi na svietu po prostoru manji, i ako Chicago ne broji nego blizu dva milijona stanovnika.

Dr. Biankini stanuje na Indiana avenue br. 3213, a ova avenue teče istosmjerno sa Prairie avenue tako da oba ova prijatelja stanuju, što no se veli u Chicagu, blizu. Nu da ideš pješice trebao bi bi od prilike sat i pò hoda. Srećom tramway idu vratolomnom brzinom; unatoč tome, gdjegod staneš na ulici, digni samo ruku, a vogja će ustaviti tramway. Sustav gradskih željeznica i tramwaya isti je kao u New-Yorku, gragjeni su slično, a plaća se isto. Ipak u Chicagu se troši više za tramwaye, jer su daljine veće, a osim toga ne dobiva se transfer iz South Chicago (južni) u North Chicago (sjeverni), te kada si prošao crtu, koja dieli južni od sjevernog diela grada, moraš na novo plaćati tramway. I orijentacija je u Chicagu teža, i ako i avenue i ulice nose brojeve, kao svuda po amerikanskim gradovima, jer tramwayi ne idu ravno po jednoj avenue, nego zakreću preko ulica iz jedne u drugu, a to se mora znati po znakovima, za što treba vježbe. Dr. Biankini mi je pripoviedao, da on treba koji dan dolar, samo za tramwaye. Kočije se ne rabe, nego u iznimnim slučajevima, a užasno su skupe. Dva tri dolara za kratku vožnju ne čini se skupo.

Gospogja Zlata Biankini bila je zaposlena pripremom l u n c h e o n a (ručka) kad joj stigosmo u posjete. Marljiva stopanjica nagje uviek vremena za sve, pa je ona znala i primiti posjetnike finoćom i otmenošću, kojom se odlikuju gospogje iz boljih zagrebačkih krugova, i u isto doba dogotavljati pripreme za stol. Nije baš galantno da ističem njezine vrline, kao domaćice, u prvom redu, kad je ona urešena tolikim drugim kriepostima i vrlinama; ali rekoh, da ću pisati ovaj putopis, ne pazeć mnogo na raspored, onako kako mi što dogje; a pošto se je ona držala staroga hrvatskoga običaja, da najprije pogosti putnika, to ću i ja pohvaliti njezin stol i njezin ukus u svakoj sitnici. Već spomenuh da amerikanska kuhinja nije od najboljih, i da rečem o toj kuhinji sve ono zlo, što sam ga osjećao po raznim gostionama i željezničkim dinning-roomima, ne bih tako brzo svršio. A ipak, ma da nisam epikurejac — nanesimo tu uvriedu Epikuru, po običnom nepravednom mnienju o njemu — i ako ne tražim rietkih i skupocjenih jela, ne pre-

zirem ukus i čistoću, pače bez toga ne mogu ni jesti. Jedan franceski gourmand u nekoj Maupassantovoj noveli prepire se i dokazuje da valja istim marom uzgajati sva osjetila, te ne vidi razloga, zašto bi neko uživao u slikama i kipovima velikih majstora, u zgradama, u prirodi, u koncertima i operama itd., a ne bi posvećivao kulinarskoj umjetnosti isto toliko pažnje. Za njega je isto taki prostak, ko ne zna razlikovati tek divlje od pitome patke, jednu biljegu šampanja od druge, kao i onaj, koji ne zna razlikovati sliku Domenichina od slike Andrea del Sarto, ili Schuhmannovu glazbu od Chopinove. Mi kuhinji nećemo dati toliko važnosti, ali valja priznati, da i njoj spada mjesto u uzgoju, a ostavimo bob i pasulj Diogenu, Demokritu, itd.

Gospogja Zlata goji, uz toliku virtuoznost na glasoviru, uz fino shvaćanje i drugih umjetnosti, i kulinarsku umjetnost, te nam je pripremila luncheon baš po zagrebačku; a kad velim po zagrebačku, mislim reći najbolje i najfinije što se može, jer koliko sam svieta prošao, nisam našao bolje kuhinje od zagrebačke. Jednostavna je, ali tečna i ukusna do savršenstva.

Ne malo se začudih, kad u sredini Amerike mogoh piti i vina sa svojeg rogjenog otoka. G. Dinko Biankini šalje kad i kada bratu bačvicu finog prošeka iz domaće konobe, neka se i preko okeana zna da su braća.

Gospogja Zlata nije se u Americi nimalo promienila, niti je se postarala, nego samo malko odebljala, te je zadržala svu onu svježinu, svu finoću ličnih crta, sa kojih je slovila kao najljepša djevojka u Zagrebu. Bogme i u ogromnom Chicagu dugo će morati ići naokolo, dok nagje sebi ravnu po ljepoti duše i tiela. Govori sve važnije evropejske jezike, a engleski je u Americi naučila u malo vremena tako savršeno, da bi mogla svuda proći za rogjenu amerikanku. Ma da sada poslovi dru. Biankiniu idu vrlo dobro, osobito otkada je postao primarnim liečnikom u Columbus Hospitalu, gospogja Zlata neodoljivo čezne za domovinom i jedva čeka, da se vrati. Pita me ona o svim znancima, a još više o rodbini u Zagrebu i Staromgradu; hoće da njoj svu istinu kažem o svačijem zdravlju, jer su ju u zadnje doba mnoge tužne viesti duboko potresle, kao smrt Milivoja Šrepela, itd.

Nema gospogja Zlata svoje djece, ali vidim uz nju dražesno djevojče, koje se mazi, kao oko majke. To je mala Zlatka, ili ti po amerikansku Goldy, koju je gospogja Zlata uzela, još diete od mlieka, u svoje prijateljice gospogje Penović, te je uzgojila kao svoju. Sada mala više neće da znade, da se zove drugačije nego Biankini, a već se raspreda veliko pitanje, komu će ostati Goldy, kad se Dr. Biankini vrati u domovinu. Mala hoće svakako s njima, a roditelji opet ne dadu svoje diete preko okeana. Druga je stvar dati je preko ulice! Kako pravda ispala da ispala, neko će gorko rastanak oplakati, bilo atac i majka, bilo poočim i pomajka; a mala u svakom slučaju.

Oprostismo se od gospogje Zlate. Dr. Biankini krenu za poslom a g. Randić, Sirovatka i ja pogjosmo tramwayem do Randićeva saloona, na Wabash avenue skoro u središtu grada. Chicaga neću opisivati, jer izgleda kao i ostali amerikanski gradovi, s razlikom, da su u njem ulice duže, jer pokriva čitavu jednu malu pokrajinu uzduž jezera Michigan, više od 500 četvornih kilometara. Na tom prostoru, Pariz koji ima milij n stanovnika više od Chicaga, izgledao bi kao malo selo. Taj ogroman prostor ispunjen je kućama na jedan kat, koje se prama središtu uz obale Michigana dižu na dva, pak na tri, četiri, deset, dvadeset spratova, sve više, što bliže jezeru. Tu je srce grada, a to srce je od prilike tako veliko prama ogromnom prostoru, kao srce prama ljudskom tielu. Tu su sve glavne zgrade, kao City Hall, Sudnica, Rookery, hram temperenclerskih gospogja, trgovačka komora, Insurance-Exchange-Hall, banke, muzeji, glazbena akademija, javna biblijoteka, masonski hram, crkve svih vjera, poslovnice u Sky-Skraperima, na dvadesetak podova itd. Sve su te zgrade gragjene sa velikom raskošju kamenja i mramora. Ljepotom se ističe najviše nova poštarska zgrada.

Posjetio sam i nutrinu nekih od tih zgrada u društvu g. Randića, te sam vidio svuda neobičnu raskoš mramora i mozaika, nu u svemu fali mjera i ukus. U biblijoteci, na primjer, vidiš ogromne mramorne arhitrave, nisko postavljene, preko ogromnih širina, bez ikake pažnje na arhitektonska pravila o razmaku stupova, o njihovom razmjeru debljine prama visini, tako da se čudiš, kako se oni arhitravi ne prelome po sredini; nu pošto već unapried znaš, da je arhitrav od željeza, a samo iz vana obložen mramornim pločama, to se samo sažalno nasmiješ tim arhitektonskim paradoksima, u kojima se sastoji sva izvornost i moć stvarajuće mašte amerikanskih arhitekta, bez boj zni da će se arhitrav prelomiti i pokriti te ruševinama ciele zgrade. Stube i vestibul biblijoteke nisu bez harmonije i umjetničkog ukusa, a naokolo po duvarima, po frizama lukova i arhitrava čitaš mudre izreke velikih starih filosofa u engleskom prevodu.

Chicago se odlikuje mnogim liepim parkovima, od kojih je najljepši i najveći Lincoln-Park uz obalu jezera, ukrašen spomenicima mnogih velikana, kao Shakespeara, Newtona, Schillera, Garibaldia itd. Najznamenitiji spomenik Chicaga to je onaj generala Granta, uz samo jezero na umjetnom brežuljku. General jaši na konju. Umjetnik je znao uliti u spomenik mnogo dostojanstva, pače i veličajnosti. I spomenik predsjednika Linkolna zaslužuje spomena. Uopće spomenici u Chicagu ljepši su od spomenika u New- Yorku. Linkoln-park nije tako liep, kao Centralni u New- Yorku, jer se može smatrati istom u zametku, ali nema sumnje da će se s vremenom poljepšati. Od ostalih Parkova, podieljenih po raznim mjestima ogromnog gradskog prostora, vriedno je spomenuti Humboldt, Garfield, Douglas, Washington i Jackson,

Chicago je glavno središte amerikanske trgovine i obrta. Ako se pogleda na geografičnu kartu grad Kansas bi zauzimao pravo središte Sjedinjenih Država, a i središte ogromne ravnice, o kojoj je već bila rieč. Ipak je Chicago središte obrta i trgovine, valjda uslied položaja na jezeru Michigan, te se u nj stovariva sve žito, i sva marva ogromnih ravnica nekadašnjeg franceskog teritorija Louisiane, i cielog sjevera Unije. Više se ne broje vlakovi koji danomice dolaze u grad sa svih strana, a osim toga nebrojeni parobrodi križaju jezero Michigan, koje je umjetno spojeno sa sjevernim jezerom (Lake Superior) i sa Uronskim jezerom, te dovažaju razne kovine, drvlje, pivo, sve proizvode država Michigan, Visconsin i Minnesote. Volovi, ovce, a naročito krmci dolaze danomice sa pašnjaka Illinoisa, Jowa, Nebraska, Dakota, Kansas, Missouri, Indian Territory, pa ćak i sa bezkrajnih poljana Texasa. Na stotine vlakova dovozi danomice marvu u Union Stock-yards, najveću klaonicu na svietu, čija dvorišta zauzimlju 350 hektara prostora. Tu se zakolje svake godine oko stotine milijona što velike, što male marve. U klaonici je zaposleno 20.000 ljudi.

A ko bi nabrojio ostale tvornice? U Chicagu ima oko dvie stotine tvornica odiela, još više talijonica željeza, fabrika vagona, megju kojima i glasovita tvornica spavaćih vagona Pullman, na stotine ogromnih tvornica pokućstva, mahina, poljodjelskog alata, tvornica opeka, parnih mlinova itd. U Chicagu radi danomice u raznim tvornicama preko pô milijona radnika, svih mogućih narodnosti i jezika. Samih Čeha ima u Chicagu preko 100.000, Poljaka i više. Niemaca ima do 200.000, a Hrvata do 20.000. Česi izdaju tri dnevnika, koji ne uspievaju gore od onih u Pragu, a manjim češkim listovima ni broja se ne zna. Sve veće narodnosti imaju svoje dnevnike, i svoje strukovne listove, a engleski izlaze svakog sata. Neke engleske novine, kao „Chicago Tribuna“ izlaze po pet šest puta na dan, donoseći viesti zadnjeg časa. Reklamni listovi, kao „Chicago Americain“, donose svaki dan ilustracije, a puni su svih mogućih senzacijonalnih viesti iz grada i cielog svieta. Na istinu se ne gleda mnogo, glavno je da ljudi čitaju i da list nalazi progje.

Klima je užasna, ljeti velika vrućina, a zimi nesnosljiva studen. Snieg mete neprestano, a niko ga ne čisti. Ko bi omeo snieg sa tog ogromnog prostora? Valjalo bi pomesti danomice nekoliko stotina, ako ne tisuća kilometara ulica. Gradski je proračun ogroman, nu da grad čisti snieg o svom trošku, ne bi ga spasila od kraha ni ogromna trgovina, ni obrt. Pušta ga se na gomile po ulicama do proljeća, a tramwayi neprestanim kolanjem zgnječe i bace na stranu što pane, tako promet ostaje slobodan. Ipak katkada ga pane preko noći toliko, da je tramwaysko društvo prisiljeno unajmiti nekoliko tisuća radnika, da otvore prometu pruge.

*
* *

Zagjimo megju naše. Saloon g. Ante Randića ne trguje do duše mnogo s našim ljudima, jer je daleko od njih, a i jer je prefin. Tu dolaze čikaška gospoda, jer se nalazi malne u središtu grada, a Randić ima nebrojeno znanaca i prijatelja, koji ga danomice pohode. Saloon je velik i elegantan, pa ipak, baš kad sam ja odlazio po drugi put iz Chicaga, Randić nije bio s njime posve zadovoljan, te ga je dao posve moderno preurediti, ne štedeć troška, da bude megju najelegantnijima u Chicagu. On imade gostova, koji u jednu večer znadu ostaviti u njegovom saloonu po 50, pače po sto dolara. Na one, koji dogju popiti čašu piva, ili čašu whiskya on i ne računa. Od tih nema dobitka, jer mu obično pojedu u pečenom mesu, kobasicama, kamenicama, koliko potroše za pivo; a sve što se jede, to je svakomu mukte na raspoloženje. Taki je običaj u amerikanskim saloonima.

Pošto popismo dobrodošlicu, Randić me povjeri Sirovatki, s preporukom, da me u večer dovede ili u saloon, ili kući. Krenusmo prama West Chicagu, gdje su naši. To je siromašniji dio grada, radnički predjel. Sirovatka hoće da posjetim sve hrvatske saloone, da se upoznam s ljudima prije konference; onda me vodi i megju uglednije obitelji, hoće da posjetim s njime svakog vigjenijeg Hrvata, i našu unijatsku općinu, kojoj je glava Smičiklas. Imamo i hrvatsku crkvu i župu, ali nemamo župnika, jer je baš tih dana protepuh pop Dolinac napravio jednu od mnogih svojih nepodobština, pa su Hrvati bili prisiljeni baciti ga iz župnog stana na polje. Prije njega župnikovao je don Niko Gršković, nu nije se slagao sa župljanima, jer su neki htjeli, da se gradi crkva ovgje, drugi ongje. Došle i druge prepirke, a prihoda malo, pa on ode u Cleveland, skupa sa tiskarnom i sa svojim listom ,,Slobodom". Nasliedio ga je zloglasni Dolinac. Ovaj je već u domovini počinio svakojakih, napokon pošao u Beograd i prešao na pravoslavlje, onda se opeta pokajao i prešao na katolicizam. Došao u Ameriku i u New-Yorku zaveo ćer svojega stanodavca. Kad ga izabraše za župnika u Chicagu, onda nastade dopisivanje izmegju njega i ostavljene ljubeznice. Jednog dana ona pobježe iz očevog stana i dogje k Dolincu. Idila je potrajala sve dok Hrvati ne baciše župnika na dvor, to jest dok otac zavedene djevojke nije iznio stvar u javnost, na veliko veselje amerikanskog novinstva. Dolinac i njegova ljubeznica postadoše junacima dana, njihova slika dogje u amerikanske novine. Popo se predstavi amerikanskom novinstvu uzvišenom žrtvom ljubavi, odreče se vjere i oženi se civilnom brakom u New- Yorku, pozivljuć se na blaga srca amerikanskih usigjelica, ili preživjelih pustopašnica. Dolari stadoše padati, kao kiša. Pače i neki čifuti, zadivljeni liberalizmom našega pope, poslaše po koju svoticu. Tako je reverend Dolinac savio svoje gniezdo.

A komu nije poznat don Ante Politeo? To je original, kakvom ni u Americi nema premca, a mnogi će ga se sjećati i iz stare domovine. Ovaj se ne smije smatrati odgovornim za ono što čini, jer je isto tako

iskren kad grieši, kao i kad se kaje. Danas će apostatovati, i zbaciti mantiju; sutra će se pokajati i uzeće na se kostret, te se povući u kakvi samostan, da u dubokoj askezi, u čitanju crkovnih otaca, okaje svoje griehe. Do malo će mu opeta zašuškati šušak u mozgu, i eto ti ga na plokati Sv. Petra u Rimu, da, novi Savonarola, propovieda tisućama naroda križarsku vojnu proti simoniji crkve, da naviešta ideju socijalizma, danas na temelju Hristove nauke, sutra do potrebe na temelju Marxove društvene revolucije. Neće proći mnogo i on će se opet iskreno pokajati, skrušeno ispovjediti, te će uzeti štap misijonera, i eto ti ga u Ameriku, da propovieda masonima Evangjelje. Putem će se predomisliti i u New- Yorku će se baciti do potrebe megju puritance, da opet pregje na katolicizam, primi župu u Johnstownu, i ne zadovoljan s malom crkvom, narediće, da se ruši što je sagragjeno, da se Bogu digne hram dostojan Boga, nešto poput sv. Petra, ili sv. Pavla u Rimu. Neka se Hrvati ne brinu za novce, doći će milijoni dolara iz New - Yorka od nekih umišljenih prijatelja, u koje don Ante sam ozbiljno vjeruje, premda ih ne poznaje. Uvjeren je da će kardinal Gibbons poslati koju stotinu tisuća dolara. Napokon jednog dana ostavi stado i tor, pa hajde u sviet! Engleski je naučio savršeno, naobrazbe ima svakojake, koja mu muči mozak, ko najteža neprobava želudac, pa će pisati u amerikanske novine, i zadiviti amerikanske ćuke svojom učenošću. Zna citovati Tertulliana, Origenesa, Bazilija Velikog, Nacijancena, Zlatoustog, Tomu, Bonaventuru, Dun Skota, Gjordana Bruna, Bakona, a do potrebe i Voltairea, Rousseaua, Lassalla, Marksa, Bernsteina, itd. Kada sve to pokrene u jedan galimatijaš, stresće se gaće i najvećem amerikanskom učenjaku. I eto ti ga na jedan put grmi po amerikanskim novinama, kao nekada usred Berninijeve kolonade u Rimu! Apostatuje otvoreno i javno, te se izjavljuje slobodnim misliocem i baca anatemu na papu, kardinale i biskupe, na kraljeve i knezove, na sve licumjerne varalice i gulikože zavedenog jadnog ljudskog krda. Amerikanske novine se jagme, koja će mu prva donieti sliku; sve govori o našemu don Anti Politeu, iz Staroga grada na otoku Hvaru! Zna se gdje se je rodio, neće se drugi gradovi za nj otimati poslie njegove smrti. Nego Amerikancima citata iz učenjaka dosta je za dva dana, za dva članka. Više ne mogu probaviti! Vole romane o zavedenoj djevojci, o dječaku koji je pobjegao s dragom, i zviezda don Antina brzo tamni. Kazna božja! što li? Don Ante se zamisli o prolaznosti ljudskih stvari o taštini i čalarnosti slave. Grižnja mu poče gristi dušu, „In horrore visionis nocturnae" diže se krupna sjena Aquinata, i sa naoblačenog čela bljeskaju neumoljive objekcije, na koje don Ante ne zna odgovoriti, dok ga sunce sa grudiju sveca ne obasja i ne ogrije milošću, te ide pognut, skrušen do biskupa, i daje javno okajanje. Biskup ga imenuje hrvatskim župnikom u Kansas City. Ali tu ga okruže napasti, a on nema krieposti i tvrdokornosti svojeg imenjaka, sv. Ante svinjopasca, nije

omrtvio svoje živce na gorućoj pržini Thebaide. Jedan liepi vražić, u prilici angjela, stane ga napastovati, a don Ante se ne da dugo napastovati. Dobro mu ide! Ima liepi udobni stan, kupelj, centralno topljenje, elektricitet, a ovčice nose dolare za dolarima, kao za inad. Ne fali mu ništa, nego liepa domaćica, da mu drži u redu stan. A on, kako je uzvišen nad društvenim presudama, neće prostu sluškinju, neće sobaricu! Čemu da ponizuje božje stvorenje ravno sebi? Jednog liepog proljetnog dana moj don Ante dogovori se sa odabranicom srca svoga i ode do najbližeg municipija, te se u potpunom redu i po svim pravilima zakona, vjenča civilnim brakom, pa povede ženicu kući. Nego u ženici, u angjelu bio vrag, i ona stala navaljivati, da joj preda sve što ima, da joj zapiše sve svoje buduće prihode, ili će stvar iznieti na javu. A on nema nikada više novaca nego vjernici za jedan dan donesu! Od svih zapovjedi evangjelja, najvjernije i najpostojanije čuva zapovjed siromaštva! Što danas prigje, to do večeri potroši, pa kako ćeš sada gjavola, koji neće ništa da čuje o toj kršćanskoj zapovjedi, umiriti? Ona pobjegne, i tuži ga na sud za otštetu, jer da ju je prevario, ne rekavši joj, da je katolički svećenik. U Kansasu se diže lička kuka i motika, a moj don Ante jedva smogne vremena, da podbrusi pete, i iznese živu glavu. Opeta apostatuje, izjavljajući u novinama, da se stidi, što je ikada nosio crnu sramotnu popovsku mantiju, i zagje propoviedati socijalizam megju ličane u St. Louis. Nu od propoviedanja se ne da živjeti, i eto ti ga neko doba u Wheelingu, kod predsjednika „Hrvatske Narodne Zajednice“ g. Ivana Ljubića, kao poslužnika u saloonu, te toči pijancima pivo i whiskey. Usput širi svoje ideje, poučava narod. Odjedared ga nestane i opeta svanu u St. Louisu, te vodi radnicima račune, štedovne knjige i piše pisma. Ovaj put zašao megju prave gjavole, jer ga neki tužiše, da je pronevjerio novac — u koliko ga poznajem, a poznajem ga dobro, mislim, da to nije kadar učiniti — i eto ti ga nekoliko mjeseci u teškom istražnom zatvoru, dok se ne uspostavi njegova nevinost, te ga pustiše na slobodu.

A ko bi opisao sve njegove peripetije, sva stradanja, sva tumaranja, sve smušenosti, sve bljeskove genijaliteta začinjena mahnitošću? Dosta mu je zaviriti u živo vatreno oko, koje čas plane, ko prosjano kakvom uzvišenom idejom, čas se zamuti ko u ludova, kojemu se oblaci mraka veru mozgom, čas zaiskri ko u kopca, čas se ublaži ko u goluba. Don Ante bi zadužio čovječanstvo da napiše svoj životopis, svoje ispovjesti; ali skreno, bez ikakve prešutnje, bez ikakva laskanja samome sebi, ako to može. To bi bio prekrasan dokumenat za moderne psihijatre, i za psihologe, a možda i važno književno djelo, zanimivije od Cellinijeve autobiografije.

Kad sam bio u St. Louisu tražio sam ga, ali ga nisam mogao naći; a on nije mene potražio, valjda stideć se stanja u koje je pao.

— „Vidjećeš, da ćeš jednog dana dobiti od Politea pokajno pismo,

da će te moliti za posredovanje kod biskupa i za pomoć; rekoh jednom dru. Laušu, razgovarajuć se o Politeu.

— „Hajde, i to bih htio doživjeti!“ reče hodža, smiešeći se. Kad sam se vratio s putovanja u Allegheny pismo od don Ante na dra. Lauša je stiglo, puno navoda iz Sv. Pima i iz Otaca. Bio bih ga mogao i sam napisati, samo ne znam bih li bio naveo iste navode, tako mislim, da poznajem don Antu.

Ima i drugih originala megju hrvatskim svećenicima u Americi, nu da ne bude dugo, dosta o tome predmetu.

Pošto dakle u Chicagu nema župnika, Sirovatka me ne vodi ni k župi, ni k crkvi, jer su zatvorene. Vodi me od saloona, do saloona, a to je teže nego križni put u noći velikog petka na otoku Hvaru, kad se ide u okrug kroz šest mjesta: Vrboska, Jelsa, Pitve, Vrisnik, Svirče i Vrbanj. U svakom saloonu valja piti, i to sa svakim s kojim se upoznaš. Ako odbiješ, bilo pod kakvom izlikom, smatra se za uvredu. Nije druge, moram se vježbati u piću, da mogu kazati, kao Sokrat, da i u tome neću nikome zaostati, a da me ipak neće niko vidjeti pijana. Prve večeri obigjosmo pet šest saloona i nekoliko obitelji, pak ćemo posjetiti uredničtvo „Hrvatske Zastave“. Sitno je i siromašno, ali se ipak junački bori za opstanak. U jednoj prizemnoj sobi, gdje gori velika željezna peć, te razgrijava prostor kao u kakvoj talijonici, imadu svoje stolove urednik Sirovatka, suradnik Unković-Meić, i administratorica gospogjica Polić, kći prvog hrvatskog novinara u Americi, koji je umro pred nekoliko godina. List ima oko dvie tisuće predbrojnika, nu ne živi od njih, nego od oglasa, koji se u Americi skupo plaćaju, a ko ih zna naći može izdavati list, ne brinuć se mnogo za pretplatnike. U tome Sirovatki pomažu prijatelji.

„Hrvatska Zastava“ osnovana je na dionice, a svaki dioničar misli, da uslied toga ima pravo, da se pača i u uredničke poslove, što Sirovatki zadaje sto briga. Danas se stvori jedna klika, sutra druga, pa hoće, da svrgnu urednika i da namjeste drugoga. Sirovatki je već više puta dodijalo, te ostavio dioničarima list na raspoloženje, ali se je kriza uviek nekakim čudom utišala, i opeta je uredničtvo bilo njemu povjereno. Polemike zbog „Hrv. N. Zajednice“ nikada ne prestaju. „Hrvatska Zastava“ sad je u najžešćoj borbi s „Narodnim Listom“, sad sa „Slobodom“ u Chicagu, sad sa „Napredkom“, sad sa svima skupa. Lični napadaji igraju glavnu ulogu. Jedan drugoga nastoji uništiti bez smilovanja. Ko smeta, mora se ukloniti s puta!

Sirovatka je došao u Ameriku s nadom, da će narod politički organizovati, kao što je donekle ekonomski organizovan, te je htio stvoriti političku hrvatsku zajednicu, s ciljem, da očuva narod od odnarogjenja, da ga organizuje, kako bi mogao pomagati i političku borbu za slobodu u domovini, moralno i novčano.

Sirovatka je počeo raditi oko toga posla s onim oduševljenjem; postojanošću i energijom, koja mu je prirogjena, ali bio bi mnogo bolje učinio, da se nije odmah dao na posao, već neko doba proučavao ljude i prilike. Na konferenci, koja je u tu svrhu bila sazvana u New- York, pojavio se je odmah razdor, i to radi pitanja predsjedničtva. Sirovatka, koji je, valja nam priznati, mnogo radio, i trpio za narodnu stvar, te čamio i po Khuenovim tamnicama, uzdao se je da će mu pomoći aureola mučenika i prognanika, te da će se njegova slušati. Uzdao se je i u svoje političko znanje, koje, i ako bez visokih nauka, znao si je prilično marom i prirodnom darovitošću pribavati. Nu on nije računao sa duševnim stanjem Amerikanaca, koji, u potpunoj slobodi, ne priznaju rado nikakovih moralnih auktoriteta. Da se ja nisam znao oprezno i nepristrano držati, kad sam došao u Ameriku, sa svim tim što sam stariji nekoliko godina od Sirovatke, što uživam glas književnika, i što sam narodni zastupnik, bila bi se na me okrenula batina sa ne manje žestine nego po njegovim legjima. I onako nisam prošao bez koje otrovane strielice, a da sam odvratio, padala bi i tuča striela po meni.

On je povjerovao u iskrenost i poštenje nekih, a u nepoštenje drugih, pa se je naravno postavio na stranu poštenih. Kašnje je imao prigode uviditi, da tamo igraju glavnu ulogu osobnosti i osobni interesi, i da nije bilo potrebno, da nikomu vjeruje i da se za nikoga ne zagrijava. Poslie sastanka u New- Yorku, na kojem do ničega nije došlo, strasti su se i više raspirile, a polemike po novinama postale upravo niske i sramotne. Svak je u tome izgubio od svoga ugleda, a niko nije dobio ništa. Osobito za Sirovatku položaj je postao težak, te samo svojoj energiji može da zahvali, što može opstojati i raditi dalje. Svakako je pogodio što je ostao u Chicagu, jer tu ima ljudi na čiju potporu može računati, naročito ako se otrese presuda i zaboravi prošlost.

Chicažani učiniše sve što je bilo moguće da me liepo dočekaju, i da mojoj konferenci osjeguraju i moralni i materijalni uspjeh. „Hrvatska Zastava“ doniela je zanosni proglas na narod, sastavio se odbor od svih najuglednijih ličnosti, pače i posebni odbor Čeha, Slovenaca, Slovaka. Srba i Bugara. Vriedno je donieti program, da se vidi koliki su aparat pokrenuli čikaški Hrvati, da mi osjeguraju uspieh:

„U nedjelju, dne 5. veljače točno u 2½ po podne u k a z a l i š t u T h a l i a H a l l biti će konfernca. U dva sata početi će hrvatsko pjevačko društvo „Zora“ pjevati pjesme, a hrvatska glazba „Sokol“ udaraće birane narodne komade. U 2½ sata predsjenik Juraj Mamek predstaviti će govorom općinstvu gosta. Po tome će dr. A. Tresić držati svoju konferencu „o političkim i kulturnim prilikama Hrvatske, obzirom na odnošaje u Austro-Ugarskoj monarhiji“. Poslie predavanja pjevaju „U boj, u boj!“ slovensko društvo „Orel“, slovački „Delnički zbor“ i „Zora“. Svršava se svečanost sa hrvatskom koračnicom, koju udara glazba „Sokol“.

U večer u „Narodnoj Dvorani“ u sedam sati biti će pučka zabava s ovim rasporedom: 1) „Oj banovci“, igra glazba „Sokol“; 2) „Hrvatska himna“ pjeva „Zora“; 3) Pozdravni govori gostu, držani po prisutnim predsjednicima hrvatskih društava u Chicagu, te naših gostova Slovenaca, Čeha, Slovaka, Srba i Bugara; 4) „Vienac hrvatskih popjevaka“ igra tamburaški zbor; 5) „Iz bratskoga zagrljaja“, pjevaju „Delnicki zbor“, „Orel“ i „Zora“; 6) „Oj Hrvati“ igra glazba „Sokol“.

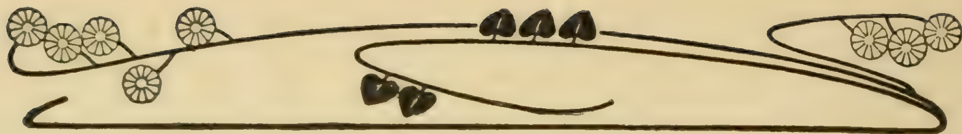
Ulaznice po osobi stoje 25 centi, a vriede za konferencu i za pučku zabavu. Poslie zabave ples.

Za odbor: Juraj Mamek, predsjednik; Hinko Sirovatka, tajnik; Tomo Lacković, blagajnik.

Osim ovih bilo je potpisano na proglasu preko trideset Hrvata, dvadeset i četri Čeha, megju kojima urednici mnogih novina, i druge ugledne ličnosti; pet Slovenaca, deset Slovaka, dva Bugara, i jedan Srbin.

Razmahala se zbilja silna agitacija. Sirovatka se stvara svugdje, gdje ima naših, te vuče i mene sa sobom, a u večer me vraća g. A. Randiću. Najteži posao zapao je ipak Tomu Lackovića, jer su blagajnički poslovi uviek najdosadniji. Dr. Biankini snubi naše otočane, osobito Vrbovljane, kojih u Chicagu ima liep broj. Ostali su još uviek tonomaši, kako ih je pokojni don Luka Lučić pokrstio. Da im rečeš da su Talijani, odvažno bi prosvjedovali, jer ne znadu, da danas Talijan i tonomaš znači isto, i da je ta rieč bila samo krinka pod kojom se je talijanstvo skrivalo, da zavede naš narod. Oni imadu svoje društvo, koje se zove „Maksimilijan“ i neće podnipošto, da ga napuste, ni da pristupe u „Hrvatsku N. Zajednicu“. Ipak u zadnje doba i kod njih je narodna sviest počela svjetlucati. Baš dok sam ja bio u Chicagu otvorilo se je novo društvo pod imenom „Juraj Biankini“ a u njemu su većinom Vrbovljani. Pozvaše me na otvorenje, te me umolíše da držim govor o političaru, čijim imenom okrstiše svoje društvo. Ja se rado odazvah, i ocrtah rad Biankinia, nastojeć im pri tom razbistrititi i našu narodnu hrvatsku ideju. Da sam pogodio žicu dokazom je što me s mjesta izabraše za prvog počasnog člana. Vrbovljani htjedoše pokazati i svoju ljubav prama zavičaju time, što mi darovaše krasnu srebrenu tintarnicu sa zlatnim perom, pozvavši me na gozbu u odličnije obitelji Kozmi, gdje mi najstariji član mnogobrojne obitelji, poslie svečane nazdravice, preda dar. Tu se je sakupilo dvadesetak baš kršnih mladića iz Vrboske, a mlagji Kozmi, izvrstan tenor, vodio je pjevački zbor. Stari Kozmi, koji, premda se je približio osamdesetoj, još se uvijek ponosi svježim grlom, pjevao je naše starodrevne crkovne pjesme, skupa sa sinovima. Neke od tih pjesama, vrlo krasne jezikom, stihovima i melodijom, zvuče od više vjekova po crkvama otoka Hvara, a eto danas i u Americi. Neki od Vrbovljana stekoše liep imetak, baveć se većinom trgovinom jestiva, a svi su marljivi i

imućni. S ponosom se sjećaju rodnoga mjesta, pa kažu da ni Chicago nema onakovih slika, kakvima su urešene u Vrboskoj crkve sv. Lovre i Gospe, što je živa istina, jer Ticijan i Veronesa, što je znam, nema u Chicagu. Slike starih velikih majstora ne mienjaju više lako gospodara. Što ko ima, ima; a da grad Chicago ponudi Vrbovljanima nekoliko milijona dolara za spomenute slike, teško bi ih dali. Treba poznavati njihov ponos! Da ko dirne u tu svetinju, digo bi se maškin, motika i veslo, na obranu umjetnina, s kojima mala Vrboska može stati o bok velikim svjetskim gradovima. Stari su imali toliko umjetničkog ukusa, da su se obratili na prve umjetnike svieta, za uresiti svoje crkve, ne štedeć troška; a pokoljenja znadu čuvati i cieniti što im praoci namrieše. Time se eto i u tugjini djeca ponose.

XIV.

G. Ante Randić moj pratioc. — Još o amerikanskim bankama. — Safe Deposit Company. — Cheques. — Dajdalska čuda. — Kazalište. — Caruso. — Zviždanje u kazalištu. — Dramatična društva. — Balleti. — Chorus Girls. — Zabava u u saloonu Randića. — Upoznavanje sa vigjenijim Hrvatima. — Život Ante Randića. — Sa Randićem po Chicagu. — Konferenca u Thallia Hall. — Juraj Mamek. — Kod brata Čeha. — Urednik „Chicago Tribune". — Zabava u Narodnom domu. — Krasan govor dra. Ante Biankinia. — Klub Hrvatske Napredne Omladine.

Zima je u Chicagu, da uši otpadaju. G. Ante Randić htio bi me povesti u kočiji, da mi pokaže grad, ali je snieg tolik, da kočije ne mogu prolaziti, a boji se, da se ne skočanjim od zime. Vodi me gdje može, po javnim zgradama, po tvornicama, po bankama, po saloonima, predstavlja me nebrojenim čikaškim bogatašima, koji me pozivlju na zabave, u kuće itd.

O glavnoj biblijoteci već nešto rekoh. Reći ću još par rieči o jednoj banci, pa dosta. Banke su američki specijalitet. U gradnju banaka bacaju Amerikanci više novca nego Evropejci u kazališta. Naprotiv Amerikanci za kazališta ne troše mnogo. Grade ogromno, ali najjednostavnije i najjeftinije, što je moguće.

Banke su obično u sredini grada, a gragjene su na deset, dvadeset i više katova. Iz vani je sve od kamena i mramora, a unutri se sjaji sam mramor. Ukusa i razmjerja nemojmo tražiti, a ni stila, jer zbrka stilova još ne mora uroditi novim stilom. Ali što se tiče udobnosti, rasvjete, topline, rasporegjaja, sve je bez prigovora, savršeno! Elevatori sa svih strana vode do najvišeg sprata, a groomi su uviek spremni, da ukrcaju deset, petnaest osoba.

Ugjimo u najveću banku Chicaga. Tu je i Safe Deposit Company, to jest društvo, u kojemu svak može imati svoju posebnu kasu, gdje sprema novce i utrške dana.

U prizemlju je ogromna mramorna dvorana sa galerijama naokolo na prvom katu. Na sve strane su otvoreni razni bankovni bureaui, mjenjačnice, kase, gdje se mienjaju i isplaćuju čekovi itd.

Nigdje se ne radi toliko čekovima, koliko u Americi. Neki plaćaju čekovima račune po dućanima, pače i po gostionama. Svaki iole ugledniji gradjanin i imućniji čovjek ima svoje čekove, na kojima naznači svotu, potpiše i time plaća. Na čeku je obično naznačena banka, u kojoj se može ček ekskomptovati, jer svaka banka nije dužna svakoga poznavati, što u gradovima, koji broje na milij ne duša, ne bi bilo ni moguće. Svaka velika banka izdaje svoje banknote, prama štoku zlata ili srebra, što ga u svojim riznicama čuva. Neke imadu pravo kovati i zlatni novac, a svaki privatnik, koji ima surova zlata, može si ga dati besplatno prekovati u talire.

G. Randić ima znanaca u mnogim bankama, a sada ovgje htjede slučaj, da sretosmo jednoga od glavnih upravitelja, koji nas vodi na sve strane, sve do zadnjega, valjda dvadesetoga kata. Još banka nije posve dovršena, a stara se je preselila u nove nedovršene prostorije, pa se na sve strane radi. U gornjim katovima sve su sami uredi, gdje ne vidiš ljude, nego gdje vode račune, te pregledavaju knjige, što me sve mnogo ne zanima.

Pogjimo ragje u podrume donje, gdje su željezne riznice, štokovi zlata i srebra i privatne kase. Grobna je tišina, a ide se po gumiju. Dogjosmo pred nekakva željezna vrata. Naš vogja reče jednu riječ čuvaru, koji sjedi pred vratima, a ogromna vrata, debela najmanje po metra i kakvih ne bi maklo s mjesta trideset konja, otvore se ko taknuta nekom čudotvornom šibom. Pri tome vidiš, da se spuštaju i mramorni stupovi okolo vrata! U nutrini imade čitav labirint prostorija, ogragjenih debelim željezom, a sve gori u električnom svjetlu. Dogjemo pred neka druga vrata, velika i teška, ko ona prva. Otvore se, čim je vogja šapnuo stanovitu riječ vrataru. Ugjemo u ogromnu prostoriju krasno urešenu, a u njezinim željeznim pozlaćenim duvarima ima sijaset ladica. Svaki gospodar imade svoj posebni ključ i svoju ladicu. Neki su tu prisutni, te otvaraju ladicu, koja je sva od teške ocjeli i stavljaju, ili dižu iz nje vrjednote.

Veliki bogataši imadu druge prostorije, gdje svaki ima svoju posebnu kasu, ogromni blok ocjeli, visok dva metra, a širok malne toliko. Ne bi ga probilo tane najmodernijeg topa. Vrata i ključanice tih kasa, takvo su komplikovano divno djelo modernog mehanizma, da najsavršeniji hronometri izgledaju kao šala prema tome. Istom kada se vrata otvore, zatvorena sa više sitnih ključeva, od kojih je svaki drugačije gragjen — svaka ključanica, ko navijen sat, skokne samo u stanoviti čas i na stanoviti kret ruke — može se promatrati sav taj dajdalski mehanizam.

Dakako vrata bankine riznice, gdje je skladište zlatnih i srebrenih štapova, još su jača savršenija od svih drugih. Ona je još dublje pod zemljom, a do nje se dolazi kroz uske ocjelne stube, okružene željeznim rešetkama. Vogja pritisne jedan tipak i taj željezni jaz se ras-

vietli, a kad se vrata otvore, sine ti pred očima snoplje željeznih i zlatnih štapova, naslaganih uz ocjelne duvare.

— Ovgje nema pogibelji da se uvuku lupeži; — rekoh ja.

— Da se ko približi, ko nije upućen u ove tajne, ulovio bi se kao miš u stupicu. Osim što bi automatična električna zvonca upozorila činovnike na pogibelj, da lupeži donesu vreću dinamita ne bi mogli razrušiti željezne zidove ni izići. Ni požar, ni vatra, ništa ne može naškoditi. Nema pogibelji dapače ni u slučaju bune, da se buntovnici uvuku u riznice banke, i da ih opliene. Da se pače sva banka poruši dinamitom, potresom, požarom, čim bilo, vriednosti bi ostale netaknute. Da kojim nepredvidljivim slučajem ugje u banku i u riznice čitava legija lopova, ni jedan ne bi disao više od minute. Danju i noću vjerni čuvari straže, a masno su plaćeni, ter nevigjeni gledaju kroz sitne rešetke. Dosta je da jedan od njih pritisne jedan tipak, a vrela para bi navalila sa svih strana u sve riznice i ugušila sve živo.

Tako naš vogja, dok izlazismo iz toga labirinta od željeza, prama kojemu će Dajdalova djela bit bila tek igra.

* * *

Kazališta, kako rekoh, ne zaslužuju pažnje. Ipak ćemo se sjetiti i njih sa par rieči. Kad se vratih iz San Franciska u Chicago, dr. Biankini odmah prve večeri me pozove sobom u Grand Opera. To je najveće kazalište u Sjedinjenim Državama, a na cielom svietu zaostaje po veličini jedino za San Carlo u Napulju. Ogromna zgradurina, iz vana na desetak spratova, sa jednim tornjićem po sriedi, sve bez ikakva ukusa. U nutrini isto tako. Badanj, ko ždrielo vulkana, sa dvie tri galerije, sa malo loža, koji može primiti u se sedam do osam tisuća gledalaca. Pozornica je tako daleko, da ni s prilično dobrim durbinčićem, ne vidiš, jesu li glumci liepi ili ružni.

Večeras se daje Lucia di Lammermoor od Donizettia. Glumi operna družina glavnog New-Yorškog kazališta Metropolitain Opera House. Partiju Lucije pjeva glasovita Poljakinja gospogja Sembrich, Edgarda prvi tenor na svietu Caruso. Ostale uloge povjerene su takogjer sve glasovitim pjevačima. Ulaznice, razumije se, plaćaju se na boljim mjestima desetkima dolara; na zadnjoj galeriji dva dolara i pô.

Dr. Biankini i ja ugjosmo nešto ranije, čekajuć gospogju Zlatku i gospogju Penović. Dogjoše baš na vrieme, dok je orkestar počeo udešavati svoja glazbala. Unatoč ogromnoj skupoći nema ni jednog mjesta prazna. U ložama sve gori, bljeska od dragog kamenja, koje je u Americi dva puta skuplje, nego u Evropi. Toilete su raskošne, liepih žena ne vidim, pa ni unatoč uvjeravanju gospogje Biankini, koja brani ljepotu Amerikanka. Ne vidih ih ni u megjučinima u foyeru. Nekoliko debelih bogatašica, bogatih i mesom ko i draguljima, nu prave ljepote ne vidim. Ako mi se koja čini i nešto ljepšom, otvori li usta i zasjaje li zlatni zubi, pokvari mi i ono malo veselja.

Caruso je junak večeri. Poslie svake arije zaori buran pliesak i zviždanje, ko oko kralja zmija u indijskim basnama. Valja znati, da je zviždanje u Americi znak najoduševljenijeg odobravanja. Svi pjevači pjevaju talijanski, ko obično u Americi. Gospogju Sembrich čuje se ne ioše, glasovi ostalih jedva su dorasli ogromnom prostoru. Sborovi su prilično jaki i prilično uvježbani.

Svršilo i to, a mi željeznicom prama Indiana avenue. Ponoći je, nu treba se hrvati, da ugrabimo nešto mjesta za gospogje. Dr. Biankini me otprati dalje željeznicom do Praire avenue, a gospogje pogjoše same. Mjesto gospogjama, trebalo je da dr. Biankini bude meni kavalirom.

Dramatična društva u Americi posve su drugačije ustrojena nego u Evropi. Nagje se jedan impresario, koji sastavi družinu. Ova nauči jedan sami komad, pa ga glumi nekoliko godina, idući od grada do grada, od kazališta, do kazališta. Druga družina glumi drugi komad. U tom sustavu ne treba šaptača; svaki je glumac točan, ko navijeni gramofon.

Vriedno je spomenuti i amerikanske ballete. Tu su crnci pravi majstori u ritmičnom kretanju, a i crnke. Divna su tjelesna ustroja, krepki ko željezo, a okretni ko pravi pelivani. Imadu neobično mnogo smisla za glazbu, a i za eleganciju tjelesnog kreta, uz neobičnu žilavost mišica. Čini mi se, da su ti crnci zvani da preporode koreografiju, toliko imadu smisla za elegantne ritmične kretnje nogu, ruku, čitavog tiela, a imadu i temperamenta i invencije. Dosta je spomenuti, da su crnci izumili glasoviti K a k e - w a l k, koji je već stekao pravo gragjanstva i u evropejskom salonima.

Amerikanci, koji se slabo razumiju u glazbu, — muškarci upravo ništa — a slabo i u dramatičnu umjetnost, zadovoljavaju se najprostijim lakrdijama. Najobičnija i najplitčija dosjetka, ili kako grdno pečenje gubice crnca, ili nenadna ćuška, pobudi grohot smieha, da sve trbusi poskakivaju od radosti. Najviše se zabavljaju Amerikanci gledajuć ballete crnka, koje su u tome daleko veće majstorice od bielka, jer su krepče, bujnije, oblijih i punanijih grudiju, okretnije, skoro bih rekao elegantnije tielom nego Evropejke. C h o r u s G i r l s (djevojke balleta) u velikoj su cieni, i kazališta, gdje plešu crnke, prave zlatne poslove. Mulatkinje, a naročito Kreolke tjelesno su najsavršeniji ženski tip, jer izgube krupnu snagu i surovost crnačke rase, a poprime u najvećoj mjeri elegantnost i graciju evropejske krvi. Oči ostanu crne, sjajne ko munje, zubi ko sedef.

* * *

Dvie večeri prije konference g. Ante Randić je pozvao k sebi u salo n sve vigjenije Hrvate Chicaga na malu zabavu, da se sa mnom upoznadu, da se porazgovorimo i bratski porazveselimo. Došao je

i tamburaški zbor i pjevačko društvo „Zora", kojim ravna Zlatko Kerhin. Nižu se zanosne nazdravice, a za njima ciliktaju tamburice, ili se ori glasna pjesma „Zore". Tu se upoznadoh sa svim vigjenijim Hrvatima u Chicagu, megju kojima spominjem Mameka, Lackovića, Lopinu, Kauzlarića, Jankovića, Marića, Badovinca, Skendrovića, Seljana, Popovića itd.

* * *

Rekoh, da moja rasprava ne bi bila potpuna, ni objektivna, kad bih donosio samo primjere zla i iskvarenosti, jer u Americi ima dobrih, poštenih i marljivih ljudi, koji su znali steći liep imetak, a što je mnogo više ljubav i poštovanje svojih suplemenjaka, kao i ugled megju Amerikancima.

G. Ante Randić, jedne večeri, kad se vratismo zajedno kući, pripoviedao mi je na dugo svoj život, pun muka i patnja, a na koncu uspjeha i zadovoljstva. Ja ću pripovjediti u kratkim potezima, da se vidi što može jaka volja i značaj. Rodio se je pred 42 godine u Kostreni kod Bakra. Bile su mu tri četiri godine, kad je ostao bez roditelja i bez ikakova imetka. Uzeo ga k sebi neki stric i odmah ga tako malena slao na pašu u bakarske planine, dajuć mu komad crnoga kruha, čim će se prehraniti cio dan. Išao je po kršu bos, to se razumije, ali i gol može se reći, jer ono jadnih otrčina, što je bilo na njemu nije sakrivalo njegove golotinje, ni ljudskome oku, a kamo li biesnoj buri i ljutoj zimi. Kad bi bilo sunca grijao bi se na njemu, kad ga ne bi bilo, trčao bi za ovcama, da se stopli, ili ako bi legle gdje u zavjetarje, a on bi se zgurio megju njih i grijao njihovim runom. Za najmanju stvar, pače i bez ikakva razloga, dobivao je batina. Smrekova grana ostavljala je često svoje bodljike po njegovom tielu, a katkada bi ga zamlatila i teška nesmiljena ruka strica ili strine.

Tako je to potrajalo do devete godine. Kad je nastupila deseta, počeo on malo razmišljati, kako bi se izbavio iz toga pakla. Vigjao je s planine velike jedrenjače i parobrode ploviti prema Rieci, Bakru, Senju i pomislio, kako bi krasno bilo ići s onim brodovima po svietu, pa makar katkada zapljuskivalo more preko palube. Ta mu se misao zabila u glavu kao čavao. Jednog jutra ustade rano, pa mjesto da krene s ovcama na pašu, on cestom put Rieke, bez novčića, bez kore suha hljeba. Došlo diete na Rieku, pa na obalu, da gleda brodove. S jednoga broda izigje nekakav dječak i on se upusti s njime u razgovor, pitajuć ga, kako je tamo, bi li trebali jednog malog, da pere palubu, posugje, da radi što bilo. Dječak mu reče, da je kapetan na brodu, pa neka govori s njime. On se ojunači, uspne se uz dasku, pa obrati rieč k prvomu mornaru, što ga je sreo, moleć ga, da ga preporuči kapetanu, neka ga uzme, bez plaće, samo nek mu dade hranu, nek ga ne vraća kući, jer bi ga stric ubio. Mornar i sam boji se ka-

petana, nu kaže malomu, da čeka tu, pa kad kapetan bude izlazio, neka ga sam zamoli; valjda će mu se smilovati, a i tako na brodu trebaju jednoga dječaka za manje i niže poslove. Eto ti kapetana, mrka i bradata, da te strah hvata na sam pogled. Mali sakupi sve duševne sile, poleti pred njega, pane na koljena i stane roniti grozne suze. Kapetan se biesno izdere na njega i na mornara, što mu nije dao koji ostatak iz kuhinje, pa ga poslao s Bogom. Nu mali izjavi, da nije došao prositi, da bi volio umrieti od glada, nego prositi, već moli, da ga se primi na brod. Kapetan ga omjeri od glave do pete, svidio mu se odgovor, svigjelo i diete, pa ga zapita što zna raditi. Ništa, reče, nego pasti ovce, nu sve će naučiti, radiće štogod mu zapovjede, samo neka ga prime. Kapetan pozove dispensira i zapita ga, bi li mogao maloga za što upotrebiti. Ovaj odgovori, da će mu trebati u mnogo posala, i kapetan ga primi. Dispensir ga povede u kuhinju, nahrani ga, svuče sa njega prnje, dade mu jednu staru košulju i stare hlače, sve veliko ko za čovjeka. Ništa zato, mali će podbiti rukave i nogavice, pripasaće se dobro sa komad špaga, pak će i to liepo pristajati. Tako postade mornar. Plovio je po Jadranskom, Jonskom, Egejskom i Crnom Moru, dvie tri godine, iskušavši sve nevolje m a l o g a na brodu, a poznato je, da malomu na brodu imade pravo svaki mornar priliepiti svojom teškom rukom šamar, ili ga očepiti nogom. Gladan više nije bio, trpio je groznu zimu Crnoga Mora, ali gol nije bio, a i to je napredak.

Jednom doču, da jedan veliki brod putuje za Ameriku. Stekao je nešto iskustva, zna da i drugi primaju nekakvu plaću, pa zašto ne bi i on jedan put vidio dva tri srebrena forinta, kušao im zvek na ruci? Ode on do kapetana toga broda i pita, bi li ga trebali na putu. Više ne kleči, ne plače, stupa otvoreno, ko čovjek, koji zna da je za nešto. Kapetan ga ukrca za neku sitnu plaću i on krenu put Amerike. I po okeanu je plovio dvie tri godine i postao pravi pravcati mornar, koji je kao vjeverica znao se penjati po konopima, zatvarati jedra po najljućoj buri.

Jednom doploviše u New- York. Skiće se po ulicama. Na brodu je naučio nešto talijanski, no engleski ne razumije ni rieči. Prisluškiva razgovor putem, čuje neke ljude, gdje govore hrvatski. Približi se, ispitiva što rade, kako živu. Pomisli, kad živu i drugi naši ljudi na kraju, a da ne znadu engleski, zašto da baš on nosi uviek kožu na pazar po nesmiljenom okeanu; i više se ne vrati na brod. Tu je radio što i drugi, meo, nosio vreće, rastovarivao ugljen, dok ne sakupi novaca, da plati željeznicu do Chicaga. Čuo je govoriti u djetinjstvu, da je tamo neki stric, koji je imućan, pa htjede pokušati sreću, ne bi li ga tamo taj stric primio k sebi na posao. Ne zna mu adrese, ne poznaje nik ga da se popita za strica. Poslie dugih peripetija napokon se upozna s nekim našim ljudima, koji ga povedoše do strica. Ovaj je bio bolji od onoga u domovini. Primi ga k sebi, i malo po malo naš Ante postade

podvornikom u stričevu saloonu. Tako u malo vremena izuči zanat sallonera. Kad je vidio, kako te stvari idu i prištedio nešto novca, izjavi stricu, da će i sam pokušati sreću. Stric ga u tome i pomogne i eto ti ga saloonera. Ne zna, dakako, ni čitati ni pisati, ali je engleski brzo naučio, ko pravi Amerikanac. U brzo svojom ljubaznošću steče mnogo gostova i posao se krasno uputi.

S našim ljudima nije nikada trgovao, nego sa Amerikancima, ko voleć da mu stranci u dućanu ostavljaju novce, nego naša sirotinja. Ali za to nije nikada propustio prigode, da priteče našemu čovjeku u pomoć, bilo novcem, bilo savjetom. Ovo mi nije on pripoviedao nego svak s kime sam o njemu govorio; pače mi mnogi rekoše, da neće pretjerati ako kažu, da bi danas Randić imao sto tisuća dolara više, da nije dobra srca, da nije potpisivao mjenice, izdavao čekove svakome, ko bi se našao u nuždi, ili ko bi htio njegovu dobrotu izrabiti. Još više dobra je učinio svjetom i riečju, jer ma da je nepismen, imade prijatelja i u najuplivnijim krugovima Chicaga, a mnogo puta je svojim svjetom i uplivom riešio raspre, koje bi bile na sudu upropastile stranke i otpuhnule im sav imetak. S toga, ko što su naši stari birali za sudije d o b r e l j u d e, tako i mnogi naši idu k Randiću, da ih on svjetuje, da im do potrebe sudi. Mnogo on radi toga dangubi, nu nije nikada uzeo ni novčića nagrade, zadovoljan da šire o njemu dobar glas.

Kad se je posao povećao, Randić oćuti ljuto posljedice svoje nepismenosti. Trebalo je voditi račune, potpisivati mjenice i čekove, pa se on dade na posao, nauči potpisivati svoje ime i računati. Ne zna čitati, ali zna savršeno zbrojitbu, odbitbu, množitbu i diobu; vodi sam svoje račune. Mlad se je oženio sa jednom Českinjom, te od nje naučio česki i nešto njemački. S njom je imao sina i kćer. Sin govori hrvatski i česki, a kći slabije hrvatski, a bolje česki, jer je više bila s majkom, nego s ocem, pošto je on sav dan za poslom. I to je rietkost u Americi, jer većina djece naših ljudi, osobito, ako nisu oženjeni sa Hrvaticom, ne znadu hrvatski. Kad mu je žena umrla, oženio se je s njezinom sestrom udovicom i pomnožao još svoju obitelj sa dvoje pastorčadi. Nije se pokajao, niti je pravio razlike izmegju svoje djece i tugje, a našao je marljivu domaćicu, da marljiviju nije mogao poželiti.

Danas ima krasnu kuću, sa svim mogućim najmodernijim konfortom, a i nešto prištednje. Hrvat je osjećajem i djelom, što iskazuje u svakoj prigodi, te se uviek rado sjeća svoga zavičaja i planina, po kojima je pasao ovce. A danas je pravi dandy, gospodin od glave do pete, finih manira, ko aristokratski sin, te i otmeniji čikaški ljudi traže njegovo društvo.

Eto takih bi nam trebalo mnogo u Americi, a vrlo ih je malo.

Kad sam se vratio sa zapada u Chicago, opet me dočekaše isti prijatelji na kolodvoru, opet odsjedoh kod Randića, a pošto je kon-

cem ožujka vrijeme bilo nešto omekšalo, g. Randić me je sprovagjao u kočiji, kojom je sam ravnao, naokolo po Chicagu, po parkovima, po negdašnjoj izložbi, uzduž luka i obala na jezeru Michigan, te mi pokazao sve znamenitosti grada.

* * *

Petoga veljače u negjelju dogje dan konference. Pogjoh sa obiteljima Randića i Biankini, koje goje megjusobno iskreno prijateljstvo i štovanje, do kazališta T h a l l i a - H a l l. Kad ugjosmo glazba Sokol udari ,,Liepa naša", a oduševljen poklik zaori sa svih strana. Kazalište je bilo puno, te neću pretjerati, ako kažem, da je bilo 1000 osoba. Dogjoše i reporteri amerikanskih novina, koji me obletiše za interview. Zamolih urednika glavnog čikaškog lista ,,Chicago Tribuna", neka dogje poslie konference kod g. Bachmana, brata Čeha, koji me je skupa sa prijateljima pozvao na večeru, pa ćemo se tamo porazgovoriti. Megjutim predsjednik odbora Juraj Mamek pogje na pozornicu, te mi u krasnom govoru dade dobrodošlicu i protumači prisutnima moj književni i politički rad. Mamek je radnik od od malih nogu, sada trgovac odielima, ali je znao marljivo steći liepu naobrazbu, te se njegova rieč uvažava megju amerikanskim Hrvatima. Po načelima je socijalista, ali nacijonalni socijalista, dakle socijalista, kako može biti svaki dobar Hrvat i čovjek, koji ljubi napredak čovječanstva. Njegov govor je primljen oduševljenim klicanjem i plieskanjem, a onda opeta udara glazba, te se izmjenjuje s tamburaškim zborom, dok dodje na me red da govorim. Govorih dva sata i po, mislim, po plieskanju i klicanju, na opće zadovoljstvo. Onda opet glazba i tambure, dok se sve ne razigje, da se opet u večer sastane na zabavi u narodnoj dvorani

Ja pogjoh sa obiteljima Biankini, Randić, sa Sirovatkom i nekim drugim prijateljima do Čeha Bachmana, koji je naučio s Hrvatima liepo hrvatski, a suradnik je mnogih českih novina. Novinarstvo ga ne smeta u trgovačkom poslu i njegov dućan jestiva i drugih sitnarija ide izvrsno. Ko svaki dobar Čeh ima deseterak djece, što za Čeha baš nije mnogo, nu ima nade, da će još koji put roda sa zipkom doletjeti.

S nama je došao i urednik ,,Tribune", mlad čovjek, u poslu, vidi se, marljiv. Ja se mučim da shvatim, što želi znati i da mu to engleski protumačim, jer ko svaki pravi Amerikanac i Englez — on ne zna ni rieči kojeg drugog jezika. Kad ga ja ne razumijem dobro, tumači mi dr. Biankini, a kad se ja izmučim, da mu dadem odgovor, te mi stanu usta od napora i muke podrhtavati, onda tumači dr. Biankini. Nema ni pojma o našim stvarima, ni o prilikama austro-ugarske monarhije. Sjeća se lanjskog pokreta i pobuna u Hrvatskoj, pa sve navraća govor na revoluciju. Hoće da mu kažem kada će biti revolucija, ko će je voditi i s kojim srestvima. Uzalud mu ja tumačim,

da u današnjim prilikama ne može biti govora o revoluciji, da se tu radi o mirnoj ustavnoj borbi proti najbezdušnijem nasilju, i ako bi ju narod htio, jer je uviek spreman na bunu, ali da ga mi sustežemo, da bez potrebe ne srće u klaonicu. Nije zadovoljan odgovorom, hoće revoluciju! On bi valjda rada, da ga što prije pošalje „Chicago Tribuna“ za ratnog dopisnika na bojište u Hrvatsku, dakako s masnim honorarom i sa desetak konja prtljage. On hoće svakako da čitateljima i vlasnicima „Tribune“ pokaže, da je za taj posao sposoban i da poznaje izvrsno naše stvari, a i vogju, jer je htio, po što po to vidjeti u meni vogju revolucije, nekakvoga Garibaldija ili Deweta.

Kažem ja dru. Biankiniju, da će najbolje biti, da mu diktujemo u pero interview, da ne bude po novinama bruke. Biankiki me uvjerava, da će urednik sve vjerno donieti što mu rečem i nek se ne brigam, da ne bi što iskrivio.

Odnošaj izmegju Hrvatske i Ugarske nikako mu ne ide u glavu, a ko će mu u jedan dva sata sve to protumačiti, i to još mucajuć engleski? Nije druge, bar o položaju poslie izbora i poraza liberalne stranke valja mu diktovati u pero. Znojim se ja, znoji se i dr. Biankini, a još više novinar. Napokon dovršismo; gospogja Zlata zaigra na glasoviru hrvatske pjesme, a moj je Amerikanac guta očima, guta ušima krasne melodije i sve to bolje razumije, nego moju engleštinu. Pita me, jesu li sve Hrvatice onako liepe. Dabome, rekoh, nijedna Hrvatica nije ružna. Uzdahnu mu se. Vidim, da bi najvolio, da ja čim stupim natrag u domovinu, razvijem barjak ustanka, a on da dogje za ratnog dopisnika. Megjutim g. Bachman pozove i njega i nas na večeru, na čisto domaću česku večeru, gdje je obilje svega, sve teško, ali tečno, sve krepko ko česka srca.

* * *

Amerikancu je dobro u našem društvu, pa će s nama i na pučku zabavu u Narodnu Dvoranu. Tu je sve veselo, sve iskićeno trobojnicama, sve pije, pjeva, a tamburice ciliču, pak glazba udara, pak ore skladna i glasna grla naše „Zore“. Prvi se uspne na pozornicu dr. Biankini i pozdravi me tako liepim govorom, tako zanosnom i kićenom rieči, da bih volio, da me nije pozdravio, jer me stavlja u nepriliku, kako ću mu odgovoriti. Nije lako govoriti poslie dobra govornika; umoran sam od govora poslie podne, a još više od interviewa. Po tom govore Sirovatka, takogjer liepo, načinom, kojim se je već on uvježbao u gagjanju narodne žice. Za njim govore po jedan Čeh, vatreno ko vulkan, jedan Slovenac, jedan Slovak, Srbin i Bugarin, pa napokon i ja, da se zahvalim svima skupa. Megju govorima ispunjaju prazninu pjevačka društva, tamburaški zbor, glazba, a oduševljenje sve više raste. Napokon dogje predsjednik „Zore“ Zlatko Kerhin, te mi naviešta, da me je „Zora“ odabrala svojim počasnim

članom. Sirovatka me vuče od stola do stola, hoće da dogjem megju Čehe, Slovence, Srbe, Slovake, Bugare, da se svima zahvalim, pa i „Zori“ i „Sokolu“ i tamburašima i pjevačkim društvima. Promukoh, ko razbiveno zvono i nagjoh se nenadano na legjima mladeži, koja me nosi dvoranom, dok se meni to ne pričini malko komičnim, i a, laganim skokom, odmakoh za stol prijatelja, puštajuć mladost, da pleše i da se veseli.

* * *

Iz svega se ovoga vidi, da u Chicagu ima mnogo hrvatskog čuvstva, pameti, a i sloge. Glazba, tamburaški zbor, pjevački društvo „Zora“, upravo izvrsno izvježbano, mnoga društva za megjunarodnu pripomoć itd., sve to dokazuje, da je tu hrvatska sviest budna i da bi se hrvatska kolonija u Chicagu mogla dosta dugo održati. Naći će i popa, a možda i učitelja, a osim toga goje i slavensku solidarnost sa svima, kojima ta solidarnost leži na srcu. Oslanjajuć se na moćne i napredne Čehe, bratstvujuć sa Srbima, kojih je do duše malo, prijateljujuć sa Slovencima i sa Slovacima, kojih ima liep broj, neće tako brzo utonuti u amerikansko-englesko more.

Osim svega toga ustrojio se je i politički klub „Hrvatske Napredne Omladine“. Predsjednik mu je Stanislav Šulentić, mehanik-inžinir, podpresjednik Franjo Vidmar, tajnik Kosta Unković-Meić, blagajnik Ivan Šimec. Odbornici: Hinko Sirovatka, Vjekoslav Čop, Ante Kružić, Franjo Strmić i Zlatko Kerhin. Ovaj se je u zadnje doba preselio u Allegheny, te će tu nastaviti rad, ustrojiti pjevačko društvo i klub „Hrv. Napr. Omladine“. U tim klubovima može biti zametak političke organizacije Hrvata, a ja sam mladosti dovoljno i u četiri oka tumačio, kakva bi im morala biti svrha. Za ovu ideju osobito je oduševljen mladi trgovac Ante Narić, kojega ne smijem prešutiti; jer malo ima srdaca u tugjini, koja onako osjećaju ljubav za domovinom, kao on. Marljivo se bavi svojim poslom, ali ne propušta prigode, da čita sve listove, i sve knjige, koje iz domovine dolaze, a govori krasno i oduševljeno. Svi ti mladi sokolovi goje nadu, da će se jednom vratiti u domovinu, a spremni su uviek, kad bi ih ustrebala.

XV.

Prama sjeveru. — Izvještaj „Chicago Tribune". — Uzduž obale Michigana. — Milwankee. — Šest sati na vlaku u sniegu. — Ivan Kalić i Gašparović. — Doček naroda u Calumetu. — Grad Calumet i njegovo stanovničtvo. — Hrvatska i slovenska crkva. — Župnik Polić. — Unijatski pop Makso Relić. — G. Čop. — Govori narodu. — Konferenca u gradskom kazalištu. — Društvo Dr. Ante Tresić Pavičić. — Kod radnika na večeri. — Rudnici i talijonice bakra. — Mamutski strojevi. — Savršeni automati. — Razbijanje bakrene kremenjače. — Bakrene žile u podzemlju. — Mlinovi za kremenjaču. — Zubi, kakve bi Gašparović trebao za magjarone. — Talionice i kalupi. — Sibirska zima. — Lake Superior. — More leda pokriveno sniegom. — Tvornice bakrenih žica. — Radnička kuća, i objed kod hrvatskog radnika. — Zapad sunca na snieżnoj pučini Sjevernog Jezera. — Smiona ljudska obrtnost. — Moralnost i radinost našeg naroda u Calumetu. — Zemljište mukte na ravnicama Canade. — Naš čovjek ne podnosi oštrine kanadskog podneblja. — Fotografija u četi radnika. — Mala Ruža Gašparović. — G. M. Dražić. — Rastanak sa prijateljima.

Preći ću preko svih ljubeznosti, koje mi iskazaše braća u Chicagu, osobito Ante Randić i dr. Biankini, te Sirovatka. Ovaj mi je posvetio sve vrieme koje mu je ostalo slobodno, oni vrieme, kuću i gostoljubni stol. Ova trojica me dopratiše i do kolodvora, kad krenuh put Calumeta, gdje je bila urečena konferenca za nedjelju po podne na 12 veljače u gradskom kazalištu.

Oprostih se s prijateljima, koji mi doviknuše do vigjenja! i u osam sati u večer krenuh brzim vlakom put sjevera. Putem razmišljah o rodoljubnom čuvstvu, koje tako liepo gori i daleko od zemlje iz koje nikosmo, i kako teško mora biti onima, koji to čuvstvo iskreno osjećaju, a osugjeni su da provode život daleko od rogjene grude.

Pade mi na pamet i urednik „Chicago Tribune" koji je kako predvigjah, našarao dugu kobasicu o revoluciji, a sve što mu rekoh krivo shvatio, i krivo prikazao. Vlak se je megjutim vukao čitav sat kroz beskrajne ulice Chicaga i njegovih predgragja, dok napokon ne ispade na čistinu, ter stane juriti uzduž obale jezera Michigan. Mjesečina je, i na njoj blieskaju nepregledni ledovi jezera, pokriti bielim sniegom,

plavkastim otsjevima. Na desno puca nedogledna pustoš jezera, a snieg se jače bjelasa uz obalu. ¡Ništa se živa preko zime ne miče na tom smrznutom moru, nu netom se pomoli proljeće tisuće ga parobroda sieku na sve strane.

Prosanjarih do grada Milwaukee, malne čisto njemačke kolonije, koji je sav jedna velika pivovara. Kad je vlak krenuo dalje, zamolih crnca da mi spremi krevet i legoh. Premda je krevet mekan, čist, savršeno uregjen, po svom običaju ne mogu zaspati. Mozak kuha, a misli se suču ko oblaci, šareni, katkada i tmurni, puni briga o neizvjesnoj budućnosti koja me čeka, o tolikom trudu, a bez ikakva vidljiva uspjeha. Književni rad zgažen od kojekakovih kritičara, od mladosti nadute, drzovite, kakve nenagjoh u nijednom narodu, pune umišljenosti, a sa malo pripreme i dara, dok čitatelja nemam ni ja, ni oni. Politički rad još i beskorisnije potrošen, a narod poharan, zaveden, izvaran od svakakih leventa i tugjinskih mićenika.

Napokon zaspah, i zaspah duboko, jer se ne probudih do devet u jutro. Začudih se gledajuć na sat, a veselih se što mi još ne ostaje nego dva sata i pô puta. Obukoh se, opremih se, i eto ti crnca, te me pita hoću li objedovati, jer da je vrieme breakfasta davno prošlo. Promislih, što ću objedovati, kad ću prije podne u Calumet, pa dadoh u tom smislu crncu odgovor. Ovaj me upozori, da ne ću stići u Calumet do sedam sati u večer, jer da je vlak morao ostati šest sati u sniegu, a odmah poslie podne ću morati mienjati vlak, u kojem nema gostione. Sad razumih zašto sam tako slatko spavao. Probudio sam se do duše nekoliko puta, nu svaki put sam mislio, da sam se za to probudio, što je vlak stao, te prestalo ritmičko drmanje vagona i žamor mahine.

Nije druge, do noći se ne da stati gladna želuca i naručih objed. Vlak prolazi preko pustih poljana Visconsina pokritih sniegom, a jezero je ostalo daleko na desno. Poslie podne se iskrcah na nekoj maloj postaji na granici države Visconsin i sjeverno-zapadnog diela države Michigan. Počekah tri duga sata u zamazanoj čekaonici postaje, pa kad je došlo vrieme polaska ukrcah se u prosti nekaki vlak, takogjer zamazan, premda sam platio brzi vlak i Pullmana. U Chicagu na ljutoj zimi sam se prehladio, te kašljem, kao da će mi sva pluća na grkljan izletiti. Nikad u životu ne iskušah takvog kašlja, a u grlu mi sve gori i bode me, kao da se po njemu šeće morski jež. Zabrinuh se hoću li moći u nedjelju sa takvom prehladom govoriti, a teško mi je izdangubiti sedmicu dana, jer, kako već rekoh, konferenca se ne da nigdje držati nego u nedjelju, ili u subotu u večer. Petak je, i nema nade, da će do nedjelje biti bolje.

U mislima i kašlju počelo se je već i mračiti. Jedan sat prije nego ću stići u Calumet, koji se nalazi na najsjevernijem ćošku države Michigan, što no se duboko buši u Lake Superior (Sjeverno jezero) prama Canadi, na nekoj omanjoj postaji vidjeh ući dva čovjeka, koji mi se po obličju čine naši. Vidim, ogledaju se, prisluškivaju razgovor put-

nika, shvaćam da su mi došli u susret, dignem se, pružim im ruku, i kažem: dobra večer, gospodin Kalić!

— A vi ste to? Ima već mnogo godina, da vas nisam vidio, sve od skupštine pravaša pri otvorenju Starčevićeva doma.

Predstavi me drugome suputniku g. Gašparoviću, i sjedosmo, da se pitamo za zdravlje i razgovaramo o našim ljudima. Kalić je kremenita Hrvatina iz Gorskoga kotara, mnogo je trpio i stradao za svoje političko osvjedočenje, pa kad su zaredala progonstva, ostavi upravu imetka sinu, a on krenu put Amerike, ne bi li što prištedio, i ostavio sinu ono malo sirotinje bez duga. Krojač je po zanatu, pa se tim poslom i u Americi bavi. Ne ide mu loše, ali ne može pa ne može, da se snagje u Americi; srce mu čezne za domovinom. U njoj vladaju Švabe i Magjari, a što je još gore, tisuć puta gore, magjaroni, tugji agenti, svakake političke mutikaše i dotepenci, ma ipak je domovina!

Gašparović je takogjer iz Gorskoga kotara, sa kranjske granice i on je pobjegao, ne od domovine, nego od nevolje, a u Americi je znao trudom i marom steći liep položaj i uvaženje gragjanstva u Calumetu, tako da je ove godine kandidovao za gradskoga blagajnika, ne znam sa kakvim uspjehom, i da li su se izbori još obavili, ali svakako je bio jedan od najozbiljnijih kandidata. On se bavi saloonerstvom, a njegov saloon je jedan od najvećih i najposjećenijih. Neumoran je šaljivdžija, pa ljudi traže njegovo društvo već radi veselja i zabave. Naučio je izvrsno engleski a nešto i talijanski, radeć sa talijanskim radnicima, pa sa osobitom komičnošću zna pripoviedati svoje doživljaje sa Talijanima, naročito kad govori nekom talijanštinom, gdje igra veću ulogu mimika nego jezik. ! gospogja mu je Hrvatica, a kćerke govore izvrsno hrvatski, dok muškarci, koji se više zabavljaju s amerikanskom djecom, nego kod kuće, već slabije govore materinski jezik.

Kad stigosmo na kolodvor nagjosmo mnoštvo naroda, koje je došlo, da me dočeka i pozdravi. Zahvalih kako mogoh promuklim grlom, pa krenusmo kočijom prama Gašparovićevoj kući, gdje mi je odbor odredio konak. Kuća je velika i udobna, dakako s modernim konfortom i čistoćom, jer toga u Americi ne fali ni na selu.

Netom se u svojoj sobi udomih i spremih sigjoh u saloon, da razgovaram s narodom.

Calumet je gradić koji će danas brojiti trideset tisuća stanovnika, od kojih je trećina Slovenaca i Hrvata. Ima tu Finaca, Magjara, Poljaka, Talijana, i drugih narodnosti. Engleza je malo, ali je službeni jezih ipak svuda englezki. Kalumet duguje svoj opstanak obretenju bogatih rudnika bakra u samoj blizini i u okolici. Nalazi se na jednom otočiću, koji je odieljen tek malim kanalom vode od najsjevernijeg rta što no se buši u ogromno Sjeverno jezero, najveće u Americi. Prije dvadeset godina nije tu bilo nego nekoliko pastirskih drvenjara, a danas grad upravo cvate obrtom i trgovinom, te je glavno središte bakrenog proizvoda u Americi. Neki Slovenci stekoše tu velik imetak,

megju kojima se računa da trgovac i vlasnik kuća g. Ruppe broji megju najbogatije ljude, te posjeduje oko milij n dolara imetka. Slovenci izdaju u Calumetu i jedan tjednik. Urednikom mu je g. Švajger.

Megju Hrvatima i Slovencima vlada liep sklad, osim što se nešto pokeckaše radi crkve. Stara zajednička crkva izgorila, ne mogli se pogoditi u gradnji nove, pa Hrvati sagradili svoju, a Slovenci svoju. Hrvati sagradiše liepu, ali čednu crkvu, sa župnim sta om, dočim Slovenci sagradiše najveću i najljepšu crkvu u Calumetu, u gotskom slogu, sa dva zvonika, svu od kamena, sa ogromnim troškom od 80.000 dolara. Još nije dovršena, pa će trošak nadmašiti i 100.000, ili ti pò milijona kruna. Megjutim je već danas na čelu crkve engleski natpis, a do pedeset godina, nit će se znati ko ju je sagradio, nit će se u njoj čuti slovenske rieči. Za sada se obavljaju crkovni obredi u ogromnoj dvorani pod crkvom. U dvoranu može stati oko deset tisuća ljudi.

Hrvati imadu mlada župnika, velečasnog Josipa Polića. Ovaj se ne bavi politikom, već uči jezike, te govori liepo engleski, franceski, talijanski i njemački. Ljubi mir, i nema prepiraka sa župljanima, te mislim, da je najmirniji hrvatski župnik u Americi. Župljani vrše svoju dužnost prema njemu, a on prama njima. Župa je velika i bogata, pa ni s te strane nema brige. Ima megju našima i nešto unijata, pa kad ustreba Polić pozove iz Clevelanda unijatskog župnika Maksa Relića. Ovaj je pravi zmaj, nemiran, ratoboran, uman, razgovorljiv, polemičar, do potrebe i šaljivdžija. Otišao je iz domovine, da se ukloni progonstvu magjarona, ili kako on veli, da ne ubije revolverom u ruci kojega lopova, jer svećeniku ne dolikuje prolievati krv, pa ni lopovsku, ni magjaronsku. I onako je već jednoj od magjaronskih perjanica, mislim Ćiru Milekiću, odrapio strahovitu ćušku. Ja sam ga upoznao u Chicagu kod dra. Biankinia. I tamo se je grozio revolverom magjaronima, ako ga kada sudbina povrati u domovinu. Čudna li kontrasta, kad se sastanu on i Polić!

Slovenci i Hrvati imadu zajednička neka društva, a društva za megjusobnu potporu su odieljena. I jedni i drugi napeše sile jednakim marom, da moja konferenca bude dobro posjećena.

U subotu valjalo je poći s Kalićem, sa Gašparovićem, sa Švajgerom itd. od saloona, do saloona u posjete. Opet isti križni put, ko i u Chicagu. Bez toga ne ide! Posjetismo i neke obitelji, kao obitelj g. Čopa, čija nas je gospogja liepo podvorila. U večer je bio sastanak u saloonu g. Gašparovića, gdje sam držao više govora poučavajuć narod o stanju u domovini, i kako se mora držati amo u tugjini, osobito obzirom na ekonomske prilike.

U nedjelju po podne pogjosmo do gradskog kazališta, koje se je već bilo napunilo Hrvatima i Slovencima. Tu je glazba, tu tamburaški zbor i pjevačko društvo. Vidi se da naši u Calumetu ne spavaju. Odbor se je poredao na pozornici, a u ime odbora uze riеč predsjednik Ivan Kalić, da me pozdravi i predstavi narodu. Kalić je kratak, ali jez-

grovit. Svaka mu rieč gori ljubavlju za dalekom domovinom, i mržnjom na one, koji su krivi, da toliki narod, ovgje u užasnom ledu, u radu u dubokim pešterima pod zemljom čami daleko od domovine. Njegov je govor popraćen burnim odobravanjem, pa u ime Slovenaca uze rieč g. Švajger, te me pozdravi kićenom slovenštinom, pobravši takogjer nagradu bučna odobravanja. Glazba, tamburaški zbor, pjevačko društvo izmjenice izvagjaju krasne hrvatske i slovenske pjesme i kompozicije, što sve oduševljava općinstvo. Ja kašljucam i bojim se, hoću li moći tako neraspoložen govoriti dva tri sata i to snažnim glasom, da me čuju, jer je kazalište prilično veliko. Odvažih se, sakupih sile i govorih preko dva sata, kašljuckajuć katkada, ali bez hrapavosti u glasu, na svoje veliko čudo. U konferenci uzeh u obzir velik broj Slovenaca, te im govorih i o slovenskim odnošajima, o potrebi bratske sloge megju Slovencima i Hrvatima u domovini i u tugjini. Ocrtah im zajedničke neprijatelje, kojima smo okruženi, i pokazah, da nas samo zajednička budućnost i složan otpor može spasiti.

Poslie ove konference držah još jednu u saloonu g. Gašparovića u ponedjelnik u večer samo za odabranike, te im razložih potrebu političke organizacije, a i ekonomske organizacije, naročito u gradu, gdje mogu postati odlučnim faktorom u političkim i municipalnim izborima. Moje rieči ne padoše na neplodno tlo, jer mi mjesec dana kašnje brzojaviše u Allegheny, da su ustrojili političko društvo, i meni u počast okrstili ga mojim imenom.

Kroz dane moga boravka u Calumetu nastojao sam proučiti život naših radnika, te sam zavirio u mnoge radničke kuće, u tvornice i u rudnike. Bio sam pače jedanput i na večeri kod radnika Skendera, koji si je kupio kućicu ponešto izvan grada. Malena je, ali za radnika vrlo udobna i čista. Stopanjica mu je marljiva Hrvatica, a i djeca ne govore do sada nego hrvatski, jer su malena, pa ne polaze još škole. Pogostio nas je zečetinom, plodom svoga truda, jer je strastven lovac.

Pogjoh u društvu sa g. Kalićem, g. Gašparovićem i sa župnikom Polićem vidjeti i rudnike bakra. Prati nas i Slovenac g. Šneler, mlad čovjek, koji se bavi bankarskim i agenskim poslovima. Naučio je dobro engleski, te se je u Calumetu oženio, stekavši jur liep imetak. Dogjosmo kočijom za četvrt sata, upadajuć u visoki snieg do sjedala, do visokih dimnjaka talijonica.

Pogjosmo najprije u odio mahina, koje vuku bakrenu rudaču iz dubine, kako mi rekoše, do pet ili šest tisuća nogu. Po što kupio, po to prodajem, a niesam mjerio dubinu, niti me htjedoše pustiti u dno rudnika, jer je to strancima strogo zabranjeno. U ogromnoj i visokoj dvorani nalaze se dva upravo mamutska stroja, jedan pored drugoga. Glavni kotači, oko kojih se vije debeli kabel od ocjelnih žica, na kom visi vagon pun rudače, što no ga mahina vuče iz jaza, imadu šest sedam metara u promjeru, a debljina im je razmjerna. Ostali kotači, koji zagrizaju zubima u os ovih mnogo su manji. Kada električno

zvonce javi, da je u dubini vagon pun rudače, mahina se stane polagano kretati, pak se kotači vitlaju brže i brže, sve dok od brzine oko ne izgubi njihove zrake, što no spajaju objem sa osi, a ogromne poluge koje sve to kreću pod pritiskom pare, ko dvie brijarejske ruke, dižu se, rivaju se napried, padaju, idu natrag, sve pospješenom brzinom, a bez ikakva žamora, osim što kabel zvrnda zrakom i po kotačima. Poluge su upravo ogromne, duge šest sedam metara, a razmjerne debljine. Uz mahine su samo dva čovjeka, od kojih mi jedan tumači vrlo zamršeni ustroj. Tvrdi, dakako, da je glavna od tih mahina najjača i najveća na svietu: t h e g r e a t e s t o f t h e w o r l d. Bez toga u Americi ne igje; tu je sve najveće i najbolje, kako više puta spomenuh. Rekao mi je i koliko ima tisuća konjskih sila, ali da se čitatelji ne prestraše, neću kazati brojku, jer da je vjerovati tom Amerikancu, deset najvećih engleskih oklopnjača ne bi razvilo toliko parnih sila. Svakako sila mora da bude doisto velika, jer, ako je istina, da je onolika dubina rova, koliku mi suputnici naznačiše, i koliku čuh više puta u Calumetu spominjati, onda sam željezni kabel, što ga kotači kreću oko sebe i vuku, mora težiti četrdesetak tona. Na kabelu je željezni vagon, koji će sam težiti najmanje tonu, a u njemu dvadesetak tona rudače. Svaki četvrt sata, od prilike, jedan vagon se diže, a drugi pada u jaz, prvi pun a drugi prazan. Mahine rade danju i noću, te bi prama tome morale svaki dan izvući 1920 tona bakrene rudače.

Na moje veliko čudo, promatrajuć bolje mahine, vigjeh na glavnom tačku, na ogromnom komadu željeza, koji sačinjava os i upornjak ciele mahine, biljegu Kruppove tvornice. Rekoše mi, da su samo ti tački naručeni kod Kruppa, jer u Americi ne rade tako tvrde ocjeli. Amerikanci kupuju još više u Creuzotu, a sva se plutokracija vozi na franceskim automobilima. Finije stvari kupuju u Evropi, a ipak svojim željeznim proizvodima poplavljuju cielu Evropu, pače sviet!

Pošto razgledasmo mahine, pogjosmo da vidimo rovove rudnika, otkuda izlaze vagoni puni rudače. Nad rovom je takogjer visoka zgrada, koja je spojena hodnicima sa prvom. Jedna od druge, ili bolje rov od mahina biće udaljen blizu sto metara. Idemo uzduž željeznih kabela, koji se sad suču i zvrndaju, sad stoje, prama tome, da li vuku iz rova rudaču, ili ne.

Rov je dvostruk, ili bar tako izgleda na rubu, gdje su dvie rupe; jedna za vagon koji se diže, druga za onaj koji se spušta. Na metar dubine ne vidi se nego tama. Uspesmo se uza stube, da vidimo, kako se vagoni iskrcavaju. Valja poći vrlo visoko, jer surova rudača prije nego će se spustiti do zemlje progje kroz tri mlina, koji je melju u prah, što ne bi bilo ni tako lako, ni tako hitro, kad rudača ne bi sama padala s visoka u mlinove. U ovoj zgradi čuje se užasno škrgutanje, lomnjava, praskanje tvrde kremenjače, gruvanje materijala, što no se iskrenjuje iz vagona, i kotrlja niz željeznu kosinu grabâ na pod, udaranje mlatova, zvrndanje konopa, propadanje manjih komada kroz

grabe u dubinu. Prašina samlivena kamena vitla se svuda, ko sivo brašno.

Dogjosmo do vrha. Tu rade naši ljudi. Jedan stoji uz rov i gleda samo kada će vagon poviriti iz jaza, pa daje radnicima, koji niže tuku kamenje, znak da se udalje, da ih kamenje ne zaspe. Drugog posla regbi nema, jer vagon sam dogje do vrha, sam se čudnom vještinom nagne, iskrene, ispravi, pa se munjimice opet sunovrati u jaz. Sve je to tako savršeno udešeno, kano da je živi organizam. Netom je vagon iskrenuo rudaču, manji komadi propadaju kroz željezne rešetke na donji pod, gdje je mlin za sitnije komade, a veći se otkotrljaju niz kosinu od tri četiri metra do radnika. Ovi odmah polete na posao. Svaki raspoznaje koji kamen sadržava bakrene rudače, a koji je nema, i odmah dugim željeznim kvakama vuče prosto kamenje na jednu stranu, te ga gura niz strminu, a rudaču prama ždrielu mlina. Prostoga kremena, bez bakrene i srebrene rudače ima za to, jer mine otkidaju kamenje i po strani bakrene žile, koju radnici dalje u dubini sliede, kamo ju je narav povela. Tih žila ima više, dubljih i viših, neke su kose, neke vodoravne, neke se križaju. Njihova debljina ne iznosi više od dva tri metra. Neke su već iscrpljene, drugima se je izgubio trak, jer su prekinute kakvom ogromnom hridi, u kojoj valja napraviti tunel, te tražiti nastavak žili, koja često teče po više kilometara dužine. Rudnici su vrlo bogati i neće se lako iscrpsti; ali čim se iscrpe, ode i grad Calumet.

Ruk ma radnici ne rade, jer bi ih brzo ne samo ogrebli, nego istrošili na oštrom kamenju, iz kojega na sve strane viri bakar i često kristalizovano srebro. Za to su svima ruke omotane krpom, ili nose debele kožnate rukavice, da se ne ogrebu, ako ture rukom koji manji komad u mlin. Veće dovuku kvakama, a one koji ne mogu ući u ždrielo mlina razbiju mlatovima. Ništa zanimivijega nego vigjeti, kad koji veliki blok, od 300 do 400 kilograma težine, dogje u ždrielo mlina. Uhvati ga željeznim zubima za donji kraj i odmah čuješ drmanje, škripanje, pucanje, lomnjavu. Za nekoliko sekunda nema ga, a već je drugi na njegovom mjestu.

— Eh, da je ovaki jedan mlin za magjarone, ili da ja imam ovake zube! reče šaljivi Gašparović.

— I da ih mi možemo vući u tvoje žvalo željeznim kvakama! doda Kalić.

Čim je prvi vagon došao na dno, čuješ s druge strane gdje se je drugi iskrenuo, i gdje drugi mlin glogje i zgriza kamenje kao i ovaj. Radnici se žure, jer dok vagon dogje, da iskrene novi materijal, sve mora biti očišćeno. Za sav taj posao, dosta je pri svakom mlinu pet šest ljudi; a ti rade cio dan, sa izmjenom u jutro, o podne, i u večer, jer se radi i noću.

Niže drugi mlinovi melju sitnije kamenje, a najniži ga pretvaraju u prašinu, pak dolaze sita koja luče bakar od kamena; pak voda, koja ispire bakar, a onda talionice.

Pogjosmo do talijonica. Nekoliko peći od opeka, koje se ne podaju vatri, pune su rastaljena bakra, a izmegju njih nalaze se kalupi poredani u nizove. Željezna kutlača visi na lancu sa stropa, do svake peći, a jedan radnik ravna njezinim dugim drvenim držalom, te netom se vrata peći otvore, on upravi kutlaču u nju, zacrpi rastaljena bakra, vuče ga van, tura prama kalupima, nalieva jedan za drugim do vrha, i opeta zahvaća bakar. Ni kapi da bi prolio, ili prelio preko kalupa. U pećima sieva rastaljeni bakar žutim bljeskovima, a kad ga radnik izlieva, rekao bi da je nekakav prozirni zuti kristal, lagan ko voda. Čim je bakar popostao nekoliko časaka u kalupima, drugi radnik dogje, izvrće ih željeznom kvakom u vodu, koja praska i hlapi se gustom parom od vrućine. Voda često uzavrije i valja iz nje opeta željezom vući komade bakra, te ih otpremati u hladilište. Paklena vrućina izbija iz peći, i iz kalupa. Radnik koji crpi bakar ima modre naočare, da zaštiti oči od vatre i blieska rastaljene kovine u peći.

Na sve strane posagragjene su gomile od komada bakra već gotova za trgovinu.

Mislim, da ni deseti dio od materijala što se vuče iz rudnika, nije čisti bakar, a količina srebra je neznatna.

* * *

Jednog jutra pogjosmo, da vidimo tvornice bakrene žice, za telefone, brzojave, itd. Tvornica je sat željeznice udaljena od Calumeta, te se nalazi uz samu obalu Sjevernog jezera. Gašparovićeva sestra, udana za jednog radnika pri toj tvornici, pozvala nas je na objed.

Netom izigjoh iz Gašparovićeve kuće, dah mi se smrznu od studeni na naočarima, tako da ne vidim puta pred sobom. Vije jak vjetar, bije lice nekom sitnom pržinom sniega i bode ko iglama. Pošto se snieg ne čisti, a po njemu se ide, s jedne i s druge strane trotoira, skližu se noge u duboke izdubine, da se svaki čas možeš naći koliko si dug i širok u debelu sniegu. Imam na sebi dobar ćurak, a na glavi mi je šubara od sealskina, ali ne pokriva ušiju. Teturam se ko pijan, a od muke mi cure suze iz očiju, te se smrzavaju na licu. Šneler i Kalić vide, da ne mogu dalje, pa me uhvatiše jedan s jedne, a drugi s druge strane i vuku me dalje. Ne bih dozvolio toga da vidim, ali ne vidim ništa, jer se je dah na naočalima smrznuo, a da i nije ne bih i onako vidio ništa, jer su mi oči pune suza. Pogledavam ispod naočala na stazu, ali pržina sniega udara i ispod njih u oči, a snieg me još više zabliješćuje. Sreća da nije bilo nego desetak minuta puta do kolodvora! Čim stupih u toplinu hoću da skinem naočale, ali mi se prsti skočanjiše; jagodice, nos, uši ko živi led. Kad se stoplih nastade protudjelovanje krvi, i odjedared, prsti, nos, uši, jagodice gore ko živa vatra. Mislim da ljuće zime ne može biti ni u Sibiriji, jer i ako thermometar pada niže, neće biti onakoga vjetra. Pošto u Americi mjere vrieme po Fahrenheitu,

nisam zapamtio, koliko je stupnjeva termometar pokazivao, nu cienim, da će bit bilo oko — 30 Celsiusa.

Ukrcasmo se u vlak, uživajuć iz toplih prostorija pogled na beskrajne ledove Sjevernog jezera, na onim mjestima, gdje je vlak uzlazio na uzvisitu čistinu. More bielo, nepregledno, zasljepno, i ako je snieg pokrio odsjeve leda. Izgleda ko beskrajna ravnica, bez igdje ikojeg stabla. Nigdje kraja, nigdje obale, samo gdje se jezero uvlači u kopno kanalima ili lukama vidiš nešto stabalja, posve biela od sniega ; ali malo ga je sjekira poštedila, a još manje požar. Šume Amerike iščezavaju nevjerojatnom brzinom, jer ih žderu rudnici, koji trebaju milijone podporanja za svoje rovove, da se ne sruše, i ne zaspu radnike odronima, a još ih brže žderu požari, jer treba pašnjaka, livada, oranica.

Na nesreću dogjosmo prekasno u tvornice, jer je vrieme objeda, kada radnici ne rade, kada se nebrojena kola, što no vuku i otančavaju bakrene žice ne vrte. Promatramo zapušten mrtvi rad. Nebrojene su žice napete na sve strane, neke debele, ko mali prst, neke tanke, ko svilena nit, a ogromni kotači već svijenih žica nagomilani su, svake vrsti i debljine, po svim uglovima, uzduž duvara. Žice su napete od jednoga kotača do drugoga, provlačene kroz neku blatnu smjesu crljenice, koja čisti žicu, te joj daje malne zlatni sjaj, dočim je neočišćena žica zelena od rgje. Bakar spada meglu najraspruživije kovine, te ga možeš rastezati i otančati na kotačima do nevjerojatne tančine, a da nikad ne pukne ako je čist i prekuhan.

U blizini su i peći za taljenje i prekuhavanje bakra, a nedaleko je i rudnik, kojih ima više u okolici Calumeta.

Žaleć, što ne možemo vidjeti i čuti zvrndanje nebrojenih kotačića, preko kojih su napete žice, pogjosmo na objed. Ko je u Americi bolji radnik, a marljiv je i zna štediti, može u par godina steći kuću i namještaj u njoj, kakvim bi bio kod nas zadovoljan i imućniji čovjek. Stupivši pod krov Gašparovićeva šurjaka, čudio sam se udobnosti, čistoći. Vjerna stopanjica mu drži sve u najboljem redu, pa, unatoč djeci, dospieva i da kuha, ter nam je spremila objed čisto po domaću, ko da smo u Gorskom kotaru. Na rastanku mi je darovala, za uspomenu, komad bakra, slivena u kalup napunjen slamom, pa izgleda, ko od zlatnih stalagmita. Služi za pritisnuti papire.

Oprostismo se i krenusmo natrag. Mećava i vjetar se utišaše. Zapadno sunce, koje se u onom kraju i onako malo diže nad obzorje, probilo ponešto sive naslage sniega u vazduhu, ter baca bliedoružičaste zrake po pučini sniega Sjevernog jezera, po sniegu dolina i brežuljaka, kud vlak prolazi, po sniegu što no pokriva stabalje, po sniegu što no pokriva svu prirodu. Duboki mir vlada na njom. Nigdje živa stvora, ni zeca, ni ptice; ko da je baš ciela priroda pomrla, kao da je sva jedan ogroman mrtac, pokrijen jednim beskrajnim bielim plaštom; a i sunce ko da umire, izdiše, jedva duhopiri, jedva šalje slabe bolesne

zrake po onoj plahti, zrake bliedoružične, ko boja lica u bolesnika, što no se gasi od sušice. Kako nećeš, da su naši drevni oci morali vjerovati u borbu dobra i zla, svjetla i tmine, Vida i Črta ? Neiskazna nujnost rosi sa sunčanim zrakama po ovoj pučini sniega, ko latice nekog ružičnog zračnog cvieća po onom beskrajnom grobištu . . .

Ali crni visoki dimnjaci, što no tu i tamo sukljaju mrke svrdlove dima u sniegom zagašena nebesa, sjećaju te, da je tu čovjek, onaj koji se ne boji sjevera, ni sniega, ni leda, koji ne treba sunca, ni njegove topline, jer para i ruje utrobu zemlje, da kopa iz nje ugljen, kovine, da se na njezinim grudima grije, radi, kuje, bori i živi. Smioni titan, koji ne treba vatre ni topline nebesa, koji se odriče i pomoći Božanstva, da živi sam od sebe, jer vatru krade iz dubina, a ne s visina, kao u grčkom mitosu, pa i svjetlo, a dosta mu je, da Bog ne uništi zemlju pod njime; — da mu ne otme zrak plućima, da se zemlja vrti ko i do sada, donosi jutro i večer, kiše i suše, oluje i tišine . . . za sve ostalo sam će skrbiti.

* * *

Calumet je jedna od najboljih naših kolonija u Americi. Tu se mnogo radi i štedi. Pije se do duše i tu, ali s mjerom. I moral je viši nego u južnim krajevima. Ima više žena iz domovine, više obiteljskog života, a manje b o a r d i n g - h o u s e a. Plaće su dobre, te su možda jedino u Montani nadnice nešto više. Neki se naši dadoše i na farmerstvo, nu vrlo su rietki. Autonomna vlada Canade daje mukte onoliko plodna zemljišta, koliko se ko može obvezati, da će do stanovita roka obraditi. Canadske ravnice, i ako po studeni ne zaostaju za Sibirijom, ipak imadu ljeti toliko topline, da usjevi posvema dozrievaju, a žetve su vrlo obilne. I marvogojstvo se dobro isplaća. Neki se od toga dadoše zamamiti, htjedoše biti gospodari, pa preploviše Lake Superior, i dobiše obećanu zemlju. Na žalost naš čovjek ne podnosi oštrine onog podneblja i brzo umire. Već je podneblje Calumeta za našega čovjeka preoštro i opasno. Dok se radi pod zemljom i u tvornicama, dade se živjeti, nu zrak je nesmiljen. Ipak mnogi, vrlo mnogi zaglave. Katastrofe u rudnicima i u tvornicama na dnevnom su redu, ko i drugdje.

Ja sam u Calumetu brzo stekao simpatije naših ljudi. Svi bi bili htjeli da me pogoste, da ostanem duže megju njima; ali valjalo je putovati. Da ostane neka uspomena moga boravka htjedoše, da se svi vigjeniji ljudi fotografišu sa mnom u jednoj grupi, i pogjosmo do fotografa Steckbauera, gdje nas je fotografovao jedan naš radnik. Mene postaviše u sriedu, desno župnika Polića, lievo g. Kalića, pa ostale u dva reda, megju kojima spominjem urednika Švajgera, g. Šnelera, Ožanića, Josipa Čopa, Štefanca, Stipeča, Mihelčića, Skendera, Tonkovića, Gašparovića, Mihelića, Grgurića, Tićca, itd.

Svi me htjedoše otpratiti do kolodvora. Rastadoh se sa zahvalom od ljubezne obitelji Gašparovića. Mala Roza, s kojom sam nekad bio

u svagji, nekad u dobru prijateljstvu, neće da vjeruje, da ću otputovati, inače bi se pomirila sa mnom, i poljubila me. Htjedoh ju uloviti, no pobježe, ko vjetar. To dražesno i liepo diete skratilo mi je svojim čavrljanjem mnogo časova u ledenom Calumetu, gdje moraš stojati u kući, jer cića ne pušta šetnje po sniegu.

Prije nego ću na kolodvor, posjetih i g. M. Dražića, parobrodarskog agenta i mjenjača. Taj čovjek od prostog radnika, valjda vino dolskog kirijaša, znao je postati mjenjačom, neke vrsti bankirom, i steći priličan imetak. Nije ša a za radnika naučiti tako engleski, da može voditi i agentske i bankovne poslove. Hoće se za to bistra uma i snažne volje. Svega toga Dražiću ne fali; u ostalom nije se ni najmanje pogospodio, ter živi ko priprosti radnik, a ženi ni do danas nije promienio naše primorske nošnje. Pogostio je mene i prijatelje čašicom domaćeg ; to jest, da se razumijemo, vinom pripremljenim kod kuće, ali od grožgja negdje iz južnih država, koje ima neki osobiti miris, te mu treba priviknuti, da ti se svigja.

Za tim pogjosmo do kolodvora, gdje se rastadoh sa prijateljima. Kalić i Gašparović htjedoše me opeta dopratiti za nekoliko postaja, da mi iskažu osobito prijateljstvo, kao da mi ga nisu već do sada iskazali, više nego im moja harnost može odvratiti. Stiskoh im ruku, izljubismo se i jednom, zbogom! drugom, do vigjenja u domovini!

Noć je mrka, vani se pak bjelasa snieg, no uviek isti, dosadan! Crnac je spremio krevet i legoh.

XVI.

Kroz pustoši sniega. — Krasni prizori na pučini Sjevernog jezera. — Ely. — Amerikanska večera. — Marko Zoretić. — Dvie konference u Elyu. — Željezni rudnik. — Ogromna naslaga željezne rudače. — Mahine i posao. — Neprilike u programu putovanja. — Slovenski župnik s dugom bielom bradom. — Indijanske oaze.

Probudih se rano negdje na granici Michigana i Wisconsina. Vlak uviek igje uzduž obala Sjevernog jezera, čija se pučina često kroz brežuljke otvara očima. Sve je pustoš, a rietko gdje vidiš traga ljudskome radu. Na svestrane strše izgoreni borovi, ko opaljeni munjom; šume sve više nestaje. Snieg na brežuljcima, nieg po dolinama, snieg na nepreglednoj pučini jezera. Jutro prodire bojazljivo i kasno. Razdani se posvema istom na granici Minnesote. Ovgje pucaju sve ljepši vidici na Lake Superior, jer vlak juri nekakvom visočinom, tako da ti se tvara vidiku upravo veličajno obzorje. Ovgje se buši na jug južni rukav Sjevernog jezera, preko kojeg vidiš u velikoj daljini na obroncima gora grad Duluth, dimnjake njegovih tvornica, nekakva ogromna skladišta, mostove preko rieke i lagje smrznute i stisnute ledom u luci.

U Duluthu se iskrcah s vlaka, objedovah u jednom hôtelu blizu kolodvora, vrlo skupom, kao za putnike, ili za strance. U dva sata vratih se na kolodvor, malo kašnje se ukrcah na drugi vlak, koji kreće opeta na sjever prama Ely-u. I opeta čitave satove idem drugom sjeverozapadnom obalom Sjevernog jezera. Djeca se na njemu skližu, neka pače skližu lagjom na jedra, koju goni vjetar po ledu. Prostora ima dosta, a zime se ne boje; navikli su.

I u Duluthu sam čuo na kolodvoru i po ulicama hrvatsku rieč, te sam se razgovarao s nekim radnicima, zaposlenima u pilanama i u stolarskim tvornicama.

Pred večer vlak ostavi obalu jezera, okrenuvši se u potpunom krugu oko jednog brda uz samo jezero. Čudio sam se tom čudnom kretu, te mišljah da se vraća na jug, a ni danas ne razumijem pravog razloga tom kolobaru, jer velike strmine nije bilo, da bi vlak trebao

natrag da ublaži otpor staze. Svakako ni to nije bila potpuna danguba, jer je položaj vrlo romantičan, oko brda obrasla jelama, da baciš zadnji pogled na pučinu snjegobiela jezera, obasjana ružičastim svjetlom zapadna sunca, što no se gasi u maglama sniega.

U kasnu večer stigoh u Ely, gdje me dočeka na kolodvoru Marko Zoretić, sa nekoliko prijatelja, megju kojima i mladi Slovenac Brozić, bankovski činovnik, ka kojemu pogjosmo na večeru. U Americi je običaj donieti na stol na jedan mah sve, što je Bog dao i kuća, pa je trpeza puna i hladna i topla, a sada jedi onim redom, koji ti se svigja. Ne pije se, dok se nije večeralo. Naši ljudi brzo poprime amerikanske običaje, pa je tako bilo i kod Gašparovića, tako je sada kod Brozića, tako će biti kod Zoretića i drugdje. Mene toliko obilje straši. Da je malo po malo pojeo bih i više, a ovako ne znam, čega ću se primiti, i brzo sam sit i umoran, i ako je sve čisto i tečno, ko što znade marljiva sestra kućedomaćina Mary Brozić pripremiti. Sakupilo se je nekoliko gostova, koji se ćute boljega apetita od mene i do malo dogje pivo, razvije se razgovor i dobrodošlice.

Kasno u noći krenusmo na počinak u Zoretića. Marko Zoretić je mlak čovjek. Najviše može imati 35 godina, a već ima dvie kuće i dva dućana u Ely-u. Bio je prosti radnik u rudnicima željeza, napatio se je, kopajuć željeznu rudaču, vukući kola; a sada je gazda.

Zoretić je malen stasom, ali silno jak, pravi atleta, te izazivlje na hrvanje svakoga pojedinog, koji se smije javiti, ali samo neka nije veći i teži od njega. Koliko ih se je javilo, kako sam kašnje po novinama čitao, toliko ih je i svladao. Imao sam prigode uvjeriti se o njegovoj jakosti, kada smo se natjecali, ko će dignuti veći komad željezne rudače. Nadjačao me je, a nisam ni ja rgja.

Naučio je engleski, pače i finski, jer u rudniku ima mnogo Finaca. Sada mu služe oba jezika, jer najviše Finci kod njega kupuju odiela, a u drugom dućanu duhan i slatkarije. Čim se je Zoretić potkožio, pisao ocu kući, da mu pošalje mlagjeg brata. Kad je došao, dao ga na škole, pa sada uči za odvjetnika. Za vrieme praznika radi s bratom u dućanu, a brat plaća za njega ogromne takse na sveučilištu, daje mu svu opskrbu i zahtieva da uči. Drugog zahtjeva od brata ne traži. Njegova kuća je jedna od najljepših u Ely-u, te imade stan od desetak soba, sa liepim pokućstvom, sa kupelji, električnim svjetlom itd. Ima i malu biblijoteku, gdje ćeš naći Preradovića, Vraza, Gundulića, Shakespearea itd., a kad je došao u Ameriku jedva je znao zamrčiti svoje ime na papiru, jer nije dovršio, nego dva pučka razreda, pa još nejak krenuo trbuhom za kruhom. Svega ima, samo mu jedna stvar fali : žena. Htio bi se oženiti, ali nema s kime, jer je Ely daleko od svieta uz samu granicu Canade, a u mjestu nema za njega drugarice. Najvolio bi Hrvaticu, da je poštena, čedna i ponešto naobražena, a do potrebe bi joj poslao novce za put. Htio bi pisati ocu, da mu pošalje jednu dobru djevojku, ali se boji da starac

seljak ne će znati odabrati što njemu treba, te da mu i e pošalje prostu seljakinju. Eto Hrvaticama prigode. Koja ćuti, da je onakva, kakvu traži Zoretić, to jest dobra, čedna, poštena, rogjena za domaćicu, ne ružna i da zna govoriti, osim hrvatski, bar još jedan evropejski jezik, kao francuski, njemački, engleski ili talijanski, neka se obrati na Marka Zoretića, Ely, Minn. i neka pošalje fotografiju. Naći će čovjeka, koji je znao trudom steći imetak, pače i priličnu naobrazbu, dobra Hrvata, valjana trgovca i krieposna muža. Koja nema tih uvjeta, neka mu i ne dosadjuje, a niti ona, koja bi željela zabave i družtva, jer svega toga na pustoj granici Canade neće naći. Ovo je po amerikansku, nu valja se prilagoditi običajima.

Bilo je vriedno i ovaj primjer iznieti, nek se vidi, da nisu ni naši svi rgje i pijanice, a Marko Zoretić nek mi oprosti, što iznesoh i ovu njegovu potrebu pred čitatelje, jer je plemenita. Plemenito je odbijati tolike ponude ženitbe, što mu ih amerikanski agenti donose i šalju svaki čas i sa svih strana, sa 30—40—50 i 60 tisuća dolara miraza, a tražiti Hrvaticu golu i bosu, samo da bude poštena i da uzgaja djecu u hrvatskom duhu.

U Ely-u ima malo Hrvata. Biće ih najviše stotinjak. Slovenaca ima nešto više i na ove je Zoretić računao, kad me je pozvao, da dogjem u Ely. Biće da je u tom poslu bio i malo egoista. Htio da me čuje, da razgovara nekoliko dana sa mnom, da štogod nauči, da sazna prilike u domovini, a nije baš mnogo razmišljao, hoće li se put i danguba isplatiti. Valja mu to oprostiti, jer ga je vodilo plemenito čuvstvo.

Urekao je za nedjelju, 19. veljače dvie konference. Jednu „O prilikama Hrvata i Slovenaca u domovini" u dva sata po podne, u crkovnoj dvorani; drugu, u istoj dvorani, u 8 sati u večer „O potrebama i dužnostima Hrvata i Slovenaca u Americi". Tako odredio Zoretić, ne pitajuć, jesam li nahlagjen i hrapav, tako je valjalo i da bude. I bilo je, i ako je došlo vrlo malo općinstva na jednu i na drugu konferencu. Kad sam tu, nije druge, valja govoriti, pa koliko ih bilo, da bil . Po podne sam im govorio dva sata i pô, a u večer još sat i pô. Bilo ih je malo, al su bili oduševljeni. Zoretić i Brozić govorili su prije mene narodu, prvi hrvatski, a drugi slovenski, da protumače zašto sam došao i ko sam.

Ely je malo mjestance, koje duguje svoj opstanak velikom željeznom rudniku, što no se je u dolini pod njim otkrio. Jednog jutra pogjoh sa Zoretićem da pregledam rudnik. Neću biti dug, je· će čitateljima biti već dosta rudnika i mahina.

Zapadajuć u snieg do koljena, po zimi s ičnoj onoj u Calumetu, spustismo se prama dolini. Dolina je postala pravom gudurom, otkada iz nje iscrpiše željezo, koje je bilo na površini. Na sjeveru hridi padaju okomito u dubinu od 50 do 60 metara, a dolina se spušta u kotlinu prama zapadu. Sada se često dogagjaju odroni zemlje i kamenja,

koji malo po malo zatrpavaju tu ogromnu jametinu. Kad je nestalo gvožgja na površini, izduboše na južnoj strani kosi rov, gdje su postavljene mahine, slične onima u rudnicima u Calumetu, nu manje sile, jer je manja i dubina rova i ako je mnogo veće obilje željezne rudače. Lievo od zgrada nagomilana je prava gora te rudače. Kolica, koja se napunjaju rudačom nad otvorom rova, kotrljaju se svaki čas automatično vrhom te ogromne naslage, isprazniuju se niz visoku kosinu, koja se danomice produžuje, i ako svaki dan množija vlakova, punih rudače, kreće na jug, prama Duluthu, Minneapolisu, Chicagu i čak pr ma Pitt burgu i Philadelphiji, gdje je najveća tvornica željezničkih mahina. Sagradi ih 2000 svake godine, većinom za Evropu.

Vrhom gromadne naslage teku dvostruke tračnice, tako da kolica natovarena rudačom, mogu neprestano kolati. Jedna dolaze, druga se vraćaju i svaki čas čuješ kotrljanje ogromnih i teških komada naravna gvožgja niz brinu. Na svakim kolima stoji po jedan čovjek, koji nema drugog posla, nego da otvori vrata kolicima, kada dogju na rub, da se isprazne. Više puta se dogodi, nepažnjom vogje, nesreća, jer ovaj ne zaustavi koli a, ili ne otvori u pravo vrieme, pa ih zor zamaha odnese niz brinu, a on dogje doli ko komad tiesta.

Na drugoj strani vlak dolazi do pod samu željeznu gromadu, te se vagoni natovarivaju vrlo lagano s visoka.

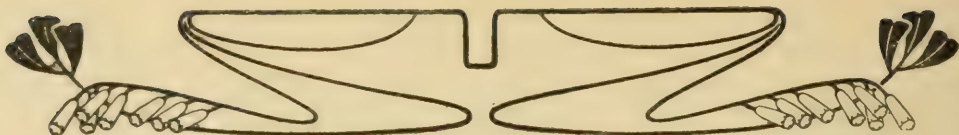
Uz zgrade gdje su mahine i rov nalazi se duga daščara, gdje svaki radnik ima svoju kabinu, u kojoj odloži odielo, prije nego će sići u rov, a obuče na se najprostije odielo, jer rgja sve zamaže. Naokolo su postavljene i umivaonice, da se umiju kad iz gju. Posao je vrlo težak i naporan, jer i za manji komad hoće se velike sile, da ga postaviš u kolica, koja će napuniti željezni vagon, što no nosi rudaču na zrak. Postotak željeza u rudači je ogroman, kao u malo kojem rudniku na svietu. Pokušah dignuti nekoliko komada rudače, koji su ležali oko onog željeznog brda i osvjedočih se, da nije baš lak posao, sav dan dupsti, vaditi i natovarivati taj predmet.

* * *

U Ely-u ostadoh do utorka, čekajuć neće li doći poziv iz Montane, da dogjem onamo držati konference. Tamo su tri velike naše naseobine u Great-Fallsu, u Anacondi i u Butte. Ja sam, netom sam stigao u Allegheny, pisao na sve strane po Americi, na predsjednike odsieka Hrv. N. Zajednice, obaviestivši ih o cilju svoga dolaska. Napisao sam toliko pisama, da kad bih ih sabrao u jednu knjigu, bila bi ko ova, koju sada pišem. Uzeo sam u ruke „Zajedničara", gdje su pobilježeni svi osieci, dotično njihovi predsjednici, odbornici i broj članova. Unatoč tim listovima, unatoč reklami, koju su mi neumorno pravili „Narodni List" i „Hrvatska Zastava", pa i druge novine, ogromna većina nije me ni udostojila odgovorom. Neki odgovoriše

niečno, tvrdeć, da u narodu vlada veliko siromaštvo i da ne mogu jamčiti, da bi mi se isplatili putni troškovi. Drugi me pozvaše, kao u Crested Butte i St. Louis, a bilo bi mnogo bolje, da nisu. G. M. Dražić nagovarao me je, da svakako idem u Montanu, jer su naše naseobine tamo brojne i prilično svjesne. On je osobno pisao g. Marčelji, jednom od najuglednijih Hrvata u Great Fallsu, a pisah mu i ja, moleć ga, da mi brzojavi u Ely, mogu li doći. Ako ne primim brzojava do utorka u večer, krenuti ću prama Crested Butte u državi Colorado. Ako dobijem brzojav, krenuću prvim vlakom preko Minnesote i Sjeverne Dakote, prama Montani, te ću držati konference u Great Fallsu, Anacondi i Butte, a otalen ću preko Idaha, Utah i Nevada u San Francisco u Kaliforniji, otkuda sam već dobio poziv. Ako mi se pruži prigod posjetiti ću Yellowstone National Park u Wyomingu, glasovit sa svojih geisera, jezera i prašuma. Na povratku ću proći preko Colorada, posjetiti Crested Butte, pak u St. Louis.

Čekah do utorka u večer, pa kad nije došao brzojav iz Great Fallsa, krenuh prama Coloradu. U vlaku se slučajno nagjoh sa slovenskim župnikom iz Ely-a. Išao je Du uth na sprovod nekom svećeniku. Premda sam ga posjetio u Ely-u, nije došao na moje konference. Razumije se samo po sebi, da sam i u Ely-u morao sa Zoretićem ići od saloona do saloona i posjetiti malo i veliko, svakoga koga sam dospio. Župnik, koji je već od mladosti u Americi, još je u duši Austrijanac, pa se je bo:ao, da ja ne bih grmio štogod proti Austriji, premda se ne misli u nju nikad vratiti. I ako je seljak iz Kranjske u duši je Niemac. Kažu, da je stekao oko 100.000 dolara imetka. Nosi bielu bradu, ko kavav kapucin. Naučio je i indijanski jezik, jer u okolici ima još nekoliko indijanskih oaza, a neko se je morao brinuti i za njihove duše. Ime sam mu zaboravio, u ostalom od toga književnost neće ništa izgubiti, a ni narodna ekonomija, jer njegovi dolari doista neće u Kranjsku. Na putu je inače sa mnom bio ljubezan, te se razgovarasmo do Dulutha, gdje stigosmo oko jedanaest sati u večer. Putem se namotrih krasnih prizora, dok je još bilo svjetla, uz mala jezera, kojima je puna sjeverna Minnesota, kao i Canada; a ima ih svakog oblika. Sva su smrznuta, pokrita sniegom i okružena šumama. Izmegju tih jezera kriju se ostaci Indijanaca, te se bave ribanjem, lovom na srne i ponešto pastirstvom.

XVII.

Neprilike na putu. — Skupoća amerikanskih željeznica. — St. Paul. — Crnčeva hinjena ljubeznost. — Crnačko pitanje u Americi. — Crnačko nasilje u južnim državama. —. Državni štrajk bielaca. — Divljački nagoni u crnaca. — Lynchov zakon u praksi. — Jesu li crnci sposobni da urede državu ? — Prepirke izmegju južnih i sjevernih država radi crnaca. — Booker Washington. — Crnačko sveučilište u Tuskegee. — Omaha. — Platte-river. — Željeznice stvaraju gradove. — Razoren vlak kraj željezničke pruge. — Denver. — Propadanje španjolskog jezika u zapadnim državama. — Salida. — Vedrina noćnih nebesa nad planinama Rocky Mountains. — Marshall-Pass. — Crested-Butte. — Hrvatski dom. — Veselo društvo. — Hoćete li što pit? — Poučavanje naroda. — Odsiek Hrv. Nar. Zajednice salooner. — Konferenca u Crested-Butte. — Anthracit. — Rudnici srebra na Rocky-Mountains.

Prevaliti put iz Elya, najsjevernije točke Minnesote do Crested-Butte, na vrhu Coloradskih planina, najvišeg možda mjesta nad morem u Sjevernim Državama, i to na jedan put, nije baš šala. Još da ima izravnih željezničkih sveza, kao megju velikim gradovima ! Ali da dogješ u ona mjestija, gdje je i Bog rekao ljudima, laku noć! to nije baš ugodan posao. Četiri puna dana se kotrljah od Elya do Crested Butte na amerikanskim željeznicima, koje daleko zaostaju za onim pretjeranim glasom, što no ga u Evropi uživaju sa tobožnje brzine. Amerikanada je to kao i mnoge druge!

Već u Duluthu, kad odoh da kupim ticket, spopala mi je srce neka dosada, koja se neda opisati i neka slutnja da me čekaju vrlo dosadni dani. Htjedoh kupiti, da prištedim novaca, okružnu putnu kartu ovim redom : Minneapolis, Omaha, Denver, Crested-Butte, Salt Lake City, Ogden, San Francisco, Los Angeles, Kansas City, St. Louis, Chicago, Pittsburg, New- York. Amerikanske su željeznice užasno skupe, a s okružnom putnom kartom bio bih prištedio više od trećine troška. Željeznički činovnik, kad mu pružih papir, na kom su bila redom pobilježena ta mjesta, s molbom da mi dade okružni putni ticket, stane piljiti u papir, pa premetati gomilu knjiga i geografićnih karata, te me nakon dugog istraživanja zapita : gdje je Crested

Butte? Odgovorih, da je na sredini Colorada, megju Denverom i Grand Junction. Njiše glavom, vrpolji se, telefonuje višim činovnicima, muči me upitima, koje slabo razumijem, jer govori, kao da ima veliki amerikanski krumpir u zubima; a ja engleski dobro razumijem, kad je na papiru, nu kad je u zraku, naročito ako mi se tiho i jasno rieč po rieč ne govori, ne razumijem baš dobro. Uteče mi uhu koja rieč, prekine se nit misli, pa hajde je lovi! Dok ja mislim na ono, što mi je prije rekao, on govori već drugo, pa ko i da ne govori. Mučim se kako znam i mogu, da mu rastumačim svoje želje. Slučajno se okrenem i vidim u dvorani bradatog slovenskog popa iz Ely-a, koji se je zaustavio s nekim, te se razgovara. Zamolim ga da mi pomogne i on dogje. On govori i razumije savršeno englesko-amerikanski, ama ni s njegovom pomoću ne ide, te ne ide! Činovnik kaže, da bi sve bilo dobro, da nema na mom putovanju Crested-Butte, jer da ne zna, gdje je, ni koliko se do tog mjesta plaća. Nema ga na nikakovoj karti! On me svjetuje, da to mjesto ispustim, kao da ga Bog nadahnjuje, nu ja neću, jer urekoh tamo konferencu u nedjelju, koja prva dogje.

Popu dodija, ostavi me sama i ode. Sad se moram sam natezati, a megjutim putnici dolaze da kupuju karte, te svaki čas prekidaju moje dogovaranje sa činovnikom. Puna dva sata čučih pred njegovim prozorčićem, ali on se nikako ne rješava, da mi dade onaku okružnu kartu, kaku tražim. Kad mi je napokon dodijalo, a i vrieme odlaska se približava, zatražih da mi dade kartu do Denvera.

Oko jedanaest sjedoh u kupe i zapalih cigaretu turkish-trophies, da razbijem brige. Crnac je već spremio krevet. Legoh i zaspah kasno. Crnac me probudi u St. Paulu. Na vrat na nos oblačih se, umih se i oprah zube, a crnac već nosi moju ručnu prtljagu, sa slatkim posmjehom na usnama, pa mi kaže, da se žurim, kao da će sad vlak otputovati. Pomaže mi navući ćurak, sve kažuć ljubezno svoje biele zube, a cipele mi je očistio, da se lašte ko zrcalo. Njegov posmieh kao da me sjeća, da mu ne zaboravim turiti u ruku uobičajeni četvrt dolara. Dadem mu ga, uzmem prtljagu i izigjem. Pitam na kolodvoru činovnika, gdje je vlak za Omahu. Kaže mi ga, ugjem. Svlačim ćurak, ponamjestim prtljagu i odjedared se sjetim, zašto se je onako crnac žurio. Svidio mu se moj liepi svileni rubac, kojim se brani vrat od zime, a bieli ogrljak da se ne zamaže, čisto nov i po najnovijoj pariškoj modi. Crncima se svigjaju ovake stvari, ko svrakama staklo. Ne iznese moda ništa, što bi crncu preskupo bilo, da se napravi što ljepšim. U onoj žurnjavi ja se ne sjetih na taj rubac, a crnac ga samo slučajno zaboravio na mom krevetu!

Kad smo pri crncima, ne će biti s gorega, da rečem koju o crnačkom pitanju u Americi, jer to pitanje nije jedno od zadnjih, pošto danas ima preko 10 milijona crnaca, prama 70 milijona ostalih pasmina u Sjedinjenim Državama. Crnci su rasprostranjeni po svuda, nu u sjevernim državama su manje brojni, te obavljaju poslove sluga

po željezničkim vagonima, po gostionama i hotelima; čiste cipele po ulicama i po kolodvorima. U tvornicama i u rudnicima nisam ih našao, a nema ih ni megju farmerima. U južnim državama su na mnogo mjesta u većini, bave se poljodjelstvom, marvogojstvom, ribanjem itd.

Kako je poznato rat izmegju južnih i sjevernih država, koji je potrajao od god. 1861. do g. 1864., bio je potaknut u prvom redu crnačkim pitanjem. Do tada su crnci bili smatrani kao roblje, a sjeverni puritanci nisu mogli podnieti tu uvriedu čovječanstvu. Rat je bio jedan od najkrvavijih i najskupljih, što ih povjest poznaje, a svršio je potpunim porazom južnih država. G. 1865. crnci dobiše sva gragjanska prava, te bjehu posvema izjednačeni bielcima. Uslied toga u izborima od god. 1865. do god. 1875. crnci dogjoše u više južnih država na izborima do većine, te postadoše gospodarima sabora i gradskih municipija. Tada stadoše odvraćati bielcima šilo za ognjilo, tjerati ih iz državne službe, a namieštati samo crnce, ne pitajuć, jesu li za to sposobni. Valja znati, da u Americi, čim jedna stranka pobiedi drugu na izborima, te dogje na vladu, odmah otpusti sve prijašnje činovnike i to bez ikakve mirovine, a namjesti svoje ljude. U ostalom za sva važnija činovnička mjesta, bilo u državi, bilo u gradskoj službi, pa i za same sudce, potrebni su izbori. Nije dakle čudo, što su crnci učinili ono isto, što rade i bielci po drugim državama. Ali što bielci ne učiniše nigdje, to su učinili crnci u državama i gradovima, gdje dogjoše na vladu. Bielcima nametnuše nesnosljive poreze, toliko na posjed, koliko na obrt i trgovinu, a crnce svojevoljno malne posve oslobodiše od poreza. Pri tome su se dali podmitljivati i stadoše se upravo prodavati, ko marva na pazaru, izlažuć bielce svakakvim nepravdama i nasiljima. Ponašahu se, u kratko, kao divljaci, koji zagospodovaše nad naobraženim ljudima. To je bieloj pasmini počelo bivati nesnosljivo, pa stadoše jadikovati u senatu u Washingtonu, nu puritanska većina, u ime ravnopravnosti i čovječanstva, odvraćala im je, da se senat ne može pačati u autonomne poslove raznih država. Bielci imadu ista izborna prava ko i crnci, pa neka se bore da dogju do većine. Od prilike tako su isto meni govorili franceski i ruski diplomati, kad sam im pripoviedao glede stanje u Hrvatskoj i nasilje Magjara. Oni me pitahu, zar ima Magjara u Hrvatskoj, pa kad bih im rekao, malo ili nimalo, gledali bi me u čudu i zapitali opeta, zar nemate ustava? Odvratio bih im, da imamo, ali kad bi im stao tumačiti taj nazovi ustav i način kako se vrše izbori, te ropstvo činovnika, teško bi im to bilo shvatiti.

Napokon je bielcima nasilje crnaca prevršilo kapu. Ne htijući gledati prekrštenih ruku pop no rasulo južnih država, odlučiše nasiljem srušiti tiranstvo barbarstva i divljačta. Od god. 1875. počeše dolaziti na izbore naoružani, stadoše provaljivati u izborne dvorane, oteše žare revolverom u ruci i proglasiše izabranima sve redom bielce.

Netom su tako došli do većine u državnim saborima, popraviše zakone. Ustav Sjedinjenih Država, kaže da megju državljanima nema nikakve razlike i svi uživaju aktivno i pasivno izborno pravo. Ali sabori južnih država glasovaše zakone, po kojima samo oni imadu pravo glasa, koji znadu čitati i pisati, koji mogu dokazati, da razumiju zakone ustava, koji posjeduju imetak od najmanje 300 dolara vriednosti i mogu dokazati, da su im otac i djed uživali izborno pravo. Sve je to bilo napereno proti crncima, koji većinom ne znadu čitati ni pisati, ne posjeduju ništa, vrlo često ne znadu ko im je otac, a kamo li djed, a nekmoli da bi mogli dokazati, da je djed uživao pravo glasa!

Sjeverne države još uviek reže na južne radi toga i gdjegod mogu iskažu svoje nezadovoljstvo. Iz Washingtona u poslovima unije, megju koje spadaju carinare, predsjednik Roosevelt i njegova vlada gdjegod mogu zatjeraju bielcima trn u petu. Pred par godina on je imenovao nekoga doktora Crum, crnca čiste krvi, na mjesto upravitelja carinara u gradu Delaware, u južnoj Karolini. To je mjesto vrlo važno i unosno, pa je to imenovanje pobudilo megju bielcima opće negodovanje. Svi klikoše: Roosevelt štiti i miluje crnce, da si osjegura njihove glasove u izboru za predsjednika. Dobro nanjušiše, jer su crnci listom glasovali za Roosevelta.

U istinu promatrajuć nepristrano spor, valja priznati, da sva krivica nije na bielcima južnih država. Priroda nije stvorila sve ljude jednake, a po tome ih ne može ni zakon učiniti jednakima. Netom to pokuša sam se ljudski zakon obraća proti napretku ljudstva.

Ja sam imao prigode vidjeti koju tisuću crnaca, nu nisam imao prigode poći do Floride ili Louisiane, da ih proučavam u kući i na polju. Ali sam za to marljivo danomice čitao amerikanske novine. I nije bilo dana, da nisam čitao koji zločin počinjen od crnaca. Ima ih mnogo koji se bave prostim razbojničtvom i lupeštvom. Krepki su tielom, visoki i mišičavi, uza sve to su vrlo lieni. Ako je jednu sedmicu radio, drugu sedmicu pije i skita se. Laže ko sama sotona. Laž mu je urogjena ko i crna boja. Rietko se žene, a živu u vanbračnom životu, mienjajuć vrlo često priležnicu, kojoj ostaje briga da uzgaja svoju kopilad. Za bielim ženama pomamni su kao pravi satiri. Vrebaju na njih u busijama i pogje li im za rukom uloviti koju, siluju je bez milosrgja, baš zvjerski. Od toga ih ne zastrašuje ni pomisao, ako ih ulove, da ih s mjesta i bez redovitog suda, čeka sud Lyncha, da će biti kamenovani, obješeni na prvo stablo, izgoreni živi. U južnim državama biele žene strepe od crnaca, ko od vragova, osobito, ako živu gdjegod na farmi, okruženoj crncima. Tada su kadri provaliti noću i u kuću. Bez oružja bilo bi pogibeljno živiti megju njima.

Baš dok sam bio na putu, koji opisujem, čitao sam u jednoj novini, što ju kupih na kolodvoru u Omahi, da je jedan crnac došao k jednoj bieloj gospogji u nekom gradiću u okolici, te ju molio

za milostinju. Ona ga nahranila i napojila pivom, a kad se je gorila naždro, stao je napastovati, premda njoj je bilo 65 godina. Ona ga stade tjerati, ali on nasrnu na nju, shrva je i ne pusti je, dok nije zadovoljio svojem živinskom nagonu, te je ostavi onesviešćenu. Čim je došla služinčad, te dozvala gospogju k sebi i ova pripovjedila što joj se je dogodilo, služinčad se uzgalami, narod se sakupi, pa sve krenu u potjeru za crncem. Neki, koji ga vigješe ući, izjaviše da će ga prepoznati. Izvukoše sve crnce iz okolice, dok ne nagjoše jednoga, koji se negdje skrio u pojati. Čim prepoznaše u njemu zločinca, ko kamenom, ko nogom, ko štapom, ko bijom ucopaše ga na mjestu, pa se razigjoše, a za sprovod nek se brine ko će.

Drugi slučaj satirizma čitah da se je dogodio negdje u Arizoni. Tu je crnac silovao neko nezrelo djevojče biele krvi, ali na kričanje djeteta dotrči majka, uzvika se, narod se u tili čas sakupi, navali na crnca, sveza ga i objesi na prvu granu.

Na putu preko Nevade čitah u „Salt Lake Tribune“, da su dva crnca i jedan bielac navalili noću i porobili jednog trgovca. Bielcu i jednom crncu pogje za rukom umaći u pustoš soli, oko Slanoga Jezera, a jednog crnca uloviše i zapališe ga živa u slami, a onda se dadoše u potjeru za ona dva druga.

Nema ništa prezirnijega u južnim državama, što brakovi izmegju bielaca i crnaca. U to se ne upuštaju nego bielci i bielke, koje spadoše na najniže grane. Iz takih brakova ne može se ništa dobra roditi, pa su obično mulati gori i od crnaca, jer su rogjeni od gore majke, nego da je bila crnka ili od goreg oca, nego da je bio crnac.

Istina je, svaka se pasmina naukom dade unaprediti, pa i crna, ali ni knjige, ni vjera ne mogu potpuno iskoreniti iz njih afrikanskih prašumskih nagona. Kanibali nisu, jer imadu izobila svinjskog i volujskog mesa, u ostalom su duboko ispod bielaca duhom. Kad se podadu pijanstvu, onda postanu pravim živinčetom; a ni vjera im ne može istjerati iz duše atavističke ostatke fetišizma, te se podaju najlugjim predsudama. Da nemaju dovoljno sposobnosti za državni život najboljim su dokazom Liberia i San Domingo. U San Domingu su im Francezi ostavili potpuno uregjenu državu, uredili luke i polja, dali im kršćansku nauku i naobrazbu, sagradili puteve, itd., pa netom osjetiše, da ih ne steže franceska uzda, opeta se povratiše u divlje stanje, u vječnu revoluciju i gragjanski rat. Istriebiše ne samo sve bielce, nego i mulate, podadoše se svakakim opačinama, zaboraviše i vjeru i vratiše se na fetišizam.

Južnjaci se srde na sjeverne kvakere, što se ovi pačaju u njihove poslove, pa ih pitaju: Ko je išao u Sudan loviti crnce, ko ih je dovažao u Ameriku, ko je trgovao s njima, kao s prostom marvom? Vi! I vi, koji nam prodavate crnce za skupe novce, naviestiste nam rad njih rat i oslobodiste ih; nu ne vratiste nam novce, koje smo vam za njih dali!

Gdje je istina? Po sriedi. Neumjesno se je previše zagrijavati za crnce, te ih htjeti učiniti ravnim Evropejcima, kada to priroda nije htjela; ali ni ropstvo nije htjela priroda, niti da ljudsko čeljade bude smatrano životinjom, prostim orugjem za teglenje. U južnim državama su bielci još i danas nepravedni prama crncima. Isključuju ih iz svih državnih služba; iz svoga društva, do te mjere, da su na vlakovima posebni vagoni za bielce, a posebni za crnce. Za crnce nisu ništa čišći od onih, u kojima se prevažaju krmci. U sjevernim državama su na papiru ravni bielcu, nu u državnu službu ne prima ih se. Dosta im je da mogu posluživati bielce po gostionama i na vlakovima. Ima crnaca vrlo bogatih i valjanih trgovaca, te farmera. Kada dogju do imetka, ne daju se u ničemu zapostavljati od bielaca, polaze kazališta, te uzimlju obično najskuplja mjesta, žene pospu biserjem i dragim kamenjem, sinove šalju na visoke nauke, čak i na evropejska sveučilišta, a i kćeri daju otmeno uzgajati. Zauzimlju se za svoj narod i u tu svrhu ne žale troška.

Pomoću sličnih dobročinitelja umni mulat Booker Washington, ustrojio je gimnaziju i sveučilište za crnce u Tuskegee u državi Alabama. On je danas predstavnik i vogja crnačkog pokreta, a izišao je na glas sa svojom knjigom Up from Slavery (oslobogjenje od ropstva). Svom dušom i baš zanosom apostola posvetio se je moralnom pridignuću svoga naroda. Bio je i sam rob, kopile, koje ne poznaje svoga oca, pa ne zna pravo ni godinu kad se je rodio, jer mu to stara crnka, koja ga je rodila, nije znala kazati, kao ni ime roditelja. Neopisnim marom i divskim trudom, s malim počecima Booker Washington danas upravlja institutom, koji je čitav grad, jer ima 60 zgrada, a u njima 1400 učenika svih struka i zvanja, od poljodjelca do liečnika i advokata.

Prije njega već je bio general Armstrong podigao jedno uzgojilište za crnce u Richmondu. Booker dočuo za to, pa išao, već odrasao čovjek, pješice do Richmonda i zamolio generala, da ga primi u školu. Tu je naučio čitati i pisati, a danas je rektor i vrhovni gospodar, ekonomski upravitelj svoga sveučilišta. Osim bogatih crnaca, pomažu ga i amerikanski gavani, kao Morgan, Rockefeller, Carnegie itd.

U tom crnačkom institutu vlada najveća strogost i čistoća, a regbi, da se svi crnci napiru, naročito Booker Washington, da tim sveučilištem dakažu, da je crnac ravan bielcu.

* * *

Dosadne su ravnice Minnesote, a još dosadnije one države Iowa. Sve same oranice do oranica, strnište do strništa, a sve pokrito sniegom. Nigdje šume, nigdje brežuljka, da ti opočine oko. Željeznica obično ide ravnim pravcem, tako da vidiš negdje u daljini, gdje se

istosmjerne tračnice spajaju u oštri kut. Kasno u noći stigoh u Omahu. Tu mi je opeta bilo red mienjati vlak, a svez: put Denvera nije bilo do sutra u jutro. Pogjoh u prvi hôtel, koji nagjoh do kolodvora i legoh u nekaki ogroman krevet, čija su željezna pera poskakivala, šklocala kovnim brujanjem, a i badala rebra. U sobi hladno. Nema električnog svjetla, nema ormarića do kreveta, da naslonim lojanicu i da uzmognem čitati, a ja bez čitanja ne mogu zaspati. Valjam se po krevetu s desna na lievo, s lieva na desno, kao ona Danteova bolesnica:

Che per dar volta suo dolore scherma.
(Koja, prevrćući se, nastoji ublažiti boli.)

Vrzu mi se svakake misli po glavi, a iza svake pomalja lice želja, kada ću opeta na okean, da krenem prama dragoj domovini. Napokon zaspah i probudih se na vrieme da stignem na vlak za Denver. Dosadan je bio prolazak preko Minnesote i države Iowa, još dosadniji onaj preko Nebraske. Cieli dan se vozim uza smrznuti pritok Missouria Platte, a svud naokolo nedogledna ravnica, pokrita sniegom. Istom pred večer pokazaše se u daljini na jugozapadu vrhovi Coloradskih planina Rocky Mountains (Hridinaste Planine).

Uzduž željezničke pruge, koja teče malne uviek ravno, nalaziš često gradiće i sela; nu pogledaš li na kartu, podalje od željezničkih pruga nećeš naći nigdje mjesta. Sve sama praznina. Ko nekada rieke, tako danas željezničke pruge privlače ljude, da grade uzduž njih kuće, da im bude lakši saobraćaj sa svietom. Kada vlada hoće da napuči i oživi koji kraj, dade dozvolu kojem željezničkom društvu, da tuda sagradi željeznicu i kraj odmah oživi. Često i sami veliki posjednici ponude društvu besplatno zemljište, kuda će željeznica proći, a i vlada daje mukte zemljište. Time dobivaju i posjednici i vlada i željeznička društva, jer ciena i vriednost zemljištu silno poraste, promet i trgovina ožive i svak je zadovoljan. A krije li se gdjegod koji veliki rudnik, sama se željezna društva ponude, da će do njega sagraditi željeznicu. Sigurna su, da će se posao isplatiti, jer će voziti proizvod iz rudnika, a i putnike. Država pak ide u svakom slučaju na ruku, a zemljište je uviek mukte i tako bez molbenica, bez bureaukratskih petljanija i otezanja, netom je željeznica zamišljena, već se izvagja. Tako se tumači da same Sjedinjene Države imadu više željezničkih pruga, nego sva Evropa.

A kod nas? Vlada sama sprečava gradnju željeznica, da ostavi u mrtvilu naše bogate rudnike, da ubije naš promet i trgovinu, da drži u neznanju i siromaštvu narod, da ga sili na seobu, sve kako će lakše Magjari i Niemci, naš narod istisnuti sa rogjene grude, ili ga držati u podčinjenosti, koja je vrlo slična ropstvu.

Na putu preko Nebraske odjedared vlak stane polagano se kretati. Svi putnici poviriše na prozore, povirih i ja. Uz prugu ležao je

jedan čitav vlak skrhan, slomljen, uništen; potpuna ruševina. Mahina, slomljenih kotača, raspuknuta kotla, zarinula se do pola u zemlju i izvrnula se na bok, a dimnjak prelomljen svalio se u strnište kukuruza i u snieg. Neki vagoni prejašiše druge, te ih zgnječiše. Samo zadnji, regbi ostadoše čitavi, te ih već odvezoše. Na sve strane leže porazbacane krhotine vagona, krovova, duvara, kotača, sjedalica i razna trgovina. Mrtvih ljudi ne vidim; biće da su ih već odvukli. I pruga je slobodna i na brzu ruku popravljena, tako da vlak može proći, ali polagano vozeći.

Na svojim putovanjima po Americi imao sam prigode vigjeti tri ovakova vlaka, koji ili sagjoše sa tračnica, ili se sukobiše sa drugim vlakovima. To nije ništa neobična, to je na dnevnom redu. Zakašnjenja ne prave iznimku, nego se danomice dogagjaju. Često je mahinista ili vlakovogja, pijan ko čep, a često i činovnici na postajama, pa zaborave javiti zakašnjenje protivnog vlaka, ili vlakovogja zaboravi, da je bio obaviešten i tako danomice lete brzojavi o katastrofama. Danomice se čita u novinama o sukobu vlakova, toliko mrtvih, a toliko ranjenih, ipak niko radi toga ne ostaje kod kuće, kad mora putovati. Ne cieni se mnogo ljudski život, glavno je, da poslovi napreduju, a ko ostane živ, neka uživa.

Ja sam uviek očekivao, kad ću odjedared čuti gromorni sukob mahina, kad će preći preko mojih kostiju kola kakva vagona. Ipak srećom, kroz toliko tisuća kilometara unakrst preko Sjedinjenih Država iznesoh živu glavu.

Nešto poslie deset sati u večer stigoh u Denver, glavni grad Colorada. Tu, mislim, bar da će znati gdje se nalazi Crested-Butte. Pogjoh na kasu i zapitah, kada kreće vlak u to mjesto, a činovnik mi odvrati, u devet sati u večer. Mislim, da je pogriešio, pa ga pitam, da li nije u devet u jutro, ali on opetuje u večer! Vlak s kojim sam došao, zakasnio je taman sat i pô, a da je došao na vrieme, bio bih mogao ravno prama Crested-Butte. Sada moram čekati čitav dan u Denveru, u gradu ko što su svi drugi gradovi u Americi, a bez posla! Potražih opeta najbliži hôtel i opeta progjoh dosadnu noć, ne moguć zaspati. Kažu da mudrac nije nikada sam, jer je uviek sam sobom, nu pitanje je, ne bi li katkada mudrac želio biti bez mudraca, bez sebe, bez svojih misli, u društvu s kakovom bezbrigom. Ja ne znam, da li se smijem ubrajati megju mudrace, ali znam, da me katkada misli umore, da me neće da ostave, nit mi daju počinka, pa bih ih se rada otresao, rada utekao sam od sebe, gdjegod na bezbrigu na počinak. Ali neće da me ostave! Mašta gori ko plamen, razbukćuje sve stanice mozga i jedna pruža drugoj iskru, ko travka travki, kada vjetar raspiruje požar. Kad se plamen mašte razigra, čini mi se da šumi, ko požar u širokoj dubravi.

Skitah se cieli dan po Denveru, gradu tako pravilnom, da se ne može zamisliti ništa dosadnijega. Ima krasnih širokih ulica, ima i

zgrada, na koje se je moralo potrošiti milijona dolara, ogromnih crkava, banka itd., nu sve to ubija svojom pravilnošću. Prostor što ga grad zauzimlje ogroman je, ali električnim tramwayem možeš ga u dan obaći unakrst.

Mene najviše zanima slušati razgovor ljudi, da čujem kojim jezikom govore. Nekada je Colorado spadao španjolskom krugu upliva; danas ni u Denveru, ni u Pueblu, nit u ikojem drugom gradu te države ne čuješ ni rieči španjolski, a do skora se neće čuti ni u samoj Kaliforniji. Neka samo umre nekoliko starica, što no još po crkvama, koje nose španjolska imena, nižu na krunicama španjolske očenaše, pa zbogom divni, slatki jeziče Calderona i Cervantesa! Surova, jednostavna engleština svuda istiskava španjolštinu, ko surovi krepki seljak propala mlitava hidalga sa pragjedovskog posjeda.

Napokon zagje sunce i poče se osjećati nešto zime, jer već u Denveru vlada posve druga temperatura, nego u sjevero-istočnim državama. Ima i tu nešto sniega, ali se rastapa, jer smo na ravnici, dočim su ga gore još pune. Ja pogjoh na kolodvor, da kupim kartu za Crested-Butte. Računah, da će stojati četiri pet dolara, kad tamo jedanaest, a sa Pullmanom malne punih 14 dolara. Eh, ti amerikanski trustaši, razumiju se u posao, kako valja guliti ljude. Već me je put iz Elya do Denvera sa raznim manjim putnim troškovima zapao do šezdeset dolara, a sada do Crested-Buttea narasao preko sedamdeset! Hoće li bar polovicu toga isplatiti konferenca u Crested-Butteu? Zabrinuh se malko i stadoh promišljati, nije li bilo bolje poslušati činovnika u Duluthu, ispustiti Crested-Butte i uzeti okružnu kartu, kako bijah zamislio, pa dobiti trećinu popusta. Sada je već kasno, a osim toga zadah rieč. Valja je održati, pa puklo kud puklo. Bio bih dobro učinio sa financijalnoga gledišta, da nisam išao ni u Ely, ali sa moralnoga dobro sam učinio, što sam bio. Možda ću steći iskustva i u Crested-Butte, proučiti naše ljude na jednostavnom životu u rudniku, daleko od svieta, poučiti ih.

Prepustih se sudbini i legoh u krevet prije nego je vlak krenuo. Crnac me probudi prije zore u Salidi, jer da moram mienjati vlak. Liepo španjolsko ime Salida, što znači uspinjanje, jer se tu željeznica i stari put počinju uspinjati na visoke planine, Englezi nakaziše izgovorom Selajda, što ne znači baš ništa. Obukoh se na brzu ruku, umih se i izigjoh. Na nebu trepere zviezde baš ko u prvom proljeću nad jadranskim morem. Na južnom nebu, nad sniegom visokih timorova plamte dva planeta Jupiter i Mars, a divni Sirij se natječe trepernim svojim zrakama, sa mirnim i nepomičnim Jupitrovim plamenom.

Zima je, pa zviezde podrhtavaju na modroj čistini nebesa, kao da i one osjećaju njezinu silu. Ja naturih šubaru do na duši, digoh ovratnik ćurka, te se šećem pred kolodvorom, promatrajuć prve mliečne pamike zore na istoku, dok napokon ne stane bieliti, pa ruditi, dok

dan ne prosu rumeno cvieće jutarnjih zraka po sniegu planina. Vlak se maknu teško i polagano se uspinjući prama glasovitom Marchall-Passu, najvišem prelazu, ako je vjerovati amerikanskim kartama, što ga ikoja željeznica na svietu prevaljuje. Na karti piše, da je visina toga prelaza 10.856 nogu! Moj Andrée pak, koji je jedan od najboljih atlasa na vietu, naznačuje najviši vrh u Coloradu sa 4379 metara. Prama tome Marshall-Pass ne bi bio ni za tisuću metara niži od najvišeg vrha. Moguće je da amerikanska karta ne laže, nu ja sam postao vrlo oprezan prama njihovom the greatest, the best itd., in the world.

Ništa neobična, ni liepa, ni romantična u tom uspinjanju. Gore su trome, okrugle i nabrekle, a visokih strmih kukova nema, osim planinske kose u daljini, nad visoravni zatrpanom sniegom. Vlak vijuga amo tamo oko oblih gorskih sisa, uspinje se uviek, nu nigdje gudure, nigdje ždriela, ni korita ponorne rieke, već svuda puca vidik na ogromnu visoravan, posijanu oblim sisetinama, ko valovima. Tek ona gorska kosa u daljini sa svojim sniegom pozlaćenim jutarnjim zrakama razbija jednoličnost prizora. Tako se vijugaš nekoliko sati.

To je taj slavni i amerikanski rastrubljeni Marshall-Pass! Prelaz preko naše Ivan Planine, pak sto prizora na željeznoj pruzi izmegju Karlovca i Rieke, osobito kod Skrada i kad se otvori Jadransko more, sto puta natkriljuju ljepotom Marshall-Pass. Ko je prešao željeznicom vrhom planine oko kotline pod ubavim Skradom, pa nije zadivljen bacio oko na one planke i proplanke, doline i udolice, zaboke i brine, sve pokrivene vitom jelom, brezama, bukvama, crnogoricom i drugim planinskim stabaljem? Ko nije ostao zadivljen raskoši boja, koje se prelievaju jedna u drugu bez vidljiva prelaza, sve življe, što bliže, sve tanje i rasplinutije, sve plavije što dalje, kako se kotlina diže iza kotline, a viši vrsi planina iza nižih, sve to prepleteno tankim maglicama, što no se viju na svrdlove, rasplinjavaju u svim mogućim bojama iride i njihovim najnježnijim splinjivanjima?

Nije ovo mjesto, da opisujem ljepote naše domovine, jer dosta toga učinih u ostalim svojim putopisima — i ako sto ljudskih života i najboljih pera ne bi bilo dostatno, da te ljepote niti približno prikažu — nego ću samo reći, da svi glasoviti evropejski planinski prelazi, kao Semmering, Brenner, Mont-Cenis, Saint Gothard itd. neprispodobivo su ljepši od toliko razvikanog Marshall-Passa. Taj prelaz nema druge ljepote, osim one, što ju imadu sve amerikanske stvari, to jest veličinu, jer Amerikanci, regbi, da samo u veličini vide ljepotu, dok ona nije baš od najbitnijih uvjeta ljepote. Sve se bojim, da hiperbola igra ulogu u svakoj njihovoj veličini, pa i u brojkama planinskih visina i prelaza.

Kao obično i ovog puta je vlak zakasnio. U Gunnisonu trebalo je opeta promieniti vlak. Sjedoh na nekakve taljige, prama kojima

naša, toli ismjehivana, samoborska željeznica izgleda, kao orient-express, a zagorski naš vlak, po svojoj brzini, kao konj prama žabi.

Oko podne zaškripaše teška kola prema Crested-Butte. Kao kljuse, kojemu je tovar na legjima napravio duboka sadna, te se jedva vuče, tako je išao taj vlak, sada popostajući, da opočine, sada nastavljajuć put teškim naporom. Činilo mi se, da mahina stenje i jeca od boli i naprezanja, pa je skoro pobugjivala u meni neku samilost, ko kakvo živinče. Oko tri sata dogjosmo u Crested-Butte, prevalivši kakvih 40 kilometara puta!

Čim pogledah mjesto, zazebe me nešto oko srca. Zadnje selo u Bosni ne izgleda tako. Sve same potleuške i drvarice, a samo dva tri dimnjaka pokazuju, da tu ima rada. Vidiš do duše i nebrojene vagone natovarene kamenim ugljenom i antracitom, što no leže po tračnicama okolo kolodvora, takodjer jadne potleuške, izgubljene u sniegu. Vlak je zajurio, dolazeć, daleko od nje, pa se ogledam sa stuba vagona gdje ću se iskrcati. Ne ostaje mi druge nego sići u snieg do koljena, te se domučiti do one drvenjare. Gledam, bih li koga po obličju za Hrvata prepoznao, prisluškivam, ne bih li čuo hrvatsku rieč; sve zabadava. Tu je pet šest ljudi, radnika, pa ih pitam ne poznaju li g. Muhvića. Ne poznadu. Pitam ih, bi li mi znali kazati, gdje se nalazi hrvatsko društvo, kažu mi, da je gori u selu.

Bio sam već iz Elya brzojavio g. Muhviću, predsjedniku odsieka Hrv. N. Zajednice, naznačivši mu točno vrieme svoga dolaska, a po drugi put mu brzojavih iz Denvera, s molbom da me pričeka na kolodvoru. Obratih se na nj, jer je on potpisao list, kojim me Hrvati iz Crested Buttea pozivlju, da im dogjem držati konferencu. Nije došao.

Kud ću, kamo ću u tom jadnom selu, na visoravni pokritoj visokim sniegom? Na okolo sami vrhovi snieżnih planina, oštri, hridinasti, veličajni. Promišljam, ne bih li krenuo odmah natrag i zapitam činovnika, kada se vlak vraća u Gunnison. Istom sutra u dva sata po podne! Nije druge, prikovan sam tu i moram se brinuti, gdje ću prenoćiti.

„Demitto auriculas ut inique mentis asellus“
(Objesih uši, ko jogunasti magarčić).

rekao bi Horacij. Tješim se pomišlju, da ću valjda ipak naći Hrvate, te ću ih ovgje na selu, u samom rudniku, moći proučiti bolje, nego u gradovima. Zaputim se, na sreću božju, prvom cestom, da potražim pristanak i konak. Mučim se po sniegu i susrećem po kojega čovjeka, ali ne čine mi se Hrvati. Napokon vidim jednoga, koji bi po obličju mogao biti Hrvat. Zapitam ga engleski, da li poznaje Mister Johna Muhvića. Odgovara da poznaje. Zapitam ga, da li je on Hrvat; potvrgjuje. Okrenem s njim govoriti hrvatski, pa se zaputismo skupa prama selu i dogjosmo pred jednu drvenu kuću, na jedan sprat. Na vratima

piše s jedne strane „H r v a t s k i D o m", s druge „C r o a t i a n H o m e". Moj vogja bio je g. Ribić, koji vodi poslove saloona u Hrvatskom Domu. Reče mi, da je Muhvić na radu u m a j n i (rudokopu). Eh, dobro! pomislih u sebi. Valja da su naši ljudi vrlo radini, marljivi i štedljivi, kad nijedan nije htio za par sati napustiti rad, da dogje dočekati narodnog zastupnika, možda prvoga i zadnjega, koji je došao posjetiti braću u Americi, da vidi, kako im je, da im kaže, kako je u domovini, da ih osokoli, utješi i pouči. Ta misao rada i štendje i ako malo ironična i skeptična, ublažila je donekle u meni tužan dojam prvoga časa, kad se nagjoh izgubljen na toj pustoši.

G. Ribić je dao prenieti moju prtljagu u saloon, a njegova gospogja mi dala nešto založiti. Kad se okriepih, stadoh čitati „Narodni List", kad al neki pijanac, koji je saznao od Ribića ko sam, približi mi se, ponudi mi uobičajenu čašu; moram primiti. Tada se upusti sa mnom u razgovor, hoće da mu kažem, što ću narodu govoriti. Valjalo bi dakle za njega samoga držati posebnu konferencu. Iz početka me zabavlja njegova pivom isćošena misao, te ga proučavam. Pripovjeda mi kako je došao u Ameriku, kud se je sve skitao. Vidim nema lievoga palca na ruci. Pitam ga, kako ga je izgubio, možda u kakvoj mahini?

— A jok? Ja sam ga sam otsjekao, da ne idem u vojničtvo i da se oženim. To vam je bilo ovako : Ja sam pasao ovce po Kapeli, a moja draga današnja ženica, pasla je ovce do mene, malo podalje. Mi smo se svaki dan sastajali. Bila je najljepša cura u selu. Oko kao munja, a košulja jedva steže prsi, da ne uteku u goru. Od dana na dan, na vid očiju, rastu dojke, kano trava na uvojke, a meni se muti pamet, vrti glava, gore nego sada, gore nego da sam svaki dan popio pet litara whiskya. Vrieme novačenja se približava. Kako ću je ostaviti? Dok se vratim ode golubica sa kojim drugim golubom. Amo tamo, desno lievo! ja se odlučih ne dati, da drugi uživa moje zlato ! Amo, tamo; desno lievo, ja jednoga dana stavih palac na panj, pa kosijerom po njemu, kao da je tugji. Amo tamo; nagjoh liečnika, koji mi je dao svjedočbu, da mi je on palac odrezao, jer da mi je bio sagnjio ; a izagnjilo je mojih sto banaka u njegovom trbuhu i tako ne padoh pod vojnički sud. Amo, tamo, desno l . . . mi se uzesmo i ja sam bio sretan bez palca na ruci, a moja Anka je bila posve zadovoljna sa pal . . . (Ovgje moj junak izvali jednu krupnu, koju valja prešutiti.) Dodijalo meni pasti ovce po gori i pogjosmo u Ameriku. Sada moja žena ima svoga švalera. Ništa za to; ja se služim, gdje mi se prigodi. Amo tamo; desno lievo! eto ja sam vam pripovjedio svoj život, a sada pripovjedite vi meni vaš. Ribiću, daj gospodinu jednu cigaru, daj piva! Kaka je to poslužba! Još će se gospodin tužiti, amo, tamo; desno lievo, da smo ga dočekali, kao magarci! Da je moja žena izabrala ljepšega švalera od mene, ne bih ni žalio! Ali nisu druge ćorave pri zdravim očima, kao ona, pa meni nije stalo! Amo tamo; desno

lievo! ona je, do duše, najljepša! Prije ili poslie, prebiću mu kijačom rebra, boga mi!

Za pò sata bio je zanimiv, nu njegovo je pripoviedanje trajalo više od tri sata, a pri tome me je svaki čas lupao rukom po ramenu. Smradan dah piva i whiskya, raščinjen u pokvarenu želudcu, zadahnjivao bi pijano roktanje prevarenog gjuvegjije, a „amo tamo; desno lievo!“ ispunilo pò vremena našeg razgovora. Ribić ga kušao maknuti od mene, stao vikati, ali sve badava. Megjutim je razbijao dosadu jedan drugi pijanac, koji je svaki čas dolazio sa drugom kantom, da nosi pivo po obiteljima. To je posao od kojega živi. Drugo ne radi, a svaki put kad donese kantu, nagne malo, da mu se pivo ne prelieva putem, pa se odtetura i eto ti ga do malo s novom kantom. U svako žensko čeljade, koje dogje kupiti piva, ili što drugo, zadirkiva, maša se rukom njedara, pita hoće li ga. Gdje će naći ljepšega? Gdje boljega junaka od njega? Ta sve se otimlju za njim! Moj „Amo, tamo“, nagje se uvriegjen od toga hvastanja, kao da je on niko i nigdje! A što sam ja, a? Zar će tebe ragje nego mene, šuško, a? Amo tamo; desno, lievo? A?

— Šta ćeš ti? šta ti pijana budalo? Da si zašto, ne bi ti žena drugih tražila!

— Amo, tamo! Boga mi ću ti razbiti to kante o tikvu. Što se ti pačaš u moje poslove? To su moje stvari!

Poslie šest sati počeše dolaziti radnici. Moj „amo, tamo“, ne da me nikomu, kao da me je zakupio. Ali dolaze i druge pijanice, s kojima nema šale. Svaki hoće da s njime pijem i valja piti, da ne bude batina. Dolaze i triezni, koji me za čas oslobagjaju od pijanih, ali „amo, tamo“ se uviek tura do mene i lupa me po ramenu.

— Kaži mi, bogati, što ćeš narodu govoriti?

Svaki radnik, netom ugje, pita me, što ću piti, nugja cigaru. A joj, Kraljeviću Marko, da mogu piti, kao ti, ili bar, kao tvoj Šarac! Sa pametnijima uzimljem cigaru i već su mi puni žepovi. Nijedan od tih ljudi, pružajuć mi ruku, ne kaže svoje ime. Kad ga zapitam za ime, zine od začugjenja, kao da ga je zaboravio. Napokon dogje i Muhvić; ni on ne kaže ko je, već mi Ribić reče, da je to predsjednik odsieka H. N. Zajednice. Nit me pita za zdravlje, ni kako sam putovao, nit se ispričava, što nije došao na kolodvor, da me pričeka, nego pita: hoćete li što pit? To je sva uljudnost, koja je, na žalost, na dohvatu naših ljudi, rasturenih po raznim rudokopima Amerike, gdje rade kao volovi za amerikanske kapitaliste, za trustaše, a sva im je sreća života u čaši piva, u pomisli, da mogu svaki dan jesti mesa, kao da je to vrhovno dobro, koje čovjek na zemlji može postići.

Došao sam u subotu, a ne mogu ostati megju njima, nego još u nedjelju, Nije hvajde dakle dangubiti, nego u to kratko vrieme moram učiniti riečju i svjetom što mi bude više moguće dobra. Stog razloga molim Muhvića, neka na brzu ruku sabere što više ljudi, da

im te iste večeri držim besplatnu konferencu o duševnim potrebama amerikanskih Hrvata, naročito radnika, da ih poučim o pravima, koja mogu izvojštiti od društva i države, o dužnostima prama sebi, prama društvu, prama državi u kojoj živu i prama staroj domovini; da im dadem savjeta, kako će se udružiti i kako će lakše odoliti u borbi za život u natjecanju sa radnicima drugih narodnosti, kako će lakše naći rada i osjegurati si višu nadnicu.

Nakon pô sata Muhvić mi javi, da su ljudi sakupljeni gori u društvenoj dvorani. Pogjem gori i nagjem sakupljenih petnaestak ljudi, od kojih teško da je polovica bila triezna. Govorio sam im sat i pô oduševljeno i čuvsteno, što sam bolje mogao. Da sam govorio zidovima, možda bih ih više zagrijao, a nastojao sam se sniziti do njihove duševne razine, da me što bolje razumiju.

Vratismo se dolje u saloon i tu se opeta nastavi lievanje čaša piva i opeta me oblietaju pijanci sa svih strana, nugjajuć pivo i cigare, i opeta mi uzrigavaju pod nos svoje besmislice, svoj pijani dah.

— Boga mi, amo tamo, desno lievo! — reče udarivši me rukom po ramenu moj popoldašnji znanac — dobro ste govorili! Nisam nikada čuo take predike. Mi plaćamo po dvjesta trista dolara za župnika iz Kansasa, da nas dogje ispovjediti, a ove budale, vama neće ništa dati, jer vas ne razumiju. Amo tamo, desno lievo! da ste govorili i da nieste, za ove pijane ćuskije sve jedno! Nisu vas razumili, a ako jesu neće vas poslušati. Amo, tamo, boga mi, tako je! Da je moja žena bila, pa da vas je čula, bila bi se, boga mi, zastidila i ostavila svoga šoca, kad ste ono stali vikati na blud i preljub. Jest, boga mi! amo, tamo; desno, lievo . . .

In vino veritas! pomislih u sebi. Taj je saloon svojina odsieka Hr. N. Zajednice, a Ribić samo vodi poslove, uz mjesečnu plaću, koju teško zaslužuje, jer često ni on, ni njegova gospogja nemaju u noći dva sata počinka, pošto moraju da služe pijance, koji po noći dogju potrošiti što su po danu zaslužili. Saloon pravi izvrsne poslove. Predsjednik Muhvić mi se je hvalio, da je saloon isplatio sve dugove odsieka, koji su težili na njemu radi doma, a i crkovni dug, te se je mogao i novi oltar nabaviti. Svoje crkve do duše nemaju, nego zajedno sa ostalim katolicima, ali u crkvi imadu svoj oltar, te pozivlju katkada i svoga popa, da ih dogje ispoviedati, pričešćivati, propoviedati im. Dakle, drugim riečima, neka ljudi propijaju zdravlje i pamet, samo neka dragom Bogu bude dobro; a ne mari što mu je oltar podignut na pivu i na bljuvotinama okorjelih pijanica.

Kad sam dobio poziv da dogjem držati konferencu u Crested-Butte, pogledah u izvještaj H. N. Zajednice i vigjeh, da odsiek u tome mjestu broji do 150 članova. Pomislih, da će i tu, ko i drugdje, biti i neupisanih Hrvata, pa kad me predsjednik poziva, da će se bar isplatiti putni troškovi od Denvera do Grand Junction, to jest onaj dio puta, koji nije na ravnom putu prama San Franciscu. Prevario

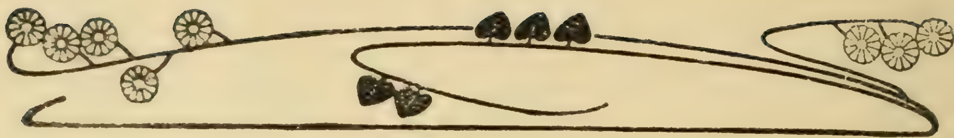
sam se. Muhvić se ama ni najmanje nije brinuo, da mi osjegura kakav uspjeh. No kada sam bio već tu, nije se pobrinuo, da oduševi ljude, već je cielo vrieme gledao glavom u nebo, ko pievac, kada pije. Rekoh mu, da bi valjalo izdati tickete za konferencu. Ticketi su bili tiskani istom nekoliko sati prije konference, a Muhvić ih je držao u ruci u saloonu, čekajuć da ih ljudi dogju kupiti.

U subotu u večer me otpratiše do nekakvog, recimo hôtela, na spavanje. Putem se dva puta sruših u snieg, jer se nije ništa vidilo, a snieg se smrzao i okrutio pod nogama. Na cesti sto jama i nepravilnosti, pa sada skližneš desno, sada lievo. Srećom da padaš u snieg, a ne o ledinu, inače bi prebio rebra. U hôtelu, premda je ugljen jeftin, da ne može biti jeftiniji, jer je baš na samom rudniku izvrsna ugljena, sobe nisu rastopljene; nema ni gasa, ni električnog svjetla; pravo čudo u Americi. Nema ni zahoda, pa ako dogje nužda, valja da ideš vani u nekakvu drvenu pojatu nekoliko minuta podalje u dvorištu. Put je sav smrznut, a sa streha vise mosuri. Da se jedan sam otkine, probio bi glavu do mozga, toliki su.

Okanimo se potankosti i pregjimo na konferencu. Preko negjelje posjetio sam nekoliko obitelji i kuća. Sve je zapuštenije, nego vigjeh drugdje u Americi. Ovgje daleko od velikih gradova, zadržaše se bolje domaći običaji. U večer, kad stupih u dvoranu, nagjoh u njoj tridesetak ljudi. Počekah pô sata, neće li još ko doći, pa kad vigjeh da niko ne dolazi, otpočeh. Jedan pijanac, koji je htio ući bez tiketa, vikao je ko posjednut od sotone, te me bunio u govoru. Rekoh da ga puste, nu on je i unutra nastavio brundati. Govorih ipak dva sata, više da ih poučim o njihovim dužnostima, nego o domovini. Kroz cielo vrieme niko da bi rukom maknuo. Što praznina, što hladnoća, umoriše me više nego govor. Prestadoh i odoh ravno u hôtel, sklizajuć se, posrćuć i padajuć putem svakih deset koraka. Niko me nije ni dopratio. U jutro pogjoh da razgledam rudnik, koji se nalazi u planini nad mjestom. Rekoše mi, da ugljen ima tri sloja jedan povrh drugoga, a svaki ima svoj rov. Što je sloj niži, to je ugljen bolji. Radnici nemaju nadnice, nego ih plaćaju prama količini ugljena što ga iskopaju. Mogu zaslužiti tri do četiri talira na dan, ali valja, da marljivo rade. Pogjoh u jedan rov, dok se je vidjelo, nu pošto je bilo vlažno, sklisko i gnjusno, nisam došao do kraja. U ostalom rovovi su ko i drugi, pa ko je vidio jedan, poznaje sve. U blizini Crested-Buttea nalazi se malo mjesto, koje se zove Anthracite. Već samo ime kaže što je u njemu, to jest najfinija vrst ugljena, antracit. Vidjeh ga na kolodvoru nekoliko punih vlakova. Lašti se ko crni kristal, a kopa se u manjim komadima, nego ostale vrsti ugljena, jer je uslied velike tvrdoće i vrlo krhak. Pod vrhom jedne nebotične planine rekoše mi, da se nalazi i bogati majdan srebra, a ima i bakra. Zimi se u tom majdanu ne radi, jer snieg zatrpava sve puteve na metre visoko, a najviše ulaz u majdan, koji se nalazi u udubini, pod oštrim ogromnim osamljenim kukom. Često se odro-

njivaju niz planinu velike gomile sniega, koje bi mogle čitav vlak zatrpati, a više puta se je dogodila nesreća. Snieg je nekoliko puta zatrpao po pet, po šest i po više ljudi, a neke nisu mogli do proljeća iskopati, kad je snieg okopnio. Pogibeljno je ići u planinu i radi divljih zvieri, kojih imade mnogo, pa i megjeda, na koje se često dižu hajke. Gospoda dolaze čak iz istočnih država u lov na megjede.

Oko dva sata po podne, oprostivši se sa ljubeznim Ribićem, koji me je jedini sproveo do kolodvora, krenuh put Gunnisona.

XVIII.

Gunnison. — Gudura blizu Crystal-Creek. — Ždrielo Rio Colorada. — Grand Junction. — U sumljivu društvu. — Junačanje za nevolju. — Država Utah. — Salt-Lake-City. — Postanak i povjest mormonske sekte. — Kako u Americi niču vjerske sekte. — Sljepar Dovie. — Mnogoženstvo. — Organizacija mormonske vjerske vlade. — Senator Thomas Kearns. — Ogden. — Mormonska obitelj. — Neobični prizori oko Slanog Jezera. — U željeznici na morskoj pučini. — Divotna panorama. — Još čarobniji prizor. — Kroz pustoš soli. — Nevada. — Humboldtove planine. — Prapovjesni prizori. — Death Walley. — Koketerija mormonkinja. — Sierra Nevada. — Jele i borovi. — Tunel od dasaka. — More šarolika cvieća. — Djevojčica s košaricom ljubica. — Kalifornija. — Sacramento. — Bogatstvo Kalifornije. — Oakland. — San Francisco. — Doček. — Zorkica Šutić.

U Gunnisonu je valjalo prenoćiti, jer vlak za Grand Junction kreće istom u osam u jutro. Srećom da je u tom gradiću odmah uz kolodvor krasan hôtel. Skup je ko u New-Yorku, nu baš je udoban. Večerah, prenoćih, krenuh.

Vožnja je ugodna, tek me muči pomisao na 45 dolara, koje sam morao opeta platiti do San Francisca. Nakon malo vremena vlak zagje u gudure, uzduž jednog pritoka glasovite rieke Rio Colorado, do koje ću doći sat prije nego stignem u Grand Junction, te vidjeti bar početak njegovoga toli razglašenoga ždriela. Negdje u blizini Crystal-Creek-a planine se suziše, ter prolazimo malne uz okomite litice. Prizor je sličan ždrielu Vrbasa izmegju Jajca i Banjaluke. Željezni put izduben je često u samoj litici, nad riekom, a polazi s jedne obale na drugu, kako je gdje bilo lakše željeznicu provesti.

Još zanimiviji je prizor kad se dogje u korito Grand Rivera (velike rieke) iliti Rio Colorada. To je početak glasovitog Canyona iliti crvenog ždriela Colorada. Grand Canyon je mnogo zanimiviji i veličajniji što rieka više teče na jug kroz državu Arizonu, prama zalivu Kalifornije. Tamo crvene litice, kroz koje rieka teče, imadu po nekoliko stotina metara visine. Ovgje je visina manja, nu i ovgje su hridine tu i tamo crvene kao krv, kao isprani cinabar, a rieka šumi niz klisure kao bujica.

U večer kasno stigoh u Grand Junction (veliki spoj) gdje se križaju željeznice. Tu moradoh čekati vlak iz Chicaga, Omahe i Denvera do ponoći. Čekaonica na kolodvoru je malena, blatna, gadna, a vani ljuta ciča. Četiri sumnjive osobe ugjoše unutra, promatraju me i sjeđoše. Ja se malo smrknem, nu da pokažem da su se prevarili u računu, ako misle na šićar, dignem se, namrgodim se, omjerim ih biesno, a držim ruku u žepu, ko da stiskam revolver, a nemam ni žigice. Ured je zatvoren, i kasa je zatvorena, nigdje žive osobe. Pamet u glavu, jer sve nešto škilje na me i šapću! Zavijam brk, namrštim obrve, gledam, ili bar silim se da gledam i da izgledam kao biesan mačak, kao hajduk, koji bi na četiri, ko na jednoga. Dolazim im šećući blizu, mjerim ih od glave do pete, a kada se približim umuknu. Ali neće da idu, pa neće! Sjednem; umoran sam, a bojim se, da me san ne prevari, pa da mi otmu ono malo sirotinje što imam. Bilo bi baš ı eugodno naći se na granici Colorada bez novaca, bez ćurka — a zima je! — bez prtljage i možda bez glave. Čitao sam danomice po novinama o lupežima i razbojnicima, čija drzovitost ne poznaje granica. Kao gladni vuci na tor, navaliće po bielu danu, u gradu, u stan, kamo li neće po noći na kolodvoru, gdje nema žive duše! Ne dam se snu, pa ne dam. Kad osjetim, da navaljuje prejako, dignem se i opeta se uššetam ogromnim koracima, da izgledam veći i strašniji. Bogme, šapću, žmire, ali se ne usugjuju! Teško je bez ljute nužde zaigrati kožu, jer se ne da više kupiti na pazaru. Nemam doduše revolvera, kojega se oni boje, ali da se koji makne, te dogje na me, taj bi platio za ona tri druga, pa kako bude! Kojega zadimim nogom, taj će se sigurno izvaliti na legja, a neće proći dobro ni kojega dohvati šaka.

Odjedared ugjoše dva starija gospodina, i ja se domalo stadoh smijati svojoj ratobornosti. Megjutim ona četvorica odmagliše. Nisu dakle čekali vlak, biće da su imali drugoga posla . . Eh, bdije nada mnom neka Providnost, pomislih, ili me je spasila prisutnost duha i mrki pogled. U ćurku pak izgledam i krupniji nego sam, te se ona četvorica ne usudiše.

Dogje i vlak, crnac je već spremio za me krevet, legnem, i u jutro eto me negdje pod visokim goletnim planinama Utaha. Snieg je posvuda okopnio, tek se još lašti na jutarnjim tracima na vrhovima gora, gdje nisu ovijene oblacima, ili maglom. Do deset sati magla se je slegla debela po dolinama i po ravnici. Tu i tamo zlate joj uvojke sunčane zrake, pa sve malo po malo pline pod žarkim njivohim cjelovima, bježi, povlači se u gudure. Ravnica, sva marljivo obragjena od radišnih Mormona, već je sva prosta od sniega i od magla. Obronci gora na desno pokriti su nekom vrsti niskoga bora i gluhača, sličnoga našemu. U opće flora mi se čini sličnom našoj na otocima.

Oko podne stigosmo u Salt Lake City, glavni grad države Utah (čitaj Juta) središta mormonske sekte. Šteta bi bila ne vidjeti malo taj grad, pa pitah, koliko se vlak zaustavlja. Rekoše mi da će ostati

dva sata. Ja uhvatim prigodu, uzmem kočiju i pogodim se, da me za četiri dolara vozi po gradu, dok vlak ne krene. Grad ko i ostali amerikanski gradovi, ma baš na dlaku, samo neprispodobivo čistiji. Nema sniega, nema blata, a i zgrade su gragjene sa više ukusa. Mormonski glavni hram je baš pravo i veličajno remek-djelo. Pobožni Mormoni potrošiše za nj milijone i milijone dolara. Krasna je i sabornica, te palača mormonskog pape i palača predsjednika. Vidjeh nekoliko liepih monumentalnih zgrada. Vratim se kupim na kolodvoru nekoliko mjesnih novina, pa u vlak i dalje prama Ogdenu.

U Pullmanov vagon u koji ja ugjoh, vidjeh ući starijeg gospodina sa pet mladih dama, nekoliko sluškinja i nekoliko djece. Da nije kakva mormonska obitelj, pomislih u sebi. I bila je, te je putovala u Kaliforniju, da se nauživa krasnoga podneblja. U državi Utah nije zima tako oštra kao u sjeveroistočnim državama, ipak se ne može ni iz daleka prispodobiti sa kalifornijskim podnebljem. Los Angeles je na visini Kahire i Menfisa, te uopće ne pozna zime. Južna Kalifornija je za sjeverne Amerikance, što za Evropejce Nizza, Napulj, Hvar, Dubrovnik, samo još toplija, ukrašena još bujnijom južnom florom.

Sjedoh na svoj fotej, i stadoh čitati novine. Baš je tih dana senator Thomas Kearns držao u Washingtonu znameniti govor proti Mormonima, pa se je razvila ljuta polemika izmegju mormonskih listova sa „The Desert News“ na čelu, i liberalnih ili ti, kako ongje vele, gentilnih listova. Gentilima zovu u Utahu sve one, koji ne pripadaju mormonskoj crkvi, a na čelu je ovih senator Thomas Kearns, sa listom „The Salt Lake Tribune“. Mormoni sačinjavaju dvie trećine cieloga stanovničtva države Utah.

Utemeljitelj ove sekte zvao se je Joe Smith, rogjen god. 1805. u Sharonu u državi Vermont. God. 1823. našao je on na brežuljku Eumorah kod Palmyre, po nadahnuću nekog angjela, „s v e t e l i m e n e p l o č e“, ali, po nalogu istoga angjela, nije ih smio dignuti do 22. septembra god. 1827. Na tim pločama bila su neka čudna pismena, koja nije znao niko čitati, a najmanje Smith, jer on, kao i Muhamed, nije uopće znao čitati, ni pisati. Muhamedu je pomogao arhangjeo Gabrijel i donosio mu sure sa nebesa, a za Smitha se je pobrinuo sam Bog, jer u istoj skrinji, u kojoj je našao svete limene ploče, našao je i čudotvorne naočare, nazvane U r i m i T h u m m i m, kojima je mogao čitati ta čudna pismena, pače čitati u njima i budućnost. God. 1830. izdao je Smith engleski prevod te nove objave, pod naslovom: T h e b o o k o f M o r m o n (knjiga Mormona). Za vrieme židovskog kralja Zedekije, pripovieda ta knjiga, pobožni židov Lehi pošao je iz Palestine u Ameriku, i tu je napisao svetu objavu na svetim limenim pločama. Njegovi sinovi pogjoše u pustoš, kao Laman, i postadoše praocima današnjih crvenokožaca. Potomci njegovog sina Nephi bili su kršćani nekoliko vjekova prije dolaska Hrista. Hrist se je pače poslie svoga uskrsnuća objavio svećenicima od koljena Nephi, i iza-

brao megju njima dvanaest apostola, koji cielu zemlju obratiše na kršćanstvo. U četvrtom vieku dogodio se je u toj crkvi raskol, ali je Bog poslao pobožnog kršćanina i velikog junaka M o r m o n a (znači, ne znam u kojem jeziku Smithovog mozga: više dobra). On je očistio zemlju od barbara, koji postadoše crvenokošci po božjoj kazni. Ali oni se opeta vratiše i opeta osvojiše zemlju. Tada je Mormonov sin Moroni dovršio na svetim limenim pločama povjest svoga naroda i objavu božju, i u njoj napisao, da će je otkriti Joe Smith. Eto tako je Bog njega naznačio za proroka i uskrisitelja prave vjere Mormona, ili ti L a t t e r-D a y S a i n t s (svetaca sudnjega dana). Kaže se da Smithova biblija nije drugo nego roman napisan od nekog svećenika, početkom prošloga vieka: a njemu se mora svakako priznati vještina, što je od romana znao napraviti svetu knjigu. U ostalom nema takog bedaka, koji ne bi znao naći bedastijih od sebe, da im se nametne za proroka, osobito u Americi. Tu niču vjerske sekte, kao gljive poslie kiše, i baš donose zlatna brda njihovim utemeljiteljima. Ljudi trebaju po prirodnom zakonu, nešto vjerovati, a pošto u Sjedinjenim Državama nema državne vjere, niti koja vjera šalje dovoljno misijonara, ostaje slobodno i plodno polje za sljepare, tim više, što država u vjerskim stvarima nikoga ne smeta. Tako je nedavno u Zion City neki Dovie utemeljio novu vjeru, prikazavši se svietu kao novi Mesija i prorok, i u kratko vrieme stekao mnogo prozelita i silno bogatstvo, dakako u crkovne svrhe! Danas je arcimilijoner.* O njemu je svaki dan govora po amerikanskim novinama, jer se amerikanski proroci razumiju izvrstno u reklamu. Takih sekta imade po Americi sijaset, i nema takve ludorije, koju sljepari ne mogu nametnuti ljudskim sliepcima za božju objavu. Ima ih koji se daju prebiti na križ, da sliede Hrista, i da dadu braći primjer kako valja umrieti, a braća nariču i jauču oko njih, dok ne izdahnu, pa ih pokopaju u svoju crkvu i štuju ko svece. Ima ih, koji plešu i režu se noževima, kao derviši; ima ih, koji živu u pustoši goli, kao gimnosofisti, kao Yogi, i tebaidski anahoreti.

Ali vratimo se k Mormonima, koji su najglasovitiji i najmoćniji, jer su na vladi u jednoj velikoj državi, kao što je Utah.

Smith je najprije utemeljio svoju crkvu u državi New-York, pa kada ga otuda otjeraše puritanci, otišao je u državu Ohio. Protjeran otalen sa svim prozelitima, pogje u državu Missouri. Kad ni tu nije bio bolje sreće, preseli se u Illinois, i utemelji u grofoviji Haukock grad Nauvoo, sa 2100 kuća i prekrasnom crkvom. Grad u brzo procva, nu radi vjerske nesnosljivosti Mormona došlo je g. 1844. do bitke izmegju njih i susjeda. Smith pogibe, a grad Nauvoo bi razrušen do temelja. Devetnaest udovica je plakalo za prorokom, jer je i on, ko i Muhamed, dobio povlasticu od Boga za se i za visoke dostojanstvenike crkve, da

* Nije više, jer je umro u novembru 1906. Nasliedio ga je sin.

može uzeti žena koliko hoće, a svaki vjerni Mormonac mora imati jednu ženu. Neženja crkva ne trpi. Smitha je nasliedio kao poglavica crkve Brigham Young, koji je sa ostacima sekte krenuo preko ravnica Missourskih pritoka, preko Rocky Mountains sve do Salt ake (Slanoga jezera) i u njegovoj blizini utemeljio grad Salt ake City. U kratko vrieme neobična radinost i marljivost Mormona pretvori cielu okolicu od divlje pustoši i šikare u pravi perivoj. Prozeliti stadoše vrviti sa svih strana i u brzo Marmoni stekoše za Utah pravo teritorija. Pred pet godina Utah je dobio pravo državljanstva. Brigham Young je bio potvrgjen od vlade Unije za predjsednika Utah-teritorija. Vlada mu je dala i potporu od 20.000 dolara za podignuće javnih zgrada, a 5000 za škole. God. 1854. došlo je ipak do sukoba izmegju Unije i Mormona. Unija je poslala na njih vojsku od 2500 ljudi pod vodstvom Steptona. Vojska nije doprl· nego do Colorada, a zimi se, nije dalo dalje, te je zatražila pojačanja. God. 1858. došlo je do bitke, koja ostade neodlučna. Mormoni se nagodiše sa vladom i Brigham Young ostade i nadalje predsjednikom.

Temeljne dogme mormonizma pomiešane su iz budizma, židovstva, kršćanstva, grčke mitologije i muslimanstva. Vjeruju u metempsihozu, u mnogobrojnost svjetova, prama tome i bogova, u neograničenost ljubavnih pojava; podržavaju mnogoženstvo, vjeruju u vještice, uroke, vragove, u sve moguće predsude. Ko se ne slaže u svemu sa dogmom, kako ju mormonska crkva propovieda, taj će u pakao.

M·rmonizam je jedna vrst teodemokracije. Svi članovi su jednaki i braća, ali glava crkve je nada svima direktno nadahnut od Boga, pomoću Duha Svetoga, koji s njime opći kadgod treba. Tom papi stoji o bok vieće petorice, izmegju kojih najstariji od njih nasliedi ga poslie smrti. Pod viećem nalazi se dvanaest apoštola. Svi ovi sačinjavaju veliko vieće. Poslie apoštola dolazi kolegij velikih svećenika, onda zbor sedamdesetorice, koji se bave propoviedanjem i širenjem vjere.

Niži stepen hijerarhije sačinjavaju mormonski svećenici, učitelji i djakoni. Prvi stepen je po redu Melhisedeka, te je mnogo uzvišeniji. Aaronski svećenici imadu i svoje biskupe, koji su takodjer suci u gragjanskim stvarima. Svećenici viši i niži, ne odlikuju se nikakvim vanjskim znakom od ostalih vjernika.

Papa ima svoju tajnu policiju, tako zvane Danite, ili ti angjele zatora, koji počiniše mnogo krvoločtva. Svak, koji je bio pod sumnjom, da radi proti vjeri, pao je na jedan, ili drugi način, žrtvom papine osvete.

Mnogoženstvo je najsavršenije stanje čovjeka, i samo žene mnogoženaca mogu ići u slavu nebesku. Ženu se može oženiti za ovaj i za onaj sviet, a preljub se najstrožije kazni (na papiru).

Po zakonima Sjedinjenih Država mnogoženstvo se smatra zločinom, i od tuda neprestani sukobi Utahske vlade, sa vladom Unije. Da se izbjegne tomu Mormoni izmisliše doskočicu kohabitacije, to jest

zajedničkog stanovanja, ali ta doskočica nikoga ne vara. Biskup Lee radi mnogoženstva i saučešća u nekakvom razbojstvu tajne policije nakon 20 godina pao je u ruke unijskoj vladi i dospio na vješala. Mormoni ga smatraju kao i Smitha mučenikom. Stari predsjednik Young umakao je vješalima umrievši god. 1877. Nasliediše ga John Taylor, Woodruff i Snow, a današnji papa je John Smith.

To je u kratko povjest ove čudne sekte, koja je sakupila u svoje ruke monopol poljodjelstva, obrta i trgovine u državi Utah. To i jest pravi razlog zašto se je na nju digao u senatu senator Thomas Kearns.

Smith je danas papa i kralj, pravi samodržac svih Mormona. Svaki Mormon dužan je doprinieti crkvi desetinu svih svojih prihoda, pod smrtnim griehom i ne smije ništa zatajiti, da ga ko Ananiju i Tabitu, ne nagje smrtna kazan od Boga, ili ti Smithove tajne policije, angjela smrti. Pošto su Mormoni vrlo radini, izvrsni poljodjelci, a država plodna i bogata, prihodi crkve su ogromni. Sve to uživaju visoki crkovni dostojanstvenici, a najviše papa Smith, koji ima nekoliko milijona dolara godišnjeg prihoda, nebrojene kraljevske ville, pune najljepših žena. Ville su okružene ogromnim perivojima, a u samom glavnom gradu, uz palaču civilnog predsjednika države, nalazi se mnogo veća i ljepša palača pape. Njega okružuje uviek ogromno dvorjanstvo, što prijatelji i dostojanstvenici, što sluge. Pomoću te hijerarhije i tajne policije on je pravi predsjednik, pače samodržac Utaha, a civilni predsjednik nije nego sjena. U njegovim rukama je monopol željeznica, tramwaya, plina, elektriciteta, ugljenokopa, tvornica šećera, cipela, odiela, trgovačkih kuća, novinarstva, raznih skladišta, kazališta, monopol soli i svake moguće trgovine. Uslied te centralizacije svih poslova on je gospodar burse, koja pada i diže se prama njegovoj volji. Po njegovoj volji namieštaju se i državni činovnici. Ta sreća zapane uviek Mormone, jer gentili ne plaćaju desetinu od svih prihoda papi Smithu. Uslied toga sve stanovničtvo koje ne pripada mormonskoj sekti izloženo je svakakim progonstvima, izrabljivanju i nevolji. „U ime pravde i čovjekoljubivosti — reče senator Kearns — — dižem se da prosvjedujem u ovoj visokoj kući proti svim tim opačinama i sramotama, znajuć dobro kakvoj se pogibelji izlažem, jer krvoločtvo ovih varalica, koje izrabljuju vjersko čuvstvo prevarenog ljudstva, za svoje putene strasti i za bogatstvo, ne poznaje granica. Ja pozivljem vladu Unije, da ne trpi u svojem krilu ove sramote. Zakoni Sjedinjenih Država protive se mnogoženstvu, pa kada se je već počinilo pogrješku, da se je mormonsko kraljevstvo podiglo najprije na čast teritorija, i napokon na čast države, neka se prisili državu Utah, da poštuje zakone, koje su dužne poštivati sve države Unije. Treba već jednom iskorjeniti neprirodnu sramotu mnogoženstva i oteti narod iz pandža krvoloka, koji ga nemilo i na sve moguće načine izrabljivaju“.

Mormonski senator Smoot odgovorio je na ljutu optužbu Kearnsa dugom dijatribom, ali čini mi se, da Kearnsove optužbe ostadoše nepokolebive. Nema sumnje, da će prije ili poslie vlada Sjedinjenih Država biti prisiljena, da posreduje i da uvede red, makar oružanom rukom.

* * *

Nakon sata vožnje eto nas do grada Ogdena, gdje se križaju željeznice sa svih strana, čemu taj grad duguje svoj brzi procvat. Popostasmo dvadeset minuta i vlak okrenu na zapad.

Mormonska obitelj je zagospodarila vagonom. Žene čavrljaju ko sestre, sve se igraju s djecom, pa i ne znaš koja im je majka. Jedna je odeblja gospogja junonskih oblika, crnih očiju, ko sam pakao. Biće njoj oko četrdeset godina, a ponaša se slobodno, malko i previše. Ostale su mlagje. Najmlagjoj je dvadeset i pet godina; izgleda kao djevojka. Šeću se amo tamo, idu u toiletu, vraćaju se, očijukaju. Ja se zgurio, pa čitam „Salt Lake Tribune". Kada dovrših i stavih list na stranu, ona starija crnooka zamoli me, da njoj ga uzajmim, i tako započe razgovor i poznanstvo. Pita me ko sam, što sam, gdje idem, kako dugo ću ostati; predstavi me ostalim ženama svoga muža — za te naš jezik, koji imade svoje ime za svaku najtanju rodbinsku svezu, nema svoje rieči, jer naši stari nisu bili poligamiste — pa napokon i mužu, koji izgleda otmeno, blago, sretno. Biće mu 50 godina; nije naobražen, ali regbi, da se razumije izvrsno u business. Možda je biskup, apoštol, ili koji drugi član hijerarhije po redu Melhisedeka, svakako bogat. Ni liep, ni ružan, ni visok ni nizak, ni oduran ni simpatičan, izgleda zadovoljan, a pokazuje se ljubezan.

Megjutim jedan prizor okupi svu moju pažnju i ja zaboravih za cieli sat na Mormona i njegove žene. Sniega u Utahu po ravnicama nije bilo, ili vrlo malo, te je željezni put vodio kroz livade, voćnjake, pašnjake i strništa. Odjedared se vlak stao polagano spuštati i naokolo se stade sva ravnica bjelasati. Sve je ravno, kao obrij no, a bieli se, kao da je pala slana. Je li snieg, ili led, pokrit tankim slojem sniega, ili biela pržina, ili je koja biela vrst gljiva, ili pliesni, prikrila cielu nedoglednu ravnicu? Pogledam na kartu i vidim, da se nalazimo u blizini Salt Lake (Slanoga jezera). Razumih, da ona bjelina potiče od osušene soli. Do malo počeše se kazati na ravnici tanke pukotine, prouzročene od suše, pak se eto svjetluca vo a, što jedva prikriva površinu, dok napokon vlak ne zagje u pravu pučinu vode, ko u nepregledno more. Na jugu pučini ne vidiš kraja, a na njoj u daljini jedan otok visokih brda, ovijen je tankim ružičnim maglicama. Regbi pliva po jezeru i lagano se lelija. Na jezeru vlada mrtva tišina; ni najmanji valići ne nabiru površ ne, koja se lašti kao štit od plave izbrušene ocjeli. Na jugu nigdje kraja ni brda, nit vidiš konca vodi, jer tamo i nema obala, tamo iza jezera puca neizmjerna slana pustoš, preko

koje se jezero prelieva manje, ili više, kako kada nabuja. Ta pustoš prikriva tisuće četvornih kilometara, a na njoj nigdje travke, ni muhe, ni zareznika, ničega živoga, ničega do soli. S ote strane tanki prozirni snježno-sivkasti oblačići lagano se vlače i miešaju. Na sjeveru u velikoj daljini vidiš okrug nebotičnih planina, rumenih, goletnih, pilastih vrhova, oko kojih nema oblaka, nego neke ružične isparine, kojima se ne da riečima prikazati tanke prelieve čarobnih šara; jer da rečeš plavo, kažeš nešto jasna i stanovita, da rečeš modro, nisi pogodio, da rečeš nablakitno, indigo itd. i da te rieči miešaš u spojene pojmove, još nećeš prikazati prave slike, ni prave boje, jer ljudski jezik ne može miešati rieči i pojmove kao priroda svoje manje, a ne može ni slikar svoje masti. Na zapadu se diže nevisoka gora, bliža i jasnija, modro-ljubičasta napiegana žutkastim i zelenim šarama, a pri obalama se žuti, — regbi iz daleka — ko pržina, pa podalje, to jest bliže gledaocu, bieli se ravnica pod njom, kao snieg. Ravno prama toj gori ide uski most preko jezera, tako dug, da mu ne vidiš kraja, da je na vrhu tanak poput igle, a ta igla ne dopire do gore, nego regbi gubi se u pučini. Sad se pitaš jesi li u lagji, ili si u željeznici? Raskoš i svjetlucavost boja opija te. Piješ ih požudnim očima, opijaš dušu, a ne možeš je zasititi. Boje Jadranskog mora su življe, šarenije, različnije, pa te za to i više rastresuju, jer se na našem moru prizori neprestano mienjaju; ali ovgje ostaje sve malne uviek isto, nejasno, sanjarljivo, fantastično, kao da si na nekom drugom mrtvom nepomičnom svietu. Tek, ako pogledaš odmah ispod vlaka, zelenilo i mutež jezera razbiju tu opojnu monotoniju, što no te neodoljivo osvaja, uljuljava u neki estatični san.

Amerikanci sagradiše ovaj most preko jezera, da prištede nešto vremena, jer je prije vlak išao oko jezera, sa sjeverne strane ispod planina. Jezero nije doduše duboko, ali ipak za ogromnu duljinu mosta trebalo je potrošiti na desetke milijona dolara. Najviša dubljina jezera, kuda je potegnut most, iznosit će pet šest metara. Na oba kraja baciše za nekoliko kilometara nasip, a onda nastaviše most palifikacijom. Sierra Nevada i Rocky Montains dadoše svoje jele i borove. Svakih nekoliko kilometara most je dvostruk, jer tu jedan vlak čeka dok progje drugi s protivne strane.

Nakon pô sata vožnje po pučini eto nas opeta na ravnici soli, pak pod brdom, koje je prosječeno za prolaz vlaka. Tu vlak stane nekoliko minuta, pak dalje, da te iznenadi još divniji prizor. Mi nismo došli na drugi kraj jezera, prešli smo samo manji zaliv i eto nas na rtu, koji se je zabušio sa planina južno u jezero. Ali sada dolazi širi zaliv, kojemu ne vidiš kraja ni na jugu ni na zapadu, a na sjeveru se zavija isti luk visokih planina ko i prije. Most se gubi na pučini ko brzojavna žica. Neopisiv je utisak, kada se vlak spusti na tu bezkrajnu pučinu, kao lagja na okean. Voda sjaji, bljeska pače na sunčanim zrakama ocjelnim bljeskovima. Sunčana zraka ne titra na površini, ne lelija se,

ne otsieva milijonima zrcalca, kao na našemu sinjemu moru, nego stoji nepomična na vodi, kano bielo-usijani mač od alema na štitu od čelika. Ne da gledati u se, zasljepljuje, kano mač angjela na vratima raja zemaljskoga. Tek planine na sjeveru, svojim tankim maglicama, zlaćanom prašinom, što no se po njima prosiplje, mekim oblačićima ko utkanim rukama gorskih vila od najtanjeg maglovitog musulina, ublažuju oči. Nakon tri četvrta sata brze vožnje prizor se promieni, ali da bude ako ne ljepši zanimiviji. Nema više vode, sada vlak ide kroz pustoš biele soli, ali još uviek kroz beskrajnu pustoš, na kojoj nema ni biljke, ni živućeg stvora. Groza te spapada, kao da si na ukletom tlu, na tlu neke Sodome i Gomore, koja leži onamo u dubini jezera, i krije opačine gore, nego ih krije Mrtvo More u Palestini. Sanjaš, u davna vremena, strašnu kataklizmu, kada je sa neba daždio oganj, vreli pakao, sumpor i asfalt, kad su sievale crvene munje unakrst, iz mrkih oblaka, a gromovi se orili pod oblacima svinutim nogama rasrgjenoj Stvoritelja.

I ta pustoš ne prestaje, stere se mrtva, grozna, neprispodobivo grozni a od neizmjerne plahte sniega na mrtvoj prirodi sjevernih ravnica Amerike, jer znaš da se ta neće probuditi na blagi popuh proljeća, pod cjelovima sveoživljujućeg blagog dobrotvora ljudstva, živina, bilina, svega što opstoji u prirodi, Sunca.

Još s ove strane pustoš soli nema one užasne širine, kao s juga, gdje se stere amerikanska Sahara od soli Great Americain Desert (Velika Amerikanska pustara) gdje sol pokriva zemlju do Dugwaya, gdje se pustoš produžuje, do jezera Sevier Lake i dalje dalje, preko ciele države Nevade, pače preko Kalifornije do visokih planina, malne do samog mora. Strašna je svaka pustoš, ali gdje ju je kob posijala bielom solju, ko prahom satrvenih kostiju, tu kao da je uklela prirodu, kao da je rekla: ovgje nikada ništa živa neće proći, ni disati, nikaki cvietak neće utješiti ovu neizmjernu žalost, ovo vječno prokletstvo.

Napokon se počeše pojavljivati oniski brežuljci kao od pržine, a u daljini vigjati gola obla brda, kao neplodne sise, bez struka trave. Pred večer počeše se vigjati nekaki oniski busi, gusti, obli ko gljive, slični busu našega popanca, što raste na našim visočinama, na kamenju i pržini, mlaćenoj zasoljenim krilima teške jugovine. I ti busi, kao da nigda neće prestati. Vlak juri kroz njih na satove, a na sjeveru se počinju dizati sve više gore. Već je vlak zašao u sredinu države Nevade, i eto ti na jugu i na jugo-zapadu visokih vrhova Humboldtovih planina. Sunce je zapalo, i pozlatilo vrhove tih planina u velikom polukrugu obzorja. Vrhovi plamte, kano da su od hrizoberilja, i bacaju zlaćani otsiev na ravnicu, po niskim šumama, koje se počeše pojavljivati, na nebrojena stada ovaca, koja stoje nujna, regbi nepomična, u sutonu. Do njih na brežuljku stoji pastir naslonjen na štap, i prikazuju ti se patrijarhalni prizori prapovjesti ljudstva.

Ali strahota soli i pustoši ne prestaje sa ravnicom. Tamo na jugozapadu u skrovnim gudurama Sierre Nevade kriju se još veće grozote. U grofoviji Inyo County izmegju gorskih kosa Panaminto i Funeral Mountains (Grobnih planina) nalazi se ogromna uvala, duga sto i pedeset milja, a široka više od sedam. K o Asfaltsko, ili Mrtvo More, ona svojom dubinom siže šezdeset metara ispod razine mora. Okružena je naokolo okomitim stienama, visokim tisuću metara, gragjenim od tamno-zelenog basalta i crvenkastoga granita. Ta strašna nepregledna kotlina bjelasa se zasljepnom bjelinom i ne da gledati u se, ni s visina gora, a kamo li pustiti putnika preko sebe. Cielo je tlo posijano oštrim ko bodež kristalima od boraxa. Negdje se je uzvalovila ugašena lava, što no je u prapovjesti izrigaše utrnuti vulkani. Drugdje se je površina nabreknula brežuljcima od biele mrtve soli. Sol je, ko debela kora, omotala izbočine, zasula doline na rubovima te ogromne kotline. Netom živi stvor stavi nogu na tu koru, ona se prolomi, a on padne u jaz guste slane kačke. Rietki potočići što no izviru iz bočina Grobnih Planina izgube se brzo pod korom soli. Vrućina je u tom paklu nesnosna, te dostiže u ljetno doba do 70 stupnjeva. Ni tica ne može prenesnosna, te dostiže u ljetno doba do 70 stupnjeva. Ni tica ne može preletjeti preko kotline, da se uzvine u zrak što je mogu više uznieti krila, jer ju otrovne isparine smetu i ona se sruši na to groblje, da se više ne digne. Ko se približi toj kotlini, taj je izgubljen, bio čovjek, ili životinja. Vrućina i isparine zavrte mu mozgom, obmame mu vid, i ludilo mu odjedared stane prikazivati na toj ravnici smrti čarobne oaze, koje ga vuku niz planinu sve dublje, sve neodoljivije, dokle ne klone u krilo smrti.

Samo rubom naokolo mogu se približiti najgadnije zvieri što ishmiljiše iz utrobe prirode. Gavrani kruže naokolo zrakom i grakću u potrazi strvi, ali ne zalieću se nad kotlinu, poučeni nagonom, ili iskustvom, da je tamo smrt. Čaglji izhmilje noću iz duplja, tule i zaviju, kao geniji toga mjesta. Po danu, kad najžešće pripeče sunce, isplaze iz skrovišta čegrtuše c r o t a l u s c e r a s t e s, grozovite zmije, tvrda košturinava repa, što no brenca po kamenju ko pogrebnim zvoncem, ko da je priroda objesila na njih znak opasnosti, da se sve što diše čuva; a glava im je urešena šarovitom krestom. Pod večer izigju legvani, rogate, gnjusne, šarovite žabe, pa jakrepi crnih ogromnih i otrovnih kliešta, i sve najgadnije vrsti plazavaca; tarantole velike ko gušteri, krastava, napuhana vrata, trostrukog jezika; parcovi i ina najogavnija gamad. Zrakom u okrugu kruže i zvrndaju miljarde komaraca, koje podnevno sunce upepeli. Ali ništa od svega toga ne usugjuje se zaći u taj duboki bieli jaz smrti, sve se drži objema, obronaka basaltnih planina.

Taka je strahovita D e a t h W a l l e y (Dolina smrti), a iza Funeral Montains stere se druga pustoš Balston Desert ne manja od slane pustoši. Ciela država Nevada u istinu nije nego ogromna pustoš, čiju grozotu razbivaju tu i tamo gorske kose, što no sve, osamljene, teku pravcem od sjevera prama jugu, sve gole i žalosne, kano očaj . . .

* * *

Negdje u blizini Humboldtovih planina poče unoćavati. Mormonska obitelj se je raščakorila, pa sad jedna sad druga navaljuju na me upitima, a ja sam slabo razgovorljiv, jer sam sav pod dojmom neobičnih prirodnih prizora. Priroda je liepa i u svojim grozotama, te na onoj pustoši, na onom oniskom busenju, na oblastim pržinastim brežuljcima svjetlomrcanje sutona i zadnji rumeni otsievi zašla sunca nemaju manje čara i raznolikosti, nego na cvjetnim livadama.

Crnac javi, da je vrieme objeda. Sve potrči prama Dinning-karru, pa pogjoh i ja, gledajuć više u zlato na vrhovima Humboldtovih planina, nego na plitice pred sobom. Poslie objeda nagjosmo već spremne krevete. Na putu se rano liega. Moje mormonkice se stadoše hitro svlačiti, bez i sienke stidljivosti. Pretrkuju na pô nage jedna k drugoj, od jednoga kreveta do drugoga, kao da si imadu nešto važna kazati. Po ponašanju, regbi, nema megju njima ljubomornosti, ponašaju se, kao sestre. Baš onu najmlagju zapao je krevet prama meni. Dieli nas koračaj daljine. Ona odeblja i starija ima krevet do nje, malo podalje, a svukla je najprije jedno diete te ga položila u krevet. Ostala djeca smještena su na gornje krevete. Ja bih se bio deset puta svukao, dok se one svukoše. Hine stidljivost, zaštićuju se zastorima, ali tobože neposlušni zastori sami se otvaraju. Prtljaju oko odriešenja cipela pô sata; pri tome se mogu dobro nagnuti, da košulja pane niz ramena i da pokažu svu raskoš grudiju. Stidljivo povirivaju ispod oka, pak opet trči u noćnom odielu od jednoga kreveta do drugoga, ko da imadu važnih stvari da saopće; a na povratku opeta se nagni, opeta im se omakne nehotice zastor, košulja opane malko, a mliečne obline sievaju ko alabastar na električnom svjetlu. Oko utiče nehotice na koketni pogled, a ja pomišljam u sebi rieči sv. Pisma: Depredari ergo disiderat qui thesaurum suum publice portat in via. Pogledam prama dnu vagona, a odozdo siēvaju crne i biele oči i bieli zubi crnca, kao da sam gjavo vreba na putenu raskoš. Tako bi valjalo naslikati satira, ili prijapa, gdje iz mrtinova busa viri i vreba na nimfu, koja se svlači, da se okupa u potoku.

Regbi, da uza svu vjersku strogost mormoni niesu ljubomorni. Sutradan su me pozivale mormonkinje, pače i sam mormon, da pogjem s njima koji dan la ladanje, ili, da ih bar posjetim na povratku u Salt-Lake City. Odvratih, da moram svojim putem, a ja ću se vratiti prije njih, tako ih ne mogu nikako posjetiti.

Probudismo se na visinama Sierre Nevade. Željeznica ide kroz šume visokih jela i borova, ali jele na našoj Kapeli, na Senjskom Bilu, na Velebitu mnogo su više, deblje gorostasnije, i ako su ove na Nevadi najviše što sam ih u Americi vidio. Dole u dnu vidi se duboko jezero, poput rieke, stisnuto megju hridinama. Do malo drveni tunel oduze nam užitak prizora na doline i gudure Sierre Nevade. Dogjosmo u snjegovite pregjele, gdje je prije često vlak ostajao u sniegu, pa sada pokriše željezni put daskama; a i sa strane je ogragjen daskama, tek

izmegju dasaka imade nešto prostora, da se može štogod vigjeti. Gledanje kroz te rešetke smeta očima, dodijava, boli, i ne ostaje druge nego čekati dok dogjemo na otvoreno. Ali to traje sat dva . . . . Umara, biva nesnosljivo, dok napokon vlak ne stupi na otvoreni zrak, vijuga se oko vrhova, kroz doline, okolo izbočina, sa kojih puca čaroban pogled na gorske kotline, na doline, potočne jaruge, na šume. Sada vlak juri nizbrdice, i oko podne otvori se zemaljski raj, obronci Sierre Nevade, koji se spuštaju na ravnice Kalifornije. Istom je drugi ožujka, a sva Kalifornija cvate. Mirijade cvjetova vide se na golim granama stabalja, koja se još ne zaogjenuše listom. Višnje, trešnje, bajame, praskve, kruške, sve cvate u sto raznih boja. Negdje se gole grane okitiše stotinama bielih cvjetića, negdje rumenih, ljubičnih, žutih, crvenkastih. I trave su po brinama i obroncima procvjetale. Sve pjeva veselu pjesmu ljubavi i uskrsnuća, a topli lahori tumaraju puni mirisa, ko ljubavni uzdisaji prirode u zagrljaju mlada nova sunca. Svi su prozori na vlaku otvoreni, i netom vlak stane, svak trči vani, da se makar za časak nauživa proljetna zraka, da otrgne koji cvietak. Jedna djevojčica bosonoga, crnih očiju, zamusana ko ciganica, dražesna u svojem nevinom djetinstvu, trči niza cestu i nosi košaricu ogromnih ljubica, da stigne vlak i uzmogne prodati. Opazim je, kupim sve kitice, i nadarivam mormonkinje redom. Eh, da su mi mogle tu nježnu malenkost uzvratiti onom toplom harnošću i željom, koju su iskazivale očima! Megjutim vlak se je skoro spustio na široku, na raskošnu ravnicu Kalifornije, prihvatio se rieke Sacramenta, a o podne stigosmo u istoimeni glavni grad, gdje se mormonkinje iskrcaše sa svojim sretnim mormonom i krenuše prama jugu, prama još većoj raskoši sunca i cvieća.

Ravnica Kalifornije naliči ravnicama sjeverne Italije. Teče sa sjevera prama jugu izmegju Sierre Nevade i primorskih planina, a leži kao more. Sva je obragjena, sva plodna vinom i žitom, voćem, svakovrsnim božjim darom. Teško, da je koja zemlja na našoj kruglji plodnija od nje. Iscrpiše se rudnici zlata, prestala je trgovina biserja, ali privreda što ju daje harna zemlja, ta je neiscrpiva, pa je i danas još uviek Kalifornija najbogatija od svih država Unije. Oko tri sata po podne stigosmo do primorskih planina, pokaza se prvi rukav zaliva San Francisca, što no se je pružio u kopno prama sjeveru i jugu, kao pravo more, tako da bi pomislio, da si već na Pacifiku, kad ne bi poznavao geografije. U tri sata i pô, jureć uviek uz obalu morsku, uz nepregledne močvare i pličine, stigosmo u Oakland. Tu valja izići iz vlaka, pa na parobrod. Čim se je parobrod otisnuo iz uskoga pristaništa, pukne ti pred očima sva čarobnost zaliva, sa visokim gorama na sjeveru, zapadu i jugu, sa krasnim otocima, sa veličajnim prizorom grada San Francisca, na brdu nad Golden Gate (Zlatna vrata), gdje se otvara tiesno, što no vodi u veliki okean.

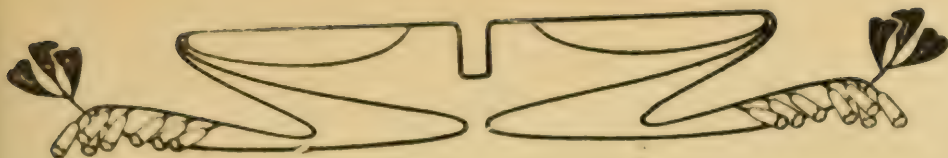
U dvadeset minuta eto nas u San Franciscu. Vrućina je, a ja nemam ljetnjeg odiela, nemam ni šešira, jer ga zaboravih u Calumetu,

pa sam natakao nad oči šubaru, a ćurak nosim preko ruke. Ljudi me gledaju u čudu, ko nekakvu tamašnu sjevernu ticu. Ja se ne brigam, već, ko da nije moj posao, izlazim sa drugima. Na izlazu iz kolodvora vidim četu ljudi, i pozdravljam ih, kao svoje, jer sam ih prepoznao sa stuba za naše. Po pozdravu razumievaju ko sam i idu mi u susret. To je čitav odbor sa drom. Gjurkovečkim na čelu. On se sada piše Vecki, da Amerikanci ne slome zube i pamćenje s njegovim imenom. Predstavlja me ostalima: Šutić, Mender, Krstinić, Krstelj, Kocelj, Marinović, Šantić, Fredotović, Razović, itd. Megju njima vidim i nekoliko mojih Vrbanjana, kojih nisam vidio već petnaestak godina.

Kad se pozdravismo, predadoše me Šutiću, kod kojega mi naznačiše stan, gori na vrh San Francisca, otkuda puca krasan vidik na sve strane tog čarobnoga grada, na zaliv, na planine, na okean. Čini mi se, da sam se preporodio. Mrzim zimu i trpim od nje užasno, a sada me eto odjedared sa Sjeverna Jezera u raju zemaljskome, megju ljudima, koji ti već prijaznom vanjštinom pokazuju sreću i zadovoljstvo, u kojemu živu.

Ugjoh sa Šutićem u tramway, a pridruži nam se njegov prijatelj, danas i moj, kučištanin Krstelj, te se uspesmo, uz krasne brežuljke, na kojima se je raskrilio od Boga i od ljudi blagoslovljeni San Francisco.* Za pô sata bijasmo u udobnom Šutićevom stanu na vrhu grada, gdje mi on stavi na raspoloženje dvie krasne sobe, a uz spavaću sobu i kupelj. Pošto se uredih predstavi me ljubeznoj gospogji, Hrvatici sa Korčule, i svojoj maloj Zorkici, čija će neprestana briga biti, dok sam kod njih, da mi se dočepa ručicom naočara, da mi donosi novine i da čita brundajuć uza me, kao da zna čitati, kad ne zna još ni govoriti. Ali zna se smijati i očima i ustancima, pa gdje ćeš ljepšeg razgovora?

* Ima i on svoje strašne potrese, od kojih ga je onaj 1906. razorio i izgorio.

XIX.

Stari naseljenici. — Slovinci, Auštrijaki, Dalmatinci i Hrvati. — Srbi. — „Naša Sloga". — Sloga Srba i Hrvata. — Čim se bave naši ljudi u Kaliforniji. — Ljepota i bogastvo San Francisca. — Kinezi. — Kineški sprovod. — Japanci. — Dr. Gjurkovečki. — Izlet na drugu stranu Golden Gate-a. — Izlet na Seal-Rocks. — Trokadero. — San José. — U raju zemaljskome. — Stanfort-University. — Otrovanje gospogje Stanfort. — Slavić. — Vrt Hesperida. — Grape-fruit. — Kineški dućani. — Ville i sveučilište u Oaklandu. — Sveučilišne nauke. — Starogrčko kazalište sveučilišta. — Partija footballa. — Švedska gimnastika. — Yale i Harward. — Gimnazije. — Upisne takse. — Klubovi. — Klubski život. — Masonerija.

U San Franciscu ne mogoh držati konferencu u negjelju, na pet ožujka, jer odbor nije bio pripremio sve što je bilo potrebno, te je bila odgogjena za negjelju dne 12 ožujka. Ostalo mi je dakle desetak dana vremena da razgledam grad i okolicu, i da proučim naše ljude, a i ostale narodnosti u San Franciscu.

Kalifornija je jedna od prvih zemalja, koje počeše privlačiti naše ljude na seobu. Na našim otocima ostao je običaj, kad ko odviše u kući troši, da mu se reče: nismo u Kaliforniji! U stara vremena vraćalo se je u domovinu više lju i sa liepim imetkom, pa je Kalifornija privlačila našu mladost na seobu. Ima i danas u njoj ljudi čiji su se roditelji naselili pred više od sto godina, te žalibože ne znadu hrvatski, a ne znadu pravo ni otkle potiču. Mnogo ih je koji su otišli kao djeca i tamo ostarili. U Kaliforniju se je išlo onda morem, a to je za naše mornare bilo mnogo lakše, nego li danas preko američkog kopna. Došli bi brodom u San Francisco kao mornari, tu bi se iskrcali i ostali. Neki se dadoše na rudokope, neki na poljodjelstvo, neki na trgovinu. Obično su svi dobro uspievali, jer od djetinjstva navikli radu, muci i štednji. Naših ljudi je naći po cieloj Kaliforniji, osobito po primorju, ali ih ima i na kopnu, koji se bave farmerstvom, te nije riedak slučaj, da se njihov imetak cieni na stotinu tisuća dolara.

Pošto ih je većina otišla, kada se još u Dalmaciji hrvatska sviest nije bila probudila, mnogi se zovu Slovinci, Auštrijaki, Dalmatinci. Istom u novije vrieme, kad je počela dolaziti nova mladost, probudila

se je hrvatska sviest, te ustrojiše „Zvonimir“ kao odsiek „Hr. Narodne Zajednice“. Ustrojiše pjevački zbor i tamburaško društvo. Sagradiše i crkvu, dozvaše i župnika, ali pošto je za crkvu i župnika trebalo složna rada, to je sada velika prepirka megju Hrvatima, Slovincima i Auštrijakima kakav će značaj crkva imati. Hrvati bi htjeli, da se crkva zove hrvatska crkva, i da se u njoj glagola, ali se tomu žestoko opiru Slovinci i Auštrijaki. Slovinci i Auštrijaki većinom su iz Konavala, te sa otoka Brača, Hvara i Korčule, i drugih južnih otoka. Oni imadu svoja posebna pripomoćna društva, a Auštrijaki čak i svoje vojničko društvo, premda su većinom vojni bjegunci. Osobito Auštrij ki se biesno drže svojega političkog uvjerenja, a Hrvate ne samo da ne trpe, već ih mrze. Svoj jezik nazivaju naški, a kad ih naši hoće da ulove u zamku, mole ih neka to prevedu na engleski, ili ih pitaju, kada ih koji englez zapita, kako se zove njihov jezik, kako će odgovoriti? Zar o u r l a n g w i c h? Ta to može svaki kazati! Ali svačiji jezik ima svoje narodno ime. I eto ti svagje i prepirke!

U Kaliforniji su i naši bokeški Srbi vrlo brojni i imućni. I oni su tamo, kao pomorci već od starine. Ima ih koji su se tamo rodili, a srpski ipak savršeno naučili, kao pop Dabčević. Sestre mu govore slabije. Mogju Srbima najbogatiji su braća Gopčevići, od kojih je jedan oženio jednu amerikansku milijonerku. Za čudo ni Srbi, do zadnjeg doba nisu imali svoje narodne sviesti. I oni su bili naški, vaški, već kako je bilo u Boci pred trideset četrdeset godina. Ali danas nema više megju njima ni našinaca, ni Slovinaca, ni Auštrijaka. Oni su zgoljni Srbi, a vjera ih brani od odnarogjenja, kao kula od čelika, premda nemaju svoje crkve, već idu u rusku. Oni imadu dvie novine od kojih jednu izdaju braća Radulovići, a drugu Veljko Radojević u bližnjem Oaklandu. Hrvati su počeli izdavati svoju novinu istom kada sam ja došao u San Francisco, te mi malne cieli prvi broj posvetiše. „Našu Slogu“ izdaju i uregjuju korčulanin D. Batistić, Kučić i Akačić. Po prvim brojevima sudeći, liepo je uregjuju.

U zadnje doba vlada izmeglu Srba i Hrvata najiskrenija, upravo bratska, sloga. Zabave jednih zabave su drugih. Diele tugu i veselje, potpomažu se u svemu. Ja ne bih znao pravo kazati, ko se je više i zanosnije trsio da moja konferenca što bolje uspije, da li Srbi ili Hrvati. Obe srpske novine natjecahu se koja će me ljepše pozdraviti, te potaknuti ljude da me pogju slušati, a vigjeniji Srbi natjecahu se sa Hrvatima, koji će me prije povesti k sebi u stan, da me bratski pogosti.

Ta sloga me je neobično ganula, pa stadoh razmišljati, kad mogu braća živjet bratski u tugjini, zašto ne bi kod kuće? Nema u Kaliforniji ni Austrije, ni Magjarije, da siju kukolj megju braćom, eto ratzoga! Osim toga u tugjini majčina riec jače steže. Kad Srbin i Hrvat čuju jedan drugoga govoriti, ne znade jedan, da li je drugi Srbin, ili Hrvat, ali zna, da mu je brat.

*
* *

Naši ljudi po gradovima Kalifornije bave se većinom gostioničarstvom i trgovinom. Saloonerstvo je tamo vrlo rietko. Kada prispiju u Kaliforniju obično služe u gostioni, ili dućanu kojega starijega naseljenika. Čim izuče posao, osove se na svoje noge, i otvore sami dućan, ili gostionu. Premda je živež u Kaliforniji mnogo jeftiniji nego po ostaloj Americi, jer je veliko obilje, mesa, ribe, voća, sočiva, povrća, i premda su ciene u gostionama mnogo manje, ipak naši ljudi, ako su iole štediše i marljivi, lako steku liep imetak. Da ne spominjem Auštrijake i Slovince, od kojih su se mnogi obogatili, spomenuću od Hrvata Šutića, koji je još vrlo mlad, a ima svoju gostionu, te mu upravo cvate: Tadića iz Starogagrada, koji je sa svojom gostionom stekao priličan imetak, tako da si je i ove godine priuštio veselje, da sa gospogjom, takogjer starigradkom i izvrsnom Hrvaticom i sa dvoje djece posjeti rodno mjesto. A nije šala preći dva puta Ameriku, okean i Europu! To stoji novaca. Krstinić, iz Vrboske, koji je sada predsj dnik „Zvonimira", takogjer mlad čovjek, ima dvie gostione. Srbi su i bolje položeni od Hrvata, jer su prije došli. Auštrijaki su tako fanatični u svojoj austrijanštini, da zahtievaju od mladih ljudi, koji dogju iz domovine, ako će ih primiti u službu, da se odreku hrvatstva i budu auštrijaki. Na žalost mnogi to i učine. Neki od tih auštrijaka i Slovinaca, kada dogju posjetiti domovinu, u svojemu mjestu hine da su Hrvati, a kada se povrate u Ameriku, onda Jovo na novo! Pošto su mi Hrvati iz San Francisca preporučili, da operušam te slavne auštrijake, ako dogju kući, neka se znade, što su Americi bili, i da ne zavaravaju svojih, vriedno je zabilježiti neka imena: Perić, Baća, Tovarac, Novaković, Franušić, svi iz Stona. Iz Kon vala i Župe vriedno je spomenuti ove: Saulović, Kristović, Matičević, Sambrailo, Pustić, Crka, Muja, dva Sturice, Miloglav, Petrušić, Perkoča. Sa pelješkog poluotoka: Nesanovići, Skaromuća, Kresalja, Mačak, Brelin. Iz Lepetana u Boci: Mato, Ivo i Gjuro Radović, Ante Ranzulo. Turato s otoka Krka, Kumičić iz Dubrovnika. Ivan Rusell i sin, te Svetinić sa Paga, Jožić iz Orašca itd. Ako bi ove austrijske perjanice došle kući, neka ih rodbina i prijatelji znadu, jer bi mogli opet promieniti za malo dana perje.

* * *

Okolica San Francisca je preliepa, a da bih je posvema prešutio. Grada neću opisivati, jer je i on po kalupu drugih amerikanskih gradova samo nešto čistiji. Prije svega nema sniega, a drugo kad pane kiša, lako opere sve ulice, jer se grad nalazi na brežuljcima, na rtu izmegju Pacifika i svoga zaliva. Samo donje ulice na zapadu, gdje je velika trgovina uz luku i uz željezničke pruge, nisu čiste i baš ne mirišu. Ni kineški odio grada nije uzoran čistoćom. Po sredini su Sky-Skraperi, ko i u drugim gradovima, a ostalo su dvokatnice i jednokatnice, većinom na isti kalup salite, čiste, obično od drveta.

Kuće bogataša, kojih ima u San Franciscu razmjerno više, nego u ikojem drugom gradu, sjaju mramorjem, po vrhuncima brežuljaka, a često su okružene krasnim vrtom. Trgovački i bankovni promet grada je ogroman, jer je San Francisco najveća luka na istočnom Pacifiku, te trguje sa svim otočjem Polinezije, s Novom Zelandom, s Australijom, Japanom i Kitajem. Kinezima i Japanezima zabranjen je u novo doba ulaz, pošto su se bili počeli seliti u tolikom broju, da je Evropejcima zaprietila pogibelj od njihove utakmice, osobito u ručnim poslovima. Radili su mnogo jeftinije od Evropejaca i time je padala ciena radu, tako da Evropejci niesu mogli odolievati utakmici.

Kineza ima oko pedeset tisuća, a imadu svoj odio u gradu, te sačinjavaju od prilike osminu cjelokupnog stanovničtva, koje se računa oko 400.000 na ogromnom prostoru, što ga grad zauzimlje. Kinezi ne popuštaju ni za dlaku od svojih običaja. Imadu svoje trgovine, crkve, groblje, kazalište, igračnice, gostione itd. Nose perčin i svoje narodno odielo, a teško onome, koji bi običaje pometnuo. Ubili bi ga, bez oprosta. Megju Kinezima su obojstva i onako na dnevnom redu. Imadu svoja tajna društva, neke vrsti mafija i kamora i jao onome, koga uzmu na zub. Svaki čas se nagje na ulici koji Kinez mrtav. Opiju se rado opijumom, a u tu svrhu imadu posebne prostorije. Imadu i svoje kartašnice, gdje kartaju, kao da je sam gjavo u njih ušao, pa dok ne prokartaju sve što imadu, ne izlaze. U kartanju i kockanju lako dogju do rieči, pa se odmah mašaju noža. Vlada je više puta pozatvarala njihove kartašnice, bludilišta i opijumske prostorije, ali nije pomoglo; jer ih odmah otvoriše drugdje.

Zanimivo je vidjeti kineški sprovod. Pred kućom je izložena zadnja daća mrtvacu. Imade tu pečene prasadi, ovnova, svakakih lepina, kolača, poslastica, a sve je to išarano bielim šećerom. Žene i djeca u nekakvom pepeljastom korutnom odielu, sa gorućim duplierima u ruci, čekaju oko daće, pred kućom na ulici, te gundaju nekakve molitve. Pak izigju muškarci odjeveni u svečana šarena odiela i nosioci mrtvaca, za kojima idu narikuše, grdeć lice i suze roneći. Sve to krene skupa sa daćom na groblje. Prije su običavali ostaviti preko noći daću na groblju do mrtvačeva groba, dok neki gladni Evropejci ne dogjoše na sretnu misao, da se tamo nasite; a mudri Kinezi, onda pomisliše, da je bolje da sami pojedu daću, nego da je ostave evropejskoj paščadi, pa, vraćajuć se s groblja, ponesu i daću.

Japanci su svi obučeni na evropejsku, ali ih se odmah raspozna od Kineza. Maleni su, zdepasti, okretni, ponositi, ko da im Evropejci nisu ni do članaka. Rado se tuku, a pri tom se više uzdaju u gimnastičku vještinu, nego u snagu. I Kinezi su obično maleni, nu nešto veći od Japanaca, a vidio sam i vrlo visokih. Bućaste su glave, vrlo često kozičavi, a perčin im visi do papuča, tanak ko svinjski rep. Boja lica je jednaka u Kineza i u Japanca, samo što su Japanci čišći, a Kinezi izgledaju umnije, unatoč bućoglavosti.

* * *

Prijatelji dr. Gjurkovečki, Šutić, Krstelj, Mender, Kocelj, Krstinić itd. htjedoše da razgledam svu okolicu San Franciska, pa me pratiše na razne izlete. Prostor mi ne dozvoljava, da se upuštam u potanke opise, a morao bih napisati čitavu knjigu, kad bih htio dostojno prikazati čarobnu okolicu San Francisca. Dr. Gjurkovečki je oduševljeni turista, te kada na konju, kad parobrodom, kad na vesla, kad pješice, ugje u okolicu kadgod mu se pruži prigoda, pače malne svaki dan. Liječnički posao je unosan, a on je već poznat, kao valjan specijalista u bolestima maternice, te mu je dosta raditi nekoliko sati na dan, da bude bezbrižan. S njime, sa Šutićem i njihovim gospogjama posjetismo jedne dedjelje brdo na drugoj strani Golden Gate (Zlatnih vrata). Najprije pogjosmo parobrodom, a onda pješice, po žarkom suncu, sve do utvrda na ulazu u luku. Tanka maglica je jutrom pokrivala zaliv, nu brzo je raspırši sunce, a planine zasjaše na sjeveru ko ogromni safiri. More mirno i zeleno, ko pokrito maslinovim lišćem. Istom je početak ožujka, a sunce žeže, da se znojimo ko u srpnju. Divotan je pogled sa rta na San Francisco i na okean. Nebrojene lagje krstare zalivom, a uviek nove ulaze s okeana u luku. K utvrdama ne dozvoljavaju približiti se vojnici, koji planduju naokolo u blaženom i svetom brahmanskom neradu.

More je već tako toplo, da se ljudi kupaju, a i dr. Gjurkovečki, koji je velik plivač i u opće športsman pred gospodom. Dok se on kupa Šutić i ja vozimo gospogje u čamcu po zalivu, oko ogromnih željeznih jedrenjača, tu usidrenih, kroz jata galebova, koji planduju na moru, uz jata crnih noraka, ili grakću zrakom na oblake, prateći lagje. Na kupalištu vodi gostionu naš čovjek, koji se kaže grofom i izravnim potomkom obitelji Gozze ili ti Gučetić-Ovčarevića iz Dubrovnika. Komična i šaljiva debeljasta prikaza, koja govori sve jezike, ili bolje rečeno nijedan.

* * *

Drugi put Krstelj, Šutić, Gudelj i ja pogjosmo do Seal-Rocks na zapadu grada, nad okeanom. Već je vožnja do tog mjesta zabavna. Gdje prestaju kuće, tu počinju ville i prekrasni perivoji sa južnom florom. Cvieće cvate na sve strane, ko usred proljeća, a nebrojene vrsti paoma šire svoje grane, koje više, koje niže. Datulje ne sazrievaju, po tome sudim, da klima nije ipak vruća nego u južnjoj Dalmaciji, jer na Hvaru datuljama malo manjka do zrelosti.

U kratko vrieme eto nas na najljepšem mjestu ciele okolice. Klisure se spuštaju okomito u okean, a malo južnije je obala tako niska, da možeš poći kilometar daljine u more po sitnoj pržini, a voda ti neće biti do koljena. Kilometar, dva, sjevernije otvara se Golden Gate sve med visokim pećinama.

U moru su dva tri visoka grebena, oko kojih valovi Pacifika nikad posve ne miruju, ni kada ti se čini najmirniji, ko što je sada. To su

glasoviti Seal-Rocks, ili ti klisure tuljana. Na rubu obale sa strane kopna sagradjen je velik h tel, koji po svojem položaju i po bjelini sjeća na Miramar. Do njega je malen zoološki muzej, a iz muzeja vode stube dolje do u kupalište, otvoreno i zimi i ljeti. Na hôtelu je doksat nad samim morem, gdje se sakupljaju ljudi na čašu piva, i da gledaju tuljane na klisurama, koje nisu nikada bez njih. Kazni se ogromnom globom svakoga ko bi ubio jednoga tuljana, pa ih i ribari štede, premda im kvare posao, žderući svaki dan ogromnu količinu ribe. Na sve tri klisure biće bilo vidjeti šezdesetak tuljana, svi povaljeni na razne načine, ko crknuti. Rietko se koji miče, osim, ako drzoviti galebi, koji su mnogo veći nego naši, a nešto tamnije boje, stanu na kojega. Oni koji su bili na paši, ter se naždrieše ribe, plove neko vrieme oko grebenja, biraju mjesto, gdje će počinuti, pak se trudno uspnu, upirući se o svoje veslaste spriednje noge. Baš se ljuto muče, dok dogju do počivališta. Više puta su prisiljeni preškljocati preko drugih, što no se izvališe ko mrtve panjine, pa se onda i ovi stanu micati, ne bez režanja i rukanja. Boje su žutocrvene, a nekima gusta dlaka zanosi na bielo. Neki se tako izvališe, i leže tako pljosnasto, prelomljeno, preko škrapa na grebenju, ne mičuć se, ma ni brkom, za po sata, da bi se zakleo, e su pocrkali. Istom kad im drzoviti galeb sjedne na nos, ili ih koji drugi tuljan stane smetati, miču se i mašu nespretno debelim vratom, ko tromi predhistorični dinosauri. Veliki su, pa će potegnuti po pet šest stotina kilograma, ako ne cielu tisuću.

Sunce se je nagnulo nad okean, koji se lašti i bljeska u raskošju sunčanih zraka. Površina je glatka, ko ulje; ako je tako uvijek, zaslužuje ime Pacifika. Gubi se okrugom, koji sieva ko obruč od usijana srebra, u beskraj. Unatoč toj tišini malo južnije dugi valovi se kotrljaju širokim razmakom po pržinastoj plitčini i ostavljaju valovite tragove po pržini. Dolje, dalje na jugu, sievaju primorske planine Kalifornije u zlaćanoj magli kroz koju probija gorska rumen, prelazeć još južnije u ljubičastu boju ametista, pak u modrinu indiga i plavetilo safira.

* * *

U istom ljubeznom društvu posjetio sam i tako zvani Trokadero, na jugu grada. Dogje se u pô sata tramwayem. Prevario bi se, ko bi pomislio, da taj Trokadero ima što slična sa pariškim. Nema tu nikakve veličajne zgrade, nego jednostavna villa u ubavoj dolini, gdje ljubovnici iz San Francisca dolaze kriomčariti svoje ljubavne osjećaje. Ali je dolina upravo čarobna. Okružena je sa svih strana gustom velikom šumom eukalipta, koji rastu ravni, ko naše jele. Tako im je lišće veliko i gusto, da ne propuštaju zrake sunca na vijugasti puteljak, kojim se silazi u dolac. Zemlja je uviek vlažna, kao u močvari, a zrak uviek topao, prokagjen mirisom balsamičnog lišća euka-

lipta. Netom si sišao u dolac, sine ti pred očima villa, okružena krasnim perivojem, gdje cvjetaju dalije i hrizantemi, a i po koju ružicu ćeš naći.

Sjedosmo u gostionu da se malo osvježimo pivom, kad neko reče, da se čudi, što nije čuti ni vidjeti ptica, kao kod nas, pa ni žaba. Jedva dorekao, a zbor žaba, ko da ga želi utjerati u laž, zakreketa, da sve uši pucaju. Potjeraše nas natrag.

* * *

Valjalo bi zaletjeti se i malo podalje u okolicu San Francisca, reče mi jednom Krstinić, da vidite plodna kalifornijska polja. Sutradan krenusmo on, Šutić, Krstelj i ja u San Josè, grad udaljen dva sata željeznice od San Francisca. Željeznica ide malne uviek uz obale zaliva, a s desne strane se dižu ovisoke gore, koje prieče vid na okean. Dok se igje po poluotoku ne vidi se još one raskoši plodnosti, s koje je Kalifornija u svietu na glasu, nu netom vlak zagje na ravnicu, čini ti se, da si zaplovio morem usjeva, vinograda, voćnjaka. Sve već klija, zeleni se, ili cvate. Nepregledni ogragjeni voćnjaci jabuka, krušaka, breskava, višanja, trešanja, jedno su samo more šarena cvieća. Drugdje se zelene maslinici bez kraja. Taj raj zemaljski okružen je malne sa svih strana plavetnim planinama. Neke su bliže, do drugih jedva dopire oko. Na desno mi pokazaše skup zgrada, sakrit u gustom drveću, te mi rekoše, da je to sveučilište Stanfort. Stanfort se je obogatio gradnjom prve željezničke pruge, koja je spojila Kaliforniju sa ostalim kontinentom. Kad je umro ostavio je udovici i sinu stotinjak milijona dolara. Sin učio na sveučilištu u Parizu i umro mlad, a ucviljena majka podigla po njegovoj želji i na njegovu uspomenu sveučilište, premda je već jedno bilo u San Franciscu. Baš onih dana, dok sam bio u San Franciscu, otrovaše je nevjerne sluge u gradu Honululu, daleko na Pacificu, gdje je običavala zimovati. Novine su danomice bile pune tog nesretnog dogagjaja, te su se širila razna mnienja o uzrocima njezine nagle smrti, nu pretežalo je mnienje, da su je sluge otrovale, e da se dočepaju što prije baštine, znajuć, da se je svakoga u oporuci obilno sjetila. Veći dio imetka ostavila je za opskrbu sveučilišta.

San Josè je grad od kakvih 40.000 stanovnika, vrlo čist, pravilan, moderan, klime još mnogo toplije nego San Francisco, a položen u ogromnom, već spomenutom perivoju, kao stvoren, da američki bogataši dolaze u njemu zimovati, osim ako ne žele još toplije klime, te ne pogju do Los Angelesa, koji leži na visini Memfisa.

U tom gradu živi liepa naseobina Hrvata. Najpoznatiji je Slavić iz Miraca na otoku Braču, koji ima prekrasnu, moderno uregjenu gostionu, da se ne bi sramila ni Pariza. Posjetismo ga i on nas pozove na objed ; a poslie objeda zapregnu kola, pa nas poveze u raj okolice. Ni u Franceskoj, ni u sjevernoj Italiji, ni gdjegod je poljodjelstvo došlo do savršenstva, ne vidih tolike blagodati prirode, tolike raskoši

voća, usjeva i vinograda. Vileniti konji su grabili ravne ceste, zarubljene s obiju strana jablanima, eukaliptima, ili voćnjacima, a Slavić upravljao š njima ko pravi Automedon. Vozismo se tri puna sata u mirisu prvih proljetnih uzdisaja, kroz plotove istom zažućele mladim nježnim lišćem, kroz perivoje i ville, kroz voćnjake posute cviećem, kao da je negdje padao sa neba ljubičasti, negdje rumeni, negdje žuti snieg. Slavić zaustavi konje pred villom nekog prijatelja. Nije ni ogragjena, a regbi oko nje pravi vrt Hesperida. Mrkozeleno grmlje naranača i limuna lomi se pod težinom zlatnoga voća. Slavić zove, kuca na vrata ; nema nikoga ! Berite, kao da ste kod kuće, reče, i svaki od nas otrgnu po jednu granu, na kojoj je bilo po desetak naranača, velikih ko tikve. Za pravo reći nisu to bile prave naranče, nego nešto izmegju naranče i citrona, što Amerikanci posieču po sredini, pospu šećerom, pa onda izpijaju sok malom žličicom. Zovu ih g r a p e - f r u i t, a ne bih znao, kako dogjoše do toga g r a p e, što znači inače grozd, ako nije po analogiji, jer to voće raste po granama na ogromne grozdove, po sedam osam komada na jednoj grančici, sve zbijeno ko zrnje na grozdu. Ja uprtih jedan od tih grozdova, koji će bit težio tri četiri kilograma, veseleć se veselju male Zorke, kad joj ga u večer donesem kući.

Sjedosmo opeta na kočiju, a Slavić potjera kroz zapadni lahor prama San Josèu.

* * *

— Valja vidjeti i Oakland ; reče jednom Šutić, koji je više pazio onih dana, da se ja dobro zabavim i da vidim sve što je ljepše, nego na svoj posao.

Krstelj me je toga jutra bio poveo u kineski predjel, pa mi pokazivao kineške dućane. Dogjosmo i do kineške prodaje riba, i on mi reče, da Kinezi prodaju uviek najsvježiju ribu, i da me uvjeri, kupi u nekog Kineza za dvadesetak centi neke vrsti ribe, baš ko da je od srebra. Slična je našemu gavunu, nu dva tri puta veća. Ponesosmo trgovinu Šutićevom kuhaču i uvjerismo se, da Kinezi prodaju izvrsnu svježu ribu, za kojom i kalifornijsko vino čini ti se, da ne zaostaje za našim. Poslie objeda krenusmo sa Šutićem i sa Dominčićem na parobrod, pa ćemo preploviti zaliv do Oaklanda.

U Oaklandu su tvornice i velika trgovačka skladišta San Francisca, ali netom izigješ malo iz grada, eto te megju prekrasnim villama, megju paomama, bršljanom, svakovrsnim ukrasnim stablima i cviećem. Ville su poredane okolo jezera, po kom plove nebrojeni čamci. Naužívasmo se villa i perivoja, pa Krstelj predloži, da pogjemo do sveučilišta, koje je tu nedaleko na obroncima gore, okruženo krasnim vrtovima.

Prihvatismo. Sveučilište je podieljeno na desetak zgrada, posve jednostavnih i ne velikih. Ima tu i internat, pače i stanovi za profesore. Sva su amerikanska sveučilišta uregjena po njemačkom uzoru, pa i to.

Pregledasmo jednu zgradu ; nu zgrada ko zgrada, a kroz zidove se ne da vidjeti, kako duboko siže nauka. Liepo da i pogjem slušati nekoliko predavanja, još ne bih mogao izreći suda o vriednosti sveučilišta. Uzmem program predavanja. Obilan je, ko na svim sveučilištima, pače i obilniji, ali drugo je pitanje, kako se program izvršiva, i kako duboko stoji znanje u glavama profesora, te koliki je u njih dar predavanja, a kolika kod gjaka napetost i marljivost u slušanju. U glavnom čini mi se, da amerikanska nauka više pazi na praksu nego na teoriju ; da se više pažnje posvećuje politehnici, nego ostalim sveučilišnim fakultetima. Osobito apstraktne znanosti mora da su jako zanemarene, jer ne odgovaraju praktičnom amerikanskom mozgu, koji je sav nategnut i naperen prama jednom cilju: business. Tehnički gjaci mnogo i brzo nauče na sveučilištu. Arhitekturi se ne posvećuje velika pažnja, nu tim veća inžinirstvu. Profesor, mjesto da tumači gjacima inžinirske probleme kredom na tabli, vukući jednačbu iz jednačbe, miešajući stereometriju sa analitikom i deskriptivom, mjesto da im riše slike mahina na tabli, zamršenim projekcijama, u kojima bi se njihov praktični mozak zapleo ko u paučinu, povede ih uviek sa sobom u laboratorij, megju same instrumente i mahine, pa im ih na mjestu tumači, razglaba, spaja, da vide svojim očima, kako sve to biva. Do potrebe povede ih u velike tvornice, pa neka na licu mjesta proučavaju ogromne mahine, videć ih na djelovanju. Istom kada su vigjeli, pregje na teoriju, uči ih kolika mora biti debljina željeza, da podnese tolik i tolik pritisak pare, kolika mora da bude poluga, da pokrene toliko i toliko kolo, a da se ne slomi, i onda udari u brojke i jednačbe, pa im dokazuje umom, o čemu su se već očima uvjerili. I gjaci sami se vježbaju u praktičnom radu. Mi smo ih našli dvadesetak po vrtovima sveučilišta, koji su se bavili nivelacijom tla, mjerenjem visina, i to bez sinusa i kosinusa, posve praktički, svaki sa svojim dorbinom na tronogu i sa nivelom.

I u medicinskoj znanosti posvećuje se veća pažnja praktičnoj nego teoretskoj strani. Anatomija i fizijologija glavni su predmeti, s toga i napreduje u Americi daleko više kirurgija od interne. I sam dr. Biankini, poznat kao valjan kirurg, pripoviedao mi je, da amerikanski liečnici ne zaostaju u kirurgiji za evropejskima. Uslied mnogobrojnih stradanja u rudnicima i tvornicama, amerikanski liečnici imadu mnogo više prigode, da se uvježbaju u najraznovrsnijim operacijama, nego Evropejci. Pače i samo pravo uči se više praktički nego teoretički. Sve države nemaju iste zakonike, ni kaznene, ni gragjanske, a školski tekstovi su vrlo ograničeni, te se na ispitu ne traži baš mnogo. Rimsko pravo i nije obvezatan predmet. Odvjetnici i suci imadu inače ogromne biblijoteke, ne teoretskih knjiga, nego znamenitih parnica, koje su već bile riešene, koje su natiskane, te se čuvaju kao materijal za buduće zakonodavce, i da ih suci i odvjetnici mogu u potrebi proučavati, ako im dogje analogni slučaj.

Da se gjak upiše na sveučilište ne treba imati ispita zrelosti, ni predhodnih nauka, kano u većini evropejskih država. Za grčki i latinski niko i ne pita ; glavno je da gjak zna dobro engleski čitati i pisati. Time se olakšava svakomu pristup na sveučilište, nu time se stvara i proletarijat u svim granama liberalnih zvanja.

Na sveučilištima se uči doduše grčki i latinski, a ko bi po programu sudio, rekao bi da se klasičnoj i modernoj, te komparativnoj filologiji ne posvećuje manje pažnje, nego na evropejskim sveučilištima. Ali svak znade što vriede programi : što su veći i ljepši slabije se izvagjaju. Amerikanci na oko idu mnogo dalje od Evropejaca. Kod svakog sveučilišta sagragjeno je i kazalište u starogrčkom stilu, gdje bi se imalo u izvorniku predstavljati Ajshila, Sofokla, Evripida, Aristofana itd. Na sveučilištu u Oaklandu kazalište se je tek dovršivalo, kada ga ja posjetih. Po primjeru grčkih kazališta sagragjeno je povisoko u uvali gore, tako da nije trebalo dupsti mnogo da se postave sjedalice u hemiciklu. Pazilo se je i na obzor, da što ljepši bude gledaocima, kao što su Grci sa svojih kazališta uživali pogled na more, na otočje, na krasne gorske pregjele. Ovgje to na žalost nije pošlo za rukom, jer i ako je kazalište okrenuto prama San Franciscu i njegovom zalivu, skriveno je dobrano sveučilišnim zgradama i visokim drvećem. Istom sa zadnjih redova otvara se nešto vidika. Kazalište je vjerno gragjeno prama starim uzorima, u polukrugu, sa visokim zidom u dnu, tako zvanom s c e n o m, sa u s k i m p r o s c e n i j u m o m pred njim, sa p a r a s c e n i j i m a, lievo i desno od scenskog zida, sa oltarom t h y m e l e s o m pred proscenijumom na prostoru orkestra i zbora. Kazalište je gragjeno, ili bolje sliveno od cementa i pieska, posve jednostavno, bez velikog troška, nit ikakvog ukrasa, a može u njemu naći mjesta pet šest tisuća gledalaca. Gjaci sami moraju prikazivati tragedije u izvorniku. Bio bih rada vidio jednu takvu predstavu, koju ne razumiju ni gledaoci, ni predstavljači, ali nisam imao te rietke sreće.

Zato sam imao sreću prisustvovati jednoj partiji footballa, koje se izvagjaju danomice. Koliko je na evropejskim universitetima zanemareno vježbanje i uzgoj tiela, toliko u Americi pretjerivaju sliedeć Grke. Nema nikakve sumnje, da se na amerikanskim sveučilištima posvećuje mnogo više pažnje i vremena vježbanju tiela, nego vježbanju duha. Na svakom sveučilištu naći ćeš sve moguće sprave za tjelovježbu. Švedska gimnastika je u modi, te su joj posvećene ogromne prostorije, posve moderno uregjene, a uz njih su odmah tople, hladne i parne kupelji, gdje se gjaci, poslie naporna višesatnog vježbanja, kupaju i opočivaju. Ako u blizini nema mora, onda je svakako umjetno jezero za vježbanje u veslanju i za regate. Osim toga u dvorištu su prostorije za l a w n-t e n n i s, za h o c k e y, b a s k e t-b a l l, b a s e-b a l l, f o o t - b a l l itd., a u zgradama dvorane za s q u a c h i p i n g-p o n g. Imao sam čast prisustvovati jednom m a t c h u f o o t-b a l l a, i valja priznati, da su se obe stranke borile za pobjedu baš

junački, da ne rečem biesno. Treba znati, da u Americi gjaci jednog sveučilišta izazivlju gjake kojeg drugog sveučilišta na match f o o t- b a l l a, i u tu svrhu se vježbaju i pripremaju cielu godinu, pa kada dogje vrieme natjecanja svako sveučilište izabere najjače i najspretnije igrače, ili bolje rečeno borce, jer se često ščepaju u kosti junačke, izbiju jedan drugom zube, udare tolikom silom nogom u rebra, da svaki put iznesu kojega onesviešćena sa igrališta. Igra se sastoji u tome, da jedna četa mora nastojati baciti na polje druge čete ogromnu kožnatu loptu. Na čije polje pane, taj je izgubio igru.

Natjecanje u toj igri izmegju sveučilišta Y a l e u gradu New-Haven, kod New- Yorka, i sveučilišta H a r w a r d u gradu Cambridge kod Bostona postalo je velikim narodnim dogadjajem, ko olimpijske igre u Grčkoj, ko Grand prix de Longchamp u Parizu, ili Derby u Engleskoj, ili toreadorske igre u Sevilli. Ne samo sve što je otmenijega u New- Yorku, nego ljubitelji sporta iz ciele Amerike navrve u New-Haven, kada je oglašen m a t c h izmegju Yalea i Harwarda. Stavljaju se ogromne oklade, ko na konjskim utrkama. Novinari su svi na okupu, i brzojavljaju isti čas, kako se igra razvija, tu sa lica mjesta, svim glavnim novinama Unije sve miene igre. Jedanaest crveno obučenih gjaka sa sveučilišta Harward izigje na poprište proti jedanaest modro obučenih Yalaca. Glava im je zaštićena kožnatim šljemovima, a ciepovi od nogu kožnatim dokoljenicama. Sav anfiteatar, na kojemu sjedi nekoliko tisuća gledaoca, podieli se u dva tabora. Krik pristaša Yalaca naliči kreketanju žaba: B r e k e k e k s ! — k e k s ! — k o e x ! H o ! u p ! h o ! u p ! P a r o b o l o ! Y a l e !

Pristaše Harwarda deru se: R a h ! r a h ! r a h ! H a r w a r d ! Desetak tisuća grla krekeće ko ogromni žabljak, a drugih deset tisuća riče: r a h ! r a h !

Obično pobiedi Yale, ali se Harward tješi, da u naučnim natječajima odnosi uviek pobjedu nad Yaleom, što u Americi ne znači mnogo.

Uslied tih gimnastičkih vježbanja, amerikanski gjaci izgledaju više kao atleti, nego kao akademičari. Sve vanjske značajke yankea razvijaju se u njima do potpunosti. Visoki su, košturinavi, mišičasti. Čelo usko, obradak širok, laloke silno razvijene, oko hladno i oštro.

Najznamenitiji dio na amerikanskim sveučilištima zauzimlje g i m n a z i j a, koju rieč amerikanci shvaćaju u njezinom grčkom značenju, što znači nago vježbanje, i ako se gjaci ne svlače do nagosti ko u Sparti. To je zgrada za tjelovježbu, sa svim mogućim spremama u tu svrhu. Gjaci prolaze na gimnaziji više vremena, nego u dvoranama predavanja. Takse za upisninu su ogromne. Svaki gjak plaća godišnje najmanje 100 dolara takse sveučilištu. Oni koji stanuju u y a r d-u (unutar granica sveučilišnih zgrada, u tako zvanim d o r m i t o r y) plaćaju za jednu sobu, sa dotičnom kupelji, po pet šest stotina dolara na godinu, a još je pri tome urede svojim pokućstvom.

I na sveučilištima ko i po gradovima klubski život je neobično razvijen. Prije svega gjaci se diele u četiri vrste; najmlagji, koji su istom došli na sveučilište, zovu se freshmens, ono što su na našim sveučilištima brucoši (Fuchs); oni druge godine zovu se sophomores,* treće godine juniors, (mladji) i napokon seniors, (stariji), to jest oni koji su već prošli tri prva stepena. Stariji postupaju s mlagjima prezirno. Mlagji nemaju pristupa u klubove starijih, a na zajedničkim skupštinama imaju pravo da šute. Oni prve godine imadu svoje klubove, koji se obično zovu Polo Club ili Ferning Club. Dovršivši prvu godinu ugju u klub Zeta-Psi ili Porcellian; a kašnje u tajne klubove, koji se zovu Alpha-Delta-Phi, ili što slična. Klub D. K. E. naliči već masonskoj loži, i gjak, koji hoće da ugje u nj, mora preći kroz najraznovrsnije smiešne kušnje. Članovi kluba mogu mu narediti, da počini koju mu drago ludoriju, kao da pogje u grad na po gô, da obrati riečkojoj nepoznatoj gospogji itd., a on to mora izvršiti. Reku li mu da sjedne na sred ulice u blato, mora sjesti; da se uspne na telegrafski kolac, mora se uspeti. Kada je sve to izvršio i kada ga uvode u klub, tu ga čekaju svakaka strašila, ko padanje u jaz, prolaz kroz umišljenu vatru, itd.

Ima klubova gdje gjak mora platiti 50 dolara ulaznine, a 10 dolara mjesečne članarine. To je za to da siromašniji gjaci ne mogu ući, jer u Americi plutokratske razlike, zamieniše evropejske razlike krvi i koljena.

* * *

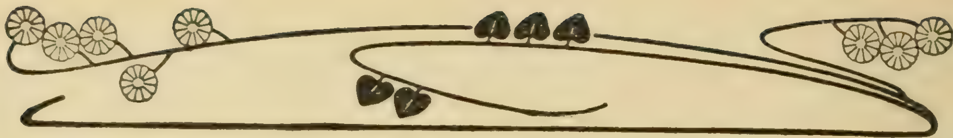
Klubski život je razvijen, kako spomenuh, ne samo na sveučilištima, nego još više po gradovima. Ima klubova, koji za svoju palaču potrošiše milijon dva dolara. Po toj svoti čitatelj će razumjeti kakva mora da bude nutrina. Dr. Gjurkovečki poveo me je jednom u jedan od glavnih klubova San Francisca na objed, te mi je tom prigodom pokazao sve prostorije. U klubovima velikih evropejskih gradova, gdje se sastaje aristokracija i plutokracija, biće više raskoši i finoće u pokućstvu, ali doista nije toliko skrbljeno za zdravlje i za čistoću, koliko u amerikanskim. Osobito sam se divio kupeljima, koje su uregjene baš rimskom raskošju, a onda prostorijama za tjelovježbu i za mačevanje. Članarina je u velikim i otmenim klubovima vrlo visoka, toliko radi ogromnih troškova, koliko da se zaprieči ulaz nižim slojevima društva. Mnogi Amerikanac provede u klubu cielo vrieme koje nije u poslu. Tu jede, pije, igra, vježba tielo, kupa se, čita novine. raspravlja o politici i o gradskim novostima. Kod kuće samo spava, U klubu vlada najveća sloboda i jednostavnost. Izbjegavaju se svi formaliteti evropejske etikete, do te mjere, da se ne daje ni ruku, kad se ugje, ili odlazi od drugova.

* * *

* Znači valjda više znanja, dakle koji su nešto naučili, jer mi riečizgleda skalupljena od grčke rieči sofós i engleske more, što znači više.

I masonstvo je u Americi neobično razvijeno. Ima svakovrsnih loža i masonskih sveza, od kojih neke nisu ovisne od svjetske masonske organizacije. Svaki treći četvrti čovjek, kojega u Americi sretneš mason je. Razne se lože natječu, koja će pohvatati više članova. Čini mi se ipak, u koliko sam mogao prosuditi, govoreći sa nekim odličnijim masonima, a ne zavirivši u nutrinu organizacije, što nije nikako dopušteno, da amerikanska masonerija ima posve drugi značaj nego evropejska. Dosta je kazati da ima loža, u koje židovi nemaju u nijednom slučaju pristupa. Ima ih pače koje nose čisto kršćanski značaj, a jedna od najotmenijih, u koju, kažu, da je vrlo teško ući, osim s razloga što lako ne prima novih članova, i za to, jer trošak ulaznine stoji više tisuća dolara, ima čisto muslimanski značaj, te i ceremonije, obrede i nošnju egipatskih arapa. U evropejskim velikim orijentima vode na protiv glavnu riječ židovi, a to je dosta, da čovjek posumlja, nije li danas svrha evropejskim masonima, da izrabljuju čovječanstvo u svoje svrhe, koje nemaju ništa posla s humanitarizmom, ni s liberalizmom, već s bursom, trgovinom i politikom, da oni koji imadu mnogo uzmognu i gore oguliti one, koji imadu malo, ter da sakupe svu vlast novčanu i političku u svoje ruke.

Biće bez sumnje da i amerikanske lože podupiru svoju braću na uštrb onih, koji nisu masoni, ali svakako mi se čini, da amerikanska masonerija nema po ljudsko društvo onaj opasan karakter, kao evropejska.

XX.

Megju Slovincima. — Na plesu. — Kod dra. Gjurkovečkoga. — Poziv u Oakland. — Utopljenik. — Megju Vrbanjanima. — Po domaću. — Neprilike povratka. — Konferenca u Lyric Hallu. — „Naša Sloga". — Auštrijaki demonštravaju. — Književna konferenca. — Poziv iz Montane. — Rastanak.

Odbor za pripremljenje mojih konferenca učinio je sve što mu je bilo moguće, da konference budu dobro posjećene. Neki me prijatelji svjetovaše, da posjetim i družtvo naših „Slovinaca", kada bude imalo sjednicu, pače i Auštrijaka, ne bih li ih tako udobrovoljio, da i oni pohrle na konference. Slovince posjetih, Auštrijake ne htjedoh. Kad me najaviše u „Slovinskom" družtvu, valjalo je kucati tri puta na vrata, ko u nekim crkovnim ceremonijama velike sedmice. Izigjoše bradati starci sa žutim stolama preko ramena, koji me primiše, pa opeta kucaj na vrata. Kad se otvoriše, te ugjoh unutra, nagjoh mir, ko megju rimskim senatorima, koji sjediše na Foru, kao mrtvi, kada ugjoše Galli. Predsjednik, u nekakvom sacrdotalnom ruhu, sjedi čelo dvorane a s druge strane prama njemu potpredsjednik. Na sredini je stol pokriven zastavom, koju, kad se ugje, valja dotaknuti rukom i poljubiti, za tim se valja nakloniti predsjedniku, pak potpredsjedniku. Posadiše me kod predsjednika i dadoše mi rieč. Ja sam nastojao protumačiti im značenje slovinstva i kako je nastalo, pa kako ga zamieniše nove ideje, koje su se razvile ili bolje uskrsnule, pošto su ta naša stara braća već otišla u Ameriku. Slušaše me pomnjivo, pače prekidaše me burnim plieskanjem, a na koncu poklicima i oduševljenim odobravanjem; ipak na konference ne dogjoše nego dva tri. Ovo spomenuh da se vidi, kako su u tom družtvu, kao i u mnogim drugima, pozajmili mnogo ceremonija iz masonskih loža.

Slovinsko družtvo dalo je tih dana i ples, te me pozvalo, da ga posjetim. Odazvah se, da proučavam ljude, da vidim, je li se u njima održava narodna duša, ili se utapa u amerikanstvo. U prilično velikoj dvorani bilo je mnogo svieta. Na etiketu se nije pazilo, te je svak došao odjeven kako je htio, toli gospogje, koli gospoda. Takav je običaj u Americi, ali samo u nižim i gragjanskim krugovima, gdje zaziru od

fraka, kao vrag od tamjana. Nije baš tako u plutokratskim krugovima, koji u Americi nadomještavaju aristokraciju. Plutokrate se svake večeri obuku u frak, ili najmanje, u ono odielo što ga kod nas zovu smoking, bilo da igju u kazalište, ili na kakvu drugu zabavu, bilo, da ostanu kod kuće. Plutokracija u svemu i po svemu oponaša englešku aristokraciju.

Na plesu naših Slovinaca bilo je i radnika u običnom gragjanskom odielu svake boje, a i gospogje su bile odjevene većinom u odielo za šetnju. Polovica krasnog spola nije razumila hrvatski, znak, da se mnogi naši žene s Amerikankama, i da ne dolazi iz domovine surazmjeran broj žena prama muškarcima.

Slovinci navališe i tom prigodom na me, da im držim govor. Ja sam se nećkao, jer sam znao, ako me dva puta mukte čuju, da neće ni gjavolji doći na konferencu gdje se plaća ulaznina. Oni su naprotiv tvrdili, da će ih doći tim više, što me više ljudi čuje, jer će ovi potaknuti one koji me nisu čuli, da dogju na konferencu. Popustih i govorih jedno po sata osvrćući osobitu pažnju krasnome spolu, koji se je brojno oko mene sakupio. Pobrah oduševljeno odobravanje, ali na konferencu nije od Slovinaca skoro niko došao.

* * *

Hrvati i Srbi u San Franciscu nastojaše svim silama, da mi učine što ugodnijim boravak megju njima. Imućniji i ugledniji dadoše gozbu u moju počast, pozvavši na nju i svoje prijatelje. Kod dra. Gjurkovečkoga služio je japanski inoš u bielim rukavicama. U San Franciscu je moda, da sva vigjenija gospoda imadu japanske inoše, koji su u tom poslu nenatkriljivi. Inoš dra. Gjurkovečkoga pokazao je, da ne zaostaje ni za najboljim njemačkim kellnerom, a isto tako i kuhač, takogjer Japanac. Poslie večere bila je muzikalna zabava, na kojoj je gospogja Gjurkovečki pokazala svoju vještinu pri glasoviru i u pjevanju. I djeca dra. Gjurkovečkoga fino su muzikalno naobražena. Sva kuća odiše gospodstvom, a vidi se, da zagorski naš šljivar nije ni u demokratskoj Americi zaboravio na krv i koljeno, a ni na staru horvatsku gostoljubivost. I u ljubavi za šport odaje dr. Gjurkovečki krv zagorskoga plemića. Da nema te ljubavi za šport, mogao je dr. Gjurkovečki biti veoma bogat, jer je kao na juriš stekao veliku klijentelu u San Franciscu, a i glas najboljega specijaliste u bolestima maternice i ostalim bolestima porodnih ženskih organa. Taj glas on i zaslužuje, te ga uživa ne samo u općinstvu, nego i megju strukovnjacima, koji njegova djela o tim predmetima uvelike uvažavaju, te ga smatraju auktoritetom.

Kad spomenuh večeru kod g. dra. Gjurkovečkoga, bio bih nezahvalan da ne spomenem i g. Tadića, Šutića, Kocelja, Bakulića, te

braću Srbe, Špira Vukosavljevića i braću Raduloviće. Svi su nastojali i natjecali se, da mi što više ljubavi izkažu, baš kao da u meni samu milu domovinu goste.

* * *

U Oaklandu, kod San Francisca ima mala naseobina mojih sumješćana, iz Vrbanja. Ponosni su što ostali iskazuju toliku počast njihovom sumješćaninu, a ima megju njima i takovih, koji su sa mnom sjedili na klupama pučke škole, napinjali ploke za drozge, uopće provodili zajedno liepe dane djetinstva, pa kako da oni za drugima zaostanu? Jednog dana dogjoše u stan g. Šutića u deputaciji dva Razovića, Fredotović i Vidošević, te pozvaše mene, g. Šutića i g. Krstelja na gozbu u Oakland. Primismo, i jednog četvrtka u večer krenusmo parobrodom preko konala.

Nebo se bijaše počelo osipati zviezdama, a ja stadoh na krmu, da promatram divnu kalifornijsku prirodu u prvim drhtajima proljeća. Odjedared parobrod stane, mahina udari svom silom natrag, podrhtavajuć svim zglobovima ogromnog parobroda, koji je prenosio bar tisuću putnika. Što se je dogodilo? Svi putnici grnu prama krmi, mornari skočiše na čamac, brzo ga odrješuju i spuštaju u more. Neki je putnik skočio sa kasara u pučinu! Hoće li ga spasiti? Svakomu je to pitanje na ustima. Čamac se je udaljio, a u noći se ne vidi što se zbiva na moru. Nakon deset časaka čamac se vrati, te ga podigoše na žabicama do kasara parobroda. Iz njega izigjoše mornari, vodeć nekakvog starca, kojemu je voda curkom curila s kosa, sa brade, sa cielog odiela. Poklik veselja zaori sa svih strana. Vikalo se valjanim mornarima, vikalo životu, koji je pobiedio smrt! Svak je bio veseo, samo je onaj starac bio snužden; spustio očajno glavu na prsi, mrko omierajuć očima ljude naokolo. Nije hodao, silom su ga provukli kroz dva reda znatiželjnog ljudstva, do kapetanove kabine. Svak ga je htio vidjeti, svak grnuo na vrata kabine, gurajuć druge; i onaj, koji je htio, da ga više nijedno ljudsko oko ne vidi, bio je sada izložen odurnim ljudskim očima, baš kao kakva nakaza u cirkusu, ili u panoptiku. Biće mu bilo blizu sedamdeset. U to doba teško se čovjek rieši na samoubojstvo. Statistika pokazuje, što se čovjek više plibližava smrti, da su samoubojstva rjegja. I bez statistike, ko je malo zavirio u narav ljudsku i u psihologiju, znade, da tim teže čovjek ostavlja život, što mu je dužim vremenom privikao. Moć navike se baš najtvrdokornijom pokazuje u nagonu za žićem. Ima staraca, koji pobiesne, kad im se spomene smrt. Ma bili koliko umni, upravo pomahnitaju, kad se djeca dosjete njihovoj slabosti, to jest strahu od smrti, pa im dovikuju, da ih smrt čeka, tamo u onom kutu, ili na onom raskrižju. Njihov um je bistar u svemu, samo ne mogu, neće nikako, da se podadu razlozima neumolne prirode. Zamrze i samu prirodu, i ne mogu shvatiti, da ona, po dubokim razlozima svojega ustroja, nije nikako mogla od stvari

podvrgnutih vječnoj mieni, stvoriti stvar, koja se ne mienja, nego traje uviek ista ; nije mogla učiniti ljude besmrtnima, pače ni za desetak godina produžiti im život preko granice, koju im je odredila. A nema sumnje, da je to priroda mogla, bila bi i učinila.

Svi ti razlozi za starce ne vriede, i rietki su koji se znadu uzvinuti umom do smjernog poklona i dobrohotnog podvrgnuća višnjim zakonima, do mirne blage eutanasije. U sedamdesetim godinama ne umire se dakle ko od šale, ne srće se u smrt bez ljute, bez grozne, bez neopisive nevolje. U Kaliforniji još manje, nego drugdje. Bar na oko sudeć, tu ne može biti glada ; tu majka priroda hrani svakoga obilno i zvier u gori, kamo li neće čovjeka, koji ju je onako divno obradio, pretvorio u jedan sam voćnjak, vinograd, žitnik, perivoj ! Što je dakle moglo nagnati onoga sjedobradoga starca, da onako ljuto kidiše životu, da u vodi Pacifika uguši sve svoje boli, da ugasi vatru očaja, koja mu je izgarala mozak, i da nagje vječni neprobudni mir? Ko će na to odgovoriti, ko će omjeriti svu težinu boli u njegovu srcu, ko li svinuti olujna krila očaju, što ga je sunovratio u more? I ja sam zavirio kroz glave, što no se okupiše oko vrata kabine, da ga vidim, da čitam na njegovu licu živa plamena pisma užasa i zdvajanja. Opeta mu zaiskriše njegove oči, kano prije, kad ga provedoše, blieskom neiskazna biesa, neutažive mržnje, kano ranjenoj zvieri, kad joj se približava k duplju lovac sa ražnjem u ruci ; pače još strašnjim blieskom, jer zvirlanje ranjene zvieri iskazuje svirepi strah od smrti, nagon za životom, jar na krvožednog lovca. Onaj pogled značio je nešto protivna, nešto što nije po zakonima prirode. Tražio je mrak vječni, a vigjao je odurne svieće ljudskih očiju ; tražio je tminu neprobudne nesvjesti, a ljudske oči gorile su oko njega kao luči odurne sviesti ; tražio je dubine mora, a osjećao je još na mišicama svojih ramena ljuti stisk ljudskih prstiju, koji ga silom izvukoše iz luke počinka i zaboravi. Bježao je od ljudi, a oni potrčaše za njim do u same valove mora ! I to valjda u ime milosrgja, u ime čovjekoljupstva ! Sva užasna nepravda utjecanja ljudske volje na drugu ljudsku volju u tom nasilnom činu usredotočila se je, kao svjetlost kroz leću u ognjištu ; usredotočila se je u njegovom mozgu u njegovoj volji, kao sabrana iz svih baterija ljudske tiranije; a sada mu iskri, žari, bljeska, munji iz očiju! I možda mu k tome još i rasvjetljuje sve užasne prizore njegovog svagdašnjeg življenja od kojega je bježao ! Ko može opisati takovu sliku? Ko zaronuti u dubine u vrtloge takovih duševnih oluja ? Ko će se usuditi kazati, da na temelju filosofije i filantropije osugjuje samoubojstvo i proglasiti ga zločinom? Kako će dokazati, da ljudi imadu pravo, pače i dužnost silom zaključati samokrvniku vrata, koja vode u smrt, kao što se djetetu zatvara nož, da se ne poreže? Možda to pravo i tu dužnost imadu, ali je neizmjerno teško naći apodiktički logičku neizbježivu svezu izmegju hotnje samoubojstva i izmegju dužnosti da ga se zaprieči.

Ko užareno željezo, kojim su stari kirurgi palili rane, mene je pekao pogled onog samokrvnika, i ostavio mi u pamćenju neizbrisiv trag, pravi žig i za njim brazgotinu. Mjesto djela milosrgja, ljudi su počinili možda djelo neopisiva nasilja, iz hladna mira smrti, bacili čovjeka u užarenu peć života ! Ili me možda mašta previše zanosi, a onaj pogled ne bijaše drugo, do li pogled lude, ili pijanice, koja će se skoro otriezniti? Život i smrt imadu u svojoj tragediji svakakih šala i raznolikih ironija !

* * *

Moji Vrbanjani nas dočekaše na pristaništu i otpratiše do kuće, gdje pripremiše obilnu večeru. Od svega što rodi Kalifornija htjedoše, da okusim, ne štedeć troška, ne kao da su radnici, nego kao da su poslodavci. Da me sjete i na rodno mjesto, htjedoše mi pripremiti i jedno domaće jelo. Kupiše kozlića i ispekoše ga sami na dvorištu, baš po domaću ; ali „nema kozlića do našega, reče Vidošević, pa ni u Kaliforniji !"

— Valja ga gojiti zatvorena u sprti, a ne puštati da skače ; doda Razović.

— Ni trava nije ovgje sočna, kao kod nas ; primieti Fredotović.

Navagjam sve istinite rieči, eda pokažem, da naša domovina u mnogočem nema ni Kaliforniji da zavidi.

U razgovoru i nazdravicama prošla je i ponoć, prošla i dva sata . . . Više nema parobroda, da se vratimo ! Šutić hoće da se vratimo, po što po to, od skrbi radi gospogje, da se ne briga za nas. Više od sata se verasmo po obali ne bismo li našli koji parobrodić da nas preveze, i napokon nam sreća posluži ukrcati se na nekaki tovarni parobrod, koji nas je iskrcao dva sata hoda daleko od Šutićeve kuće. Nakon duga tumaranja nagjosmo jednu kočiju, ali je kljuse pred njom svaki čas posrtalo uz strme ulice San Francisca, i padalo od truda i umora. Smilovasmo se jadnom živinčetu i nastavismo pješice. Oko drugih pietala padosmo na konak.

* * *

Na jedanaesti ožujka bila je urečena konferenca u Lyric Hall-u. Odbor se je trudio, da konferenca što bolje uspije moralno i materijalno, izdao proglase i program, te raspačavao ulaznice. Na programu je stojalo, da će udarati glazba i tamburaški zbor, a na koncu, poslie konference, da će biti ples. U odboru su bili dr. V. G. Vecki, (Gjurkovečki) J. Mender, J. E. Kukavica, E. T. Balić, M. Kalašić, A. Gecan, N. Juras, J. Bilafer, J. Krstinić, D. Doklestić, M. O. Dominčić, P. Kocelj, A. Marinović, E. Gudelj, G. Šantić, P. Knego, J. Fredotović, L. Klimović. Jedan starogragjanin napravio je i liep brojih mojih fotografija, koje će se dieliti na ulazu. „Naša Sloga" izišla po prvi put u svečanom odielu, doniela pjesmu u moju počast, a Korčulanin Ma-

rinović vještim perom je istakao i povećao moje zasluge na književnom i političkom polju.

Sabralo se je doista mnogo svieta. Osobito se Srbi iskazaše. Svi svjesni Hrvati se nagjoše na ročištu, a od Auštrijaka i Slovinaca samo po jedan ili dva, da mogu kazati što sam govorio, i, kako se kašnje groziše, tužiti me austrijskom konsulatu.

Dan poslie konference sabrala se je četa Auštrijaka i došla pred gostionu g. Šutića, da napravi proti meni demonštraciju. Vikali su: krepala Hrvatska! Živila Austrija! Bilježim i ovo, da se vidi do kojega je stepena austrijski sustav školskog uzgoja poživinčio jedan dio našega naroda.

Dr. Gjurkovečki predstavio me je općinstvu krasnim engleskim govorom, a poslie njega sam govorio ja dva sata, osvrćuć se osobito na mjesne političke i ekonomske prilike našega naroda, ironizujuć dosta papreno Auštrijake, jer sam i onako znao, da za njih liepi razlozi ne vriede. Osobito sam istakao zadovoljstvo nad tako uzornom slogom Hrvata i Srba, koja može doista biti primjerom braći u domovini, eda se otriezne od ljulja što im ga austrijska ruka siplje u domaće brašno.

Poslie te konference izraziše mi i Srbi i Hrvati želju, da im držim i književnu konferencu, koju im držah tri dana kašnje, a trajala je od 8 i pol do ponoći. Na mnogim očima vidio sam tom prigodom suze ponosa i ganuća, što mi je godilo više od najburnijeg plieskanja i odobravanja.

* * *

Prije nego ću otputovati iz San Francisca dobih brzojavni poziv od g. Marčelje, da dogjem držati konferencu u Great-Falls u Montani. Iz Anaconde i Butte ne dobih ni odgovora ni poziva, a samo da su se sve tri ove brojne naseobine složile, te me pozvale, bio bih se mogao zaputiti na daleki put, opeta prama skrajnjem sjeveru Sjedinjenih Država, preko država Kalifornije, Nevade, Utaha i Idaho, do Montane. Poučen mnogim iskustvima, a proučivši već dovoljno život i prilike našega naroda po Americi, ne mogući se izlagati pogibelji možebitnoga manjka, odlučih krenuti ravno prama St. Louisu, gdje sam računao na stalan uspjeh, pošto su poziv potpisala tri predsjednika triju otsieka Hr. N. Zajednice, obećavši mi i besplatnu dvoranu za konference.

Pogjoh sa g. Šutićem i Krsteljem, da kupim kartu za najbrži vlak, eda stignem na vrieme St. Louis, jer je prva konferenca bila urečena za subotu, dne 19. ožujka. Najbrži vlak od San Francisca do St. Louisa treba četiri dana neprekidne vožnje, a već je utorak, dakle nema dangube.

Jutrom rano oprostih se od ljubezne gospogje Šutić, poljubih malu Zorku, koja mi je još pri breakfastu doniela po zadnji put novine, pa krenuh sa g. Šutićem prama kolodvoru, gdje se je sabrala množija

Srba i Hrvata, da mi stisnu ruku na rastanku. Napuniše mi pune žepove najfinijih meksikanskih i kubanskih cigara, natovariše me inim putnim potrebama, pak ću da se sa svakim izljubim i da krenem. Megjutim stižu novi prijatelji, da me pozdrave, eto i g. Tadića, koji mi ne kaže zbogom, već do vigjenja, jer obećaje, da će na ljeto, sa gospogjom i dvoje djece, doći na posjete u Starigrad, te proputovati domovinu. G. Tadić, na objedu, što ga je dao u moju počast meni i brojnim prijateljima, darovao mi je i zlatnu kutiju za šibice, u zahvalu reče, što sam mu svojim konferencama priskrbio onako neobičan užitak. On je i održao obećanje, te je ovog ljeta došao za nekoliko mjeseci u domovinu, i proputovao ju s kraja na kraj. Mora da je velika ljubav u njegovu srcu prama domovini, kada, sa obitelju, prelazi dva puta Sjedinjene Države, okean i dobar dio Evrope, da ju vidi. A ne gori samo u njegovom srcu u Americi takova ljubav i čeznuće za domovinom. U očima mnogih od onih, koji me dogjoše otpratiti, vidjeh suze, koje kano da je vabilo čeznuće za rodnim krajem, i blaga zavist što ja krećem prama njemu.

Šutić i Krstelj me prate parobrodom do Oaklanda, gdje me dočekaše Vrbanjani, da mi reku zbogom.

Stisnuh još jednom svima ruku, ugjoh u vlak i do skora me eto na cvjetnim ravnicama Kalifornije.

XXI.

Opeta Great Americain Desert i Slano Jezero. — Wyoming. — Cheyenne. — Kansas-City. — Missouri. — St. Louis. — Konferenca u St. Louisu. — Župnik Oskar Šuster. — Ličani. — City-Hall. — Izložba. — Mississipi. — Preko države Illinois.

Prištedićn čitateljima opis i zgode puta od San Francisca do St. Louisa. Četiri duga dana kotrljanja na željeznici s dosadnim suputnicima, bez sukoba vlakova, to znači u Americi imati sreću na putu. Prevalih opeta Sierru Nevadu, cielu državu Nevadu, i divih se opeta strahovitoj veličajnosti great Americain Desert-a, pustoši neplodne soli. U ovoj pustoši nalazio sam se nekako voljko, kao u elementu srodnom mojoj duši. Ko moju dušu sudbina, one je pregjele poharala u davno doba neka strahovita kataklizma, i nad njima teži prokletstvo neplodnosti. Hoće li se kada one nepregledne biele ravnice pretvoriti u plodno tlo? Hoće li se ikada osuti cviećem i zelenilom? Hoće li hraniti koje živo biće? Hoće li tuda šarni lepiri letjeti po cvjetnim livadama, a mašta ljudska za svojim sanjama, za svojim nadama? Mukla rječitost biele pustoši, kao da mi je odgovarala : prije će iz naše soli niknuti bieli liljani, nego iz tvojega srca ljubav ! — A ipak u njemu nikada ne gasne nada ljubavi !

I eto opeta Slanog Jezera, sa svojim neiskazno nuansovanim maglicama, sa veličajnim amfiteatrom planina na sjeveru, sa ogromnim šarenim oblačnim metuljima, što no se viju oko bielih nebotičnih dolomitnih vrhova gorskih kosa. Leži mrtvo, kao da nikada ć..h vjetra nije nabrao onu olovnu površinu, kano da nije u njemu slana voda, nego da je kotlina napunjena živim srebrom, kao jezero Šeh Jeahna u Delhi-ju, što no je nekada ogledalo čarobne džamije munare i dvorove afganistanske dinastije i perivoje kud su se šetale odaliske dovedene iz čerkeških gora i sa obala Inda. A na tom beskrajnom zrcalu od živa srebra sieva, kao kad progjoh prvi put, u nedogled ogromna sunčana zraka, ko plameni mač što no se riva s nebesa, kroz oblačje, u grudi zemlje, da joj probije srce, kao zadnji bliesak one kataklizmične oluje, što no je u prapovjesti zemlje pretvorila čitave države u pustoš,

te ih posijala solju, da više nikada ne plode griešnim životom i opakom sviešću.

Iz Ogdena vlak nije išao ovaj put preko države Utah u Colorado, nego je krenuo na sjever preko države Wyoming (čitaj Vajoming) tekuć uviek uzduž niskih planina, ali vrlo čudna ustroja. Negdje ti se planine pričinjavaju kao četverouglaste kule, nagomilane jedna na drugu, sa raznolikim kruništima ; drugdje strše visoki dolomiti oštri, kao bodeži, kao šikara kamenja, dok napokon vlak ne zadje u silnu ravnicu Missourijeva carstva. Velika sjeveroamerikanska ravan počinje kod glavnoga grada Wyominga Cheyenne. Od Cheyenne u sat i po vožnje vlak već zadje u državu Nebrasku, te juri dan i noć uz dosadnu obalu Platte-Rivera.

U Omahi mienja se vlak, jer onaj prvi ide ravno dalje prama Chicagu i New- Yorku. U jutro nagješ se časkom uz obale Missouria, dok opeta vlak ne zagje na ravnice Nebraske i Kansasa, jureć prema jugu. Istom kod grada Atchison-a pojavi se opeta rieka Missouri i više ju vlak ne ostavlja, dok ne progje mimo grada Kansas City, koji se razvija nevigjenom brzinom, jer je baš u središtu Sjedinjenih Država, i u središtu one plodne beskrajne ravnice, koja svojim poljskim i stočarskim proizvodima hrani veći dio Sjeverne Amerike i poplavljuje evropejska tržišta U Kansas City nalazi se brojna hrvatska kolonija i hrvatska župa, kojoj je na čelu poznati rodoljub Davorin Krmpotić. U tom gradu ne zaustavih se, jer mi je župnik pisao, da tu ne bi bilo moguće držati konferencu.

Cio dan vlak je jurio preko države Kansas i Missouri, uviek kroz oranice, na kojima je već bio okopnio snieg. U državi Missouri počeše se pojavljivati oniske gore, ili bolje rečeno brežuljci, sa rietkim šumama. Vlak bi sad zašao megju brežuljke, sad bi opet tekao uz samu obalu najduže rieke na svietu, Missouria. Očekivao sam veličajniji dojam od te rieke, po opisima što sam ih čitao u raznim romanima. Ispoviedam, da me baš nije zadivila. Nije ništa šira od Dunava, pače je na mjestima uža. Velikih parobroda ni trgovačkog prometa ne opazih na njoj, a ni obale nisu uregjene. Gdje ju brežuljci ne stiskavaju, ili gdje se spaja sa kakvim pritokom razlije se u pravo more, kojemu jedva na kraju vidiš u maglama vrhove šuma. Na istočnoj strani još ima dosta šuma, te gdjegdje doživiš one idilične prizore prašuma, kad još evropejac nije bio počeo harati ognjem i željezom. Široki valovi rieke gone sa sobom ogromne panjeve srušenih stabala, što no plove tiho i dostojanstveno prama jugu. Ali zabadava očekivaš, da će gdjegod iz šume proviriti crveni indijanac, okrunjen perjem, sa lukom na ramenu, sa tulcem otrovanih strjelica na legjima, sa sjekirom u ruci. Nesmiljeni anglikanac istriebio ih je što whiskijem, što puškom. Uzalud očekivaš, da će iz koje šume proviriti kosmati medo, ili ogromna anakonda razviti svoje smrtonosne zavoje, da, pruživši se sa kojega stabla, nenadano stisne u svoj ljuti zagrljaj plahu sajgu, ili košutu. Svih tih

prizora više nema. Sve je protjerao evropejac, sve preplašila bučna željeznica. Nebrojena krda volova, svinja i ovaca, zamieniše divlje stanovnike prašuma.

Oko sedam sati u večer stigoh u St. Louis. Prije nego vlak stane na glavnom kolodvoru juri dobra po sata kroz predgragja, kroz tvornice. Na kolodvoru opeta 'ne nagjoh nikoga, i ako sam bio brzojavio iz San Francisca i iz Omahe vigjenijim Hrvatima točan sat svoga dolaska. Kolodvor je ogroman. Šetam od jedne prostorije do druge i prisluškivam ne bih li čuo hrvatsku rieč. Gledam lica, da prepoznam koji hrvatski tip, ali utaman. Kamo ću? Pogjem na brzojav, te brzojavljam Eduardu Piškuliću, i župniku Šusteru da sam na kolodvoru, te ih molim, da dogju po me. Kočije nigdje ni za liek, a u tramwaye valja se prije razumjeti i znati kuda kreću, te ne možeš na sliepo na njih. Nakon dva sata dosadna čekanja, vidim jednog svećenika i obr. tim mu rieč engleski, pitajuć ga poznaje li reverenda Šustera. Bio je on glavom, a ja sam to i naslutio. Već su bili tu i Piškulić i Šarar, kojima me Šuster predstavi.

Još u Alleghenyu bio sam dobio poziv da dogjem držati u St. Louis dvie konference, jednu političku, a jednu književnu. Javiše mi, da se je u tu svrhu sastao odbor, koji je sazvao skupštinu, na kojoj je jednoglasno zaključeno da me se pozove, i na kojoj gg. Bubanj i Kružić izjaviše, da će mi za konference besplatno ustupiti svoju dvoranu. Za političku konferencu udariše cienu 25 centi, a za književnu dolar. Na pozivu bijahu potpisani Eduard Piškulić, Stjepan Ban, predsjednik odsieka br. 160 „Hrv. Nar. Zaj.", Luka Šarar, računovogja odsieka br. 60 „Hrv. Nar. Zaj.", Ivan Kružić, predsjednik odsieka br. 214. „Hrv. Nar. Zaj."

Ko bi mogao i pomisliti, da neće biti uspieha?

Sva ta gospoda predsjednici i vogje u istinu se ni najmanje ne pobrinuše, da mi osjeguraju bilo kakav uspieh, a gg. Bubanj i Kružić, koji mi veledušno ponudiše besplatno dvoranu za konference i oni se prevariše u računu. Dvorana se nalazi nad njihovim saloonom, i oni su računali, ako mi ponude besplatno dvoranu, da će se ipak posve isplatiti, jer svaki posjetitelj, koji dogje, mora najprije proći kroz saloon, a niko ne prolazi kroz saloon, da ne uzme bar čašu piva. Slabo su računali, jer prve večeri nije došlo nego petnaestak ljudi, a druge večeri baš nikoga, osim župnika Šustera i radnika Šarara, koji me dopratiše.

Prve večeri počekah u saloonu jedan sat, čekajuć, da se ljudi prikupe. Obnoviše se isti prizori kao i u saloonu „Hrv. Nar. Zaj." u Crested-Butte. Upiti, što ćete piti? ponude cigara, itd. Kad vidih da nema svieta, i kad mi dodijaše pijanci svojim ponudama, izjavih Piškuliću, da neću držati konference, pošto nemam komu. Ovaj se uzvrpolji, pa mi reče: a ko će platiti trošak za tickete? — Ja, da ko će? odvratih.

Prisutni nagrnuše oko mene, da im držim konferencu, da ih ne sramotim pred ostalim Hrvatima u Americi. Ne rad njih, već da se ne reče, da idem za dobitkom, pogjoh sa tom šačicom ljudi u gornju dvoranu, i držah im dva sata govora, osvrćući se više na njihove prilike i potrebe, nego na stanje nar da u domovini. A poznavao sam dobro njihove prilike i život u St. Louisu po čitanju iz novina, a i po ljudima, s kojim sam se sastao; jer ako su vogje taki, kakvi će biti ostali? Nigdje možda, u cieloj Americi, nisu naši ljudi na nižem stepenu naobrazbe, nigdje ne obavljaju niže poslove, nigdje nisu prezreni kao u St. Louisu. Tu zaostaju i za samim Talijanima. Ima ih četiri pet tisuća, sve najnižih radnika po cestama, ili zaposlenih u čišćenju kloaka. Živu u ogromnoj većini po boarding-housema, koji su pravi uzori nečistoće i nemorala. Imadu svoju crkvu i svoga župnika u osobi velečasnog Oskara Šustera, ali je crkva uviek prazna, a on kuburi, i jedva da uzmaže vezati kraj s krajem.

Kada dovrših konferencu g. Piškulić dogje, da će mi prikazati račune.

— Sav višak vam darivam, — rekoh šaleći se.

— I nema ga! Taman je ušlo toliko, koliko treba za platiti tickete.

Bio je tu prisutan češki novinar Dostal, koji se je zgražao nad tolikim nemarom i zapuštenošću našega naroda. Župnik Šuster se nije čudio, jer je poznavao svoje stado.

Piškulića nestade i više ga ne vidjeh, premda je on bio preuzeo na se brigu ukonačenja i da će me voditi po St. Louisu. Bio mi je našao stan, doduše, kod nekoga českoga radnika, koji je stanovao u njegovoj kući, ali kakav stan! U sobi nije bilo umivaonice, a na krevetu nije bilo plahta. Da je ko sa ulice gurnuo vrata, mogao je ući u moju sobu i orobiti me, ako se ne bi preplašio od nemle, koja je zaudarala iz vlažnih duvara i nepometena poda. U sobi, tik do mene, hrkao je pijani radnik, kao megjed u brlogu.

Poslie konference prošetah se sa Dostalom po ulicama St. Louisa ogreznuvši u blato do koljena. Župnik Šuster bio me je povjerio njemu, obećavši sutra doći po me. Kad me je Dostal doveo do stana, te ušao unutra, htio me je odmah izvući, te me smjestiti u kakav hotel, ali nije bilo, ko bi prenio moju prtljagu. Rekoh mu laku noć, moleći ga, da mi bude na ruku, dok sam u St. Louisu, da mi pokaže grad i rastumači što u njemu ima važna u obrtnom i trgovačkom pogledu. On obeća sastati se sa mnom kod českoga župnika, koji me je pozvao na objed za negjelju.

Kad je sutradan Dostal pripovjedio českom župniku i Šusteru u kakvom brlogu stanujem, odlučiše da će Šuster spavati u českoj kanonici, a meni prepustiti svoju sobu. Radnik Luka Šarar, koji je skoro plakao videći, da druge večeri baš nije niko došao na konferencu, pobrinuo se je da moja prtljaga bude prenešena u stan župnika Šustera i stavio mi se na raspoloženje, da me prati po St. Louisu, da

mi pokaže predjele, gdje rade i stanuju Hrvati, osobito boarding-house. Pregledah i vidjeh u njegovom društvu život naših ljudi, a bolje je da ga i ne opisujem. Većinom su Ličani, nepismeni. Mislim da ni u samoj Lici ne bi našao onakih ljudskih brloga, kakvi su boarding-house, gdje oni stanuju, po deset, po petnaest i dvadeset u jednoj zamu anoj prostoriji. Jedna sama žena kuha i pere robu cieloj četi, ako uopće pere. Svagje i tučnjave su na dnevnom redu. Često dogje i do noževa, a još češće megju pravoslavnima, kojih ima malne koliko i katolika.

Ni St. Louisa neću opisivati. Svak je dosta čitao o njemu, prigodom svjetske izložbe g. 1903., svak znade kako je u malo vremena narasao stanovničtvom, do preko po milijuna duša, da imade najveću pivovaru na svietu, da imade bezbroj drugih tvornica, da je promet ogroman, a osobito u agrarnim produktima. Ni povjesti mu ne treba isticati, jer je svakomu poznato, da je bio franceska kolonija, središte ogromne franceske naseobine Louisiane, koja je sizala od Meksikanskog zaliva do Kanade, a od Rocky Mountains, do rieke Mississipia i još dalje na istok, i da je Napoleon počinio najveće zločinstvo na franceskom narodu, kad je tu ogromnu državu, to srce sjeverne Amerike, prodao, tako rekuć za ništa Sjedinjenim Državama. Danas više niko u St. Louisu, ni na cielom beskrajnom prostoru nekadašnje Louisiane ne govori franceski. Sve je poplavila zatorna englešti a. U samom New-Orleansu, najvećem gradu današnje male Louisiane, franceski elemenat je zbiven na jedan pregjel grada, na jednu ulicu!

Po vanjštini St. Louis je posve sličan ostalim amerikanskim gradovima, samo sa više blata. Pregjel, gdje stanuju bogataši, čist je, i urešen prekrasnim mramornim villama i palačama. Gradska kuća, City-Hall, za koju mi je kazao urednik „Hlasa" Dostal, da je stajala, ako se dobro sjećam, 38 milijuna dolara, dosta je liepa, te sjeća po stilu nešto malo na pariški Hotel de Ville. Manja je, a mislim da bi se u Evropi dala sagraditi sa četiri milijuna franaka. Basnovito je, koliko u Americi žderu neimari, poduzetnici i proti, naročito kada grade koju državnu, ili gradsku zgradu. Arhitekt, koji dobije jednu takovu radnju, ne treba se više brinuti, da dobije drugu, osim ako kanjušinu dieli sa zastupnicima, činovnicima, ili gradskim ocima.

Izložba, koja je zauzimala baš kolosalan prostor, bila je zatvorena, kada stigoh u St. Louis. Ni jedna zgrada nije bila sagradjena da trajno ostane, kao što rade proračunani i umni Francezi, skrbeć za budućnost. Sve je bilo na brzu ruku skalupljeno od greda, dasaka, kreča i cementa, i sve se je već rušilo. Koliko su tu arhitekti i poduzetnici proždrli?

U St. Louisu ostadoh samo tri dana, a četvrtoga u jutro odlučih putovati prama Chicagu, otkuda su me opeta pozvali, i brzojavili mi u San Francisko i u St. Louis, da dogjem, jer da su organizovali u moju počast oprosni banket. Župnik Šuster i radnik Šarar dopratiše me do kolodvora, stisnuh im ruku i sjedoh u vlak, koji je za nekoliko

časaka bio na ogromnom i jedinom mostu što no preko rieke Mississipi spaja St. Louis sa Est St. Louis. Ovaj most oponaša bruklinski u New- Yorku, a nije mnogo manji. Veličajan je prizor sa mosta na tu najveću rieku Sjeverne Amerike, na parobrode, koji ju na sve strane sieku, i na bezbrojne tvornice i dimnjake, kojima su joj obale nakićene. Tridesetak kilometara sjeverno od St. Louisa slieva se u Mississipi najveći njegov pritok Missouri, i tako baš kod St. Louisa Mississipi pokazuje svoju veličajnost.

Na istoku preko rieke, stere se novi grad Est St. Louis, a iza njega pucaju nepregledne ravnice države Illinois, preko kojih mi je putovati brzim vlakom od jutra do mraka. Sve su te ravnice obragjene, na sve strane po strništima pasu goveda i svinje, a putovanje je dosadno i jednolično, kao po cieloj srednjoj Americi.

U večer, kad je već bilo zanoćalo, stigoh u Chicago, gdje me dočekaše isti prijatelji, ko i prvi put. Krenuh sa g. Randićem na konak.

XXII.

Opeta u Chicagu. — Vožnje sa Randićem po gradu. — Posjet tvornice braće Perkovića u Evanstonu. — U Randićevom saloonu. — Objesni milijunaš. — Vojvoda Draško u Chicagu. — Hrvat gorostas. — Hrvati najjači ljudi u Americi. — Banket u Narodnoj Dvorani. — Moj govor. — Hrvatska političko-ekonomska organizaciia. — Govori. — Pozdrav domovini gospogje Zlatke Biankini. — Narodno kolo. — Americain Beauty. — Oproštaj.

Koncem ožujka popustila je malko studen u Chicagu i sada je mogao g. Ante Randić voziti me cio dan u kočiji po ulicama, oko jezera, po parkovima, kroz tvorničke pregjele grada i po okolici. Sam je ravnao konjima, koji su prevaljivali bezkonačne ulice, kao da su krilonozi. Tako obigjoh i pregledah s njime cio grad, zavirih u tvornice, u banke, u sve znamenitije palače. Kad ne bih bio s njime vodio bi me Sirovatka megju radnike, da nastavim svoja proučavanja. Jednog dana pogjoh sa Sirovatkom i do Evanstona, gradića na sjeveru Chicaga, da vidimo tvornicu sanduka i pokućstva braće Pavla i Josipa Perkovića iz Križpolja u Lici. Ti su ljudi neumornim trudom i marom uredili, po najmodernijem sustavu, drvodjelnicu u svojoj vlastitoj velikoj kući. Njihova je tvornica opskrbljena svakovrsnim makinama, savršene točnosti, koje same, tako rekuć, tvore liepe kućne urese i pokućstvo, a da radnik i ne treba biti bog zna kakav vještak u drvodjelstvu. Radnika ne trebaju mnogo i ako mnogo proizvode, jer jedna mahina radi za deset i dvadeset radnika. Posao im napreduje, jer sami rade, upravljaju tvornicom i trgovinom, a unatoč liepom imetku, što su ga stekli, živu vrlo čedno, pače skromno. Riedak primjer ekonomskoga zdravoga razuma, koji je bilo vriedno u ovoj knjizi spomenuti.

* * *

Premda je Randićev saloon gospodski, ipak zagju katkad u nj i naši radnici, više da posjete Randića i da traže od njega kakav savjet, nego da u saloonu troše. Kad nemam posla sjedim u saloonu, da promatram ljude, ili čitam Randiću engleske novine; jer kako spomenuh,

on ne zna čitati. Čudno mu je što ja gledam u engleski papir, a čitam ga hrvatski. On me tako bolje razumije, jer pošto engleski slabo izgovaram, lakše mi je odmah prevagjati na hrvatski. Randićevi prijatelji amerikanci, gledaju taj prizor, pa se čudom čude, jer kad sa mnom govore, razumijem ih malo, a katkad i nimalo, a onamo čitam Randiću engleske novine ! Da ih uvjeri, da sam točno preveo, Randić im kaže sadržaj prevedenog članka i oni vide, da se slaže potpuno.

Jedan milijunaš, koji ne zna šta će s novcem, silom hoće, da idem š njim prolumpati noć, a ja se nikako ne dam, jer kad ne mogu trošiti svoga, neću ni tugjega ! Ali on je zabio u glavu, da mora baš sa mnom profućkati jednu tisuću do'ara, kao da mu nije dosta, što ih je te večeri već dosta profućkao. Malo je nakresan, obećaje da će doći u Evropu, pa da ću mu odvratiti; taman, kao da će kad dogje u Evropu, prvoga mene naći ! Jedva ga se rieših, kad su došli neki njegovi znanci, koji uhvatiše dobru prigodu i odvukoše ga.

Mene zanima više Mato Njavro, radnik iz Hrasna u Hercegovini, nego dolari i lumpanje toga milijunaša. Mato Njavro je već više godina u Americi, nepismen, te je u njemu ostala čista hercegovačka duša, bez ikakve amerikanske primjese. Obavlja niže poslove u saloonu g. Randića, kada drugdje nema posla, a on ga baš mnogo i ne traži. Najdraže mu je, kad se može sastati s našim čovjekom, pa govoriti o hajducima i osvetnicima, te pjevuckati narodne pjesme, kojih znade nebrojeno. Kad govori o Chicagu i o Americi, eto ti pravog pravcatog vojvode Draška u Mlecima.

Dok on meni pjeva pjesmu o Osman-agi na Udbini, uživajuć što ja toliko uvažavam njegovo znanje, naročito, kada to vidi gospodar i čuje gdje ja hvalim ljepotu njegova jezika, ili kojeg narodnog stiha, poput ovih kojima se Osmanaga tuži na starost, te ne može posjesti konja od megdana :

> Gjavoljega ne imadem zuba,
> Da pretučem koru hljeba biela;
> Sve mi vjetar kroz hrbine puše;

dok on pjesmu pjeva, eto ti radnika Mikule Šišula iz Kukuljanova kod Bakra, koji znade takogjer cieniti njegovu pjesničku darovitost, naročito, kada pjeva o kakvom junaku, jer je i Šišul pravi junak, gorostasan tielom, pa mu se čini, dok Njavro pjeva o Muju, o Halilu, o Smiljaniću, da to sve o njemu pjeva. Begeniše svako junačtvo, a da se Njavro ne potuži, kao starac Milovan, da mu niko ne reče : „na ti tikvu vina, koja će ti biti do Karina“, zove dvie flaše dobroga vinca iz Kalifornije.

Mikula Šišul bi se uvriedio, kad on plaća, da ne dogje piti s njime i gospodin, naime Randić, jer i ako je on prosti radnik, novac je pošteno zaslužen, pa neka i gospoda s njime piju. Da Randić dopušta, on bi do zadnjega centa potrošio, kad Njavro pjeva o junacima, i

kad gospoda s njime piju. Pravi je div tielom, ruka mu je, da se moja u njegovoj potpuno izgubi. Radi marljivo, a uviek ima rada, jer tu orijašku silu amerikanski poslodavci plaćaju najviše sa tri dolara na dan a ne mari izradi li ih deset ili petnaest. Šišul ne zna koliko izradi, samo zna, da u domovini nije dobivao dan nego rajnčk, a ovgje dobiva tri ranjčka. On naime dolare zove ranjčkima, kao što je kod kuće zvao forinte, pošto za njega od prilike ovgje vriedi dolar, koliko doma forint, i ako za gospodu vriedi još mnogo manje.

Taj gorostas, dobar je ko janje. Junak je na rieči, a po svoj prilici i u srcu, ali svoga junaštva ili svoje sile nikada ne pokazuje na ljudima, nego na kamenju, na vrećama ugljena, na kolima, ili na mahinama.

Takih ljudi ima mnogo u Americi, jer je Šišul prototip jedne vrsti naših ljudi. Da Mato Njavro ima mnogo takovih klijenata, on koji ragje pjeva, nego li radi, pravio bi zlatne poslove. Ali, kao mnogi ljudi na ovome svietu, Njavro ne zna izrabiti svoj prirodni dar. Uvjeren sam, da je on išao u St. Louis, megju Ličane, mjesto mene, i sabrao ih, da im pjeva o Kraljeviću Marku, ili o Senjanin Ivanu, da bi bio mnogo bolje prošao. Prošao bi svuda dobro, gdje ima naših radnika, jer bi mu svaki rado dao u večer, kad se vrati s posla, pet ili deset centi, samo neka razblaži narodnu dušu junačkim podvigama. Ta i u domovini mnogo bolje prolaze pisci, koji se bave pučkom književnošću, nego visokom, umjetnom. Još su za naš narod prikladnije proste narodne gusle, nego klasična zlatna lira, ili uzvišena harfa. Po gotovo u Americi, kamo se sele najniži slojevi pučanstva, nema polja za visoku književnost, ni za politiku. Ali kao što naši narodni pjevači nisu trgovali s guslom, tako ne trguje ni Njavro svojom pjesmom; već kao što se je sliepac zadovoljavao milostinjom, ili čuturom vina, tako je i on sretan, kada dogje Šišul, te naruči flašu vina.

* * *

Promatrajući divske mišice Šišula, kakvih nema ni u Amerikanaca, unatoč njihovoj neprestanoj vježbi u gimnastici, promišljao sam, koliko se takovih mišica gubi iz domovine i utapa u amerikansko more. Kod kuće sve više nestaje starog junačkog narodnog soja, jer što se ne iseli, to ispije, izjede siromaštvo, ili malarija, kao u junačkim kotarima, gdje više nikako nemožeš raspoznati ni naći potomka junačkih srdara, koji su sa Močivunom, Smiljanićem, ili don Stjepanom Sorićem jezdili na krvavi Otres, „razbojište gdje je megdan stari“.

Amerikanci znadu cieniti radinost i snagu našega radnika, te najragje uzimlju Hrvate na posao. Poznata je u cieloj Americi jakost Hrvata. Gdje se narodnosti hrvaju, tu uviek Hrvati odnesu pobjedu. U New-Orleansu svake godine se davaju igre, na kojima mjere sile razne narodnosti, a te su igre brojno posjećene i pobjednici su dobro plaćeni. Najobičnija je igra potezanje konopa. Dvanaest ljudi jedne

narodnosti prihvate jedan kraj konopa, a drugi dvanaest ljudi druge narodnosti, pa ko će koga pritegnuti. Ljudi se za taj posao vježbaju dugo vremena, i svaka narodnost bira najjače. Oni, koji pobiede u krugu svojih sunarodnjaka, šalju se na megjunarodnu utakmicu. Do sada nije bilo slučaja, da naši nisu pobiedili sve ostale narodnosti. Obično naši biraju ribare, navikle vući mreže kod kuće, a i na ušću Mississipia, gdje ih žive velika naseobina.

Kako dugo će naša zemlja ragjati takove krepke ljude pod ovim užasnim vladama, koje upravo zatiru zdravlje i silu naroda, puštajuć neuregjene rieke i močvare, držeći ga u najvećoj biedi i nevolji?

*
* *

U negjelju dne 26. ožujka bio je urečen banket u Narodnoj Dvorani. Bili su pozvani i predstavnici svih slovenskih narodnosti u Chicagu, koji se svi odazvaše, a osobito brojno Česi. Hrvatska glazba, tamburaški zbor i pjevačko društvo „Zora“ morali su ispunjati pauze izmegju raznih govora. Dvorana je bila dupkom puna, a predsjedao je g. Juraj Mamek. Svi vigjeniji Hrvati nagjoše se na okupu. Pošto su im imena već spomenuta u ovoj knjizi, neću ih ponovno spominjati, a neću ni opisivati banketa, ni donositi raznih govora, da se bez potrebe knjiga ne odulјuje.

U govoru kojim sam se zahvalio na nazdravice i na iskazanu mi počast, ja sam po želji prisutnika iznio utiske, koje sam primio na svom putovanju, i zaključke svojih promatranja obzirom na naš narod i njegove potrebe. Govor se je u velike dojmio, tako da me zamolišе da ga odmah napišem i tiskam u više tisuća primjeraka, eda ga uzmognu raspačati po narodu diljem Amerike, jer da bi mogao biti od velike koristi i mnogima otvoriti oči. Pošto nije bilo vremena da to onda učinim, a pošto je u tom govoru bio izažet sok svih mojih opažanja, prihvaćam ovu zgodu, da ga napišem, u nadi da će, putem ove knjige, dospjeti megju naš narod u Americi :

Braćo !

Obvezali ste me, dok budem živ, iskazima ljubavi prama meni. Vi, ovgje u Chicagu, učinili ste sve što je bilo u vašim silama, da cilj mojega posjeta ne bude promašen u nijednom pogledu; a bio bi promašen, kad dan danas, na rastanku, ne bih iskreno i otvoreno dao one savjete, koje mi se čine potrebiti za napredak vaš i svih ostalih Hrvata u Americi. Na konferenci, ja sam vam iznio tegobe, koje trpi naš narod u domovini, a sada se pristoji, da vam pokažem mane s kojih trpi naš narod ovdje u Americi, i što bi bilo potrebno, da se te mane izlieče.

Počeću odmah sa najvažnijim pitanjem, za vas i za domovinu, koja vas je rodila; a to je, hoćete li se vi održati, kao narodnost, u Americi i kako dugo. To je za me bio glavni cilj istraživanja, kada odlučih

preći okean, da vas posjetim, i na tu stranu sam najpozornije naperio svoja istraživanja.

Braćo, u jednoj pjesmi, koju spjevah otrag sedamnaest godina, u „Poslanici Jeronimu Ilijiću u Los Angeles“ premda sam onda bio mlad i neiskusan i ako onda pitanje seobe nije bilo za hrvatski narod životno, niti sam mogao predvidjeti, kakvih će dimensija poprimiti; premda nisam poznavao prilika u Americi, ja sam već onda, kao proročanskom slutnjom naslutio vašu sudbinu i pjevao:

Jadna braća! u naroda smjesi
Iščeznut će, ko neplodni pelud,
Što ga vjetar s paome potrese,
I u suhu pustaru zanese,
Podaleko od čašice sjetne
Inospolne ljubljene paome.
Zdravo, moja izgubljena braćo!

Tako sam onda neiskusan pjevao, a danas, kada sam svojim očima promotrio naš narod po Americi, i vidio ga na radu, i u svim njegovim zanimanjima, ne mogu, na žalost, nego opetovati svoj očajni stih:

Zdravo moja izgubljena braćo!

Zaludu se je obmamljivati; svi Hrvati u Americi, koji se ne povrate u domovinu, svi će biti za domovinu izgubljeni. Stari doseljenici leći će u grob; ostati će njihova djeca, koja će još znati koju hrvatsku riečь, što su je čuli od roditelja; unuci neće znati ni cigle hrvatske rieči; neće znati ni od koje narodnosti potiču, ni gdje je na krugli zemaljskoj kolievka, što je odnjihala njihove pragjedove. Već danas možete jasno vidjeti taj proces. Već danas mnogi poenglezuju svoja imena, ma da još ni sami nisu naučili engleski govoriti. Ja sam našao vrlo rietko djece od hrvatskih roditelja, koja bi znala dobro hrvatski govoriti, a našao sam ih mnogo, koji ne znadu ni rieči. Ako roditelji sami nisu naučili engleski, tada su djeca prisiljena s njima hrvatski govoriti i nauče nešto, pa ipak ragje govore engleski, i sa amerikanskom djecom postaju pravi amerikanci. Ako su pak roditelji naučili engleski, onda i sami govore sa svojom djecom engleski, nit je mare u hrvatskoj rieči poučavati. Iznimke su vrlo rietke. U što se dakle možete nadati, da vas spasi? Škola nemate, a da ih i imate, ne bi vas ni one spasile, a baš ih i nemate, jer ne vjerujete u njih; jer znate da bi roditelji volili slati djecu u engleske škole, pošto im je engleski jezik neophodno potrebit za život, za posao, za opstanak. Župe vam mogu dati duševne okriepe, narodne crkve vas mogu držati neko vrieme na okupu, možete imati utjehu, da na rastanku sa ovog svieta čujete iz ustiju župnika hrvatsku rieč, da uzmognete olakotiti dušu od grieha i usnuti mirno, ali vam hrvatske crkve neće spasiti narodnost. Do samih dvadeset, trideset godina, kada današnji naraštaj pomre, u tim se crkvama neće više hrvatski

propoviedati, vaša ih djeca neće posjećivati. Katolička crkva znači sveopća crkva, ona nema narodnosti, svi su njoj narodi jednaki, ili bi bar morali biti. Vaša će djeca ostati možda u toj crkvi, ali u hrvatsku crkvu neće polaziti, nego u sveopću, latinsku, gdjegod ju nagju. Da bi i htjeli, i da bi se još sjećali koje hrvatske rieči, onda više neće biti župnika, koji će im hrvatski propoviedati. Slušati će kojega Irca, koji će takogjer biti odnarogjen, jer će govoriti engleski.

Kad sam na tom pitanju hrvatskih crkava, ne mogu na ino, da vam ne stavim nekoliko opazaka. Vidio sam malne sve hrvatske crkve u Americi i mnogo slovenskih. Mnoge su gragjene raskošno, te su prave katedrale prama crkvama koje ste polazili, kao djeca, u rogjenim selima. Na nekima je natpis hrvatski, neke već danas nose ploču s engleskim natpisom. Ove kao da su pri samom rogjenju učinile oporuku, te ostavile svoje zidove, zvonike i oltare u baštinu svezatornoj engleštini. Ima ih koje su stajale 50.000 dolara, ima ih koje su zapale do 100.000 ili ti po milijuna kruna, kao slovenska u Kalumetu, sa engleskim natpisom, a da još nije ni dovršena.

Liepo je i pohvalno, da vi mislite na Boga i na dušu, jer vas crkva drži u ljudskom dostojanstvu, čuva vam ćudorednost ; ali ja pitam, pošto je sugjeno, da u kratkom roku te crkve postanu engleske, je li bilo potrebno i uputno trošiti na njih tako ogromne svote? Niste li se mogli zadovoljiti samo sa župnikom, koji bi bio mogao vršiti za vas obrede i u kojoj drugoj katoličkoj crkvi; ili ako ste htjeli graditi, čemu ne gradite nešto čednijega? Ja sam proračunao, da su Hrvati i S ovenci za gradnju crkava u Sjedinjenim Državama potrošili do dva milijuna talira, ili ti ravno deset milijuna kruna.

Svi se snebivate od čuda, slušajuć te brojke, a da vam rečem, dajte mi polovicu te svote, pače petinu za rodoljubne svrhe u domovini, svi biste se još više začudili, i činilo bi vam se nemoguće sabrati toliku svotu. A ipak, kako vidite, Hrvati i Slovenci, u desetak godina potrošili su za narodne crkve deset milijuna kruna, a ih deset milijuna kruna, i one što dogju, baštinit će od vas amerikanci, biće, drugim riečima sav taj novac izgubljen za domovinu. A ipak ja sam uvjeren, kad bi rodoljubi u domovini raspolagali petinom te svote u političke svrhe, da bi mogli promieniti tužne odnošaje našeg naroda.

Crkva vas dakle neće očuvati od propasti. A u što se drugo možete pouzdati? Zar u hrvatske novine? Hrvatskih novina ima desetak po Americi, nu dižu se i propadaju, a propast će, prije, ili kašnje sve. Novine su kao i biljke. Ako ih usadite u uske lonceve, gdje nemaju dovoljno zemlje da se hrane, kržljave i napokon uvenu. U ostalom mnoge od tih novina, mjesto da vas prosvjetljuju, i da niete u vama ljubav za domovinu i za jezik, truju vas ogavnim polemikama, nedostojnim klevetama, i razdor izmegju urednika siju u narod. Ja ne ciljam na nikoga, niti mislim komu dati pravo, ili krivo, nego govorim

općenito, premda svi nisu jednako krivi; ali da ne budem uzrokom još žešćih polemika, bolje je da ne izrazujem nikomu osude.

Ako kojoj od tih novina i uspije održati se, održat će se deset, dvadeset godina; ali čim prestane seoba iz domovine — koja mora prestati, jer ako ne prestane, same će je ovdješnje državne oblasti zabraniti — prestat će izlaziti i hrvatske novine u Americi, jer neće imati čitatelja. I te luči vaše narodne sviesti utrnuće, čim izgori ulje vaših narodnih osjećaja, koje ih hrani, čim stariji doseljenici legnu u grob. Uzdate li se možda u „Hrvatsku Narodnu Zajednicu“? To uzdanje moglo bi prije opsjeniti vašu braću u domovini, nego vas, jer vi znate vrlo dobro koja je svrha „Hrvatske Narodne Zajednice“. Bilo vam žao, ili drago, ja ću vam otvoreno reći, da ni tu korisnu ustanovu nije potakla vaša ljubav za domovinom, za narodnošću, nego za koristoljubivošću. Vi niste ustrojili „Hrvatsku Narodnu Zajednicu“, i ne podržavate je, da držite na okupu i svjestan hrvatski narod po Americi, nego da osjegurate život proti nesreći. Ne poričem, da „Hrvatska Narodna Zajednica“ ne doprinosi mnogo očuvanju vaše narodne sviesti, jer, da ne drugo, sastajete se na sjednice u njezinim odsiecima, čujete hrvatsku rieč, porazgovorite se katkada o domaćim stvarima. Ali ta zajednica nema nikakve političke boje, i ma da doprinašate u njoj po nekoliko centi godišnje za narodni fond, nije mi poznata blagodat toga fonda, ni koliko iznosi, ni kako se misli u narodne svrhe upotrebiti.

Napokon od četiri stotine tisuća Hrvata u Sjedinjenim Državama, koliko ih je članova u toj zajednici? Niti svaki dvadeseti! Osvrnite se na zajednice drugih naroda, prispodobite ih sa svojom, pak ćete vidjeti, koliko je viša u njih narodna sviest i duh udruživanja. U tom pogledu ostajete i za Slovacima.

Mjesto da „Hrvatska Narodna Zajednica“ raste, ona pada. Broj se članova umanjuje, a eto već njeni obruči pucaju na sve strane, ter se rastavlja u više zajednica. Time će i ta ekonomska sveza, koja je spajala Hrvate, popucati; a vi nemate nijedne druge organizacije, u kojoj biste se mogli svi okupiti.

Još manje nade imam u vašu budućnost, kada prosudim kulturno i moralno stanje Hrvata širom ove zemlje. Ogromna većina vas dogje u ove krajeve, a da ne zna ni čitati ni pisati, a da nema ni najelementarnije naobrazbe, ni vjerske ni svjetovne, da ne zna nikakvog zanata, ni obrta, ni trgovine. Uslied toga prisiljeni ste obavljati, ako ne najniže poslove, kao crnci ili Talijani, a ono najteže, gdje je vaš život izložen najvećim pogibeljima. Ogromna većina vas živi pod zemljom u dubokim rudnicima, ili u tvornicama, gdje vas zatrpavaju odroni rudača, gdje vas satarivaju mahine, gdje vas guše eksplozije plinova, gdje vas ubija memla, gdje vas izjeda zima, ili kužni zrak. Unosne zanate i plemenitije poslove obavljaju druge narodnosti, spremnije od vas u borbi za život i naobraženije. Prokletstvo koje je tiranstvo navalilo na vašu nesretnu domovinu, prati vas i amo u tugjini, jer

je tiranstvo krivo što niste došli amo naobraženiji i spremniji u borbi za život. Potlačenost vaše domovine, koja je umjetno držana u siromaštvu, kriva je, da vi nemate ni ljubavi jedan prama drugomu, ni solidarnosti u utakmici sa drugim narodnostima ; već da vas je i ovamo dopratio, i da vas rastače kleti jal, s kojega naša domovina propada.

Jal i zavist ubijaju vas i ovgje, ko i u domovini. Vidite li, da se je koji svojim trudom dovinuo do boljeg položaja, i da napreduje; vi, mjesto da ga poduprete, da mu ide i bolje, zavidite mu i nastojite ga upropastiti. Vi pijete u saloonu domaćeg saloonera, kupujete potrebne stvari u domaćeg trgovca; ali samo kada ne znate drugoga jezika, da možete poći u tugjin a. Domaćeg župnika, liečnika, pravnika itd., plaćate slabije, nego biste drugoga platili; a mnogi trgovci, salooneri itd., gule opeta oštrije našega čovjeka, nego bi gulili tugjinca, izrabljujući njegovo neznanje. Uslied tih mana prezreni ste od drugih narodnosti, i može se reći da u političkom i državnom životu ove republike ne značite ništa. Ko računa s vama na izborima? Koji Hrvat, ne velim, da bi se natjecao za izbor u senat, ili u kongres, ili u državne sabore, nego za kakvo činovničko mjesto, bilo u državi, bilo u kojem gradu? Ali kako će se natjecati, kad nema iza sebe organizovane stranke, koja će ga nositi, kad su vaši glasovi raspršeni, kad vas rastače zavist, pa i da se nagje hrvatski kandidat, ne biste za njega glasovali?

Glavno je što vam fali, politička organizacija. Bez te organizacije vi niste ovgje narod, nego nesvjesna masa, s kojom ne može niko računati, i koju će uviek svak i politički i ekonomski izrabljivati. Bez takove organizacije domovini od vas ne može biti nikakove koristi, a ni vam samima, jer nećete nikada imati, ko bi se za vas skrbio, ko bi vas štitio, ko bi vam našao unosnijeg rada. Biti ćete prepušteni svojim strastima, piću, bludu, neznanju i razbojstvima, biti ćete uviek roblje kapitalista, rudničara, tvorničara, i inih poduzetnika, bez društva, bez sindikata, koji bi vas zaštitio, koji bi vas vodio u štrajkovima, da izvojujete što bolju nadnicu, i da vigjenijim od vas isposluje bolji položaj u državi i municipiju.

Putujuć Amerikom osvjedočio sam se, da mnoge vaše nevolje proističu baš iz toga, što nemate organizacije, što nemate vogja, koji bi upravljali nenaobraženim buljucima radnika. Raspršeni ste po svim državama, rudnicima, šumama, tvornicama, gradovima i selima, a nemate megju sobom sveze, nit znate jedni za druge, osim za one, koji su u odsiecima Hrvatske Zajednice; i tako nije moguće ravnati vašom seobom, centralizovati vas u mjesta, gdje biste lakše dobili rada i bolju nadnicu, te vas što dulje očuvati kao narodnost, da se ne izgubite, kao šaka pržine bačena u more amerikanstva. S tih razloga, odmah na početku, čim shvatih vaš položaj, počeo sam u svim mjestima, gdje sam došao, propoviedati potrebu vaše političke organizacije. Dozvolite mi, da vam i ovom prigodom istaknem u tom po-

gledu svoje misli, u nadi, da ćete me vi, koji ste naobraženi i, lakše shvatiti, i možda pregnuti za oživotvorenjem ove ideje, koju vam naviestam.

Potrebno bi bilo, da se ideja političke organizacije potakne kroz novinstvo, ali da novinstvo u tome bude složno, i da svojim polemikama ili osobnostima, ne pokvari odmah na početku ovaj velevažni pothvat. Nemojte, da se opetuje što se je već jednom dogodilo u New- Yorku, gdje su baš osobnosti pokvarile političku organizaciju, koja je bila zamišljena drugačije, nego je ja zamišljam. Netom novine pripreme polje, neka se vigjeniji Hrvati u Americi sastanu na dogovor, u jednom od glavnih središta Hrvata, to jest, ili ovgje u Chicagu, ili u Pittsburgu. Taj odbor neka utanači pravila i odredi u kojem će gradu biti središnja uprava organizacije, te neka odmah proglasom kroz novine pozove sva mjesta, gdje se nalaze brojnije hrvatske naseobine, da organizuju odsieke političke organizacije, po primjeru „Hrvatske Narodne Zajednice". Kada to bude provedeno, neka svaki odsiek pošalje po jednog delegata na glavnu skupštinu, gdje će se ratifikovati pravila, utanačiti, gdje će biti središte organizacije, izabrati odbor, koji će njom upravljati i izabrati plaćene činovnike, koji će u New- Yorku ravnati seobom, primati izvještaje odsieka, obzirom na poslove i na potrebu radnih sila u ovome ili onome mjestu. S vremenom moći će se ustanoviti i filijalka ovoga bureaua u domovini, bilo na Rieci, bilo u Trstu. Zadaća ove filijalke biti će, da već u domovini ravna cielom seobom, tako, da niko neće polaziti iz domovine na sliepo, već će znati, da će odmah dobiti rada, da će biti otpremljen najjeftinijim i najboljim parobrodom, i da će u New- Yorku biti dočekan od braće, te bez brige otpravljen na mjesto gdje će započeti rad. Obzirom na interese važnijih agenta, koji se danas bave ovim poslovima, politička organizacija mora ih saslušati i nastojati privući u svoje kolo.

Kad budete tako organizovani, nema sumnje, da ćete rukovoditi cielu seobu i biti u stanju svrnuti je na onaj pravac, koji najbolje bude odgovarao interesima organizacije i domovine. Svaki koji bude selio i dobio rada preko hrvatske organizacije, biti će dužan postati njezinim članom, a u slučaju istupa moraće platiti globu, ili biti boikotovan. Ali teško da će se koji usuditi staviti se u opreku sa tako moćnom organizacijom, paće nema sumnje, da će se i stari naseljenici požuriti, da postanu njezinim članovima. Ovakovo društvo moći će paće davati predujmove onima, koji bi želili seliti iz domovine, a nemaju sredstava, te ih tako izbaviti iz lihvarskih ruku, a dotičnici biće vezani vratiti društvu predujam u stanovitom roku.

Kolika bi ekonomska korist mogla doći od takove organizacije Hrvatima u Americi, to ćete na prvi mah svi lako shvatiti, jer će ovakovo društvo, mnogo bolje od pojedinaca, moći znati gdje ima rada i gdje se bolje plaća, te stupiti u pregovore sa poslodavcima, na malo i na veliko, jer će, do potrebe, biti u stanju sabrati oko jednog poduzeća stotine i tisuće radnika.

Ovakova organizacija biti će prava ekonomska velesila u Sjedinjenim Državama, te će moći odlučivati o padanju ili dizanju radničkih nagrada, jače nego ikoja bursa, a preteći će u političkoj i ekonomskoj vještini sve narodnosti u Americi. Kako sada stvari stoje, naši radnici ne odlučuju upravo ništa o dizanju ili padanju radničkih nagrada. Oni nisu vojska, nego krdo raspršeno na sve strane. U štrajkovima nemaju ko bi ih vodio, ni svjetovao, nego su prisiljeni često i preko volje sliediti agitatore drugih narodnosti, političkih ili socijalnih stranaka; ili sliediti zapovjedi poslodavaca, te se tako izlagati mržnji i preziru ostalih radnika. Naprotiv organizacija će moći ravnati štrajkovima, i do potrebe podržavati štrajkove potporom. Nema straha pak da će vam državna vlast zabraniti ovakovu organizaciju, jer u tom pogledu ovgje vlada potpuna sloboda.

Čim vi budete ovako organizovani, vi ćete već i sami osjetiti, da ste drugi ljudi, i da baš ne morate biti uviek i svi prosti radnici, mahine u rukama kapitalista, da vašim mišicama kopaju i nagomilavaju zlato. Bude li na čelu organizacije uman odbor, moći će i sam misliti, da sama organizacija postane poslodavcem. Ta ni vi niste ljudi drugačiji nego Amerikanci, i vi možete misliti na otkriće, zakup ili kupnju rudnika. Poznato vam je kako se ovgje organizuju dionička društva za otkriće rudnika, i kako ih, kada ih nagju, ili sama eksploatišu, ili prodaju. Taj primjer moći ćete sliediti i vi, jer uz najmanju članarinu vi ćete u kratko doba biti gospodari ogromnih kapitala, a izdavši dionice za članove, moći ćete nagomilati upravo basnovite novčane sile. S takvim srestvima u ruci biće vam se lako upuštati u svakovrsna obrtna poduzeća na veliko, bez straha, da ta poduzeća propadnu, ili da budu na laku ruku uništena moćnom utakmicom. Odsieci moći će u svakom mjestu, gdje se nalaze, podići potrošne zadruge, te opskrbljivati članove, uz jeftiniju cienu, živežom, odielima, pokućstvom i svakom inom potrebom.

Ekonomsku korist ovakove organizacije mislim, da sam vam dovoljno obrazložio, a sada ću preći da vam rečem koju o političkoj koristi, kojoj se možete nadati vi ovgje u republici, a narod od vas u domovini.

Megju vama se sada pretresa važno pitanje o sticanju amerikanskog državljanstva. Neki su za, a neki proti tome. Dopustite mi, da vam i ja rečem o tome svoje mnienje. Neki predbacuju, da će se teže povratiti u domovinu oni, koji steku amerikansko državljanstvo, nego oni koji ga nemaju. Ja mislim naprotiv, da amerikansko državljanstvo ne može biti nikomu zaprekom, da se vrati u domovinu. U domovini se može nastaniti svaki amerikanski državljanin, a može opeta tražiti, ako mu se rači, austrijsko, ili ugarsko-hrvatsko državljanstvo.

Najvećom zaprekom povratku u domovinu to je vojničko bjegunstvo, a baš se toj zapreci dade doskočiti, isposlovavši amerikansko državljanstvo, bar u nekoj mjeri i za stanovito doba. Nego povratak

u domovinu u glavnome ovisi o tome koliko ko osjeća ljubavi za domovinu. Ko te ljubavi ne osjeća, ili je zanemari, taj se neće nikada povratiti, naročito ako mu u Americi ide dobro. U ovakovoj političkoj organizaciji bez sumnje biti će u svakome budnija narodna sviest, i ljubav prama domovini, jer će o njoj članovi čuti govoriti na sjednicama, na sastancima, u čitaonicama, koje će odsieci biti dužni u prvom redu ustrojiti. Kako ćete da osjeća i da misli na domovinu čovjek posve odsiečen od hrvatskoga društva, gdje god u mjestu, gdje je okružen samo tugjim jezicima, idejama i čuvstvima? Skoro će ga amerikanske ideje i čuvstva zagrijati tako, da će posvema zaboraviti na stara domovinska čuvstva, naročito ako je pošao iz domovine nenaobražen, a stekao ovgje amerikansku naobrazbu, što se često dogagja.

Poznato vam je svima, da Sjedinjene Države boljim okom gledaju one, koji prime amerikansko državljanstvo od onih, koji ga ne primaju. Amerikanski državljanin lakše nagje rada, i uživa više ugleda a i državne i gragjanske oblasti imadu prama njemu više obz'ra. Prama njemu i na sudu će malo zažmiriti, a prama nedržavljaninu otvoriće oba oka. Za one, koji misle za uviek ostati u Americi, čini mi se baš nužno da traže i steku amerikansko državljanstvo, a onima koji se kane vratiti u domovinu neće ni najmanje škoditi.

Nemojte zaboraviti što je glavno, to jest da nedržavljani ne uživaju nikakvih političkih ni gragjanskih prava; da nemaju ni aktivnog ni pasivnog prava glasa. Sa takima u ovoj republici, gdje su sve državne i municipalne časti i čini izborni, ko će računati? Ko danas računa sa Hrvatima, bilo, da se bira zastupnik na državni sabor, ili u senat, ili u kongres, ili načelnik, ili bilo koji činovnik? Vi ne samo da se ne možete natjecati za nijednu čast, nego niste smatrani ni olinom, na koju bi se stranke mogle obratiti za pomoć. Sa Niemcima, Česima, Poljacima, pače i sa crncima računa se i te kako ! A ipak imade mjesta, gdje bi Hrvati mogli uplivati, ako ne na državne izbore, a ono na municipalne, te proturati kojega svoga viećnika, suca ili blagajnika. Ima pače mjesta, gdje su Hrvati odlučujući faktor po svojemu broju, a ipak niko s njima ne računa, jer nisu organizovani, ili ne uživaju državljanstvo. Gdje su u takom broju, da se megju njima i nagje čovjek, koji bi bio kadar pokrivati koju čast, sve mu je zabadava, jer zavist i nesloga, kćeri neznanja, mjesto da mu pomognu, voliće pomoći tugjincu, ne računajući kolikima bi naš čovjek mogao biti od koristi.

Uzmite sada, da se provede politička organizacija, i da naši ljudi stanu sticati amerikansko državljanstvo. Ne zna se točno broj Hrvata u Uniji, nu računa se, da ih ima blizu četiri stotine tisuća. Od tih neću sve uvrstiti u političku organizaciju, niti ih okititi državljanstvom, neću ni polovicu, ali na četvrtinu, sa malo mara i truda, može se računati. Uzmimo dakle, da bi broj članova hrvatske političke, ili političko-ekonomske organizacije iznosio 100.000. Svi bi ti mogli imati pravo glasa, a sa sto tisuća glasova morali bi računati

i demokrati i republikanci i pri samom izboru predsjednika Unije. U odsiecima računalo bi se na hrvatske glasove pri izboru zastupnika, načelnika, sudaca itd. Svaka politička stranka znala bi na koga se ima obratiti; to jest u prvom slučaju na glavni odbor, a drugim slučajevima na odbor dotičnog odsieka. Tada bi naši odbori mogli stavljati i uvjete, te tražiti ovu, ili onu povlasticu, a do potrebe proturati i kojega svoga na izborima. Česi imadu svojih zastupnika na državnim saborima, pače i na kongresu, a zašto mi Hrvati ne bismo imali bar kojeg gradskog viećnika, ili blagajnika? Ja vam ne trebam tumačiti, kako su masni prihodi blagajnika po Americi, pa i u manjim municipijima.

Politička korist ovakove organizacije mislim, da će vam svima biti jasna, a biti će vam jasno takogjer, da bi znatno poskočio i ugled Hrvata.

Do sada sam govorio samo obzirom na vaš lični interes i ugled, a sada mi dozvolite da rečem koju i u interesu domovine koja vas je rodila.

Putujuć megju vama po Americi našao sam Hrvata, koji živo osjećaju za domovinu, koji pače ovgje, daleko od nje, ljuto osjećaju njezine patnje i ništa tako živo ne žele, koliko da jednom prestanu njezine muke, da svane dan njezine slobode i njezina jedinstva. Ima ih, koji su spremni, ako ustreba, ostaviti Ameriku, priskočiti joj u pomoć, i do potrebe proliti za nju svoju krv. Ali ti su rietki. Većina je onih koji osjećaju mlako, žele domovini dobra, i bili bi spremni žrtvovati za nju koji novčić i ništa više. Na žalost ima velik broj i takovih, koji za domovinu ne osjećaju ništa, koji su sretni da su je ostavili, te proklinju krivce patnja što su ih u njoj podnieli, ali za nju nemaju više saučešća, nego da je sama kriva tim patnjama. Čuo sam — a možete se zgražati i vi — iz ustiju Hrvata i ovakovih rieči : „Što vi dolazite nama propoviedati o domovini? Nama je domovina ona zemlja, koja nas hrani, i u kojoj smo slobodni. Stara domovina, koja nas je rodila, bila nam je maćuha. Ona je majka samo magjaronima, zastupnicima, popovima, činovnicima, židovima i tugjincima. Sav naš trud proždirao je porez, čifuti, popovi i lihvari. Nama je domovina, gdje nam je dobro, a to je ovgje. Ovgje imamo izobila kruha, mesa, piva i drugih potreba, a u domovini smo umirali od glada. Ovgje smo slobodni; niko nas ne progoni, niko nas ne zatvara, niko ne vodi računa o našem životu, ni pop, ni žandar. Propoviedajte vi vaše bajke u staroj domovini, a nas pustite u miru ovgje, jer je ovo sada naša domovina“.

Braćo, trnci su me prošli, slušajuć ovakove rieči, ali nisam se čudio, jer sam znao, da iz tih ljudi govori neznanje, da tim riečima nisu krivi oni, nego sustav pod kojim su rogjeni, sužanjstvo u kojem su odrasli, i koje ni slobodni dah Amerike iz njihovih biednih duša nije mogao rasprhnuti. Oni su tako sliepo odgojeni, da ni ovgje na svjetlu slo-

bode ne mogu shvatiti što je sloboda. Kao prokletstvo prati ih po svietu duh sužanjstva, što ga je u njihove duše tiranstvo nad našom domovinom usadilo. Za njih je i preširoka amerikanska sloboda, jer sloboda nije za duševno roblje, nego za umno slobodne ljude. Sloboda se ne sastoji u razuzdanju sebičnih strasti, u uživanju zemaljskih dobara, bez ikakve granice, nego u visokom shvaćanju prava i dužnosti čovjeka prama čovjeku, prama državi, prama čovječanstvu, a u prvom redu strogog shvaćanja dužnosti prama samomu sebi. Zar ćete vi smatrati slobodnim čovjekom onoga, koji nije gospodar sam sebe i svojih strasti, kojim vladaju vino, putenost, škrtost, sebičnost, zavist, mržnja, krvoločtvo; koji nema osjećaja za svoga iskrnjega, koji je zaboravio svaki osjećaj za zemljom, koja ga je rodila?

Zar je slobodan čovjek onaj, koji strpava u jedan koš magjarone i ostale krvopije naše domovine, sa jadnim seljakom, pastirom, ribarom itd., koji je od tih krvoloka isisavan ? Zar je čovjek, koji nema osjećaja ua zapuštene stare roditelje, braću, djecu, svojtu, sumještane?

Ne braćo, nije ova zemlja u kojoj danas živite, vaša domovina; jer pravo majke domovine ne postizava se na laku ruku, ponudivši došljaku dnevni komad kruha i mesa. Domovina je ona zemlja, koja vas je rodila, gdje živu vaši roditelji, gdje živi jezik kojim govorite, gdje počivaju kosti iz kojih su vaši roditelji potekli; ona zemlja, od koje je sastavljena vaša put, vaša krv, vaše kosti, vaša duša ista, jer vaša duša je nikla iz duše vašega naroda, zadojena je narodnim jezikom, kao tielo majčinim mliekom, i od toga jezika othranjena. Što je vaša duša nego vaše uspomene? A kojim je uspomenama vaša duša nahranjena i napunjena, ako ne uspomenama vašega djetinstva, kućnim pragom, seoskom crkvom, susjedovom lipom, gorama i riekama, kod kojih ste pasli stada, šumama, gdje ste slušali poj tica i tražili gniezda, livadama, koje ste orali, kopali, natapali svojim znojem, a one vam davale kruh, koji vam je osjegurao opstanak, nabreknuo mišice; uspomenama na posmjeh djevojčice, koji je probudio prvi ljubavni osjećaj u vašim srcima? Zar kad ste se preselili sa rogjene grude u drugu zemlju, zar se je ta duša u vama promienila? Zar ste zaboravili sve uspomene svoga djetinstva? Braćo, kada te uspomene posvema zaboravite, kada zaboravite materinski jezik, i promienite te uspomene drugim dojmovima i drugim jezikom, istom onda ćete moći reći, da imate drugu domovinu. Ali te promjene nema do groba, i istom u grobu sve ćete to zaboraviti, istom onda ćete naći drugu domovinu. Ali do tog vremena nema ljudskog srca, koje bi moglo zaboraviti uspomene djetinstva. I zvier se vraća duplju u kojem se je rodila; vuk i megjed ljube goru, gdje su nikli; tice selice prelieću široka mora da se vrate u zavičaj, da vide gniezdo iz kojega su poletjele, a kamo li neće čovjeku čeznuti srce za svojom kolievkom, za zavičajem, za domovinom?

 *

Samo gruba sebičnost, ćerka neznanja umjetno gojena od tirana naše domovine, može zasliepiti ljudski um, izopačiti ljudsko srce do onog stepena, na kojem su oni, koji onako govore.

Vi možete žarko ljubiti ovu zemlju koja vas hrani, možete joj biti harni za ljubeznost kojom vas je primila, ali ta ljubav i ta zahvalnost, ne mogu izbrisati uspomenu i ljubav za zemljom i za narodom od kojega potičete. Pa gdje je pravda, gdje razbor miešati u jedan koš narod i domovinu, sa izdajicama i krvolocima njenima? Upravo koliko bi mržnje moralo buktiti u vašem srcu proti ovima, toliko bi ljubavi moralo gojiti za nju. Ko vas je prognao sa njezinih grudi, narod, ili narodne izdajice i izjelice? Ako možete pomisliti majku, koja će otciepiti diete od sise, pa udariti s njime o kamen, ili ga baciti u more, onda možete posumnjati, nije li vas domovina sama, i narod vaš bacio u nemili sviet. Ne, nije vas domovina kao kopilad zapustila, nije vas vlastiti narod istjerao, nego vas je istjerala nevolja, koju prouzročuju sisavci njegovog znoja i njegove krvi. Ove mrzite, onoj pritecite u pomoć, kao što biste pritekli u pomoć samohranoj starici majci.

Domovina vaša Hrvatska nije siromašna, kako ju njezini tirani hoće pred svietom, da prikažu. Ona je bogato obdarena svakim darom prirode, te možda nema zemlje na svietu, koja bi se s njome mogla natjecati, ni po ljepoti, ni po podneblju, ni po trgovačkom i strategičkom položaju, ni po bogatstvu tla, a još manje po bogatstvu podzemlja. To je podzemlje tako bogato svakom vrsti ruda, da bi našoj domovini mogla zaviditi i ova Amerika, koja vas privabljuje, da po njezinim rudnicima dogjete sticati koru hljeba. Ali Niemci i Magjari koji nad njom gospodare, neće da urede njezine močvare i rieke, eda daje manje žita, neće da provedu željeznice, eda bude manje trgovine i prometa, da se ne razvije obrt; neće, da urede njezine luke, eda se ne otvori svjetska trgovina našim neprocjenjivim šumama, bogatijim od svakoga obrta, i našim rudnicima. Sve to sprječavaju, samo da drže naš narod u neznanju i siromaštvu, da ga prisile na seobu, kako bi lakše oni zapremili svojim narodom onu divnu zemlju. Eto vam braćo krivaca, koji vas istjeraše iz domovine, a ne ona, ne domovina vaša majka. Ona se uzda u vašu pomoć, jer vjeruje u vašu sinovsku harnost, jer, vi ako hoćete, možete joj pomoći. Dobro je, da šaljete novčane pripomoći ženama roditeljima, djeci, svojti, ali nije sve to što domovina od vas očekiva. Vaša svojta nije nego najbliži vam dio naroda, a valja da jednom dogjete do uvjerenja, da vam je svak, koji govori hrvatski, u rodu. Vi morate dakle i narodu pomoći, a to ćete učiniti, budete li sliedili moj savjet i oživotvorili hrvatsku političku organizaciju. Ta organizacija mogla bi sa svojim kapitalima započeti i u domovini ono djelo, koje sam vam prije stavio pred oči za Ameriku, to jest, istraživanje i izrabljivanje rudnika, najvećeg bogatstva naše domovine. Ako to učinite zapriečiti ćete seobu, pače ćete moći vratiti kući mnoge već iseljene, jer će i u domaćim rudnicima naći posla. Darovaćete domovini

bogastvo, uskrisićete njezine mrtve kapitale, s njima i prosvjetu i slobodu.

Iz toga jasno možete vidjeti, kakvu bezbožnu opačinu počinjavaju oni, koji kažu, da Hrvatska nije više njihova domovina, već da je njihova domovina ovgje, gdje dobro žive. Takva šta neće moći reći ni njihovi potomci, do devetoga koljena, jer će i do devetoga koljena i dalje ostati u njima hrvatske krvi, ostaće narodni tip i navike, koje priroda presagjuje od koljena u koljeno. Tako je moćno sveto rodoljubno čuvstvo, tako silan prirodni zakon, koji to čuvstvo budi, te ga podržava kroz viekove i u vanjskim znakovima!

Ruku na prsa, braćo, pa mi recite, ako je istina sve što o rodoljubnom čuvstvu rekoh, je li pravo, da vi posvema zapustite domovinu i da se za nju ni najmanje više ne brigate, pa da sav teret njezinih patnja stovarite na legja nama, koji u njoj ostajemo, a koji bismo mogli poći u sviet za lagodnijim životom, kao i vi, i još lakše? Je li pravo da mi podnosimo svu gorčinu tiranstva Niemaca i Magjara, da nas kazne globama, da nam zatvaraju sva vrata u javnom životu, a otvaraju samo vrata tamnica? Na vama, koji živete u ovoj slobodnoj zemlji, ne mogu tih nasilja počinjati, vi niste dakle u ničemu dionici narodnih patnja. Čini mi se da bi pravedno bilo, kad ste i vi njegovi sinovi, kao i mi, a ne trpite kao i mi, da na drugi način pritečete narodu u pomoć i to onim čim mu mi ne možemo priteći, to jest novčanim srestvima. Recite mi, je li pravo, je li dostojno, i ne bi li bolilo svakoga od vas, da vam ko predbaci, da ste pobjegli iz domovine kao bjegunci, samo da ne trpite njezinih muka, te da prepustite nama, koji ostadosmo, svu skrb, brigu i patnje za njezinu bolju budućnost? Uvjeren sam, da bi vas to bolilo, i da vi želite pomoći nam u teškoj borbi. Vi ste to lani i pokazali. U našoj borbi najviše nas muči, i najljuće nam veže ruke siromaštvo. Bez novaca danas se ne može ništa ni na polju politike, ni na polju prosvjete započeti. Da vi sliedite moj savjet, mogli biste toj neprilici lako doskočiti, a da nijedan od vas ne osjeti osobno prevelikog tereta. Uzmite za mjesečnu članarinu svakog člana hrvatske političko-ekonomske organizacije četvrtinu dolara, ili ti 25 centi. To nije ni jedan cent na dan. To je tako malena svota, da ju može doprinieti i najniži radnik, a da ne osjeti nikake novčane boli. Dosta je da svaki od vas svake subote popije jednu samu čašu piva manje. Vidite, da ne tražim od vas mnogo, jer ima onih, koji popiju deset i dvadeset čaša, a i više. S tom malom neznatnom žrtvom možete sagraditi divnu zgradu, kojoj ćete se i sami čuditi i biti njome ponosni. Sa mjesečnom članarinom od jednog kvadera, doprinieti će svaki na godinu tri dolara. Sve će se to radniku isplatiti obilnim kamatima već time, što će biti pod ekonomskom zaštitom organizacije, što će lakše naći rada i što će naći unosnijega rada, a da vam ne nabrajam i ne opetujem političke koristi, i koristi, koje bi mogle poteći od potrošnih zadruga, te od obrtnih poduzeća središnjeg odbora i

aznih odsieka. Tim biste platili i članarinu čitaonice, od koje bi svaki rpio neprocjenjive duševne koristi, kao i od skupnih sjednica odsieka. Uzevši da bi organizacija imala 100.000 članova, već bi prve godine raspolagala imetkom od 300.000 dolara. Neka se od toga potroši za čitaonice, sjednice, činovnike itd. 200.000, ostaće vam raspoloživih 100.000 dolara. Toliko vas stoje daće crkve, koje će postati englesko-amerikanske.

U dvije godine imaćete preko 200.000 dolara s kamatima. Ako poraste broj članova na 200.000, što je moguće, u dvie godine imaćete 500.000 dolara, ili vam dva milijona i po kruna. U četiri pet godina raspolagaćete sa svotom od deset milijona kruna; sa tolikom svotom koliku od prilike potrošiše Hrvati i Slovenci za crkve. Tom svotom raspolagaćete vi, kako sami budete znali i htjeli.

Sjetite se, da sve potištene narodnosti imadu prijatelja u svietu, koji ih novčano i moralno potpomažu. Mi do sada nemamo nikoga, a tomu smo dielom i sami krivi, jer nismo ni znali tražiti prijatelja i zaštitnika. Boeri su dobivali na milijone iz Evrope i Amerike. Engleska i Njemačka potrošile su na milijone, da uspuntaju nerede u Rusiji. Bugarska, Grčka, Rumunjska, Srbija, Italija oslobogjene su oružjem i novcima evropejskih velevlasti. Poljaci imadu ogromni fond u Švajcarskoj u svrhu oslobogjenja domovine, a Poljaci iz Amerike obilno ga povećavaju. Mi sami nemamo nigdje nikoga i ništa. Dajte da Hrvatska osjeti, da bar imade svoje djece u Americi. Vi možete stvoriti hrvatski narodni fond, bez svoga uštrba, sa malo ljubavi, pa čemu da ne prionete na posao?

Kad bi rodoljubi u domovini raspolagali ne sa deset milijona, nego sa nekoliko samih stotina tisuća kruna, uvjeravam vas da bi se stanje našega naroda znatno promienilo.

Braćo, mi ćemo preuzeti na se progonstva i zatvore, mi smo spremni do potrebe proliti i svoju krv za domovinu, a od vas, kako vidite, ne tražimo žrtava, nego malo ljubavi. Ja se nadam, da nam je nećete uskratiti. Vi ćete sami moći odrediti u kakve svrhe u domovini moraju biti upotrebljene svote koje ćete poslati; moći ćete pače poslati čovjeka koji će tim potporama ravnati; ili, ako budete htjeli i znali, moći ćete sami izravno odavle uplivati na političke odnošaje u domovini. Vi se možete organizovati i tajno i javno, kako vas volja. Široko je polje slobode u ovoj državi, pa vas u radu niko neće smetati. Naša domovina ragja uviek dosta značajeva, na koje ćete se moći pouzdano obratiti.

Kako rekoh na početku, neumolna je sudbina odredila, da vi ovgje prije, ili kasnije izgubite svoju narodnost, da se utopite u amerikansko more, kao što se utapaju i moćnije i brojnije i prosvjetljenije narodnosti od vas. Prije nego isčeznete, učinite bar štogod za domovinu, da možete mirno umrieti, i bez grižnje saviesti da ste je zapustili u nesreći prepustili njezinoj sudbini. Osnutkom hrvatske političko-ekonomske

organizacije polučiti ćete najpreči cilj, da ćete držati što duže na okupu i u narodnoj sviesti Hrvate, ne puštajuć da se raspršе, ko stado bez pastira, po neizmjernim prostorima Amerike; centralizovaćete ih oko obrtnih i trgovačkih središta, i tako što duže očuvati hrvatskoj ideji. S takom organizacijom moglo bi vam biti tragova i do sto godina u ovim krajevima, a bez toga u pedeset godina ne će vam biti ni traga. Mi pak ne znamo, kako dugo će još čamiti naša domovina u sužanjstvu, kako dugo će očekivati i od vas pomoći. Da joj uzmognete pomoći morate nastojati što duže živjeti kao narodnos', osjećati se što više braćom, držati se kao jedna obitelj, nastojati ostati svi na okupu. Ugledajte se u Poljake i Čehe, pače i u Magjare, koji se listom spremaju u domovinu, misleć da joj od Austrije prieti pogibelj, i promatrajte kakvom ljubavi oni gore za domovinom. Zavirite u njihove tajne organizacije i zapitajte, koliko ih je tisuća spremnih, na prvi poziv domovine, preploviti okean, i doći da proliju krv za njezinu slobodu.

Ne krzmajte, ne čekajte, ne oduljujte sa tom organizacijom, jer domovini u patnjama nije lako čekati, kao vama u lastima slobode. Dajte se odmah na posao, jer vaše pomoći treba domovina danas, a još više će trebati sutra. Ovgje se ne možete nadati da stvorite novu Hrvatsku; mislite bar na uskrisenje stare. U pjesmi već pokojnom prijatelju Ilijiću, koju vam na početku spomenuh, ja sam ovako izražavao svoju ljubav prama vama:

„Zdravo, moja izgubljena braćo!
Biedna braćo, kad bi ljubav taka
Vezala vas širom Amerike,
Ko što j' za vas moja ljubav jaka,
Na žalima Tihog okeana
Hrvatska bi osvanula nova,
Al sretnija nego što je ova".

Pošto to, kako vidimo, nije moguće, jer sudbina hoće da iščeznete, ko pržina u moru, čujte bar poziv što sam ga slao Jeronimu Ilijiću, za spas naše stare Hrvatske, one Hrvatske, koja ne može umrieti, kao što vi morate umrieti. Ona se može raseljivati, može pogibati u ratovima za tugju korist, slobodu i slavu, može biti guljena do kože, stavljana na mučila, ali ne može poginuti. Doći će dan kada će zaupiti svim svojim sinovima, gdjegod bili raspršeni po širokoj površini zemlje: djeco na okup!

Ja, kao mlad poletarčić, ovako sam u njez'no ime zvao Ilića i vas, da dogjete, kada kucne dan odmazde:

„Dovedi ih, pa kad se promieni
Jauk raje u pušaka jeku,
Udarimo smrtno sjedinjeni,
Da vidimo da li jošte sieku

Zargjali uskočki handžari;
Da kušamo bi l' uspirit mogli
U Zagorcu onaj oganj stari,
Koj dušmani Gubčevom su krvlju
Ugasili na ponosnom Griču.
Dogji, brate ! pa kad smrtno tane
Ko dva lava zemljom nas sastane
Na brežuljcim naše zemlje krasne,
I junački kad nam vid ugasne,
U toj smrtnoj oka polutami
Zrak Slobode sinuće nad nami;
Davor-pjesma biti će opielo,
Što će grobu pratit naše tielo;
Plakaće nas val Jadranskog mora
I ćuh sjetni gorskoga lahora.

Takav poziv može vam jednom doći, a što ćete vi, ako vas tako sudbonosni čas zateče neorganizovane, bez vogja, bez glave? Bićete slični čovjeku, koji sa žala gleda svoju obitelj na lagji u smrtnoj oluji, a ne može joj priteći u pomoć, da je spasi.

Da i ne dogje takav poziv, vi morate uviek misliti na domovinu. Vrhovna želja svakog Hrvata mora biti ta, da se vrati u domovinu. Radeći po dubokim rudnicima, po opasnim tvornicama, mora vam uviek kopati miso po glavi : ja stičem cent po cent, sabirem svoticu, da se mogu vratiti u domovinu, da mogu ostaviti kosti u onoj zemlji iz koje su nikle. Koje divno zadovoljstvo mora da bude u onoga, koji sakupivši teškim trudom liepu hrpicu dolara, vraća se u domovinu, misleći, kako će mu se sumješćani diviti, kako će se sa njim dičiti svojta; kako će mirno i bez brige provesti zadnje dane života. A ta pomisao lakše će vas zagrijati ako pomislite, da u domovini vriedi malne kruna, koliko ovgje dolar, i da će se iz svakoga dolara izleći pet kruna. Svaki od vas koji se povrati, donieti će domovini slobodna čovjeka, slobodna umno i slobodna ekonomski, i sa svakim, koji se povrati, porasti će njezine sile i njezine nade. U hrvatskoj političkoj organizaciji nietiće se i nehotice i u prvom redu ljubav za domovinom i želja povratka u nju.

S toga, braćo, svršavajuć svoj govor, u nadi, da ćete me poslušati, i na rastanku s vama zahvaljujuć vam još jednom na toploj ljubavi, koju mi iskazaste; zahvaljujuć i svima vama, braćo Slaveni, Česi, Srbi, Slovenci, Bugari, Slovaci, Poljaci i Rusi, ne velim vam zbogom, nego do vigjenja, a megjutim nek vas prati u životu sreća, ljubav i sloga. Živjeli ! i živjela Hrvatska političko-ekonomska organizacija !

* * *

Poslie moga govora uzeo je rieč g. Bachman, već spomenuti brat Čeh, te je govorio o slavenskoj solidarnosti, spotičuć donekle Hrvatima, da se mnogo ne oslanjaju na nju, kao ni braća Poljaci. U svom govoru zamolio me je, da u tom pogledu izrazim svoje misli, što sam ja i učinio u govoru koji je trajao po sata, te bio primljen sa najvećim odobravanjem od svih prisutnih Slavena. Sirovatka je nazdravio u liepom govoru svim slovenskim narodnostima, koje i u ovoj prigodi pokazaše svoju solidarnost. I ovom prigodom osobito je liepo govorio dr. Biankini, začinjajuć svoje rieči živom šalom, koja je u svima budila neobično veselje i živahnost. Predsjednik g. Juraj Mamek je višekrat uzeo rieč, vrlo dostojanstveno ravnajuć na opće zadovoljstvo ogromnim stolovima, a g. Randić je u toplom govoru izrekao svojem gostu oprosnu nazdravicu.

Zadnja je govorila gospogja Zlatka Biankini, i možda više niko, poslie tolikih govora, ne bi bio mogao pozorno biti saslušan nego ona. Već je bilo dobrano unoćalo i društvo malko umorno, ali njezin govor povratio je svima svježost. Nikada iz ženskih ustiju nisam čuo ljepšega i čuvstvenijega govora. Govorila je kratko, ali tako logično zaobljenim perijodima, tako pjesnički, da su ne samo njoj, nego mnogim prisutnim vrcnule suze na oči. Sva je njezina duša drhtala čeznućem za domovinom, a to se je čeznuće prelievalo sa ustana kao proljetna pjesma zatravljena slavulja. Po meni je šiljala pozdrav, u ime svoje i svih prisutnih Hrvata, ljubljenoj Hrvatskoj. Suze i jecaji ugušiše joj milozvučni glas na cvjetnim usnama, fanatični strastveni poklik i divlje pliesaknje ruku općinstva, zanesena do ergazma, do besvjesne strasti nostalgjie za domovinom pokrilo je njezine jecaje i uzdisaje. Niko, ko nije taj prizor vidio, ne može pojmiti, kakvom silom može u tugjini provaliti čeznuće za zavičajem.

Poslie objeda razvio se je ples, koji je trajao do kasne noći, vrlo intiman, kao u kakvoj obitelji. Nježna ženica Jurja Mameka nije se mogla oporaviti od utiska govora gospogje Zlatke, dok ju neko ne uhvati u narodno kolo, te sve zaplesa, živahno i zanosno, kao da smo na livadama ravne Slavonije.

Dogje i dan odlaska. Dr. Biankini je pripremio za me i za prijatelje oprosnu večeru. Moralo se je krenuti na kolodvor poslie osam sati, ali pošto svakog sata odlaze vlakovi put Pitsburga, a teško se bilo rastaviti, odgagjalo se je od vlaka do vlaka, sve do zadnjega, do poslie ponoći. Ni mala Goldy nije išla spavati, a nije joj se ni driemalo. Sprijateljila se je sa mnom, i čini joj se kao da ćemo se negdje još vidjeti. Mi o tome razgovaramo, ali da ne čuje gospogja Zlatka, jer to pitanje unaprijed pobugjuje u njezinu srcu oluju.

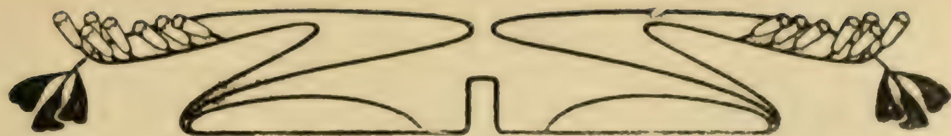
Sirovatka gleda na sat i po sata prije svakog vlaka upozoruje, da bi valjalo krenuti na kolodvor. Dr. Biankini očepljuje flaše i veli, da možda nećemo više skupa piti u Chicagu, pa neka ostanem do sliedećeg vlaka. Ne treba me mnogo moliti, jer ako je njemu teško mene

pustiti, teško je i meni njega ostaviti, a i Sirovatka i ostalo društvo rado se prilagogjuju odgodi.

Napokon dogori vrieme do nokata. Valja krenuti. Mala Goldy donese mi na rastanku veliku ružu opojna mirisa, nazvanu „Americain Beauty" (amerikanska ljepota). I zbilja zaslužuje to ime. Rumena je kao krv, a sve latice rascvatena vjenčića tako su skladno poredane i tolikom estetskom harmonijom, da bi je uzeo za umjetnu ružu, kad joj ne bi osjećao opojni miris. Ovakovoj sam ja ruži pjevao, sanjareć u prvom proljeću života po starom Griču i po čarobnom Tuškancu. Nije ljepšeg pupoljka bilo ni na zemlji ni u mašti pjesnikovoj. Ova je rascvatena, a ja joj mirišem divni miris, pazeć, da je ne dotaknem, da joj ne poremetim rumene latice, onom nježnoćom, kojom je nekada moja mašta mirisala samo živi simbol sreće na zemlji.

Zataknem Americain Beauty na prsi, poljubim malu Goldy, oprostim se sa gospogjom Zlatkom, koja zajeca: pozdravite rodbinu i prijatelje; pa krenusmo svi u studenu noć. Nagjosmo slučajno jednu kočiju, i da ne zakasnimo na zadnji vlak, osvojismo je na juriš. Šest nas se je u nju smjestilo, ko unutra, ko uz kočijaša.

Istom prije trećeg znaka izljubih se na kolodvoru sa drom. Biankinijem, sa Sirovatkom i ostalim prijateljima. Ne makoše se s mjesta dok vlak nije iščeznuo u noć. Ja sam dušom još dugo bio uz njih.

XXIII.

Opeta u Alleghenyu. — Put s drom. Laušom i Bosiljkom Bekavcem do Niagare. — Hodža u drawing-roomu. — Jezero Erie. — Buffalo. — Gradić Niagara Falls. — Fort Schlosser Fall. — Grom voda. — Goat Island. — Three Sisters Islands. — White Horse. — Katarakte Bieloga Konja. — Mostovi nad ždrielom. — Victoria Park. — Slapovi vigjeni sa Kanadske strane. — Horse Shoe. — Whirpool. — Table Rock i belvedere. — Brda leda i planine vodene prašine. — Pod slapovima Niagare. — Tunel za električne turbine. — Vode Niagare u konjskim silama. — Prispodoba Niagare sa našim vodopadima. — Povratak u Allegheny i rastanak sa prijateljima.

Pošto su se izjalovile sve osnove o konferencama u Bennetu, Monessenu, Steeltonu, Philadelfiji i drugim mjestima Pensilvanije, nije mi ostalo drugoga posla, nego poći još sa prijateljima drom. Laušom i župnikom Bosiljkom Bekavcem, kao što bijasmo ugovorili, da vidimo vodopad Niagare.

U Alleghenyu vogje bijahu obećali, da će mi omogućiti još jednu konferencu, eda poprave neuspjeh prvih, ali ne vidih, da se je iko od njih micao, i tako se odrekoh i te nade. U Be netu se župljani baš u to doba pobuniše proti župniku Glojnariću, pa uslied toga ni ovaj nije mogao ništa učiniti, da mi omogući držati jednu konferencu u svojoj župi. „Glas Istine", koji je izlazio u Bennetu u zadnje doba pod uredničtvom Ivekovića, bio je takodjer pri koncu života, te nije ni on mogao zagrijati svoje čitatelje za konferencu, jer je njih više zanimala prepirka sa župnikom i katastrofa, što je prietila njihovoj „Zajednici", koja je slabo životarila, ne mogući održati utakmicu sa Hrv. Nar. Zajednicom.

U početku su se najviše zagrijali za moju konferencu u Monessenu, te ju odgagjali od negjelje do negjelje, samo da se bolje pripreme. Ja im poručih, da im dajem vremena, do povratka sa putovanja po zapadu. Ipak ni taj rok nije bio dostatan, i na koncu uvidjeh, da sam svoje konference dovršio, te da se nemam više ničemu nadati. Čudan mi je bio postupak Hrvata u Monessenu, jer me je Sirovatka uvjeravao, da spadaju megju najsvjesnije Hrvate u Americi. Kada oni dogjoše

na manje rieči i pozivu, nisam više računao na mogućnost ikakve konference, pa ni u Philadelfiji ni u New- Yorku.

Prije nego ću otputovati put Evrope, želio sam svakako vidjeti slapove Niagare, a prijatelji Lauš i Bekavac, znajuć da mi nisu cvale ruže po Americi, odlučiše me povesti na taj put sobom kao gosta, ili jasnije rečeno, o svom trošku.

Na tri travnja po podne stiže Bekavac iz Lindore, a u večer se zaputismo sva tri prema kolodvoru. Da budemo slobodniji na putu i da mirnije prospavamo noć, Bekavac je kupio za nas trojicu Drawing-Room, to jest posebnu sobicu u spavaćem vagonu Pullmana, taman sa tri kreveta. Dr. Lauš se pobrinuo da imamo se čim i okriepiti na putu, a da ne trebamo trošiti u Dining-carru. Čavrljasmo do jedanaest sati, zbivajuć svakake šale, pa legosmo. Prospavasmo prelaz preko Pensilvanije, a jutro nas nagje u državi New- York.

Spavao sam baš ko zaklan, kad me probudi neki glas, kao da sam u Sarajevu, ili u kojem drugom gradu Bosne, taman ko da mujezin huči sa munare.

— Alahu ekber ! La illahe illah allah, Muhamede resul Allah !

Odgrnuh zavjesu i sa gornjeg kreveta, gdje sam ležao, opazih na donjem hodžu, gdje kleči i klanja, padajuć licem sve do postelje, okrenut prama istoku.

— Hodža, pusti me spavati, molim te ! Još je hoda do Buffala, a ko zna hoćemo li noćas moći spavati, branio se Bekavac, dok je hodža vukao s njega pokrivala, da ga prisili, da ustane.

— Sabah je ! a ti, kad nećeš da rečeš misu, ni da se pomoliš Bogu, kao pravi svećenik i kršćanin, ne budi gori od Turčina, i barem klanjaj.

— Gori si od Turčina, kad ne puštaš u miru ni kršćanina. Pusti me spavati još po sata !

— Čekaj, čekaj ! Aha, domislio sam se ja, zašto ti nećeš da ustaneš i klanjaš sabah. Ne možeš uzeti avdesta, je li?

To rekavši, skoči hodža sa kreveta, utoči par kapi vode u čašu iz kante, pa poškropi Bekavca po licu, koji skoči, kao da ga je žeravom posuo; što ostade izli na me i tako bijasmo sva trojica na nogama. Bilo je i vrieme, da se obučemo, jer taman dovršismo toiletu, a vlak, jureć uz obale jezera Erie, stiže u Buffalo. Izigjosmo.

Grada Buffala ne treba opisivati. Pravilan je do dosade. U središtu grada ima sky-skrapere, ko svi veći amerikanski gradovi, i razvija se čudnom brzinom, ko i drugi, ako ne brže. Već danas broji 352.219 stanovnika, po zadnjoj statistici, a za desetak godina preći će po milijona. Trgovina i obrt su ogromni. U gradu i okolici ima velik broj Hrvata, koji imadu i svoj tamburaški zbor i odsiek Hrv. Nar. Zajednice. Bio sam se obratio pismom na Obradovića, vogju tamburaškog zbora, pitajući ga, bih li mogao u Buffalu držati jednu konferencu, ali mi ovaj odvrati da nije moguće, jer da naši radnici nisu zreli za taj posao.

Šećuć po ulicama Buffala čusmo više puta hrvatsku rieč, a kad se ukrcasmo u električni tramway, da krenemo prema Niagari nagjosmo u njemu tri hrvatska radnika.

Debeli sat se vozi električni tramvay od Buffala do Niagare. Zadnjeg po sata teče uz rieku što no veže jezera Erie i Ontario. Daljina od grada Buffala do slapova iznosi 32 kilometra.

Pogled na rieku, koja je široka kilometar i po, a kotrlja ogromne sante leda, neobična je dojma. Valovi se gone, kano na moru za jake južine, a iz biele pjene valova uzdižu se tu i tamo blokovi žutoga leda, otciepljena od smrznute površine jezera Erie. Preko rieke na kanadskoj strani steru se široke šume, pritisnute maglama. Svrdlovi magle prate laganim tokom valove rieke i teku prama zapadu.

Nedaleko slapova nastao je gradić Niagara Falls na strani Sjedinjenih Država, a duguje svoj opstanak jedino putnicima, isto kao i Qu. Victoria Niagara Falls na kanadskoj strani. Računa se da 400.000 putnika posjeti svake godine vodopade, te nije čudo, da tu nastadoše krasni hoteli, parkovi i mostovi. Dok se tramway približava gradiću, već se čuje mukli šum i tutnjava, kao šum oluje u velikoj daljini, ko lomnjava gromova u dubokim i tiesnim ždrielima udaljenih planina. Netom se iskrcasmo, obletiše nas ciceroni, da će nas voditi, a kočijaši nude kočije. Cicerona ne trebamo, jer ja obično proučim svaki grad i svako čudovište prirode po knjigama, prije nego ću ga posjetiti, nu kočiju trebamo, jer pješice ne bi bilo moguće u nekoliko sati obići vodopada sa južne i sa sjeverne strane, naročito ako hoćemo da napasemo oči ljepotom velebne prirodne pojave, i da nahranimo pamćenje jasnim uspomenama.

Pogodismo kočiju za četiri dolara, s uvjetom, da nas mora povesti i na kanadsku stranu, te dovesti natrag, a u Victoria Parku platićemo kočijašu uz to i objed. Ko zna, kako su amerikanski kočijaši skupi, priznaće, da jeftino progjosmo.

Kočijaš ošinu i krenusmo prama zapadnoj strani. Za par minuta bijasmo na ždrielu. Bieli oblak sitne rose vio se je iz dubine na sjeverozapadu, dižući se planinskim stogom nad šumama, a kroza nj je provirivao na kanadskoj strani Victoria Park, sa svojim hotelima i sa belvederom, kano u kakvoj kazališnoj feeriji. Još nekoliko koraka kroz umjetno gojene plotove parka i eto nas na rubu, nad samim vodopadom sa unijske strane. Tutanj veličajnih masa voda, koje se sunovraćuju u dubinu, sliči neprekidnoj orljavi gromova u gudurama, ili buci oluje prije kakva potresa u blizini vulkana, kada pod zemljom tutnje nepoznate sile, i muklo ruču u prazninama peštera.

Vidik se otvara na ždrielo rieke, koja se je u dubini stisnula od kilometra i po na samih devedeset metara, ter se vije hršumnim vrtlogom (W h i r p o o l) niz guduru, tako da je po sredini voda šest sedam metara viša nego na rubovima uz stiene visoke sto metara. Korito se prama jugo-istoku sužuje na mjestima do samih 76 metara

i odjedared, praveći novi strahovi vrtlog okreće se pravim kutom prama jugo-istoku, da nastavi tok prama jezeru Ontariju.

Hridine su u guduri rumene, vlažne, kao da ih vječita kiša kvasi. Veličajan je pogled na tu guduru, bilo da okreneš pogled uzduž nje na istok, ili na zapad, ali u našoj domovini vidjeh mnogo veličajnijih prizora na Neretvi, na Vrbasu, na Cetini i na Krki. Onako divlje užasne i uzvišene romantike ždriela i klisura, kao što su pri slapu Gubavice kod Zadvarja, ne mogu ni iz daleka pružiti oku na uživanje hridine u ždrielu Niagare. Ma da se ovdje ruši neprispodobivo veća masa voda, ipak ni sama grmljavina slapova ne natkriljuje rukanje Cetine, koje je povećano stokratnim odjekom ježovitih klisura, što no strše nad slapom Gubavice.

Slabo se vidi veličajnost Niagare, sa unijske strane, i ako na njoj širina slapa nazvana Fort Schlosser Fall iznosi 322 metra, a visina ravno 50 metara. Stojeć nad slapom ne može mu se nikako omjeriti širinu, jer ga izbočene hridi diele u više klokuna, a ne može se ni osjetiti strahotnu divotu njegova skoka, pošto optična iluzija umanjuje dojam. I ako znam da nisam na pravome mjestu za promatranje, i da to nije nego samo jedan dio Niagare (u indijanskom jeziku Niagara znači „grom voda“; engleski se izgovara od prilike „najeggera“) ipak se nekako veselim u srcu, što je moje očekivanje prevareno, te se s neopisivim ponosom sjećam Gubavice i Manojlovca. Svaki slap, koji kiti našu domovinu, živo mi je pred očima, ko u kakvoj fotografiji, pa redam slapove Plitvica, Plive, Slunjčice, itd. i sve to prispodabljam sa klokunima vode pred očima, i sa okolicom u kojoj se prizor zbiva. Prispodabljam ona žuta ovunjska blatna runa slapa Gubavice, koji se kao mahniti sampas preplašene stoke, gone na rub na ždrielo, na samoubojstvo i odjedared se pretvore u biele labudove, u oblak biserja, sa santama žutog leda, što no se guraju na rub For, Schlosser Falla, i kotrljaju niza skutove raznih bielih klokuna u ponor, pucajuć kristalnim praskom, i uviek mi se čini : ovgje je više, doma je ljepše !

Kad se nagledasmo amerikanskog slapa, nadziruć se preko željeznih rešetka što dublje u ponor, istraživši sva moguća mjesta, da nam nikaki vidik ne izbjegne, vratismo se u kočiju, naredivši kočijašu neka nas vozi na Goat Island (izgovori Got Ajland, a znači kozji otok). Izmegju Kozjeg Otoka i južne obale rieke ima više manjih otočića, a mi smo baš s ovih do sada promatrali vodopad. Svi su spojeni mostićima, a svi su uregjeni ko mali parkovi. Rukav rieke, koji dieli Kozji Otok od amerikanske obale, širok je koliko i spomenuti Fort Schlosser Fall, a to nije nego od prilike četvrtina vodopada, jer je drugi rukav sa strane Kanade širok 915 metara, a kada bi se uračunalo krivulju Horseshoe (potkove) gdje je vodopad najljepši, tada bi širina ovog rukava iznosila cieli kilometar, osobito malo poviše vodo-

pada na kataraktama nazvanim White Horse Rapids (izg. H v a j t-h o r s - r a p i d z; znači bujica bielog konja).

Kozji Otok je pretvoren u pravi pravcati i krasni park, ali se sa njega ne uživa skoro nikaki pogled na rieku i slapove. Za to idemo dalje preko njega prama otočićima Three Sisters (Tri sestre). Ti su mali otočići, za pravo grebeni sa nekoliko stabala na srednjim i većem, spojeni mostićima, ispod kojih se baca voda niza strm nu velikom brzinom. Sa zadnjega už va se divotan pogled na rieku, koja se tu širi ko prava olujna pučina, a baš tu, sa tog grebena počinju katarakte Bielog konja, White Horse, koje se šire sve do kanadske obale, te imaju najmanje kilometar širine. Tu je pod vodom grebenje, koje se naginje prama velikom slapu Potkove, i na njemu to tekuće more zabrzapropinjuć se u valovite pjenovite bukove. Ne mogu naći bolje pr spo, dobe za ovaj prizor, nego da povratim čitatelje na početak ove knjige, i da ih upozorim na opis okeana u oluji, blizu Banka New Foundlanda. Gora za gorom se talasa, uzdiže, propinje, sunovraćuje, iščezava u pjeni i opeta diže na strminama i opeta talasa, opruža, izravnjuje, dok ne dogje na ponor Potkove, a odozgo, sa zapada, teče i približava se novo gorje valova, novi lanci planina, koji se miešaju i vrtlože u milijonima talasastih kretnja, i što gledaš dalje uz rieku, vidiš sve udaljenije planinske kose voda, koje lagano, veličanstveno idu prama tebi jedna za drugom i rastu, noseći na pjenastim krestama, kotrljajuć po uvalama velike i male sante gnjusna leda, što no otskaču nad grebenjem, sakritim pod vodama. U daljini, na kanadskoj obali, zatvaraju prizor široke šume, ovijene maglama, a nad njima oblačno tmurno olovno nebo. Ne mogu skinuti oka sa ovog prizora, dok me dva druga ne odvukoše, te ispoviedam da ni vodopad Horse-Shoe, nije ostavio u mojem pamćenju takav veličajan dojam. Ostavismo Tri Sestre u valovlju, na Kozjem Otoku se ukrcasmo u kočiju, pregjosmo preko mosta na unijsku stranu, pa krenusmo vrhom ždriela rieke prama velikom željeznom mostu. Prije nego ćemo na most, mame nas do neke zgrade, da ugjemo. Ne traže ulaznine, i mi hvatamo zgodu. Unutri je bazar svakovrsnih tričarija, pokućnih uresnih sitnica, sa slikama Niagare na materijalu, koji je nastao na stotine milja daleko od tog vodopada. Ne trgujemo, već videći vagon, koji se spušta do vode u ždrielu, ukrcasmo se i spustismo se u ponor. I dolje se uživa krasan prizor na guduru, na biesno valovlje stisnute rieke, što no šumi uprav pod nogama, i na veličajan most razapet preko ždriela, te lebdi nad ponorom lagano kano igračka, dok po njemu zveče kola teretnih vlakova. Ovaj most je sagragjen na lancima, dug je 250 m. a visok, od površine rieke, 74 metra. Udaljen je 3 kilometra od vodopada, a na samih 180 metara daleko od vodopada nalazi se most za pješake dug 375, a visok 78 metara. Desnom obalom gudure ide željeznica ili tramway, uspinjuć se prama vodopadima.

Tu u paviljonu nad samom vodom nalazi se fotografički atelier, i htjelo se je sto muka, da umaknemo fotografu, da nas ne fotografiše. Vratismo se uspinjačom gore, ali nas ne pustiše na dvor, dok ne platimo svaki po po dolara ulaznine, ili bolje izlaznine, jer se ovgje, kod praktičnih Amerikanaca, ne plaća ulaznina, nego izlaznina. Unići ne moraš, izići moraš; dakle plati, ili ostani!

Platismo, sjedosmo na kočiju, pak preko mosta u Kanadu. Vjetar, prouzročen vodenim strujama, nemilo brije na mostu, a mi se stiskamo jedan uz drugoga, ko ptići u gniezdu. Sreća da smo za deset minuta na teritoriju engleskoga kralja, i vozimo se kroz prekrasni Victoria Park, koji je liep i zimi, a zima je, i ako je proljeće poodmaklo. Liehe nemaju cvieća, ali za to su grančice stabala mjesto zelenim lišćem, urešene brsnama sniega i lednim mosurima, kao kristalima. Ni sa otočića triju sestara ne vidi se još Horse Shoe, već se samo naslućuje okom potkovu, u obliku koje se voda sunovraćuje u ždrielo. Sad nam odjedared puknu čaroban vidik i na amerikanski slap i na Horse Shoe. Iz luka potkove diže se oblak biela biserna dima, kao vrh oble gore, visoko nad slap, pače nad same litice gudure. Kada je vedar dan i sunce baca nesmetano svoje zrake u onaj oblak nad Kozjim Otokom (Goat-Island) napravi se šarena duga u biserju vodne prašine, tako da neki ovaj otok zovu i Iris-Island.

Taj oblak rose suklja, kao dim iz velikog požara šume, vrtloži se ogromnim nadutim kolutima; a ovi se natječu jedan s drugim, koji će zasukljati više; pak pada u širokim kišobranima, miešajuć se na sijaset načina s onima, koji se dižu, a laka struja vjetra, koja duva uviek prouzročena riekom, savija ga i naginje niz ždrielo, ako koji drugi vjetar ne duva jače i goni ga svojim pravcem.

Jureć kočijom kroz park, stazom nad samim rubom riečnog ždriela, uživa se pregled svih vodopada, a sada ti se razvija u potpunoj mjeri pred očima i ljepota amerikanskog vodopada, kojeg, stojeć nad njim, nisi mogao dobro očima zahvatiti. Široki, bieli, debeli zastori spuštaju se sa hridi u korito, otskačuć gromadnim runima od korita u zrak, pak se sve zaurnja i zalieće bjesomučno niza ždrielo, prama vrtlogu doli daleko u pravom kutu gudure, prama Whirpoolu, gdje se sva rieka savija, kano da je ondje korito prosjednuto u bezdani jaz, a vode naginju vrtimice, ko u lievak, da zagase vatru ada.

Pred vodopadima korito rieke je smrznuto, a samo gdje se gudura sužuje i na Whirpoolu neprestano i naglo vrtloženje valova ne dozvoljava, da se skorup rieke okruti. Samo prašak pjene prši po okrućenoj površini, dočim velika masa vode i lednih sanata, ide pod koru i struji nevidljiva, do onih mjesta, gdje je kora probijena, ili bolje gdje je smrznuće nemoguće. Pred svakim klokunom, na sledenjenoj kori rieke, diže se okrugla piramidalna stožina leda, na kojoj vidiš točno odregjene pojase, kako je koji sloj nastao, jer se megju te slojeve uvali polagano čagja, što neprestano prši iz dimnjaka tvornica i električnih

peći, koje se u blizini nalaze. Te stožine izgledaju kao gorostasni ahati konično izbrušeni, a preko njih prši biserje pjene, te ih neprestano povećava. Izmegju raznih sedra izbočila se je litica oštrim kljunovima, namrštenim obrvama nad ždrielo, a na njima stoje gromade lašte ćeg se leda, ili vise mosuri, veliki ko okrenuti panjevi jela. Sav taj veleban prizor ne može se uživati sa američke strane, već jedino sa kanadske.

Pregjimo, da promotrimo glavni buk niagarskih slapova. Blizu hotela nad samim ždrielom sagragjen je belvedere, na litici Table Rock, što no strši nad samim Horse-Shoe. Vode su ga dobrano okrnjile, i otciepile od njega mnoge klisure otkotrljavši ih u ponor, a sada se nad njima naduvaju i nabujavaju slapovi, pošto se odbiju od dna. Neprestano prhutanje rose omekšava hridi, podgriza ih, dokle kakva nagla bujica ne napne sile, pa odroni u ponor čitave klisure. Dogagja se pače, da i na samom buku slapa, voda otciepi čitave skale mekanog vapnenca, kao što se je opazilo u godinama 1828., 1853. i 1862., tako da su geolozi proračunali, da se tim otcjepljivanjem vodopad odmiče sve više prama jezeru Erie, te da će za 40.000 godina slap biti odmah uz Erie, to jest da će se odroniti trideset i dva kilometra hridi u cieloj širini rieke.

Sa belvedera na Table Rocku uživa se najljepši pregled čitavog vodopada, pače i na rieku pod i nad vodopadom, te se opeta razvija pred očima veličajni prizor katarakta Bieloga Konja, sa okeanskim talasanjem srljajućih voda i ledenih santa. Ali najjače priteže pogled adski buk Potkove (Horse-Shoe). Tu se je korito rieke neznatno sleg'o prama nutarnjoj strani potkove, što ju prave hridi, i za to silne mase voda naginju na tu stranu i tu se sukobljuju u biesnu nagonu za ponorom, ričuć, gruvać poput orgulja nebrojenih gromova, i dižući brdinu pjene, oblačine bisera, dolje iz dna jaza visoko nad korito rieke, tako da sitna maglovita rosa ovija neprestano svu okolicu, pa i sam vrh belvedera. Da ostaneš po sata promatrajući, vlaga bi prodrla i kroz najdeblja odiela. Ali ko se zapilji u ono strahovito čudovište raskorlaćenih biesnih prirodnih sila, te ima smisla za divlju veličajnost, taj neće lako osjetiti vlage. Oko se ne može skinuti sa onih širokih sedra, već kao da ti one užasne sile kroz oči vuču dušu k sebi, stojiš prikovan, ko zmija pred očima čarobnjaka, ili tičica pred adamantnim očićima zmije. Osjećaš neku potištenost, pomiešanu sa ushitom, sa nagonom i čeznućem za titanstvom, za silom, koja bi mogla micati planine, navaljivati Pelij na Osu, da se uzmogneš boriti sa nebesima. Onaj primjer neomjerivih sila budi u tebi nagon divstva, koji su pokoljenja i naobrazba izbrisala, te uvigjaš, da mitosi o titanima i gigantima nisu puke basne, izmišljotine grčke mašte, nego da su u njima opjevane tajne stranice duše ljudske izbrisane stranice povjesti, pa kad omjeriš duševnu neiskaznu žegju snage i moći, sa slabim svojim tjelesnim i umnim silama, i kada se prispodobiš sa onom silom, što ti se pred očima razvija, što ti naviešta svoju neiskaznu moć olujom gromova, onda istom osjetiš

svoju ništetnost, a kamo li da se usudiš svoja libelulska krilca prostrieti u nebesa, za prostorima kud se vrte svietovi, prama beskraju ! A ipak, kao mahnitca utuvljena ideja, ta želja svemožnosti muči neprestano dušu pjesnikovu, a svaki je čovjek manje više pjesnik.

Pred bukom Horse-Shoe diže se brdo od leda, stožno u ahatnim slojevima, a vrh mu je omotan u vječnoj pjeni, sve dokle ga ljetne sunčane zrake ne odmaknu, i ne prevrnu niz ponor, kada se prolome pod njim ledovi. Ispod tog stoga rieka je smrznuta širinom cieloga korita, pa Amerikanci, koji ljube neobičnost, dolaze tu po ljutoj ciči ne samo sklizati, nego plesati. Prirede plutokratske plesove, i rasvietle električno svu kotlinu. Ne znam kakva im glazba svira, koja bi mogla natkriliti grmljavinu slapova, ako možda njihovo uho ne privikne olujnom ritmu Niagare, ter plešu ples pakla.

Sigjosmo sa belvedera, pak ćemo se spustiti do pod same slapove u Horse Shoe. Obukosmo na se neprokisna odiela, i natakosmo na noge kaloče, a na glavu kukuljicu, pa izgledamo, ko pratioci mrtvaca u srednjem vieku. I nekakve ružne engleske babe se oblače kod nas u istoj dvorani. Mršave su ko vidurine, a koža im je na licu ko odrta kožom morske mačke. Pred nama igje vogja i mi izigjosmo iz dvorane, spustismo se niz smrznuti puteljak u guduru, pak prama tunelu, što ga iskopaše u samoj hridi pod slapovima. Vogja na ulazu okrene tipak i električno svjetlo nam rasvietli put. Tunel je dugačak oko dvie sto metara, pak je onda probijen širok prozor pod vodopade, tako da nam dolazi sunčana svjetlost kroz same sedre slapova. Izigjosmo pod sedre, da se omamimo grmljavinom, i strujama debelih voda. Krov se nad nama neprestano svija i ruši u ponor, ipak kroza nj prolazi blaga svjetlost dana, negdje jače negdje slabije prama debljini padajuće vode. Sila je voda tolika, da izduboše dolje liticu u strašan ponor ispod samog korita rieke. Svuda je naokolo led po kamenju, pa da ti samo malko noga posklizne, eto te u takovom mlinu voda, da bi čovjek dolje iz ponora bio izbačen tamo negdje oko Whirpoola, kao komad tiesta, kao sluz. Ježuri te spopadaju, a duh jaza te mami vrtoglavno. Božica Niagara te vabi sebi iz dubina. Hladno je i moj hodža se kriepi flašicom konjaka, a ja je prihvatim, napravim malu libaciju Niagari, da joj ublažim božanstvo, koje je sa izginućem crvenokožaca izgubilo svoje vjernike, pa gucnem i ja. Bekavac baca komade leda u vodeni ponor, a da baci i brežuljak leda, ne bi ništa ni opazio, ni čuo, kao što ne čuje ni mene, kad mu vičem iza svega glasa na uši, nudeć mu gucaj konjaka. Hodža mu viče, da baci one engleske babe, jer su i onako na teret radniku, a nisu za ništa na svietu, ali šalu pogušuje „grom voda".

Vratismo se, pa ćemo da se okriepimo objedom u gostioni hotela, ali platismo prije po dolar za neprokisna odiela. Objed da ne može biti gori, a i ono malo što si progutnuo, ne možeš da probaviš, kada ti donese račun.

Do gostione su dućani svakovrsnih tričarija, uspomena sa Niagare, pa te cure prodavačice oblieću, da kupiš, ko vragovi kršćanske duše. Što nevalja tri prebivene pare, nudi za dolar, dva tri. Ostavismo i tu nekol.ko dolara, već navikli vidjati ih, gdje izmiču kroz prste, pa na kočiju i natrag. Vraćajući se niz guduru, pane mi na pamet pitanje, gdje se nalaze glasovite električne turbine. Ne vidi se nigdje uz slapove ništa. Praktični Amerikanci, da ne pokvare ljepotu slapova zgradama, izduboše tunel u hridini počevši pod visećim mostom, pa ga izvedoše dva kilometra gori više vodopada, a i tu mu je gornji otvor 50 metara ispod korita rieke. Taj tunel je visok 9, a širok 5 metara i po, dovodi toliku silu vode, da turbine, koje pokreće, razviju 120.000 konjskih sila. Fabrike koje izrabljuju tu silu udaljene su do 32 kilometra od vodopada. Da je upotrebiti svu moć niagarskih slapova, dalo bi 17 milijona konjskih sila.

Toliku silu vode ne mogu dati svi vodopadi naše domovine zajedno, i što se sile tiče bez sumnje se naši vodopadi ne mogu mjeriti sa Niagarom. Još jednu prednost ima Niagara nad našim vodopadima, a to je što Amerikanci znadu cieniti ljepotu prirode, te neće nagrditi njezin slap kojekakvim zgradama za obrtne svrhe. Niagara bi mogla dati još toliko elektriciteta, da bi mogla kretati sve tramwaye i željeznice New- Yorka, pače svih amerikanskih gradova skupa i još ih rasvietliti. Ali Amerikanci neće uništiti ljepotu za korist. Pozajme li još sila sa Niagare, napraviće nove tunele, koji se neće ni vidjeti kod slapova, a njihova ljepota će ostati netaknuta. Da i odvedu jedan dio voda sa rieke, još od toga vodopadi ne bi trpili, pa da uzmu i pet šest milijona konjskih sila vode, jer se to na slapovima ne bi ni opazilo.

Amerikanci vrlo dobro znadu, da ljepota postaje sve obilnijim izvorom dobiti i da će sve više postajati, što više bude napredovala prosvjeta. Niagara vuče zlato sa svih strana svieta, jer vuče posjetitelje, a ti ostavljaju novac ne samo u hotelima oko Niagare, nego na parobrodima, u željeznicama, po gradovima.

Kod nas se na to ne pazi. Razni špekulanti, većinom tugjinci, zakupljuju idraulične sile naše domovine, pa po miloj volji grade grdobne zgrade i tvornice pod samim vodopadima, te ih skrivaju i nagrgjuju. Pošto nemamo svoje vlade, ne možemo se tomu oprieti, i još smo sretni, da dolazi nešto tugjeg kapitala u našu domovinu, i da naš seljak dobiva nešto posla u obrtnim poduzećima. Mi ne mislimo pri tome, da bismo više možda dobivali od same ljepote, naših vodopada, da ju znamo razvikati svietom amerikanskom reklamom, i da možemo sagraditi do njih željeznice i puteve. Od svih naših vodopada samo do Plive se može doći željeznicom, i to ne ravno, nego valja najprije poći do Lašve. Iz Banjaluke već valja uzeti kočiju, ili diližansu, te prevaliti preko 70 kilometara ceste.

Kad bi se ljepota sastojala samo u veličini, onda se naši vodopadi ne bi mogli mjeriti sa Niagarom. Ali pošto ljepota ima još mnogo

drugih uvjeta i zakona, držim da naši vodopadi nemaju upravo ništa da zavide Niagari, osim veličine. Ja sam sve naše glavne vodopade opisao i upozorujem čitajelje na moj opis Plitvičkih vodopada u putopisu „Po Lici i Krbavi"; na opis Plive u putopisu „Po Bosni i Hercegovini"; na opis Manojlovca najljepšeg vodopada Krke, u putopisu „Po Ravnim Kotarima"; na opis Gubavice, u „Poletima oko Biokova". Jedan od najbitnijih uvjeta za ljepotu vodopada jest ljepota okoliša. Kod svih spomenutih naših vodopada okoliš je ljepši nego kod Niagare. Što će veliko liepo oko, ako nije liepo usagjeno, okrunjeno liepim obrvama i trepavicama, na liepom licu, pod vedrim čelom, uz skladan nos?

Oko Niagare nema planina, nema sunovratih klisura, a i samo ždrielo, u koje pada, ne može se mjeriti, sa strahovitom gudurom Gubavice okružene, Dinarom, Mosorom i Biokovom. Četvrt sata od nje otvara se vidik na more i na otočje. Pliva ima tik samog vodopada ogromnu klisurinu, ovijenu mahovinom, obraslu busenjem i stabaljem, a nad njom se diže grad Jajce, upravo čarobno. Pod njom je glasovito ždrielo Vrbasa, a u četvrt sata dolazi se baš do najromantičnije točke toga ždriela, gdje je Vrbas stisnut megju nebotičnim klisurama. Na zapadu nalaze se prekrasna jezera Plive, sa ubavom Gjulhisarom. Treba li spominjati prednosti plitvičkih vodopada? Ti su vodopadi samo jedan od bitnih elemenata božanske ljepote onoga pregjela, s kojim se ne može takmiti nijedan na svijetu. Krka ima sedam vodopada, ima jezera, ima grozovitih gudura, ima šibensku luku, ima velebnu Prominu, ima kninsku tvrgjavu, a sav tok Krke, da uz nju ide željeznica ili električni tramway, mogao bi proći u dva sata, pa ne bi znao kojemu ćeš se vodopadu više diviti, ni koji je ljepše usagjen u okolišnu prirodu, ko dragulj u prsten.

Niagara je veličajna, ali i pošto sam ju vidio, nije se u mojim očima umanjlila ljepota naših vodopada. Ovaj opis Niagare biće opširniji, ali nije ljepši od opisa Manojlovca i Gubavice, jer ni Niagara nije ljepša od njih, a ja sam svakomu sudio, kako me je nadahnuo, i prama tome, koliko je u meni uzbudio osjećaja ljepote. U zadnje doba ljubitelji prirode ističu kao najljepši i najveći vodopad na svietu, vodopad L' Iguazu, što ga pravi istoimena rieka padajuć u rieku Parana, na granici Brazila i Argentine. Po ilustracijama sudeć regbi da zbilja natkriljuje sve vodopade svieta, pa i onaj rieke Zambezi u Africi.

Pošto iz gradića Niagara Falls poslasmo prijateljima nekoliko razglednica na uspomenu, Dr. Lauš, Bosiljko Bekavac i ja krenusmo tramwayem put Buffala. Skitasmo se po gradu do noći, jedva čekajuć da dogje časak odlaska. Kad je nadošlo vrijeme, Dr. Lauš kupi Drawing-Room za svu trojicu, pa sjedosmo u naš kupe. Hodža nas je zabavljao svakakim šalama, sileć Bekavca, da klanja jaciju i ićindiju jer da je i onako u srcu turčin, pače da potiče od turske krvi, i ako je naš Bosiljko baš čisti tip blagog bosanskog Hrvata. Ako želi, daće

mu on opeta avdest, ko jutros ! Pošto Bosiljko nije htio avdesta, legosmo, ali hodža ne da spavati, nego još uviek iz kreveta pripovieda šale i anekdote, dok ne opazi da nas je san shrvao, pa ga ne slušamo. Kad se ne smiju, biće da spavaju, pomisli on i zaspi ko i mi. Ne probudismo se do Pittsburga.

U Alleghenyu dočeka nas iznenagjenje i veselje. Stanovništvo hrvatske kanonike pomnožalo se za čitavih osam živih glava. Kuja dr. Lauša okotila osmero krasne biele štenadi. Brižno ih liže i ne da nikomu blizu, a najmanje mačkici i Bumsu, koji dolazi svaki čas povirivati, da vidi, koje je to novo čudo; ali čim se približi, kuja biesno zareži i on rep megju noge, pa ide da laje na zvonove, što no zovu vjernike na misu.

Oprostih se sa Bekavcem, jer je morao odmah prama svojoj ubavoj Lindori, i počeh se spremati na odlazak. Još me je Mužina sprovagjao par dana, da vidim po Alleghenyu i Pittsburgu što je ostalo, pak na sedam u večer odlučih krenuti prama New- Yorku. Sa vigjenijim Hrvatima u Alleghenyu, bijah se već oprostio na večeri, što ju je dao dr. Lauš na rastanku meni u počast; ipak Pavlinac htjede, da se posebno sa mnom oprosti, te da ponesem koju uspomenu od njega, pa mi darova štap sa zlatnim drškom, na kojemu je dao urezati početna slova moga imena.

Krenuh sa dr. Laušom prama kolodvoru. Sjedili smo mučaljivi u kočiji, jer ni jedan ni drugi nije znao, kako bi dao oduška svojemu čuvstvu. Bili smo se svikli jedan na drugoga kao braća. On bi bio najvolio, da ostanem uviek s njime, a meni je teško ga ostaviti, nu ipak je domovina veća od prijatelja. Da je brat bio kod njega, ne bi ga ljepše primio, ne bi mu više ljubavi i nježnosti u svakoj sitnici iskazao. Kao da je slutio, da će mu sudbina skoro, na tragični način, oteti ljubljenoga brata, liečnika u Vrbniku, pa je htio naći drugoga.

Na kolodvoru nagjosmo Mužinu, Pavlinca, Marohnića i Skrivanića. Zahvalim im na ljubeznosti i oprostih se s njima. Dr. Lauš nije me ostavio do zadnjega časa. Istom kada se je čuo znak odlaska zagrlismo se, pa zbogom ! i do vigjenja ! Ovu zadnju rieč izrekosmo, da nam bude lakši rastanak, da skratimo mišlju vrieme, i prostore okeana; a sam Bog znade da li uzročje, koje se bori u svemiru i ljudskome društvu, ne snuje drugačije, nego li mi snujemo, ne priprema li koju tajnu i nepredvidljivu silu, koja će nam onemogućiti, da se opeta vidimo. On ljubi, domovinu, i duboko sam uvjeren, da ne bi osjetio gorkije žalosti, nego li umrieti, a ne viditi je; ne umrieti za nju, ili bar u njoj. Ali, osim volje pojedinca, opstoji i Svemirni Um, čije se osnove nama nedokučive, a opstoji i sveukupnost ljudskih volja, kao udes, koji kao vihor može skrenuti volju pojedinca drugim putem, ili je slomiti. U tim nujnim mislima sjedoh na svoje mjesto. Dr. Lauš se je bio poskrbio za moju prtljagu, za putni ticket, za sve, a da je mogao bio bi mi darovao na put i svoju šalu, da me nujne misli ne muče. Ali i njega je na rastanku ostavila šala, i ne vidjeh ga nikada onako tužna.

XXIV.

U Slavenskom klubu u New-Yorku. — Čapek. — Stokes. — Crane. — Central Park. — U Zottijevoj banci. — Frank Zotti Steam-Company. — Koliko je Hrvata u Americi ? — Koliko novaca šalju u domovinu ? Kako Hrvati čuvaju novce od lupeža. — Jagrović. — Tesla. — Profesor M. J. Pupin. — Prama domovini.

Na sedam travnja u jutro stigoh u New- York. Na kolodvoru nagjoh urednika Brozovića, s kojim preplovih rieku Hudson, pa pogjosmo zajedno do slavenskog Kluba, gdje me je bio pozvao na besplatni stan predsjednik Čapek. Slavenski Klub, po pohvalnom starom slavenskom običaju, ima nekoliko soba za gostove, i ja sa zahvalnošću primih Čapekov poziv. Kad sam došao u New- York bio sam mu predao diplomu počasnog člana Moskovskog Slavjanskog Obščestva, a još sam imao tri takove, koje mi je bio povjerio predsjednik društva A. I. Čerep Spiridović, cieneć da će biti bolje i dostojanstvenije, da ih preda osobna deputacija, nego da se pošalju poštom. Diplome su glasile na James Stokes-a, Lava Nabokova, i Joremiju Davidovića Kurtina. Odlučih zamoliti Čapeka, da me prati u deputaciji k tim osobama, nu on me obaviesti, da se je Nabokov preselio u St. Louis, Davidović Kurtin u Philadelfiju, i da se samo Stokes nalazi u New- Yorku. Stokes je Amerikanac, ali veliki slavenofil, a biće stoga, jer njegova tvrtka ima velikih trgovačkih posala sa Rusijom. S tog razloga je slavenofil i bogati chicaški trgovac Charles Crane, koji trguje sa Rusijom željezničkim vagonima, a kod njega je namješteno mnogo Hrvata i inih Slavena, na koje se valjda ne može tužiti, jer mu rade marljivo i savjesno. S njime se poznah u Parizu u hotel Regina, gdje je bio sa mnom i sa Spiridovićem na večeri. Kad je bio u Moskvi bio je nekoliko dana Spiridovićev gost, te mu nije falilo, što no se veli, ni ptičjega mlieka. U Parizu je iskazivao vrlo ljubezno lice, a kad mu Spiridović reče, da ću ja skoro u Ameriku, zamoli me, da ga posjetim, i dade mi svoju adresu u New- Yorku i u Chicagu. Osim njegova poziva imao sam sa sobom i Spiridovićevo preporučno pismo, pa kada dogjoh u Chicago, kao što etiketa zahtieva, poslah mu Spiridovićevo pismo, i popratih ga sa svojim, sjećajuć ga na naše poznanstvo u Parizu. Ne dobih niti

odgovora, a mislim, da je i sam Spiridović došao, teško da bi se ljubeznijim i prama njemu pokazao. Da izbjegnem kakvoj sličnoj neugodnosti ne htjedoh se najaviti ni kod Stokesa, već mu poslah diplomu po pošti, a tako i ostalim spomenutim članovima moskovskoga društva.

U New- Yorku znao sam unapried da neću moći držati konference, za to odmah pregledah na parobrodarskim agencijama, kada polaze parobrodi za Evropu. Bilo ih je malne svaki dan za Englesku, a na trinaest travnja odlazila je opeta Touraine za Havre. Pošto se bijah upoznao sa kapetanima, i nadajući se, da ću dobiti nešto popusta od agencije ,,Société Transatlantique", bar onu razliku, koju se dobiva, kada se uzme putnu kartu tamo i amo, odlučih otputovati sa Tourainom, i ako mi agencija nije dala nikakva popusta, jer da je vrieme prošlo, kad bih imao prava na popust za povratak, i napokon nadošla ljetnja plovitbena saisona koja je skuplja. Dala mi je jedino nešto bolju kabinu u prvom razredu i ostavila me u njoj sama, da budem slobodniji, a i to je nešto.

Ostajalo mi je još pet dana da pregledam po New- Yorku što mi je prvi put izbjeglo, i ja se dadoh marljivo na posao, uvježbavši se posvema u kretanjima tramwaya i zračnih željeznica. Dodijalo mi je ipak skitanje po ulicama, bankama i biblijotekama, a kafana, ili sličnih zabavnih lokala, po danu, u New- Yorku nema. Snieg je već posvema okopnio, pa se još najbolje prolazi u parkovima. Iz Slavenskog Kluba do Central Parka, glavnoga i najljepšega u New- Yorku nema nego dvadeset minuta hoda. Ja najragje tamo zalazim, i gledam velika umjetna jezera, bezbrojne kipove i poprsja znamenitih evropejskih i amerikanskih ljudi, a naročito djecu, koja se voze u kočijicama, pred kojima su obično zapregnute koze, ili oslići. Ptica u parku ima vrlo malo, ali za to ima mnogo vjeverica, koje su tako pitome, da silaze sa hrastova i dolaze djeci uzimati orahe iz ruku. Vjeverice su djeci najveće veselje, te bi ih htjeli ručicom ščepati, nugjajući im na prevaru orahe, jabuke, kruh itd., ali lukava vjeverica pazi svaki kret, pa kad je diete hoće da uhvati, komično zakašljuca i šmigne, kao munja; a djeca na taj kašalj udri u smieh, pa opeta vabi i nugjaj orah, dok vjeverica ne otme orah, i bjež na granu, pa glogje, i gleda djecu, kao da se ruga.

U negjelju je u parku vrlo živahno i bučno, jer na prve popuhe proljeća sva plutokracija izigje u raskošnim toiletama na automobilima, ili na kočijama najraznovrsnijih oblika, pred kojima su zapregnuti konji, baš amerikanski ugojeni i svietli. Ko hoće da se nagleda dragulja u naušnicama, u ukosnicama itd. neka dogje jednog negjelnog jutra u Central Park. Osobito židovke se ističu raskošnim nakitom, i sjajnim ekvipažama. Vidi se i po koju ljepoticu, ali rietko. Većinom se voze debele žene, koje se ističu više atletičkim mišicama i oblinama, nego gracijom. Mnoge projure i na konjima praćene od kavalira obrijanih brkova, drvena lica, oštra izražaja.

* * *

Ja ipak najragje prolazim vrieme u Zottijevoj banci, ili u uredništvu njegova ,,Narodnog Lista"; jer tu imam prigode nadopuniti dojmove o našim ljudima. Zotti je poznat megju Hrvatima po cieloj Americi, pa svi, osobito kad se vraćaju zavire u njegovu banku, ili, da promiene novac, ili da ga preko njega pošalju u Evropu, ili da kupe putnu kartu. Njegov ,,Narodni List" raširio je ime njegove tvrtke po svim državama Unije, a osim toga za njega neprestance putuje desetak agenata Amerikom, te ima i podružnice, kako je već rečeno, u Pittsburgu i Chicagu, a kani ih ustrojiti i po drugim gradovima.

Zotti me prima ljubeznije, nego kada me je prvi put susreo u Alleghenyu, jer se je uvjerio, da nisam došao strančariti, niti agitovati proti njegovoj tvrtci, kao što mu je od nekoga bilo rečeno, koji se je bojao više za se, nego za Zottia i njegov posao. Dariva mi pače u znak prijateljstva liepu iglu za kravatu, i htio bi mi pomoći isposlovati popust na putnoj karti u agenciji transatlantičnog društva, koje s njime mnogo posluje, ali ne uspieva ni on. Zotti se u zadnje doba srdi na to društvo, jer neće da daje neke popuste njegovim putnicima, i ako je on većinu svojih putnika slao preko ,,Société Transatlantique", te se grozi da će prekinuti posao. Slao ih je do sada tim društvom, jer je znao da će ljudi dobiti mnogo bolju hranu, i da će se s njima čovječnije postupati, nego na drugim društvima. Ali srdi se najviše što Talijani dobivaju od raznih društava prevoz do domovine, za samih 16 dolara, a naši, koji ne stanuju nego malo dalje, moraju plaćati 35 ili 36, to jest više nego dvostruko. Uslied toga zamislio je ustrojiti svoje parobrodarsko društvo, koje će ploviti od Rieke, Trsta, i dalmatinskih luka, doticajuć glavne talijanske i španjolske, do New- Yorka. Društvo će se zvati ,,Frank Zotti Steam-Company". U tu svrhu, reče mi, da mu je već pošlo za rukom naći konsorcij, koji će dati kapital od 10,000.000 kruna. On je uvjeren, da će društvo uspjeti, jer ako drugi prevažaju za 16 dolara, zašto ne bi mogao i on?

Na me je učinio Zotti utisak čovjeka, koji će, ili postati milijunaš, ili propasti. Smionosti ima upravo amerikanske, a kad je mogao ustrojiti, došavši bez pare, i metući na početku ulice, tolike banke i dnevnik, ne vidim u kojem trgovačkom poslu ne bi mogao uspjeti. On me je uvjeravao, da barem polovica svih novaca, koji polaze iz Amerike u našu domovinu, prelazi preko njegovih banka, a to znači na godinu 8,000.000 dolara, ako iz taštine ne pretjerava. Kad bi to bila istina onda bi svake godine dolazilo u naše zemlje do 80,000.000 kruna, a da pravo kažem, mučno mi je u toliku svotu vjerovati. Valja ipak priznati, da seoba ima i dobrih strana, jer naš čovjek nije bez srca prama svojima, te rado šalje prištednje, tako, da se donekle nadoknagjuje gubitak radnih sila i troškovi putovanja. Osim toga te brojne pošiljke znače, da se mnogi kane povratiti, a to je u ovom neugodnom pitanju najutješnija činjenica.

Nadao sam se kod Zottia dobiti najpribližnije podatke o broju useljenih Hrvata, ali ni on sam nije s time na čistu, a ni činovnici njegovih banka, jer ima i mnogo drugih društava i agenata, koji se bave tim poslovima. Još nam najsigurnije podatke može dati zagrebačka trgovačka komora, čiji izvještaj kaže, da se je iz Hrvatske i Slavonije iselilo g. 1894. ravno 21.242, a od g. 1898. do 1903. punih 106.889. G. 1893. iselilo se je Hrvata i Slovenaca 32.892. Kad bi se uračunalo što se je iselilo drugih godina, iz svih hrvatskih zemalja, mislim da nisam pretjerao, kada sam rekao, da se u samim Sjedinjenim Državama nalazi 400.000 Hrvata. Da se uzme u obzir ciela sjeverna i južna Amerika, došlo bi se do žalosnog zaključka da u Americi živi četvrtina cieloga hrvatskoga naroda.

Vriedno je promatrati naše ljude, kada dolaze u Zottievu banku da mienjaju, ili da šalju novce. Dogju na vrata, i pitaju, gdje je Cotić; tako ga oni zovu. Ako se javi koji činovnik, oni ga pitaju, jesi li ti Cotić? Činovnicima je često teško uvjeriti ih, da oni zastupaju Cotića, i da mogu s njima govoriti i obaviti posao, isto kao da je on tu glavom. Mnogi donese novce sa sobom često preko svih Sjedinjenih Država, iz Columbije, iz Californije, ili iz Arizone, u kesici, koju skrije u gaćama blizu spolovila. Ako su novci u zlatu, što je najčešće, jer naši ljudi više vjeruju zlatu nego papiru, onda je činovniku lako, ali ako su u papiru, često smrde tako, da mora oprati ruke u kakvom akcidu, netom je banke promienio. Drugi iskopaju u potplatima čizama okrugle jame za komade od 5, 10, ili 20 dolara u zlatu, pa čvrsto pribiju potplat čavlima na čizmu. Tako se brane od lupeža, jer ako i zaspu u vagonu, znadu, da ih niko neće moći okrasti, bez da ih probudi. Kada dogju u banku, svuku u predsoblju čizme, pa otparaju potplate klieštima i dlietom, a onda novce predadu u Zottijevu banku, u koju imadu potpuno povjerenje.

Neki dogju, da se predbroje na „Narodni List", a ima ih koji traže i englesku gramatiku od Jagrovića što ju je izdala Zottijeva tvrtka. Jagrović je bio jedan od najboljih Zottijevih činovnika, te je do potrebe zamjenjivao Brozovića u uredničtvu „Narodnog Lista". Bio je čovjek vrlo pristale vanjštine i simpatičan u općenju. Siromah nastradao je na vrlo tragičan način, nekoliko mjeseci poslie moga odlaska iz Amerike. Htio se je uspeti elevatorom na jedan od gornjih spratova kuće; nu dok je ulazio na vrata u elevator, ovaj se digne i posvema ga zgnječi, tako da je na mjestu izdahnuo.

* * *

Jednog dana zapitah Brozovića, bih li mogao posjetiti Nikolu Teslu. Odvrati mi da je Tesla veliki čudak, i da nikoga ne prima, te da vrlo malo mari za svoje sunarodnjake. Stanuje negdje na Long Islandu, gdje da radi oko svoga čudotvornog tornja, o kojem da je

kroz novine prosuo basnovite viesti, kako će sa njegova vrha upotrebiti svu električnu silu Niagare, brzojavljati bez žica po svoj Americi i Evropi, rasvietliti sav New- York, tjerati po njemu sve tramwaye, željeznice i mahine po tvornicama. Već su mu se i sami Amerikanci počeli izrugavati, a imao sam i ja prigode čitati po new-yorškim novinama satiričkih sastavaka u kojima tobože sam Tesla hiperboličnim načinom naviešta svoja električna čuda. Tesla je bez sumnje genijalan elektrotehnik, ali je i sam donekle kriv toj sprdnji novina, jer je premnogo obećavao, a premalo ispunio.

Brozović mi reče, da ću bolje učiniti ako posjetim profesora M. J. Pupina, Srbina iz Banata, koji predaje na Columbia University, a megju amerikanskim učenjacima uvaženiji je, kao elektrotehnik, nego Tesla; jer Pupin ne obećaje ništa, dok nije više nego stalan da je izumio.

Telefonovasmo Čapeku, koji je sa Pupinom osobni prijatelj, moleć ga, da mi upriliči s njime sastanak. Mjesto odgovora, sliedećeg dana posla mi Pupin poziv, da dogjem š njime na večeru u hotel Delmonico, koji je najskuplji i najugledniti u New- Yorku, gdje dolazi samo amerikanska plutokracija, a kuhinju vode pariški kuhači. Dolazi se samo u fraku.

Pogjoh sa Čapekom, kojega je takogjer bio pozvao, i na urečeni sat dogjosmo u gostionu hotela Delmonico, gdje nas je profesor Pupin već čekao. Čapek me predstavi visokom crnomanjastom čovjeku, pravog banatskog srpskog tipa, od prilike u pedesetim godinama. Ljubeznost profesora Pupina osvaja na prvi mah, i nakon nekoliko časaka činilo mi se je, da govorim sa starim znancem. Premda nije učio srpskih škola, već magjarsku gimnaziju, govori savršeno srpski, banatskim izgovorom. Zaljubio se je u Ameriku, u kojoj je našao sreću, sveopće poštovanje i velik ugled, ali mu za to ipak sva duša odiše ljubavlju za srpskim narodom i uopće za slavens vom. Izmegju Srbina i Hrvata ne pravi razlike, te je on odavna već u dalekoj Americi oživotvorio ideal srpsko-hrvatske sloge, i u malenom, države. Nabavio je ogroman posjed, na kojemu je ponamjestio čitavu koloniju Srba i Hrvata, a ovi se natječu, ko će mu bolje ugoditi, ko će marljivije raditi, tako da mu je imanje upravo uzorno uregjeno. Ne mogu se ni oni na nj tužiti, jer osim obilnih nadnica dobivaju i liepe darove, a stanove im je uredio po svim pravilima higijene, tako da na njegovom posjedu nema bolesnika. Svak svetkuje svoje blagdane, kako mu ih koledar donese, a često Hrvat božićuje sa Srbinom, a Srbin sa Hrvatom. Ima tu ljudi iz svih naših krajeva, najviše iz Like, i Hercegovine. Pupin je sa svima zadovoljan, ali najviše hvali hercegovce, jer da su najumniji. Elektrotehnička otkrića doniela su mu velik imetak pa ovo imanje drži više za zabavu, nego da ga izrabi u ekonomske svrhe.

Puna četiri sata razgovarah sa ovim vrlim rodoljubom, a progjoše kao četiri časa. Bilo je razgovora o svemu i svačemu, a naročito o naukama na amerikanskim sveučilištima, koje je profesor Pupin branio.

Bit će da je on oduševljen od velikih uspjeha na polju elektrotehnike, koja se u Americi s najvećom ljubavi goji, pa vidi sve ružičasto i na ostalim granama ljudskoga znanja, ili iz kolegijalnosti brani svoje sveučilišne drugove. On brani i uzgoj i značaj amerikanske žene, te mi pripovieda čuda o kćerima amerikanskih bogataša, koje se posvećuju naukama, polaze sveučilišta, ustrajaju i same škole za ženske. Najviše se je, dakako, razgovor vrtio oko domaće politike, te je naš učenjak bio sretan, slušajuć, da nestaje nesuglasica izmegju Srba i Hrvata, da se braća otrjeznuju i uvigjaju potrebu sloge, jedinstva i zajedničke obrane.

Kad može, rado dolazi u Evropu i posjećuje svoj rodni kraj, pače sve srpske i hrvatske zemlje. Pred nekoliko godina bio je više vremena u Njemačkoj — njemački govori savršeno — u znanstvene svrhe. Briga oko jedinice kćerke kojoj je majka umrla, ne dozvoljava mu da se mnogo i na dugo od kuće udaljuje, a osim toga veže ga i zvanje universitetskog profesora.

O profesoru Pupinu, koji u Americi uživa veći ugled, i solidnije ime od Tesle, malo se kod nas govori; za to sam držao za uputno, da mu u ovoj knjizi posvetim par stranica, kao čovjeku, koji je od svih našemu narodu, onamo preko Atlantika, najviše na diku, a osim toga je narodni dobrotvor. Njegovim imenom najljepše ću privesti kraju ovo dielo.

* * *

Na trinaest travnja jutrom krenuh prama luci. U ogromnoj čekaonici „Societé Transatlantique" nagjoh mog hvaranina Boškovića, koji je došao da me pozdravi na rastanku, i da mi izruči pozdrave za staricu majku. Do malo dogje i Zampieri, upravitelj jedne Zottijeve podružnice u New-Yorku, a moj stari znanac iz Kotora, gdje je on dovršivao nautiku, a ja gimnaziju. Ne vidjesmo se punih sedamnaest godina, a nakon toliko godina neobično je ugodno sastati se sa nekadašnjim drugovima, a teško odmah rastati se. On se ruga mojim sjedinama, a ja njegovoj ćelavosti, pa se za nevolju šalimo vremenom koje prolazi, kao hršum, i vrti nas kao slamku prama jazu vječnosti. To je humor očajnika, ali priroda je i u tome bila tako mudra, da nam je dala i dar šale, da zaboravimo, da umiremo. Kao da ćemo baš dugo živjeti, kažemo jedan drugomu na rastanku, do vigjenja ! Sirena Touraine daje treći znak, i prijatelji silaze s parobroda. Zvuk sirene ovaj put drugačije zvoni u mojim ušima. Čini mi se kao glas domovine koja me zove, a ne kao izaziv hršumima i valovima okeana na borbu. I sam okean pričinja mi se u mašti manji, krotkiji, podatniji. On nije za me sada drugo nego put, koji vodi u domovinu, a u toj pomisli, u čeznuću za domovinom, sve je liepo i glatko. Nisam otsutan iz nje nego samih šest mjeseci, ali mi se čini šest godina. A kako će hlaptati

srce u onima, koji se vraćaju k njoj, nakon desetaka godina, koji neće naći mnoge od onih, koje ostaviše? Ta ni ja neću naći mnoge od znanaca i prijatelja, jer oni odoše na mnogo dalji put, nego sam ja bio pošao !

Naći ću je siromašnu i potištenu, kakvu sam je ostavio, ali baš za to vuče jače nego domovina slobodnih naroda. Zar je siromahu majka manje mila nego bogatašu? Zar nije više truda i ljubavi pokazala prama djetetu siromašica nego bogatašica? Ne, ne znadu slobodni narodi što je ljubav i čeznuće za domovinom ! Samo oni tu ljubav pravo osjećaju, koje tiranstvo i bieda iz nje prognaju, oni koji se za nju bore u njoj i izvan nje; koji znadu razlikovati sreću slobodnih domovina od jada i čemera potištenih. Kao sinu, kojega zovu na krevet umiruće majke, takovom strepnjom drhće srce od ganuća sinu potištena naroda, kad se vraća u domovinu.

Zrake jutarnjeg sunca protjeravaju maglu niz rieku Hudson, sa vrhova Sky-skrapera, a bezbroj parobroda prolazi unakrst lukom. Sunčane zrake cjelivaju tornjevitu krunu na glavi kipa Slobode, a moje srce kaže božici zbogom, i pita, kada ću te tako ovjenčanu i tako obasjanu sresti u mojoj domovini? Touraine prolazi dostojanstveno mimo nje, spješeć na okean, a ja stojim zamišljen na mostu, i osjećam da me svaki ritmični hlapat Touraininog vijka nosi bliže domovini.

